

107/102

107/102

การวิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ปริญาพนธ์

ของ

ฉัณฐลี นิมสอาด

6 ต.ค. 2537

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

มีนาคม ๒๕๓๗

ลิขสิทธิ์ เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

190418

190418

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับ
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

..... ประธาน

(อาจารย์วินัย ภูระหงษ์)

..... กรรมการ
(อาจารย์พฤทธิ์ ศุภ เศรษฐศิริ)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน

(อาจารย์วินัย ภูระหงษ์)

..... กรรมการ
(อาจารย์พฤทธิ์ ศุภ เศรษฐศิริ)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคามหลักสูตรปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ดร.ศรัญญา พูลสุวรรณ)

วันที่ ๔ เดือนมีนาคม พ.ศ.๒๕๓๖

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือจากอาจารย์วินัย ภูระหงษ์ และอาจารย์ พงษ์ ฤกษ์ เศรษฐศิริ คณะกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ที่ให้คำแนะนำและข้อคิดเห็นอัน เป็นประโยชน์ ต่อการวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องในปริญญานิพนธ์ ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณ เป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล ที่ช่วยแนะนำแก้ไขข้อบกพร่อง และให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ ข้าพเจ้ารู้สึกซาบซึ้งและขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาท วิทยาการต่าง ๆ ให้ข้าพเจ้าสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาได้ เป็นอย่างดี

ขอบคุณอาจารย์สมาน สาระจิตต์ อาจารย์ใหญ่ที่ให้ความสนับสนุนและอนุเคราะห์ต่อ การศึกษาของข้าพเจ้าด้วยดีมาโดยตลอด ขอขอบคุณเพื่อนร่วมงานที่ช่วยรับภาระการปฏิบัติงานแทน ข้าพเจ้า ขอขอบคุณที่ศิริกุล สันติชาติ เป็นอย่างสูงที่ช่วยเหลือในการจัดพิมพ์ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จน สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ขอระลึกถึงพระคุณบิดา มารดาที่ให้ข้าพเจ้าได้มีกำลังใจในการศึกษา และขอขอบคุณ คุณจินตนา นิมสอาดและคุณธงชาติ แจ่มจันทร์ ที่ช่วยเหลือดูแลขณะศึกษา และจัดทำปริญญานิพนธ์ ฉบับนี้ ความดีงามของทุกท่านที่กล่าวถึง ข้าพเจ้าขอโน้มรำลึกไว้ในใจตลอดไป

ธัญชลี นิมสอาด

๔ มีนาคม ๒๕๓๖

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ	๑
ภุมหลัง	๑
ความหมายของการศึกษาค้นคว้า	๖
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	๖
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	๘
นิยามศัพท์ เฉพาะ	๘
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	๘
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๘
๒ การวิเคราะห์ความหมายแฝง	๑๖
๓ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก	
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	๔๑
๓.๑ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก เรื่องสังข์ทอง	๔๑
๓.๒ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก เรื่องไชยเชษฐ	๑๔๑
๓.๓ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก เรื่องไกรทอง	๑๖๓
๓.๔ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก เรื่องมณีพิชัย	๑๘๙
๓.๕ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก เรื่องควาวี	๒๐๓
๔ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๒๓๐
บรรณานุกรม	๒๓๓
ประวัติย่อของผู้วิจัย	๒๔๒

ภูมิหลัง

วรรณคดีมี "ภาษา" เป็นเครื่องมือสื่อ "สาร" ไปยังผู้อ่าน การเรียนรู้หรือศึกษาวรรณคดี เพื่อให้อ่าน "สาร" ที่ลึกซึ้งและได้รับคุณค่าทางปัญญาอย่างแท้จริง จะต้องทำความเข้าใจภาษาในวรรณคดีนั้น ๆ ทั้งนี้เพราะ "การที่จะศึกษาวรรณคดีให้เข้าใจละเอียดลึกซึ้งเพียงใดหรือไม่ขึ้นอยู่กับที่ ความหมายของภาษาซึ่งกวีใช้ เป็นสำคัญ ถ้าไม่เข้าใจภาษาที่กวีแสดงออกก็เท่ากับว่าไม่เข้าใจความ รู้สึกนึกคิดของกวี การที่จะ เข้าถึงวรรณคดีจึงกลายเป็นของลำบาก" (ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. ๒๕๑๘ : ๔) ดังนั้นภาษาจึง เป็น เครื่องมือสำคัญที่ผู้ประพันธ์หรือกวีใช้สื่อแสดงให้ผู้อ่านวรรณคดี เข้าใจ "ความหมาย" ของสารที่ปรากฏในงานของตน "ความหมาย" ของสารนี้ก็คือ "เนื้อหาของการสื่อสาร หรือสิ่งที่ผู้ส่งสารต้องการบอกแก่ผู้รับสาร ... คือ ... ความคิดและอารมณ์" (ดวงมน จิตรจางค์. ๒๕๒๗ : ๑๔)

ลักษณะของภาษาที่ผู้ประพันธ์หรือกวีใช้ เพื่อให้ผู้อ่านวรรณคดีได้เข้าใจ "ความหมาย" ของ สารที่ปรากฏในผลงานของตนนั้น กวีหรือผู้ประพันธ์จะต้อง เลือก เพี้ยนถ้อยคำที่จะสามารถแสดง ความรู้สึกนึกคิด ความต้องการ ประสบการณ์ ความชัดเจนของชีวิต สร้างความบันเทิงและอื่น ๆ ให้เกิด แก่ผู้อ่านวรรณคดี ใน เรื่องนี้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (๒๕๑๔ : ๔๙ - ๖๐) ได้ทรงแสดงความ เห็นไว้ว่า

... โดยเหตุที่ภาษาในวรรณคดีต้อง เป็นสัญลักษณ์ ความหมายของถ้อยคำในวรรณคดีจึงมี ความกว้างขวางและลึกซึ้งกว่าความหมายตามหลักไวยากรณ์ หรือตามหลักตรรกศาสตร์ ... ฉะนั้นถ้อยคำในวรรณคดีจึงมีความหมายกว้างขวางและลึกซึ้งกว่าความหมายธรรมดา กล่าวคือ มีความหมายไม่ เฉพาะแต่ข้อคิดล้วน ๆ หากมีความหมายไปถึงความรู้สึกนึกคิดซึ่งเป็นบริวาร ห้อมล้อมข้อคิดนั้นด้วย วรรณศิลป์จึงมีลักษณะ เป็นการแนะนำภาพ Suggestion คือ เป็นการ ใช้ถ้อยคำซึ่งนอกจากจะมีความหมายโดยตรงแล้ว ยังมีความหมายที่แนะนำให้ เห็นภาพอันลึกซึ้ง กว้างขวางออกไปอีก ...

การที่ภาษาในวรรณคดี เป็นสัญลักษณ์ สามารถแสดงความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ตลอดจน
ทัศนคติของกวีหรือผู้ประพันธ์ได้ เช่นนี้ การทำความเข้าใจ "ความหมาย" ของถ้อยคำที่ปรากฏต้อง
พิจารณาให้ต้องแท้จริงจะทราบ "สาร" ที่กวีหรือผู้ประพันธ์แสดงไว้ในวรรณคดี เรื่องนั้น ๆ ได้ กว้าง
ขวางลึกซึ้ง

ไอ เอ ริชาร์ด กล่าวถึงความหมายของภาษาในวรรณคดีว่า ความหมายในวรรณคดีมีนัย
ต่าง ๆ ๔ ประการ อันได้แก่ Sense คือ เนื้อความ หรือความคิดที่มุ่งจะบอกกล่าว ชี้แจง แนะนำ
กระตุ้น หรืออื่น ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึก Feeling คือ ความรู้สึกที่เป็นเครื่องหมายบอกเนื้อ
ความอันอาจมีความหมายอื่นอยู่ด้วย ซึ่งจะทําให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกต่าง ๆ Tone คือ น้ำเสียงหรือ
ท่าทีของผู้แต่งที่แสดงออกโดยอาจรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัวบางประการต่อสิ่งต่าง ๆ Intention คือ
ความมุ่งหมายหรือจุดหมายที่ผู้แต่งแสดงออกมาโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัว ซึ่งการกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์
ย่อมมีจุดหมายเสมอ ถึงแม้ว่าผู้พูดจะบอกหรือไม่บอกว่าต้องการอะไรหรือเพื่ออะไร เราอาจจะเห็น
ได้จากการพิจารณาถ้อยคำ เนื้อความ และท่าทีของเขา (Richards. ๑๙๖๖ : ๑๘๐ - ๑๘๘)

นอกจากนี้ภาษายังอาจมีความหมายเป็นอย่างอื่น ซึ่งอาจไม่ตรงกับที่แสดงออกก็ได้ ทั้งนี้
ขึ้นอยู่กับเจตนาของบุคคล ดังที่ ปรีชา ช่างขวัญอิน (๒๕๓๔ : ๔๒) กล่าวว่า "ภาษานั้น ถ้ายทอด
ความคิดความเป็นจริงก็ได้ หรือใช้ปิดบังอำพรางความจริงก็ได้ กล่าวคือ คนเราอาจคิดอย่างหนึ่ง
แต่พูดอีกอย่างหนึ่งได้ คนที่ใช้ภาษาสักขณะนี่ย่อมมีเจตนาแฝงอยู่"

ลักษณะความหมายของภาษาในวรรณคดีดังกล่าวมาข้างต้น เป็นสิ่งที่น่าพิจารณามีค่าแก่การ
สนใจและทำความเข้าใจ ดังที่ เจตนา นาควิธระ (๒๕๒๑ ก : ๔ - ๖) ให้ความเห็นว่า

... ภาษาในวรรณคดีนั้น สิ่งที่ผู้ประพันธ์แสดงออกด้วยภาษา ด้วยถ้อยคำอาจมิใช่ความหมาย
ทั้งหมด ส่วนที่กวีมิได้กล่าวออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรอาจมีความหมายลึกซึ้งไปกว่าสิ่งที่
เขาขีดเขียนออกมาอย่างชัดแจ้งก็ได้ "คำ" กับ "ความ" เป็นสิ่งสัมพันธ์กัน แต่นักประพันธ์
บางคนก็จงใจที่จะสื่อ "ความ" ที่เกิน "คำ" ส่วนที่เขาไม่ได้พูดออกมานั้น เป็นส่วนที่เรา
ผู้อ่านจะต้องไปขุดค้นแสวงหาออกมาให้ได้ ซึ่งเรียกว่า "ความหมายซ่อนเร้น" ...

เมื่อภาษาในวรรณคดีมีความหมายซ่อนเร้นแฝงอยู่ผู้ศึกษาวรรณคดีจึงมีหน้าที่ที่จะต้องพยายาม
ค้นหาความหมายแฝงเหล่านั้น ที่นอกเหนือไปจากรูปแบบ ท่วงทำนองการแต่ง และความไพเราะของ

ถ้อยคำที่ปรากฏ การศึกษา "ความหมาย" ในวรรณคดีจึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้เข้าใจ "สาร" ของวรรณคดีที่ลึกซึ้งและได้รับคุณค่าจากวรรณคดีในอีกระดับหนึ่ง เท่าที่ผ่านมามีการศึกษาวีเคราะห้เพื่อทำความเข้าใจวรรณคดีในลักษณะที่ต่างกันออกไป ได้แก่ การศึกษาองค์ประกอบของวรรณคดี การศึกษากลวิธีการสร้างงาน การศึกษาเปรียบเทียบ การศึกษาสุนทรียภาพของวรรณคดีและอื่น ๆ อีก เป็นต้น แต่การศึกษาความหมายของวรรณคดีโดย เฉพาะที่ เป็นความหมายซ่อนเร้นหรือความหมายแฝงซึ่งมิใช่ความหมายตามพจนานุกรม หากแต่ เป็นความหมายที่ได้มาจาก เนื้อหาของวรรณคดี ที่สื่อความคิดและอารมณ์ไปสู่ผู้อ่านนั้นยังไม่มีผู้ใดศึกษาในเรื่องนี้อย่างจริงจัง และโดยที่ความหมายตรงและความหมายแฝง เป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดี การศึกษาความหมายแฝงจึง เป็นสิ่งสมควรอย่างยิ่ง ดังที่ดวงมน จิตรจำนงค์ (๒๕๒๗ : ๗๒) กล่าวว่า "ความหมาย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งของเครื่องสื่อสารรวมทั้งภาษา หากจะวิเคราะห์การสื่อสาร ผู้วิเคราะห์ย่อมหนีไม่พ้นการตีความและวินิจฉัยเพื่อทำความเข้าใจ ความหมายของสารนั้น"

วรรณคดีมีหลายรูปแบบ ได้แก่ กวีนิพนธ์ นวนิยาย เรื่องสั้น บทละคร เป็นต้น กล่าวเฉพาะวรรณคดีไทยที่นำเสนอนิรูปแบบของละครนั้น ส่วนใหญ่จะมุ่งให้ความสนใจในฐานะที่เป็นศิลปะเพื่อการแสดง อันได้แก่ จาก รูปแบบของการแสดง ตัวละคร เพลง กระทบวนพารา เป็นต้น ยังไม่ปรากฏว่าได้มีการศึกษาความหมายที่แฝงมากับตัวบทของละครอย่างจริงจัง ดังที่ เจตนา นาควิธระ ได้แสดงความเห็นถึงวรรณคดีที่เสนอนิรูปแบบของละคร ซึ่งคนส่วนใหญ่มุ่งความสนใจในศิลปะเพื่อความบันเทิงมากกว่าจะศึกษา "บท" ของละครไว้ว่า

... ในบางครั้งเราเพลิดเพลินกับละครเสียจนลืมไปว่าสิ่งที่เราเห็นบนเวทีนั้น เมื่อแรกเริ่มอยู่ในรูปของอะไร ในฐานะผู้ชมเราให้ความชื่นชมกับ "งานที่เสร็จแล้ว" ถ้าเราตามดูคู่กากับการแสดงว่าเขาเริ่มต้นตรงไหน คำตอบที่ได้รับมักจะเป็นว่า "เริ่มด้วยบท" บทละครเป็นแม่บทที่นักละครจะต้องยึดถือ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ละครเป็นวรรณศิลป์ก่อนที่จะเป็นสิ่งอื่น ... (เจตนา นาควิธระ. ๒๕๒๑ ข : ๑๔)

บทละครที่เป็นวรรณศิลป์นั้น กวีหรือผู้ประพันธ์ได้สังเกตเห็นแล้วว่าศิลปะที่เป็นเครื่องประกอบแต่งในบทละคร สามารถสร้างความบันเทิงที่ลดความเครียดในชีวิตประจำวันลงได้ แต่ขณะเดียวกันก็สามารถแฝงความหมายที่ 시사มากับความบันเทิงได้อย่างเต็มที่ เช่นเดียวกับวรรณคดีในรูปแบบ

อื่น ๆ ดังที่ สมพร สิงห์โต กล่าวถึงบทละครว่า

... บทละครเป็นเรื่องราวของมนุษย์ที่น่าเล่นอันในรูปของการกระทำที่มีนาฏการ (Dramatic action) คือมีจุดประสงค์ มีเอกภาพ มีองค์ประกอบที่น่าเชื่อถือและชวนติดตาม นอกจากนี้ บทละครยังเป็นวรรณกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อใช้แสดงให้คนดู ผู้แสดงจะต้องถ่ายทอดเนื้อหา ความคิด ความรู้สึก อารมณ์ ตลอดจนลักษณะนิสัยของตัวละครไปสู่ผู้ชมด้วยการแสดงออกในรูปของการกระทำ (action) ที่น่าสนใจ ... (สมพร สิงห์โต. ๒๕๒๔ : ๖๖- ๖๘)

เมื่อบทละครเป็นวรรณกรรมที่มีนาฏการ พฤติกรรมและบริบทต่าง ๆ ที่ปรากฏในบทละครย่อมมีความหมายและมีเหตุผลในการกระทำ ดังนั้น บทละครก็อาจจะให้สารที่มีความหมายอันแฝงมา กับตัวบทของละคร ซึ่งมีคุณค่าไม่น้อยไปกว่าศิลปะการแสดงที่ให้ความบันเทิงนั้น ในบรรดาบทละครทั้งหลาย บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกจากจะให้ความบันเทิงแล้ว ตัวบทของละครก็ยังสร้างความคิดที่น่าสนใจให้เกิดขึ้น ดังที่มีผู้แสดงความเห็นเกี่ยวกับพฤติกรรมของตัวละครในบทละครนอกเหล่านี้ไว้ต่าง ๆ กัน อันได้แก่

สัสดา ปานุทัย (๒๕๒๐ : ๑๔๖) แสดงความเห็นถึงการเสียดแทงมาลัยของนางรจนาวา "เป็นการแสดงถึงการเลือกคู่ครองอย่างรอบคอบ นางรจนามองรูปทองของพระสังข์ย่อมหมายถึง นางมองเห็นความดีในตัวของพระสังข์นั่นเอง"

เบญจวรรณ นัทรเนตร (๒๕๑๘ : ๑๓๙) กล่าวถึงตัวละครในเรื่องไกรทองว่า "มนุษย์และจระเข้ใน เรื่องไกรทองนั้น เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการแบ่งชั้นของสังคมว่ามี พวกที่สูงกว่าต่ำกว่า"

สัทธมา โศภิต (๒๕๒๔ : ๙๘) แสดงความเห็นถึงพฤติกรรมที่ควาวิประหารไวฑิตในบทละครนอกเรื่องควาวีว่า "... หากผู้ปกครองมีบุคคลที่คอยคิดทำร้ายก็จะทำให้การปกครองไม่ราบรื่น เพราะจะต้องคอยระวังศัตรูถึงสองทาง คือ ศัตรูภายใน และศัตรูภายนอก ฉะนั้น การที่ควาวีตัดลิ้นใจประหารชีวิตไวฑิต นางคันธมาลี และยายเฒ่าทศประสาธ จึงเท่ากับเป็นการตัดไฟแต่ต้นลม ..."

การกระทำของตัวละครบางตัวเป็นสัญลักษณ์แสดงให้เห็นคุณค่าบางประการ เช่น พระอินทร์ในเรื่องสังข์ทองนั้นได้ช่วยให้เจ้าเงาะถอดรูปเป็นพระสังข์ และส่งเสริมให้คุณค่าในตัวของพระสังข์มีมากขึ้น ซึ่งเป็นการอนุเคราะห์ที่ำให้เกิด มีผู้กล่าวถึงพระอินทร์ในแง่สัญลักษณ์ว่า "การ ไว้คดี เป็นนามธรรมที่มองไม่เห็น พระอินทร์จึงเป็นรูปธรรมของการ ไว้คดี (เสกคา ปานุกัย. ๒๕๒๐ : ๑๓๖)

สมพร ร่มสุข (๒๕๒๑ : ๑๔๖) ได้ให้ความเห็นว่า "ในเรื่องสังข์ทอง พระอินทร์ยอมเป็นผู้แพ้พระสังข์ เพื่อให้ท้าวสามนต์และประชาชนได้เห็นความสามารถของพระสังข์"

นอกจากนี้พฤติกรรมที่แสดงความขัดแย้งกันของตัวละคร ก็ได้ให้แง่คิดที่มีความหมายแฝงไว้ในการกระทำนั้น ๆ ดังเช่น ไชยเชษฐ์กับนารายณ์เบศรี ทั้งสองคนมีลักษณะที่ขัดแย้งกันอย่างเด่นชัด นารายณ์เบศรีนั้นเป็นเด็กอายุน้อย ส่วนไชยเชษฐ์เป็นผู้ใหญ่ที่มีวัยวุฒิมากกว่าแต่ไชยเชษฐ์กลับเป็นผู้ที่เชื่อคำพูดของผู้อื่นง่าย เห็นได้จากการเชื่อคำเพ็ดทูลของนางหึ่งเจ็ดในทันที ต่างกับนารายณ์เบศรีที่เป็นเด็กแต่ไม่เชื่อคนง่าย ดังเมื่อตอนพบไชยเชษฐ์ครั้งแรกแล้วบอกว่าเป็นพ่อ ก็ได้เชื่อในทันที กลับถามที่เลี้ยงของไชยเชษฐ์อีกครั้งเพื่อความแน่ใจ พฤติกรรมที่แตกต่างกันดังกล่าวน่าจะพิจารณาความหมายบางประการที่แฝงไว้ได้ว่า การจะรับรู้สิ่งใดหรือ เชื่อในสิ่งใดต้องพิจารณาให้แน่ใจเสียก่อน จึงจะเชื่อถือในเรื่อง เหล่านั้นซึ่งหากไม่พิจารณาให้ดีแล้วอาจเกิดความผิดพลาดในชีวิตได้ ดังไชยเชษฐ์เป็นตัวอย่าง

ความแตกต่างระหว่างเผ่าพันธุ์ของตัวละครในบทละครชุดนี้ก่อให้เกิดความสงสัยว่าเหตุใดตัวละครที่มีเผ่าพันธุ์แตกต่างกัน คือ คน สัตว์ และยักษ์ จึงอยู่ร่วมกันได้อย่างดี มีอะไรซ่อนอยู่ในตัวละครเหล่านั้น เช่น นางพันธุรัตกับพระสังข์ ท้าวเนาคากับพระสังข์ในเรื่องสังข์ทอง ท้าวสิงห์กับนางสุวิธชา นางแมวกับนางสุวิธชาในเรื่องไชยเชษฐ์ นางวิมาลากับไกรทองในเรื่องไกรทอง ตัวละครเหล่านี้ได้อยู่ร่วมกันในลักษณะต่าง ๆ เช่น สามภรรยา บิดามารดากับบุตร นายกับป้าและการช่วยเหลือกัน เป็นต้น ซึ่งลักษณะตัวละครที่ไมใช่คนนี้ นิพนธ์ อินสิน (๒๕๒๐ : ๔๓) ได้ให้ความเห็นว่า

... ตัวละครประเภทยักษ์ มาร อสูร ปีศาจ หรือสัตว์บางชนิด (ซึ่งมีพฤติกรรมเหมือนคน) ในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่ นั้น น่าจะหมายถึงตัวละครที่เป็นชนชาติอีกชนชาติหนึ่ง ซึ่งมีวัฒนธรรมแตกต่าง (หรือส้าหลัง) ไปจากตัวละครซึ่งเป็นมนุษย์ (คนไทยหรือชนชาติเดียวกับกรี) มากกว่าที่จะมีความหมายในระดับธรรมดา ลักษณะ เช่นนี้ในวรรณคดีถ่ายทอดมาจากความเป็นจริงทางวัฒนธรรมในสังคมไม่ว่าผู้ถ่ายทอด (กรี) จะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ...

เหตุผลของการกระทำต่าง ๆ จากบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครดังกล่าวมา จึงมีใจจะมีความหมายในระดับธรรมดาเท่านั้น ตัวละครบางครั้ง เป็นสัญลักษณ์ที่ต้องตีความให้กว้างขวางออกไป บทบาทและพฤติกรรมดังกล่าวจึงมี เหตุผลที่แสดงความหมายนอกเหนือไปจากการกระทำที่เห็นอยู่ ซึ่งกรีมิได้บอกไว้ จากตัวอย่างและความเห็นต่าง ๆ ที่กล่าวมา จึงกล่าวได้ว่าบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครในพระราชนิพนธ์บทละครนอก มีความหมายมากกว่าที่ปรากฏในถ้อยคำ หากได้ตีความให้กว้างขวางออกไปจะพบความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่ในการกระทำนั้น ๆ ของตัวละคร

ด้วยเหตุผลดังกล่าว นี้บได้ว่าบทพระราชนิพนธ์ละครนอกมีสารและคุณค่าทางความหมายแฝงที่น่าสนใจ และโดยที่ยังไม่มีการศึกษา "ความหมายแฝง" ในด้วยบทพระราชนิพนธ์เหล่านี้อย่างจริงจัง จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษา ความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การวิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะทำให้เข้าใจเนื้อเรื่องได้ชัดเจนลึกซึ้ง เห็นคุณค่าที่นอกเหนือไปจากการให้ความบันเทิง

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

๑. การศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้จะศึกษา เจาะความหมายแฝงในบทละครนอกพระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เท่านั้น

๒. พระราชนิพนธ์บทละครนอกที่นำมาศึกษามี ๔ เรื่อง ดังนี้

๒.๑ สังข์ทอง : ตั้งแต่กำเนิดพระสังข์ถึงตอนที่วายศวิมลตามพระสังข์

๒.๒ ไชยเชษฐ์ : ตั้งแต่นางสุวิธชาถูกขังใส่ถึงตอนที่เชกไชยเชษฐ์

๒.๓ มณีพิชัย : ตั้งแต่นางจันทร์ถูกงูกัด พราหมณ์ยอพระกลืนช่วยและขอ
พระมณีพิชัยไปเป็นทาสรับใช้

๒.๔ ไกรทอง : ตั้งแต่นางวิมาลาตามไกรทองมาจากถ้ำ ถึงตอนที่ไกรทองตาม
นางวิมาลากลับไปถ้ำ

๒.๕ คาวี : ตั้งแต่ท้าวสันนุราชหานางผมหอมถึงพระคาวีรับไวยพิศ

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

ความหมายแฝง คือ สารที่ซ่อนอยู่ในเรื่อง ที่ได้จากการตีความโดยอาศัยบุคลิกภาพและ
บทบาทของตัวละคร สถานการณ์ในเรื่อง สัญลักษณ์ บริบท หรืออื่น ๆ

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ขั้นตอนและวิธีการศึกษาค้นคว้าความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีดังนี้

๑. การรวบรวมข้อมูล

รวบรวมหนังสือ เอกสาร และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อประกอบการศึกษา
ความหมายแฝง

๒. การศึกษาวเคราะห์ข้อมูล

๒.๑ ศึกษาหนังสือ เอกสาร และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานในการ
ศึกษาวเคราะห์

๒.๒ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยอาศัยการศึกษาจาก

๑. บุคลิกภาพและบทบาทของตัวละคร
๒. สถานการณ์ในเรื่อง
๓. สัญลักษณ์
๔. บริบท
๕. อื่น ๆ

๓. การนำเสนอ

การนำเสนอข้อมูลครั้งนี้จะ เสนอการศึกษาแบบพรรณาวเคราะห์ (Analytical Description)

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. หนังสือและ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๑ หนังสือและ เอกสารที่เป็นแนวคิด เกี่ยวกับความหมายแฝง

ความคิดพื้นฐานในการศึกษาความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้อาศัยพื้นฐานจาก เอกสารที่ส่ง เขปมา ได้แก่

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงกล่าวว่า วรรณคดี เป็นการประพันธ์ของผู้ประพันธ์ โดยใช้ภาษา เป็น เครื่องมือแสดงความรู้สึกนึกคิดของคนออกมาให้เป็นภาพ เพื่อการสื่อสารไปสู่ผู้อ่าน ด้วยคำของผู้ประพันธ์จะต้อง เป็น เสมือนกระจกส่องภาพที่คนวาด ภาษาในวรรณคดีจึง เป็นสัญลักษณ์ คือ เป็น เครื่องแสดงภาพแห่งความรู้สึกนึกคิดของคนอย่างดีที่สุด และ เวลาเดียวกันก็ต้องทำความเข้าใจให้แก่ผู้อ่านให้ใกล้ภาพแห่งความรู้สึกนึกคิดของคนมากที่สุดด้วย ความหมายของถ้อยคำในวรรณคดีจึงมีความกว้างขวางและลึกซึ้งกว่าความหมายตามหลักไวยากรณ์ ซึ่งจะมีความหมายไม่เฉพาะข้อคิดส่วน ๆ หากแต่มีความหมายไปถึงความรู้สึกนึกคิดซึ่งเป็นบริวารห้อมล้อมความรู้สึกนึกคิดนั้นด้วย (กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์. ๒๔๑๔ : ๕๘ - ๖๐)

กุหลาบ มีลลิกะมาส กล่าวถึงความหมายของภาษาในวรรณคดีว่า ภาษาที่มีความหมายโดยนัย (Connotation) นี้ภาษาบางท่านเรียกว่า ความหมายแฝง หมายถึงความหมายที่ชักนำความคิดให้เกี่ยวโยงไปถึงสิ่งอื่น ผู้ตีความจะต้องมีความรอบรู้และรู้จักพิจารณาบริบท หรือส่วนประกอบ เพื่อค้นหาความจริงให้ได้ (กุหลาบ มีลลิกะมาส. ๒๕๑๔ : ๖๔)

จินดา ดวงจินดา กล่าวถึงมิตติภาษาในวรรณคดีว่า ภาษาภาวี่เป็นภาษาที่ถ่ายทอดถึงประสบการณ์ จึงมีมิตติมาก เพราะต้องถ่ายทอดถึงผู้รับ มิใช่เพียงแค่ให้เข้าใจหรือให้เจริญสติปัญญาเท่านั้น หากถึงความรู้สึก อารมณ์และความคิดคำนึงของผู้รับอีกด้วย พุคอีกนัยหนึ่งก็คือ มิตติทางความคิดคำนึงหรือจินตนาการ (จินดา ดวงจินดา. ม.ป.ป. : ๑๓)

เจตนา นาควิธระ (๒๕๒๑ ก : ๔ - ๖) กล่าวถึงภาษาในวรรณคดีว่า ... สิ่งที่อยู่ประพันธ์แสดงออกด้วยภาษา ด้วยถ้อยคำ อาจมิใช่ความหมายทั้งหมด ส่วนที่กวีมิได้กล่าวออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร อาจมีความหมายลึกซึ้งไปกว่าสิ่งที่เขาขีดเขียนออกมาอย่างชัดเจนได้ "คำ" กับ "ความ" นั้น เป็นสิ่งสัมพันธ์กัน แต่นักประพันธ์บางคนก็จงใจที่จะสื่อ "ความ" ที่เกิน "คำ" ส่วนที่เขาไม่ได้พูดออกมานั้นจะต้องไปขุดค้นแสวงหาออกมาให้ได้โดยอาศัยถ้อยคำที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรม เป็น เครื่องนำทาง ผู้อ่านจะต้องใช้จินตนาการ และประสบการณ์ที่ตนมีอยู่มาช่วยในการแสวงหาความหมาย ชอน เรินท์กวีแสดงไว้ในวรรณกรรม

ชลธิรา กลัดคอย และคณะ พูดถึงสิ่งสำคัญในการศึกษาวรรณคดีบางประการว่า สิ่งที่มีส่วนช่วยในการตีความหรือการวิจารณ์นั้น คือการสำรวจความหมายของการอ่าน เพื่อสำรวจความหมายเป็นกระบวนการสำคัญยิ่งในการตีความ เพราะผลของการสำรวจจะเป็น เครื่องชี้ให้เห็นวิจรรย์ของผู้อ่านว่าสามารถตีความได้ถึงระดับใด (ชลธิรา กลัดคอย และคนอื่น ๆ. ๒๕๑๕ : ๒๐๐)

ดวงมน จิตรจำนงค์ กล่าวถึงความหมายของถ้อยคำในภาษาว่า ความหมายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งของเครื่องสื่อสารรวมทั้งภาษา หากวิเคราะห์การสื่อสารย่อมหนีไม่พ้นการตีความ

และวินิจฉัย เพื่อทำความเข้าใจความหมายของสารนั้น ความหมาย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสารที่ควบคู่กับเสียง แม้จะยอมรับว่าความหมายและการตีความ เป็นเรื่องของอัตวิสัย แล้วข้อแก้ที่จะพิจารณาแยกแยะความหมายให้ลึกซึ้งแล้ว การสื่อสารก็จะล้มเหลว เพราะภาษาที่เป็นอุปกรณ์แห่งการสื่อความคิด และอารมณ์นั้น ไม่ได้บรรจุแต่เรื่องราวหรือมุ่งจะบอกเล่าเรื่องแต่เพียงอย่างเดียว (ดวงมน จิตรงานงค์. ๒๔๒๑ : ๑๒ - ๑๓)

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน แสดงความเห็น เรื่องความหมายของภาษาในวรรณคดีว่า ภาษาในวรรณคดีมีลักษณะเฉพาะ แม้คำบางคำจะเหมือนกับที่ใช้กันทั่วไปในคำพูดสามัญ แต่ความหมายอาจไม่เหมือนกันก็ได้ ภาษาธรรมชาติส่วนมากมีความหมายไปตามแนวทางของวัตถุ โดยอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน ส่วนภาษากวีนั้นโดยมากหมายไปในทางนามธรรมที่มองไม่เห็น มีความหมายที่ค่อนข้างจะกำกวม และบางครั้งยังไม่คำนึงถึงข้อเท็จจริง การที่จะศึกษาวรรณคดีให้เข้าใจละเอียดลึกซึ้งก็อยู่ที่รู้ความหมายของภาษาซึ่งกวีใช้ เป็นสำคัญ ถ้าไม่เข้าใจภาษาที่กวีแสดงออกก็เท่ากับว่าไม่เข้าใจความรู้สึกนึกคิด หรือวินิจฉัยคุณค่าของวรรณคดีไม่ได้ (ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. ๒๔๑๘ : ๒ - ๔)

สิทธา คินิจภูวาล และคณะ กล่าวถึงความสำคัญของความหมายในภาษาว่า ภาษาเป็นสื่อแสดงความคิดของผู้แต่งวรรณคดี เป็นองค์ประกอบชิ้นหนึ่งของวรรณคดี ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องเข้าใจ "สื่อ" ว่ามีความหมายอย่างไร มิฉะนั้นอาจไม่เข้าใจความคิดของผู้แต่งวรรณคดีได้ (สิทธา คินิจภูวาล. ๒๔๑๔ : ๔๒ - ๔๓)

I. A. Richards ได้กล่าวถึงความหมายของถ้อยคำในวรรณคดีว่า มีความหมายหลายอย่าง ซึ่งมีนัยต่าง ๆ ๔ ประการ อันได้แก่ Sense คือ เนื้อความหรือความคิดที่มุ่งจะบอกกล่าวชี้แจง แนะนำ กระตุ้น หรืออื่น ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความสำนึก Feeling คือ ความรู้สึกที่เป็นเครื่องหมายบอกเนื้อความอันอาจมีความหมายอื่นอยู่ด้วย ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกต่าง ๆ Tone คือ น้ำเสียงหรือท่าทีของผู้แต่งที่แสดงออกโดยอาจรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัวบางประการต่อสิ่งต่าง ๆ Intention คือ ความมุ่งหมายหรือจุดหมาย ที่ผู้แต่งแสดงออกมาโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัว

ซึ่งการกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์ย่อมมีจุดหมายเสมอ ถึงแม้ว่าผู้พูดจะบอกหรือไม่บอกว่าต้องการอะไร หรือเพื่ออะไร เราอาจจะเห็นได้จากการศึกษาถ้อยคำ เนื้อความและท่าทีของเขา (Richards. ๑๙๖๖ : ๑๘๐ - ๑๘๘)

M H Abrams กล่าวถึงความหมายในทางวรรณคดีว่า ในทางวรรณคดีนั้น Denotation ของคำคือความหมายขั้นต้น ดังที่พจนานุกรมแสดงไว้ ส่วน Connotation ของคำคือระดับของ ความหมายและความรู้สึกขั้นที่สองหรือที่เกี่ยวเนื่องกัน ซึ่งตามปกติจะเป็นความหมายเชิงเสนอแนะ หรือความหมายโดยปริยาย ซึ่งมีหลายความหมายด้วยกัน แต่จะใช้ความหมายใดย่อมแล้วแต่บริบทที่ คำนั้นถูกใช้ (Abrams. ๒๕๒๙ : ๖๐ - ๖๑)

๑.๒ หนังสือและ เอกสารที่เป็นแนวคิดและความรู้พื้นฐานในการวิเคราะห์แต่ละครั้ง ได้อาศัยหลักการต่าง ๆ มาเป็นพื้นฐานประกอบการศึกษาวิเคราะห์ พอสังเขปได้ดังนี้

กอบกุล อิงคุทานนท์ กล่าวว่ วรรณกรรมที่คตินั้นจะต้องสะท้อนให้เห็นภาพและโลกของ ความเป็นจริง วรรณคดีเป็นผลงานที่ถูกสร้างขึ้นโดยมีโลกแห่งความเป็นจริงรองรับ มิใช่เพียงแค่ กระจกสะท้อนภาพในสังคมแต่ฝ่ายเดียว วรรณคดีหรือวรรณกรรมมีหน้าที่ให้เรารู้จักชีวิตมนุษย์ที่เรา หาไม่ได้จากวิชาอื่น เพราะฉะนั้นการวิจารณ์และประเมินค่าวรรณกรรมจึงมิใช่ เพียงแต่การหาความ สัมพันธ์ระหว่างความเป็นจริงในสังคมกับสังคมจำลองในวรรณกรรม แต่เป็นการหาสังเคราะห์ของโลก แห่งความเป็นจริงที่มีอยู่ในงานด้วย และผู้ซึ่งเป็นนักวิจารณ์ต้องบุตรากนี้ออกมา มิใช่เอาแต่เยื่อไม้ เนื่องจากความคิดที่มีคุณค่ามิใช่ใช้ทฤษฎีเดียวต้องเลือกให้เหมาะสม โดยเฉพาะวรรณกรรมบางเรื่อง มีความหมายหลายแง่มุม หรือความหมายไม่แน่นอน เปิดกว้างให้ผู้อ่านตีความได้มาก เพราะมีนัยซ่อน เร้น ยิ่งจำเป็นต้องใช้ทฤษฎีหลายทฤษฎี หลายแนวเข้าจับ (กอบกุล อิงคุทานนท์. ๒๕๓๓ : ๘๑ - ๘๘)

ฉวีวรรณ กินาวงศ์ ได้ยึดเชิฐพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของละครว่า "การละครนอกจากจะเป็น เครื่องบันเทิงและให้ความสุขแล้ว ยังเป็นวิถีทางแห่งการศึกษาที่สำคัญ เพราะจะเป็นสิ่งที่โน้มน้าวจิตใจคนให้ เห็นผิด เห็นชอบ ได้ ทาจิตใจให้สูงขึ้น" (ฉวีวรรณ กินาวงศ์. ๒๕๒๐ : บทนำ)

บอยตัน และแมค (Boynton and Mack) ได้กล่าวว่า "การศึกษามหละครหนัก ๆ อย่างจริงจัง เป็นหัวใจสำคัญที่ควรบรรจุในหลักสูตรการศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ การอ่านบทละครนั้น มีคุณค่าเฉพาะตัวไม่ เป็นรองการชมการแสดง การอ่านอย่างฉลาดจะได้รับผลตอบแทนอันมีสาระคุ้มค่า ในแง่ของวรรณคดี (Boynton and Mack. ๑๙๖๔ : ๔)

มาโจเรีย บูลตัน (Majorie Boulton) กล่าวถึงสิ่งที่ผู้ศึกษาควรคำนึงถึงในการศึกษา บทละครคือ เรื่องของการใช้ภาษา ได้แก่ ความสมจริง ธรรมเนียมนิยม ความเป็นจริง การใช้ โวหาร และสัญลักษณ์ สิ่งเหล่านี้จะทำให้เข้าใจในบทละครและประเมินคุณค่าของบทละครได้ (Boulton. ๑๙๖๐ : ๑๔๔ - ๑๖๓)

ลินน์ อัลเทินเบินด์ (Lynn Altenbernd) ได้กล่าวถึงการศึกษาโครงเรื่อง ซึ่งเป็น องค์ประกอบของบทละครว่า ความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ในเรื่องจะต่อเนื่องกันโดยมีองค์ประกอบ คือ การเริ่มเรื่อง สภาพอันชวนให้ประหลาดใจ ความยุ่งยาก และจุดสุดยอด การศึกษาองค์ประกอบ เหล่านี้จะทำให้เห็นความสัมพันธ์ที่สร้างความเข้าใจในบทละครได้มากขึ้น (Altenbernd. ๑๙๖๖ : ๑๑)

๒. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์บทละครนอก

ฐิติมา วิทยาวงศ์รุจิ ศึกษาบทละครนอกสามสมัย ได้กล่าวถึงตัวละครของบทละครนอก ว่า ตัวละครบางเรื่องมาจากชาดกอัน เป็นส่วนหนึ่งขององค์การสอนในพุทธศาสนา เช่น เรื่องคารี

จึงมุ่งสอนให้เห็นคุณธรรม ๓ ประการ คือ ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ ความเป็นมิตรแท้ เป็นตัวอย่างการพัฒนาบารมี ผลสะท้อนจากสังคมของชาวบ้านได้แสดงออกถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ ซึ่งระบายนและถ่ายทอดทัศนคติที่มีต่อชนชั้นปกครองของสังคมในยุคนั้นที่เป็นระบบศักดินา ผู้ปกครองมีอำนาจสิทธิ์ขาดหลงอำนาจ กษัตริย์ในละครนอกคงมิใช่กษัตริย์จริง ๆ แต่เป็นตัวแทนของเจ้าเมืองตามหัวเมืองต่าง ๆ จึงเป็นการล้อเลียนการล่มหลงในอำนาจ ความโง่เขลาบุญบารมีทั้งที่ไม่ค่อยจะมีให้สะใจคนดู ภรรยาทั้งหลายก็มักสวมวิญญาณการเป็นภรรยาของชาวบ้านที่ต่างสังคม ต่างการอบรม ต้องมาต่อสู้แย่งชิงอำนาจ ความรัก ก็ให้เหมาะสมกับการเป็นภรรยาของผู้มีอำนาจอยู่ในมือ จึงจัดจำแนกเอาแต่ใจ ให้สมกับเป็นผู้มีอำนาจ (จิตติมา วิทยาวงศ์รุจิ. ๒๕๒๘ : ๑๓๖ - ๑๓๘)

เบญจวรรณ นัตรีเนตร ศึกษาพระราชนิพนธ์บทละครนอกในด้านแก่นเรื่อง การใช้สัญลักษณ์และความเปรียบเทียบ พบว่าแก่นเรื่องจากบทละครนอกมุ่งเสนอแนวทางปฏิบัติในการดำรงชีวิต การใช้สัญลักษณ์ช่วยทำให้เกิดคุณค่าหลายประการ คือ ทำให้เกิดภาพพจน์ ทำทนายให้เกิดความคิด ช่วยขยายแก่นเรื่องให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ชวนอ่าน การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างรวดเร็ว ส่วนความเปรียบเทียบเสนอความเปรียบเทียบเชิงความคิด และในเชิงภาษา ความเปรียบเทียบทำให้เข้าใจเรื่องง่ายขึ้น ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ มีความรู้สึกร่วมกับกวี คล้อยตามให้รสชาติทางภาษาทั้งรสคำและรสความ (เบญจวรรณ นัตรีเนตร. ๒๕๑๘ : ๑ - ๒๑๓)

พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ ศึกษาลักษณะความขัดแย้งในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ตีความลักษณะขัดแย้งในแง่โลกทัศน์และการสะท้อนสภาพสังคมว่า ลักษณะความขัดแย้งได้สะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมไทยที่มีความสัมพันธ์กับต่างชาติ มีการถือชั้นวรรณะ ไม่เปิดโอกาสให้บุคคลมาจากตระกูลต่ำได้ เติบโตเข้าไปสู่ตำแหน่งหน้าที่การงานที่สูงได้ กวีชี้ให้เห็นว่ากษัตริย์เป็นเพียงฐานันดรที่สังคมกำหนดขึ้นยกย่องเทิดทูนเสมือนหนึ่งเจ้าชีวิต ความอิจฉาริษยามักทำให้เกิดการแตกแยก ความโลภและความหลงทำให้คนปราศจากความสุขที่แท้จริง ลักษณะขัดแย้งในบทละครนอกมีพื้นฐานมาจากความเป็นจริงในสังคม และจากประสบการณ์ที่สร้างสมไว้ในความคิดหรือจิตใจของกวีเอง นำมาสร้างสรรค์ช่วยความคิดและวิธีการของกวีจึงทำให้เป็นวรรณกรรมที่ไม่ได้

สร้างขึ้นเพื่อความสนุกบันเทิงใจอย่างเดียว แต่ประกอบด้วยการเล่นข้อเท็จจริงอันมีสาระไปพร้อม ๆ กัน (ทฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ. ๒๕๒๓ : ๒๒๐ - ๒๔๔)

ยุรฉัตร บุญสนิท ศึกษาพระราชนิพนธ์บทละครนอก ในด้านระบบครอบครัวและการสมรส เพื่อศึกษาแนวคิด อิทธิพลสำคัญรวมทั้งวิธีแก้ปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวและการสมรส ซึ่งคล้ายคลึงกับในสมัยอยุธยาต่อเนื่องกับรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่า การเลือกคู่ครองนอกจากฝ่ายชายหรือหญิงเป็นผู้เลือกเองแล้ว สื่อสัมพันธ์ ผู้ปกครองและอำนาจเหนือธรรมชาติอาจเข้ามามีบทบาทสำคัญด้วย ลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวผสม ฝ่ายชายมีภรรยาหลายคน มอบความเป็นใหญ่ให้ฝ่ายชาย ซึ่งมีผลต่อการมอบมรดกที่นิยมให้บุตรชายหรือบุตรชายที่มีความสามารถ มีความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติอย่างใกล้ชิด อิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีผลต่อลักษณะครอบครัว อำนาจเหนือธรรมชาติความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ และค่านิยมวัฒนธรรมมีผลต่อตัวละคร และบุคลิกภาพของตัวละครขึ้นอยู่กับภูมิหลังของครอบครัวเป็นสำคัญ (ยุรฉัตร บุญสนิท. ๒๕๒๒ : ๑ - ๑๓๔)

ราตรี ผลาภิรมย์ ศึกษาเรื่องสังข์ทองทั้งที่เป็นกวีนิพนธ์ของไทย นิทานพื้นบ้านและต่างชาติ ผลของการศึกษาเชื่อว่า สังข์ทองน่าจะได้เค้าเรื่องมาจากนิทานพื้นบ้านของอินเดีย เพราะมีหลักฐาน ในเนื้อเรื่องและประเพณีบางอย่าง และจากการศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมจากเรื่องสังข์ทองพบว่า เรื่องสังข์ทองมีคุณค่าในด้านที่เป็นวรรณคดีแสดงสภาพสังคมและวัฒนธรรม อันได้แก่ ลักษณะการปกครองในแต่ละยุคสมัยที่แต่ง ประเพณีการแต่งกาย การแต่งงาน การดำเนินชีวิตในครอบครัว ตลอดจนค่านิยมความเชื่อของคนในสมัยต่าง ๆ ด้วย (ราตรี ผลาภิรมย์. ๒๕๒๐ : ๑๕๒ - ๒๔๐)

ลักขณา โทวีวัฒน์ ศึกษาการสร้างตัวละครเรื่องคารี พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้กล่าวถึงบุคลิกภาพของตัวละครว่า ท้าวสันนุราชเป็นกษัตริย์ที่วางตัวไม่เหมาะสม มีวเม่าในสตรีเพศจนลืมหูลูก คารีเป็นตัวแทนของปุถุชนที่มีทั้งความดีและไม่ดีอยู่ในตัว หลวิชัยเป็นตัวละครที่มีทั้งความรักและความอามาต ไวยหัตต์เป็นคนที่ดีแต่ปาก นางจันทร์สุดาเป็น

ลักษณะของหญิงไทยที่รักและยกย่องสามี มีความมั่นคงแต่ขาดการไตร่ตรอง นางคันทมาลี เป็นผู้ที่ไม่รู้จักตนเอง ลุ่มหลงในโลภภัย ยายเผ่าทศประสาทมมีลักษณะเป็นข้าสองเจ้าปาวสองนาย ทำคนเพื่อความอยู่รอดของตนเอง การสร้างตัวละครเหล่านี้มีความสมจริงและบรรลुरुคมุ่งหมายของการแสดงละครอย่างแท้จริง (ลักษณะ ใควิวัฒน์. ๒๕๒๔ : ๘๑ - ๑๒๐)

สมพร ร่วมสุข ศึกษาบทบาทของตัวละครมนุษย์ในบทละครใบและบทละครนอกพบว่า ตัวละครมนุษย์ในบทละครทั้งสองส่วนใหญ่มักมีที่มาจากอินเดีย เพราะได้รับอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ และคติพุทธอินเดีย กวีสร้างตัวละครมนุษย์โดยอาศัยความเชื่อเป็นหลักแล้วจินตนาการให้มีลักษณะพิเศษพิสดารออกไปจากธรรมชาติจริง ๆ แต่ก็มิมีสายตรงกับความจริงตามธรรมชาติของมนุษย์คือ มีอารมณ์ ความต้องการ มีความรู้สึกนึกคิด เช่นเดียวกับมนุษย์ ตัวละครฝ่ายดีมีคุณธรรมจะช่วยส่งเสริมความสามารถของตัวละครเอก ตัวละครฝ่ายร้ายจะขาดคุณธรรมทำให้ตัวเอกขาดความสุข โดยทั่วไปตัวละครมนุษย์จะช่วยทำให้เรื่องสลับ สนุกสนาน ตื่นเต้น แต่ก็แฝงคุณค่าด้านอื่นไว้ ได้แก่ การแสดงปรัชญาชีวิต กฎแห่งกรรม ให้คิดสอนใจ เป็นแบบอย่างที่ดีขั้บควรปฏิบัติ โน้มน้าวจิตใจผู้่านให้ทำดี และยังสะท้อนความเชื่อของคนในสมัยนั้น (สมพร ร่วมสุข. ๒๕๒๑ : ๑ - ๒๐๘)

สุธา ศาสตรีย ได้ศึกษาโครงสร้างของการเสนอความตลกในบทละครนอก จำนวน ๒๐ เรื่อง พบว่า การเสนอความตลกในบทละครนอกมีโครงสร้างที่แน่นอน ซึ่งเกิดจากการจัดวิธีใช้เนื้อเรื่อง และตัวละครให้เกิดความตลก ทั้งนี้เป็นไปตามอารมณ์สนองของผู้ดูที่คาดไว้ล่วงหน้า การสร้างตัวละครตลกมีหลายประเภท ได้แก่ ตลกฝ่ายดีและฝ่ายเลว ตัวละครตลกฝ่ายดี เช่น ตลกชวนชอบประเภทสำคัญ ตัวเอกแบบตลกซึ่งเป็นผู้แสดงนำ และตลกชวนชอบประเภทรอง ตลกฝ่ายเลว เช่น ตลกชวนชัง แบ่งเป็นคู่ปรับและตลกย่อยซึ่งเป็นผู้ช่วย ตัวตลกกลาง ๆ คือ ตลกเสริมซึ่งอาจได้อารมณ์ ๒ ชนิด คือ การเห็นใจและการตำหนิพร้อมกันในบางกรณี วิธีที่ใช้เสนอตลกจะแสดงออกทางกายและวาจา ๑๔ ชนิด เช่น การตบตี การคำ การถ่มนํ้า เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าปัจจัยที่ตัดสินการเลือกใช้วิธีแสดงออกจะเป็นความขัดแย้งตามเนื้อเรื่องมากกว่าสถานภาพของตัวละคร (สุธา ศาสตรีย. ๒๕๒๖ : ๑ - ๒๖๘)

บทที่ ๒

การวิเคราะห์ความหมายแฝง

ด้วยเหตุที่วรรณคดีใช้ภาษาเป็นเครื่องมือแสดงความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของกวีไปสู่ผู้อ่าน การทำความเข้าใจความหมายของภาษาในวรรณคดีจึงเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้ เพราะความหมายก็คือ เนื้อหาสาระที่สำคัญของการสื่อสารที่กวีสื่อไปสู่ผู้อ่าน ย่อมต้องตีความและวินิจฉัย เพื่อทำความเข้าใจความหมายของสาร ดังนั้นการวิเคราะห์ความหมายในวรรณคดีจึงเป็นกระบวนการที่จำเป็นอย่างยิ่ง

โดยทั่วไปความหมายในวรรณคดีมีอยู่ ๒ ลักษณะคือ ความหมายตรง (Denotation) และความหมายแฝง (Connotation) ความหมายตรง (Denotation) ของคำ คือความหมายขั้นต้นที่พจนานุกรมแสดงไว้ ความหมายแฝง (Connotation) ของคำ คือความหมายขั้นที่ ๒ ที่เกี่ยวข้องกับ อาจมีหลายความหมายแล้วแต่บริบทที่ดูการใช้ (Abrams. ๒๕๒๙ : ๖๐ - ๖๑) กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงกล่าวไว้ว่าความหมายธรรมดานั้นแบ่งเป็น ๒ ชนิด คือความหมายโดยตรง (Denotation) เป็นความหมายประจำศัพท์ และความหมายโดยนัย (Connotation) เป็นความหมายที่คล้อยไปตามความนิยม เฉพาะกาลละ เทศะ (กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์. ๒๕๑๔ : ๒๑๔)

จากความเห็นดังกล่าวข้างต้นสามารถให้คำอธิบายถึงลักษณะของความหมายตรงได้ว่าเป็นความหมายที่กำหนดไว้ในพจนานุกรม ซึ่งถือเป็นความหมายแรกสามารถทำความเข้าใจตามตัวอักษรได้ทันที มีลักษณะตรงไปตรงมาไม่ลึกลับ ความหมายลักษณะนี้บุคคลทั่ว ๆ ไปในสังคมจะเข้าใจได้ตรงกัน

๒.๑ ความหมายของความหมายแฝง

การอธิบายถึงความหมายลักษณะนี้ของถ้อยคำในวรรณคดีนั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงกล่าวว่า ความหมายของถ้อยคำในวรรณคดีมีความกว้างขวางและลึกซึ้งกว่าความหมายตามหลักไวยากรณ์ ซึ่งจะมีความหมายไม่เฉพาะข้อคิดล้วน ๆ หากแต่มีความหมายรวมไปถึงความรู้สึกนึกคิดซึ่งเป็นบริวารห้อมล้อมข้อคิดนั้นด้วย การใช้ถ้อยคำนอกจากจะมีความหมายโดยตรงแล้ว ยังมีความหมายที่แนะนำให้เห็นภาพอันลึกซึ้งกว้างขวางออกไปอีก (กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์. ๒๕๑๔

: ๔๘ - ๖๐)

ความเห็นดังกล่าวสอดคล้องกับ เจตนา นาควัชระ ที่กล่าวถึงการแสดงออกของถ้อยคำ
ในวรรณคดีว่าอาจมีใช้ความหมายทั้งหมด ส่วนที่กวีมิได้กล่าวออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรอาจมีความ
หมายลึกซึ้งไปกว่าสิ่งที่เขาขีดเขียนออกมาอย่างชัดแจ้งได้ บางคนจงใจที่จะสื่อ "ความ" เกิน "คำ"
ส่วนที่เขาไม่ได้พูดออกมาผู้อ่านจึงต้องไปแสวงหาออกมาให้ได้ ซึ่งเรียกว่า "ความหมายซ่อนเร้น"
(เจตนา นาควัชระ. ๒๕๑๔ ก : ๔ - ๖)

ความหมายซ่อนเร้นอยู่ในวรรณคดีซึ่งมีความหมายมากกว่าถ้อยคำที่ปรากฏนี้ นักภาษาบาง
ท่านเรียกว่า "ความหมายแฝง" ซึ่งมีผู้ให้คำอธิบายถึงลักษณะของความหมาย เช่นนี้ไว้ว่า "ภาษาที่
มีความหมายโดยนัย (Connotation) นักภาษาบางท่านเรียกว่า ความหมายแฝง หมายถึงความ
หมายที่ชักนำความคิดให้เกี่ยวโยงไปถึงสิ่งอื่น ผู้ตีความจะต้องมีความรอบรู้และรู้จักพิจารณาปริบท
หรือส่วนประกอบ เพื่อค้นหาความจริงให้ได้" (กุหลาบ มิลลิโกะมาส. ๒๕๑๔ : ๖๔)

ความเห็นดังกล่าวข้างต้นอาจประมวลลักษณะของความหมายแฝง (Connotation) ได้ว่า
"เป็นระดับของความหมายและความรู้สึกชั้นที่ ๒ ที่ซ่อนหรือแฝงอยู่ในถ้อยคำหรือข้อความในวรรณคดี
เป็นระดับของความหมายที่มีหลายความหมาย ไม่ตรงตามความหมายในพจนานุกรม ซึ่งเป็นความ
หมายทั่วไปหรือระดับโครงสร้างของภาษา (Surface Structure) แต่จะมีความหมายในระดับลึก
(Deep Structure) ซึ่งลึกซึ้งกว้างขวางพิเศษออกไปจากข้อความที่ปรากฏอยู่ ความหมายดังกล่าวนี้
จะก่อให้เกิดความคิดที่หลากหลาย ซึ่งจะเป็นเนื้อหาสาระที่ซ่อนอยู่ในวรรณคดี ทั้งนี้อาจจะ เป็น ความรู้
ความคิด เห็น อารมณ์ และความรู้สึก ตลอดจนจินตนาการต่าง ๆ ที่นอกจากจะทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้
ความเข้าใจแล้ว ยังส่งผลไปถึงความรู้สึก อารมณ์ และความคิดของผู้อ่านอีกด้วย ความหมายใน
ลักษณะนี้จะรวมไปถึงความรู้สึกนึกคิดอัน เป็นปริบทซึ่งแวดล้อมอยู่ด้วย

ตัวอย่างจากบทกวีของ จาง แซ่ตั้ง ที่ให้คุณค่าทั้งความรู้ ความคิด และความรู้สึกตลอดจน
จินตนาการที่กว้างขวาง ซึ่งเจตนา นาควัชระ ได้เสนอความหมายแฝงของกวีนิพนธ์บทนี้ไว้ บทกวี
กล่าวว่า

เมื่อแม่ให้ขนมหวานแก่ลูก
 ผลไม้บนต้นก็หวาน
 ใบไม้วันนี้แสงแดดฉาย
 กิ่งก้านวันนี้สิ้นไถว ตามลม
 ลูกแม่ แม่กุมลูก
 บัง เล่นได้ต้นไม้ตรงนี้

เจตนา นาควัชระ กล่าวถึงบทกวีข้างต้นว่าคุณค่าของกวีนิพนธ์ที่ขึ้นอยู่กับความหมายซ่อนเร้น ซึ่งตีความจากถ้อยคำภาษาที่ปรากฏ เป็นอันดับแรก โดยการพิจารณาความสัมพันธ์กันของถ้อยคำใน บทกวีนั้นคือ ความสัมพันธ์ของความหวานของผลไม้และขนม ความสัมพันธ์ของมนุษย์คือโลกของแม่ กับลูก คือความรักของแม่ที่มีต่อลูกแสดงออกด้วยการให้ขนมหวานแก่ลูก และผลไม้บนต้นก็หวานด้วย นั่นคือความรักของแม่และลูกส่งผลให้เกิดความรื่นรมย์แก่ธรรมชาติ ความสัมพันธ์นี้คือรากฐานแห่ง ความรัก ซึ่งหมายถึงความรักของมนุษย์นั้นเองที่ช่วยสร้างความรื่นรมย์ให้แก่ธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ ได้สร้างธรรมชาติขึ้นมาด้วยความรักแล้วมนุษย์ก็ผูกตัวไว้กับธรรมชาติ บทกวีบทนี้จึงมุ่งสื่อความหมาย ทางปรัชญาชี้ให้เห็น เอกภาพการดำรงชีวิตของโลก (เจตนา นาควัชระ. ๒๕๒๑ ก : ๖ - ๘)

ปรัชญาดังกล่าวจึงสื่อ "สาร" ของกวีที่เสนอไว้ในงานของเขาว่า "สรรพสิ่งในโลกอยู่ได้ ด้วยพื้นฐานของความรักที่มีให้แก่กันและกันนั่นเอง

จากตัวอย่างบทกวีของข้างและจากการพิจารณาความหมายซ่อนเร้น หรือความหมายแฝงที่มีอยู่ ในบทกวีจะพบว่า เราจะไม่พบความหมายแฝง เมื่อดูจากถ้อยคำที่ปรากฏ เท่านั้น แต่ต้องพิจารณาตี ความหมายกว้างขวางออกไป โดยอาศัยปรับความสัมพันธ์ของถ้อยคำที่ปรากฏจากความหมายตรง เป็นอันดับแรกก่อนจึงจะสามารถค้นหาสารที่แท้จริงของบทกวีนี้ได้

ในบทกวีที่มุ่งแสดงความจริงตามธรรมชาติ เพื่อยึดถือปฏิบัติกันในสังคม ได้แสดงความหมาย แฝงไว้ปรากฏ ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งตีความให้กว้างขวางกว่าตัวอักษรที่ปรากฏ

นาคมีพิษเพียง	สุริโย
เลื่อยปทาเคโธ	แซมซ่า
พิษน้อยหยิ่งโยโส	แมลงปอง
ชูแต่หางเองฮ้า	อวดอ้างฤทธิ์

(สุภาวศโคลงนิตินาคาโคลง : ๒๔๒๔ : ๔๑)

การพิจารณาโคลงบทนี้ ในลักษณะความหมายตรงก็จะได้ว่าเป็นการพรรณนาธรรมชาติของสัตว์ คือ นาค (งู) มีพิษมากแต่การเคลื่อนไหวหรือการเยื้องย่างดำเนินไปอย่างเชื่องช้า มิได้แสดงถึงพิษสงร้ายของตน ต่างกับแมลงปองที่มีพิษเพียง เล็กน้อยแต่ท่าทางการเคลื่อนไหวนั้นแสดงออกดูเหมือนว่าคนมีพิษสงร้ายกาจ

หากนำความหมายในระดับแรกมาพิจารณาให้ลึกลงไปอีกก็จะพบว่า เมื่อนำความเป็นธรรมชาติดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับกัน คือ งูนี้บึกใหญ่กว่าและมีพิษมากกว่าแมลงปองซึ่ง เล็กกว่าและมีพิษน้อยกว่า การแสดงออกของสัตว์ทั้งสองตรงข้ามกัน แต่ก่อให้เกิดความสมดุลโดยธรรมชาติ ให้อยู่รวมกันได้ เมื่อเปรียบเทียบกับคนก็จะมีได้บึงลักษณะ ๒ ประเภท คือ คนอ่อนน้อมต่อมคนกับคนชอบใช้อวด คนที่อ่อนน้อมต่อมคนย่อมก่อให้เกิดความรู้สึที่ดีกว่าคนที่ชอบใช้อวดตนเอง

ลักษณะดังว่านี้ได้สื่อความคิดทางสังคมแก่คนร่วมสมัยและคนรุ่นหลังดังที่ วารี สามารถกล่าวว่าคุณในสังคมนิยมยกย่องความอ่อนน้อมต่อมคน ควรยึดถือและนำไปปฏิบัติ คุณธรรมข้อนี้สามารถแก้ปัญหาความแตกร้างในการสมาคมในชุมชนได้ (วารี สามารถ. ๒๕๓๐ : ๔๔) ความคิดที่แสดงออกจากบทกวีนี้ จึงเป็นความหมายที่แฝงไว้ในบทกวี ให้อุทิศยึดถือ เป็นแนวปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันในสังคม

จากลักษณะและคำอธิบายเกี่ยวกับ "ความหมายแฝง" ดังกล่าวมาสามารถให้คำจำกัดความของความหมายแฝง (Connotation) ในวรรณคดีได้ว่า "ความหมายแฝง คือสารที่ซ่อนอยู่ในเรื่อง ที่อาจเป็นความรู้ ความคิด อารมณ์ และความรู้สึก ตลอดจนจินตนาการต่าง ๆ ซึ่งสามารถค้นหาหรือตีความได้โดยอาศัยด้วยคำที่ปรากฏตลอดจนปริบทแวดล้อมในวรรณคดี เป็น เครื่องนำทาง"

๒.๒ ลักษณะของความหมายแฝง

จากลักษณะความหมายและคำจำกัดความของความหมายแฝง ซึ่งเป็นสารที่ซ่อนอยู่ในเรื่องราวของวรรณคดี อาจเป็น ความรู้ ความคิด เห็น และอื่น ๆ ลักษณะหรือรูปของความหมายแฝงจึงสามารถปรากฏได้ในลักษณะต่าง ๆ กัน ดังนี้

๒.๒.๑ สัญลักษณ์

ความสัมพันธ์ของถ้อยคำในวรรณคดี เป็นสิ่งที่ควรแก่การพิจารณา เพราะการพิจารณาหาสารในวรรณคดีนั้น ไม่สามารถหาได้จากถ้อยคำที่ประกอบขึ้นตามโครงสร้างของภาษา (Surface Structure) เท่านั้น แต่การพิจารณาความสัมพันธ์ของถ้อยคำที่ปรากฏ จะเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยในการค้นหาสาร อันเป็นความหมายที่ลึกซึ้งของวรรณคดีได้ การเลือกใช้ถ้อยคำในวรรณคดีนั้นผู้แต่งจะ เลือกสรรมา เพื่อสื่ออารมณ์ ความรู้สึก ความคิดให้เกิดภาพที่ชัดเจนใกล้เคียงกับภาพในใจของผู้แต่งถ่ายทอดไปสู่ผู้อ่าน ภาษาในวรรณคดีจึงเป็นสัญลักษณ์ดังที่ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงกล่าวไว้ว่า ความชัดเจนหรือความรู้สึกนึกคิดซึ่งมนุษย์อาจนำมาประพันธ์ได้นั้นไม่มีที่สิ้นสุดแต่ภาษาหรือถ้อยคำที่เป็น เครื่องมือของผู้ประพันธ์นั้นมีจำกัด ภาษาในวรรณคดีจึงต้อง เป็นสัญลักษณ์แสดงความรู้สึกนึกคิดอันไม่มีขีดจำกัดถ้อยคำในวรรณคดีจึงมีความหมายกว้างขวางและลึกซึ้งกว่าความหมายธรรมดา (กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์. ๒๔๑๔ : ๔๑ - ๖๐) ด้วยเหตุนี้สัญลักษณ์จึงเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งที่กวีใช้ เป็น เครื่องสื่อความหมายให้ผู้อ่าน เข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตน การใช้สัญลักษณ์ จะช่วยสร้างจินตนาการให้ผู้อ่าน เกิดความคิดและ เห็นภาพอัน เป็นความหมายของถ้อยคำภาษาที่ กว้างขวางลึกซึ้ง

ลักษณะของสัญลักษณ์จะหมายถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ใช้แสดงออกแทนสิ่งอื่น เพื่อสื่อความหมายให้เกิดภาพ หรือทำให้ เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น สิ่งที่น่ามาใช้ เป็นสัญลักษณ์จะเป็น เครื่องหมายแสดงถึงอีกสิ่งหนึ่ง มีความสัมพันธ์กับคุณสมบัติของสิ่งที่แสดงนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง (สัจดา ปานุกัย. ๒๔๒๐ : ๑๔)

สัญลักษณ์มีที่มาจากธรรมชาติและวัฒนธรรมของสังคมได้แก่ ศาสนา ภาษา ศิลปะ คติชาวบ้าน และอื่น ๆ สิ่งเหล่านี้ได้มีการถ่ายทอดสัญลักษณ์ให้แกกันและกันไปในสังคม สิ่งที่น่ามาใช้ เป็นสัญลักษณ์ อาจเป็น ถ้อยคำ เครื่องหมาย สิ่งของ มโนภาพ ต่าง ๆ เป็นต้น สัจดา ปานุกัย ได้แสดงตัวอย่างของสัญลักษณ์ไว้ว่า ถ้ากล่าวถึงดวงอาทิตย์ในความหมายของลูกไฟดวงใหญ่ที่ให้ความร้อนและแสง

สว่างก็ไม่ได้ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ แต่การกล่าวถึง "พระอาทิตย์" ในลักษณะของเทพเจ้า หรือ "ดวงอาทิตย์" ในความหมายของจักรวรรดิ เช่นนี้ เป็นสัญลักษณ์ (สดดา ปานุกัณฑ์. ๒๕๒๐ : ๑๔ - ๒๐)

ในการสร้างวรรณคดีก็จะเลือกใช้สัญลักษณ์เพื่อช่วยในการดำเนินเรื่อง สร้างความสัมพันธ์ในเรื่อง หรืออาจใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงความหมายที่เป็น "สาร" ไปสู่ผู้อ่านอย่างใดอย่างหนึ่ง ลักษณะของถ้อยคำหรือข้อความที่สามารถพิจารณาความหมายในเชิงสัญลักษณ์ได้แก่

๑) คำที่มีความหมาย เป็นสัญลักษณ์แทนอีกสิ่งหนึ่ง โดยสัญลักษณ์ที่ใช้และสิ่งที่ถูกแทนนั้นมีคุณสมบัติที่สัมพันธ์กันอย่างใดอย่างหนึ่ง

ในการสร้างวรรณคดีก็จะเลือกใช้สัญลักษณ์เพื่อช่วยในการดำเนินเรื่อง สร้างความสัมพันธ์ในเรื่อง หรืออาจใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงความหมายที่เป็น "สาร" ไปสู่ผู้อ่าน ดังตัวอย่างบทกวีต่อไปนี้ ซึ่งแสดงความหมายแฝงบางอย่างที่น่าสนใจ

อย่าประมาทชาติหมู่แมงงูด้ง	ประสงคซึ่งเสนาหาสร้อยสาหร
ดูดอกไม้ในจังหวัดบุรี	ดวงใจดิมิกลิ้นรวยรินรส
ทอยานกลีบรับถึงลงคสังเคล้า	ทวยแฝงเฝ้าเพ็ญพอนเกสรสด
จงจริงมิ่งขวัญอย่ารคค	ถ้ากลืนโลกสำไ้รสเหลื่อคคอม
โกสมทุมพวงดอกดวงนี้	สร้อยสาหรไร่าเพยระเหยหอม
ภมรมาดปรารภนาจึงคคอม	ต้องคคอมอกครมระทมทวี

(ราพันพิลาป : สุนทรภู่. ๒๕๑๔ : ๔๒๑)

เมื่อพิจารณาความหมายในครั้งแรกบทกวีบทนี้ สุนทรภู่ได้แสดงให้เห็นว่าแมงงูและผึ้งนั้น มิใช่เห็นดอกไม้ก็จะเข้าไปไต่ค่อมค่อมดมเสียหมดทุกดอกเสมอไป แต่แมลงเหล่านี้กลับเลือกพิจารณา ก่อนว่าดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมและบานแล้ว จึงจะเข้าไปสูดดมหาความหวานจาก เกสรดอกไม้ เหล่านั้น เมื่อพิจารณาในเชิงสัญลักษณ์แมงงูและผึ้ง เหล่านี้ก็คือชายชาตรี ดอกไม้ก็เปรียบได้กับหญิงสาว บทกวีบทนี้ จึงให้ความหมายที่มีสารว่าผู้ชายนั้นหากประสงค์ที่จะรักใคร่ที่จริงจังแล้วก็ต้องเลือกเห็นสตรีที่มีค่าควรแก่ความรัก มิใช่เห็นหญิงสาวคนใดก็รับรักและปักใจจริงจังไปเสียหมด ความหมาย

๒๐๑๑๑

190418

จากความสัมพันธ์ของสัญลักษณ์กับเนื้อหาในบทกวีดังกล่าว เมื่อนำมาพิจารณาถึงน้ำเสียงหรือท่าทีของ กวีจะพบความหมายที่แฝงไว้จากการกล่าวถึงหญิงสาวว่า "สตรีนั้นทิ้งระลึกไว้ เสมอว่าคนจะมีค่า ในสายตาของชายก็ต่อเมื่อ เป็นที่พึงปรารถนาของ เขา เท่านั้น" ความหมายดังกล่าวจึงเป็น ความหมายแฝงของบทกวีนี้

๒) ข้อความที่มีนัยแทนอีกสิ่งหนึ่งซึ่งสามารถพิจารณาได้โดยอาศัยปริบท ถ้อยคำหรือข้อความที่ปรากฏในวรรณคดีบางครั้งอาจมีนัย เป็นสื่อ นำก่อให้เกิดความหมาย จากนัยของข้อความนั้นโดยอาศัยปริบทที่แวดล้อม เป็น เครื่องพิจารณาตั้งตัวอย่าง

ในวรรณคดีนิราศไพบูลย์ เมืองเวียงจันทน์ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระบรมยาด เดชาติศร ถ้อยคำในโคลงบทหนึ่งได้ให้สารที่มีความหมายมากกว่าถ้อยคำที่ปรากฏ ความว่า

โถมแม่จะแหวกฟ้า	ฝากพิมาน แมนเฮย
น้อย เทพ เลงไปลาบ	สวาทคืน
หวนคิดฝากชั้นฉาน	โสฬส เสานา
พรหมก็ดีโดยสิ้น	ลิ่งเกล้ายังแคลง

(อ้างอิงมาจากสมพันธ์ เลขะพันธ์. ๒๕๓๐ : ๑๔๒)

ถ้อยคำในโคลงบทนี้ หากพิจารณาความหมายในครั้งแรกที่เป็นความหมายตรงจะได้รับการสร จากถ้อยคำนี้ว่า กวีจะฝากคนรักไว้กับพวก เทพทั้งหลายซึ่งก็ล้วนแต่ เป็นผู้ดีทั้งนั้นก็ยังไม่กล้าฝาก คือไม่ไว้ใจนั่นเอง หากพิจารณาความหมายที่ลึกลงไปอีกชั้นหนึ่งคือ "เทพ" เป็นคำซึ่งเป็น เครื่อง หมายแสดงถึงความบริสุทธิ์ เป็นที่ยอมรับในสังคมว่าดีและสูงส่ง ยังไม่เป็นที่ไว้วางใจของกวี ความคิดดังกล่าวจึง เป็นสื่อแสดงความหมายที่เป็นสารซ่อนอยู่ในถ้อยคำของบทกวีนี้ว่า "สภาพที่ เป็นจริงของบางสิ่งบางอย่างที่ยอมรับว่าดี และสูงส่งของคนในสังคม อาจไม่เป็นที่ยอมรับของ บางคน"

๒.๒.๒ โวหาร

โวหาร เป็นศิลปะการใช้ภาษาอย่างหนึ่ง ซึ่งจะมีการเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยนำลักษณะเด่นหรือคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกันมากกล่าวทำให้ผู้อ่าน เกิดจินตภาพและเข้าถึงอารมณ์ ความรู้สึก เข้าใจความหมายในสิ่งที่กรีกกล่าวถึง ดังที่ ปราดธนะชานันท์ (๒๕๑๙ : ๑๓) กล่าวว่า "การที่กรีกใช้โวหารแบบต่าง ๆ แทนที่จะกล่าวอย่างตรงไปตรงมานั้น ประการหนึ่งก็เพื่อจะสร้างภาพขึ้นในจินตนาการของผู้อ่านและภาพนั้นจะสะท้อนความรู้สึกและความหมายของกรีกให้แก่ผู้อ่าน"

ในวรรณคดี เรื่องรำพันพิลาปของสุนทรภู่ได้ให้สารที่มีความหมายแฝงอยู่ในข้อความบางตอนที่น่าสนใจ

ตั้งแต่มีมิได้หลบไม่พบแล้ว	จงผองแผ้วพิกตร์ เหมือนตั้ง เดือนหงาย
จะเงยบเหงาเข้าเย็นจะ เว้นวาย	ไว้ใจหายหมายมาด เคลื่อนคลาดคลา
เหมือนบิษศรีมิงงานท่านสนอม	เจิมแบ่งหอมน้ำมันจันทน์ให้ทรธา
พอเสร็จการท่าน เอลงกึ่งคงคา	ต้องลอยมาลอยไป เหมือนใบตอง

(รำพันพิลาป : สุนทรภู่. ๒๕๑๙ : ๔๑๙)

ข้อความนี้หากพิจารณาความ เปรียบที่ปรากฏนี้ก็จะ เป็นการบอกให้ทราบ ว่า บิษศรีเมื่อจะนำไปใช้บิษศรีการต่าง ๆ ก็จะได้รับ การดูแลเอาใจใส่ตกแต่งให้สวยงามดูดีมีคุณค่า แต่เมื่อใช้แล้วก็จะ ถูกทิ้งไปโดยไม่ได้รับการรักษาอย่างดี เหมือนก่อนใช้ประโยชน์ ถ้าพิจารณาความให้กว้างออกไปอีก จะพบว่ามีความหมายลึกซึ้งซึ่งให้ข้อคิด เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสภาพการดำเนินชีวิตของคนในสังคม นั้นคือ บิษศรีหรือบายศรี เปรียบได้กับบุคคลเมื่อยังทำประโยชน์ให้กับใคร ๆ ได้ก็จะมีคนเห็นคุณค่า ให้ความนับหน้าถือตา ยกย่องสรรเสริญ แต่เมื่อไม่มีประโยชน์หรือไม่สามารถทำประโยชน์ให้กับ เขา ได้แล้วก็จะไม่ได้รับการยกย่อง เชิดชูเหมือน เมื่อครั้งยังทำประโยชน์ให้ได้ นั่นคือ "เมื่อมีวาสนา เขาก็พากันยกย่อง เมื่อหมดวาสนา เขาก็พากันไม่มอง" หากพิจารณาในอีกแง่หนึ่งถึงตัวของบิษศรีก็จะพบว่าบิษศรีนั้นได้พัฒนามาจากใบตอง เมื่อจะนำมาใช้ประโยชน์ก็จะได้รับการตกแต่งให้ดูสวยงามและ

ถูกสมมุติ เป็นของศักดิ์สิทธิ์ เพื่อใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ แต่เมื่อพิธีการเสร็จสิ้นก็เลิกใช้หมดความจำเป็น ที่จะต้องเก็บรักษาไว้อีก ก็จะถูกทิ้งไป เป็นใบทองธรรมาเหมือนเดิม เจก เช่นคนที่เกิดมาในสังคม ก็จะถูกสมมุติให้อยู่ในฐานะต่าง ๆ เช่นเดียวกับชีวิตของสุนทรภู่ เมื่อหมดอำนาจวาสนา ก็จะไร้ค่า ต้องกลับไปอยู่ในสภาพเดิมที่เคย เป็นด้วยค่าจาก "ราพันทิลาบ" ในตอนนี้จึงมีความหมายแฝง เป็นปรัชญาชีวิตของคนในสังคมไว้ว่า "วาสนาของคนเรานั้นไม่แน่นอน" หรือ "มียศก็เสื่อมยศ"

อาหารในวรรณคดีบางอย่างนอกจากจะสร้างภาพและความเข้าใจในวรรณคดีแล้วยังอาจ ให้ความหมายที่เกิดจากภาพซึ่งมาจากการใช้อาหารนั้นด้วย ดังตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้

ตัวอย่างอาหารจากวรรณคดีบาง เรื่องที่แสดงความหมายแฝงบางอย่างไว้ ตัวอย่าง จากบทกวีตอนหนึ่งว่า

เธอตาย เพื่อจะปลุกให้คนตื่น	เธอตาย เพื่อผู้ฮั่นขับหมื่นแสน
เธอ เป็นคันท้อน เคยวอนคันทแค้น	แต่จะหนักและแน่น เต็มแผ่นดิน

(กระทูมแบน : เยาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. ๒๔๒๓ : ๑๐)

บทกวีบทนี้ เขียนถึงความตายของกรรมกรหญิงคนหนึ่งที่กระทูมแบน เมื่อมีการตอรอง เรื่อง ศาจ้างในช่วงหลังวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๔๑๖ ความหมายแฝงที่แทรกซ้อนมากับภาพความตายของ กรรมกรหญิงคนนี้ทำให้คิดได้ว่าการตายของ เธอนั้นไม่สูญเปล่าแต่ส่งผลให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงอย่าง ใดอย่างหนึ่งได้ ซึ่งอาจ เป็นความคิดของบรรดากรรมกรด้วยกัน นายจ้างผู้บริหารประเทศและคน อื่น ๆ ที่ต้องหันมาเอาใจใส่ ความคิดดังกล่าวจึง เป็นสื่อแสดงความหมายแฝง จากบทกวีบทนี้ว่า "การกระทำบางอย่างของคนบางคนหรือบางกลุ่มไม่ว่าจะ เป็นการกระทำที่ถูกต้องหรือผิด แม้จะเป็น เพียงจุดเล็ก ๆ แต่ก็อาจก่อให้เกิดผลที่ตามอย่างใหญ่หลวงในสังคมได้"

อาหารจากบทกวีที่ยกมานี้ เป็นลักษณะการใช้อาหารที่ เรียกว่าพาราดอกซ์ (Paradox) จะ เป็นการใช้คำที่มีลักษณะขัดแย้งกัน

ตัวอย่างการใช้อาหารอีกลักษณะหนึ่งที่สามารถตีความหมายแฝงจากอาหารนั้นได้ดังตัวอย่าง จากวรรณคดีตอนหนึ่งที่ว่า

เต่า เตี้ยคอกกออย่าค้อให้ตื่นสูง
หิ่งห้อยดูจะแข่งแสงพระจันทร์

มิใช่ขงจะมาข้อมาให้ เห็นขง
อย่าขึ้นน้ำให้หลงตะลึงเงา
(ขุนช้างขุนแผน . ๒๔๑๓ : ๓๗๔)

จากข้อความนี้นางแก้วกิริยา เป็นผู้กล่าวกับขุนแผน ซึ่งมีความหมายในครั้งแรกก็ คือ นางแก้วกิริยากล่าวว่านางนั้น เป็นคนคำค้อยไม่คู่ควรกับขุนแผน จากคำกล่าวของนางแก้วกิริยา นี้เอง ทำให้สามารถพิจารณาความหมายให้ลึกซึ้งกว้างขวางออกไปอีก ซึ่งมองเห็นถึงลักษณะนิสัยของนางว่า เป็นผู้ที่รู้จักประมาณฐานะของคน ข้อสำคัญนางมิใช่จะหลงคารมของใครง่าย ๆ จนเคลิบเคลิ้มลืมความจริงจากสถานภาพเดิมของตน ด้วยคำจากคำกล่าวของนางจึงแสดงสารที่มีความหมายแฝงบางอย่างได้ว่า "คนเรานั้นควรรู้จักฐานะของคน รู้จักประมาณคน ทำสิ่งที่เป็นไปได้ตามฐานะไม่หลงเชื่อใครในสิ่งที่ เป็นไปไม่ได้"

โวหารจากตัวอย่างนี้เป็นโวหารที่เรียกว่าอุปสรรค (Metaphor) เป็นการเปรียบเทียบโดยนัย

การใช้โวหารในวรรณคดีในลักษณะการ เปรียบเทียบดังตัวอย่างที่ยกมา นอกจากจะให้ภาพและสร้างความ เข้าใจให้แก่ผู้อ่านแล้ว ความหมายจากการ เปรียบเทียบนั้นบางอย่างอาจให้สารที่มีความหมายกว้างขวางออกไปอีกเป็น "สาร" ที่แฝงอยู่จากถ้อยคำสำนวนโวหารนั้น ดังนั้นการใช้โวหารบางอย่างในการสร้างงานจึงอาจ เป็นสื่อแสดงความหมายแฝงที่แทรกมากับการใช้โวหารได้

๒.๒.๓ ตัวละคร

ตัวละครในวรรณคดี เป็นสิ่งหนึ่งที่จะช่วยทำความเข้าใจถึงสารที่กวีสื่อไปถึงผู้อ่านโดย เฉพาะสิ่งที่แสดงออกทางบุคลิกภาพและบทบาทของตัวละครในลักษณะต่าง ๆ ทำให้เรื่องราวดำเนินไปอย่างต่อเนื่องถึงจุดหมาย ดังนั้นการ เลือกใช้ลักษณะท่าทางและการแสดงพฤติกรรม ความบทบาทของตัวละคร ย่อมมี เหตุผลของการสร้างงาน

ทฤษฎีทางจิตวิทยา กล่าวว่า "บุคลิกภาพ" เป็นลักษณะพฤติกรรมของบุคคลโดยส่วนรวมที่ปรากฏให้เห็น

เอนกกุล กริแสง กล่าวว่ บุคลิกภาพ หมายถึงลักษณะทั้งหมดของบุคคลที่ปรากฏแก่ผู้อื่น (เอนกกุล กริแสง. ๒๕๒๑ : ๑๖๖)

อัจฉรา สุขารมย์ ได้สรุปความหมายของบุคลิกภาพไว้ว่า หมายถึงลักษณะส่วนรวมของบุคคลใดโดยเฉพาะของคน ๆ นั้น เช่น รูปร่าง หน้าตา ท่าทาง การแต่งกาย คำพูด ความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ ทักษะต่าง ๆ ที่มีความสำคัญต่อการปรับตัวของบุคคล (อัจฉรา สุขารมย์. ๒๕๒๔ : ๔๐) นอกจากนี้ อัจฉรา สุขารมย์ ยังได้กล่าวถึงองค์ประกอบของบุคลิกภาพไว้ด้วยว่า บุคลิกภาพจะประกอบด้วยลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑. ลักษณะทางกาย หมายถึงขนาดรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณ เป็นลักษณะประจำตัวของบุคคล
๒. ลักษณะทางใจ หมายถึงทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ เช่น การตัดสินใจ อุปนิสัย ความจำ ความคิด เป็นต้น
๓. ลักษณะทางสังคม หมายถึงท่าทีการปฏิบัติต่อสังคม และสิ่งแวดล้อม
๔. ลักษณะทางอารมณ์ หมายถึงความสามารถในการควบคุมความรู้สึกและการกระทำต่าง ๆ ของบุคคล ลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมักเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงยาก (อัจฉรา สุขารมย์. ๒๕๒๔ : ๔๐)

"บทบาท" จะเป็นพฤติกรรมการแสดงออกของมนุษย์ในสังคม ที่แตกต่างกันไปตามสถานภาพที่เป็นอยู่ ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาท ยूरันทร บุญสนิท (๒๕๓๓ : ๔๐) กล่าวว่า "บทบาทของมนุษย์ก็ย่อมแสดงให้เห็นระ เปรียบความคิดและความประพฤติของคนในสังคม สะท้อนแนวคิดส่วนหนึ่งของสังคมที่มนุษย์มีส่วนร่วม" ตัวละครในวรรณคดีนั้น เป็นภาพจำลองของมนุษย์ในสังคมที่บุคลิกภาพและบทบาทแตกต่างกันไปตามสถานภาพที่เป็นอยู่ องค์ประกอบทางบุคลิกภาพของตัวละครทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และอารมณ์ รวมทั้งบทบาทของตัวละครที่ดำรงอยู่ ทำให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมให้ปรากฏในวรรณคดี

ส่วนที่เกี่ยวกับสถานภาพนั้น ประเสริฐ แยมกลิ่นฟูง (๒๕๑๖ : ๑) ให้ความหมายของ "สถานภาพ" ว่า "สิทธิและหน้าที่ทั้งหมดที่บุคคลมีอยู่ เกี่ยวข้องกับผู้อื่นและสังคมส่วนรวม และมักมีความหมาย เป็นการเปรียบเทียบความสูงต่ำในสังคม"

สุพัตรา สุภาพ (๒๕๒๘ : ๑๖) กล่าวว่า "สถานภาพเป็นตำแหน่งที่ได้จากการ เป็นสมาชิก ของกลุ่ม เป็นสิทธิและหน้าที่ทั้งหมดที่บุคคลมีอยู่ เกี่ยวข้องกับผู้อื่นและสังคมส่วนรวม สถานภาพจะกำหนด ว่าบุคคลนั้นมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไร มีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไรในสังคม สถานภาพ เป็นสิ่ง เฉพาะบุคคลทำให้บุคคลนั้นแตกต่างจากผู้อื่น" และให้ความหมายของบทบาทว่า "การปฏิบัติตามสิทธิ และหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) เช่น มีตำแหน่งเป็นพ่อ บทบาทคือต้องเลี้ยงลูก เป็นครู บทบาท คือสั่งสอนอบรมนักเรียนให้ดี" (สุพัตรา สุภาพ. ๒๕๒๘ : ๓๐) นอกจากนี้ พัทยา สายชู (๒๕๒๔ : ๔๑ - ๔๘) ยังให้คำอธิบายในลักษณะเดียวกันว่า "ถ้าบทบาทคือขอบ เขตอำนาจหน้าที่และสิทธิ ในการกระทำตามบทบาทของแต่ละงานที่เรามีต่อผู้อื่น สถานภาพก็คือฐานะตำแหน่งที่บุคคลได้จากการ ปฏิบัติตามบทนั้น เมื่อเทียบกับฐานะ ตำแหน่งของผู้อื่นตามบทอื่น"

จากความเห็นดังกล่าวสรุปได้ว่า "สถานภาพของบุคคล" ก็คือฐานะตำแหน่งของบุคคล เพื่อบอกหน้าที่และความรับผิดชอบที่จะต้องปฏิบัติในสังคม "บทบาท" จึงหมายถึงการปฏิบัติตาม สิทธิและหน้าที่ของสถานภาพในสังคมนั้น ดังนั้นการแสดงพฤติกรรมจากบทบาทของตัวละครในวรรณคดี จึง เป็นการแสดงออกถึงการปฏิบัติตามตำแหน่งหน้าที่ความรับผิดชอบของตัวละครที่ถูกกำหนดขึ้นใน เรื่องราวของวรรณคดี เรื่องนั้น ๆ ได้แก่ การแสดงพฤติกรรมจากบทบาทที่เป็นกษัตริย์ เช่น เป็นผู้ นำ เป็นตัวอย่างที่ดีของประชาชน ปกครองดูแลความทุกข์ของไพร่ฟ้า เป็นต้น การแสดงพฤติกรรมตาม บทบาทเหล่านี้ของตัวละคร ย่อมแสดงให้เห็นความเป็นไปของคนในสังคมที่ตัวละครดำรงอยู่

ดังนั้น บุคลิกภาพ บทบาท และสถานภาพของตัวละคร จึงมีความหมายและมีความสำคัญ ต่อการ เสนอ เนื้อหาสารของวรรณคดี เรื่องนั้น ๆ

ตัวอย่างละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ บทบาทของท้าวมาลีวราชได้แสดงความหมายแฝงที่ทำให้ข้อคิดน่าสนใจและเป็นแนวทาง ปฏิบัติของผู้บริหาร หรือผู้นำในสังคมได้เป็นอย่างดี

ท้าวมาลีวราช เป็นอัยกาของทศกัณฐ์ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีอำนาจ หากโกรธใครแล้วก็สามารถ สืบแซงให้ เป็นไปตามคำสาปของคนได้ ทศกัณฐ์ทำสงครามกับพระรามและเพลิงพลาหลายครั้ง จึงหวังจะอาศัยคำสาปของท้าวมาลีวราชให้พระรามพ่ายแพ้ตน แต่ท้าวมาลีวราชกลับคัดค้านความไป ตามความเที่ยงธรรม วางตัวเป็นกลาง ใช้ความรอบคอบในการวางตน นั่นคือประทับอยู่ที่สนามรบ

ไม่เข้าไปในกรุงลงกา เพราะเกรงพระรามและพระลักษณ์จะคิดว่าตนเอง เข้าข้างทศกัณฐ์ด้วย เป็นญาติผู้ใหญ่กับ และท้าวมาลีวราชก็ไม่ว่างเข้าไปในข้างฝ่ายกองทัพพญายุทธาด้วย เกรงทศกัณฐ์จะน้อยใจ และคิดมาก เพราะฝ่ายพระรามก็เป็นหลานของท้าวอชิตบาลพระสหายของท้าวมาลีวราชเอง เช่นกัน ท้าวมาลีวราชแสดงบทบาทและพฤติกรรมของคนเองออกมาอย่างชัดเจนดังคำประกาศของคนว่า "จะว่าความโดยธรรม์ทศกัณฐ์ ตามชอบแลผิดไม่ว่างใคร" และหลังจากสอบสวนก็ได้ตัดสินให้ทศกัณฐ์ คินนางสีดาให้แก่พระราม

บทบาทและพฤติกรรมของท้าวมาลีวราชที่ใคร่ครองคดีความอย่างรอบคอบตามหน้าที่ของตน โดยปราศจากอคติและความลำเอียง เช่นนี้ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพฤติกรรมและบทบาทของคนในสังคม บทบาทและพฤติกรรมของท้าวมาลีวราช จึงเป็นสื่อแสดงสารที่เป็นความหมายแฝงบางอย่างไว้ว่า "ผู้ที่มีอำนาจ เป็นใหญ่ในแผ่นดินหรือผู้บริหารที่มีอำนาจในการปกครองสามารถชี้ชะตาความเป็นไปในสังคมได้นั้นจะต้องทำหน้าที่เป็นที่พึ่งแก่คนชั้นผู้น้อย หรือบริวารให้ได้รับความเที่ยงธรรมอย่างถูกต้อง เพื่อความสงบร่มเย็น เป็นสุขแก่สังคม" สารที่เป็นความหมายแฝงดังกล่าวนี้ สามารถพิจารณาได้โดยอาศัยการแสดงออกของบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครจากบทละครนั้นเอง

๒.๒.๔ จินตภาพ (Imagery)

ความหมายของจินตภาพ (Imagery) เลวิส (C. Day Lewis) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ Poetic Image ว่า "จินตภาพคือภาพที่สร้างขึ้นมาจากคำ" เลวิส (Abrams. ๒๕๒๔ : ๑๔๖ ; อ้างอิงมาจากเลวิส) นักวรรณคดีไทยก็ได้กล่าวถึงความหมายของคำนี้ไว้เท่านั้นเองเดียวกับ ซึ่งโดยสรุปแล้ว จินตภาพ ก็คือภาพที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้นแล้วถ่ายทอดภาพนั้นออกมาเป็นถ้อยคำที่เลือกสรรแล้วว่าสามารถสื่อไปสู่ผู้อ่านได้ใกล้เคียงกับจุดมุ่งหมายของตน

ภาพที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้นแล้วถ่ายทอดไปสู่ผู้อ่านนั้นบางครั้งนอกจากจะสื่อภาพและบรรยากาศของเรื่องแล้วหากผู้อ่านตีความให้ลึกซึ้งกว้างขวางออกไปอีกขั้นหนึ่ง เป็นภาพพจน์ระดับที่สอง อาจเกิดความหมายที่แทรกซ้อนมากับภาพนั้นด้วย ดังตัวอย่างจากวรรณคดี เรื่องพระอภัยมณีว่า

ทอโพลัส เพล้ เวลาภาณุมาศ

ลวงสีลาศลับเงาภูเขายุน

กระจำจางแสงจันทร์อันจ้าวฤ

เสียงสกุณรอนร้องก้องศิรินทร์

พระโคมยงสงสารผีเสื้อสมุทร

มาสิ้นสุดชีวิตม์บนหาดหิน

หมู่มีจจากาแรงจะแย้งกัน

จะปลงศพ เสียให้สิ้นพันปีนทา

(พระอภัยมณี : สุนทรภู่. ๒๔๒๔ : ๑๔๑)

การพิจารณาจากถ้อยคำที่ปรากฏในครั้งแรก ซึ่งเป็นการแปลความตามตัวอักษร ก็จะได้ว่า สุนทรภู่พรรณานาจากในยามเย็น อันเป็นการสิ้นสุดของวันพร้อมกับการสิ้นชีวิตของนางผีเสื้อ ซึ่งภาพที่เกิดขึ้นนี้ พัทธยา จิตต์เมตตว กล่าวว่กาลภาษาในตอนนี้อยู่อารมณ์และบรรยากาศที่เศร้าหมองชวนให้คิดปลงอนิจจังกับชีวิต ว่าชีวิตมีเกิดแล้วย่อมดับ เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์ที่ขึ้นแล้วตกไป (พัทธยา จิตต์เมตตว. ๒๔๒๓ : ๖๒) ภาพที่ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึกดังกล่าวจึงเป็นความหมายให้คิดว่าโดยธรรมชาติแล้วดวงอาทิตย์ที่ขึ้นแล้วตกหมุนเวียนไปในสุริยจักรวาลไม่หยุดหย่อนนั้น เหมือนกับชีวิตมนุษย์ในโลก เจก เช่นนางผีเสื้อสมุทร ที่มีเกิดแล้วก็ดับไป ความหมายที่แทรกซ้อนมานี้จึงแสดงสารว่า "ชีวิตมีเกิดแล้วก็ดับสิ้นไป" สารดังกล่าวสุนทรภู่ได้บอกไว้ในข้อความข้างต้นเลยแต่ก็สามารถค้นหาเองได้จากความสัมพันธ์ของถ้อยคำในบทกวี และความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่เป็นอยู่ในบริบทของถ้อยคำ

๒.๒.๔ เนื้อเรื่อง หรือสถานการณ์ต่าง ๆ

จากลักษณะของความหมายแฝงที่กล่าวมาจะพบว่า ความสัมพันธ์ของถ้อยคำในวรรณคดีที่เป็นสิ่งที่ควรแก่การพิจารณา เพราะการพิจารณาหาสารในวรรณคดีนั้น ไม่สามารถหาได้จากถ้อยคำที่ประกอบขึ้นตามความหมายของรูปคำเท่านั้น การพิจารณาความสัมพันธ์ในเรื่องจากถ้อยคำทั้งหมดที่ปรากฏจะเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยในการค้นหาสาร อันเป็นความหมายที่ลึกซึ้งของวรรณคดีได้ ขอยกตัวอย่างการพิจารณาเรื่องราวในบทกวีของ จาง แซ่ตั้ง อีกครั้ง จากบทกวีที่กล่าวไปแล้วว่า

เมื่อแม่ให้ขนมหวานแก่ลูก

ผลไม้บนคั่นก็หวาน

ใบไม้วันนี้แสงแดดฉาย

กิ่งก้านวันนี้สั้นโกว ความลม

ลูกแม่ แม่ยิ้มลูก

นั่งเล่นใต้ต้นไม้ต้นนี้

คุณค่าของกวีนิพนธ์บทนี้ เจตนา นาควัชระ กล่าวว่ อยู่ที่ความหมายซ่อนเร้นซึ่งตีความ จากถ้อยคำภาษาที่ปรากฏ ความสัมพันธ์ของถ้อยคำในบทกวีได้แสดง เรื่องราวความสัมพันธ์ของความ หวานของผลไม้และขนม ความสัมพันธ์ของมนุษย์คือโลกของแม่กับลูก ความสัมพันธ์ดังกล่าวดังแสดง เรื่องราวความรักของแม่ที่มีต่อลูกโดยการให้ขนมหวาน ผลไม้บนต้นก็หวานด้วย แสดงให้เห็นความรัก ของแม่ที่มีต่อลูกได้ส่งผลให้เกิดความรื่นรมย์แก่ธรรมชาติ เรื่องราวนี้จึงแสดงถึงรากฐานแห่งความรัก อันหมายถึงความรักของมนุษย์ที่ช่วยสร้างความรื่นรมย์ให้แก่ธรรมชาติ และมนุษย์ก็ฝากชีวิตไว้กับ ธรรมชาติ บทกวีนี้จึงสื่อความหมายทางปรัชญาให้เห็น เอกภาพการดำรงชีวิตของโลก (เจตนา นาควัชระ. ๒๕๒๑ ก : ๖ - ๘)

จากความเห็นของเจตนา นาควัชระ ดังกล่าว จึงสรุปถ้อยคำในบทกวีได้ว่าเป็น เรื่องที่ แสดงถึงความรักของแม่ที่มีต่อลูกดูจากการให้ขนมหวานแก่ลูก ความสัมพันธ์ของถ้อยคำอื่น ๆ ได้ แสดงให้เห็นว่าขณะแม่ให้ขนมหวานแก่ลูกนั้นแม่นั่งเล่นใต้ต้นไม้ด้วยความสุข และรู้สึกที่ผลไม้ บนต้นไม้ต้นนี้ก็หวาน เหมือนกับขนมที่แม่ให้ลูกด้วย ทั้งบรรยากาศของธรรมชาติรอบข้างก็ดูสดใสและ รื่นรมย์ไปหมด เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะความรักและความสุขของแม่นั่นเองที่ส่งผลให้เกิดความรู้สึก ที่ดี คือรักธรรมชาติที่แวดล้อมรอบตัวไปด้วย หากพิจารณาบริบทของเรื่องจากถ้อยคำในวรรคคิ นามมา เปรียบเทียบกับสังคมบนโลกมนุษย์ ความรักของแม่กับลูกก็คือความรักของมนุษย์ในสังคมที่มี ใจให้แก่กันและกัน ความรักความผูกพันของกันและกันด้วยจิตใจ เช่นนี้ จึงแผ่ออกไปให้แก่สิ่งแวดล้อม และธรรมชาติรอบตัว ความรู้สึกดังกล่าวที่มีให้แก่กันและกันจึงก่อให้เกิดความรื่นรมย์ในชีวิต

ผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวจึงแสดงความหมายให้เห็นว่า ถ้ามนุษย์ทุกคนมีรากฐานแห่งความรัก และแผ่ออกให้แก่กันและกัน รวมทั้งธรรมชาติแวดล้อมรอบตัวซึ่งพหุอาศัยกันและกัน โดยใช้ความรัก เป็นพื้นฐานแล้ว การดำรงชีวิตอย่างมีเอกภาพบนโลกก็จะเกิดขึ้น นั่นคือการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้ อย่างมีความสุขสงบในสังคมโลก ดังที่เจตนา นาควัชระ กล่าวว่ บทกวีนี้มุ่งแสดงความหมายของ

ปรัชญาให้เห็นเอกภาพการดำรงชีวิตของโลก (เจตนา นาควิธระ. ๒๕๒๑ ก : ๘)

ปรัชญาดังกล่าวนี้จึง เป็นความหมายแฝงที่ปรากฏในบทกวี สื่อความหมายของสารที่ทำให้
ข้อคิดที่ว่า "สรรพสิ่งบนโลกอยู่ได้ด้วยความรักที่มีให้แก่กันและกัน"

อีกตัวอย่างหนึ่งจากบทกวี "ใบไม้สีเขียว" ของศิวกานท์ ปทุมสูติ ที่เนื้อหาของบทกวีบทนี้
ได้แสดงความหมายแฝงบางอย่างที่น่าสนใจ บทกวีมีดังนี้

ตื่น เกิดใบไม้	พุดกษัไพรปากกว้าง
ทุกทิศทุกทาง	กางก้านกิ่งกร
แตกคุ่มแตกตา	เบิกฟ้ารำฟ้าอ่อน
ฟัง เพลงพลิ้ววอน	อ่อนในสายลม
ว่า เขียว เอ๋ย เขียว	สี เขียวสดใส
ความหวังของใคร	ใช้ขื่นใช้ขม
ชูช่อขี้น	เจ็ดฉับพึงชม
โลกสวยงามสม	ร่มรายชายคา
เมื่อหนาวแสนหนาว	เหน็บร้าววิญญาม
กอดกึ่งรักก้าน	ปกปักรักป่า
ตราบนร้อนแสนร้อน	แล้งรอนอ่อนล้า
ปลิดปลิวลี้ล้า	เลี้ยงป่าปรุงดิน
ว่า เขียว เอ๋ย เขียว	ใบ เรียวใบรี
แตกใหม่มากมี	เมื่อฝนคืนถิ่น
คืนลมหายใจ	ป่าไพรโรคหิน
ป่าใสไหลริน	ยลยินชีวิต
ตื่น เกิดใบไม้	หลับไหลลึ่มป่า
เบิกคุ่ม เบิกตา	เจ็ดจำไพรจิตร

รับรู้หน้าที่	คลั่งคลุ้มความคิด
กำนังยั้งกิจ	ทุกทิศทุกทาง
ทุกแห่งทุกหน	เกลื่อนกล่นใน เบี้ยว
ดูจชีวิต เดียว	เกี่ยวร้อยรางข้าง
สินค้าป่าหุ้ม	สุ่มทุมพฤกษ์กว้าง
โหน เลยจักร้าง	ชีวิตชีวา

(ศิวกานท์, ปทุมสูติ. ๒๔๓๒ : ๓๒ - ๓๓)

บทกวีบทนี้ เมื่อพิจารณาความหมายตามรูปคำในขั้นต้น ผู้อ่านจะพบความงามทางสุนทรียภาพ จากการร่าเริงถึงในไม้ที่ผู้ประพันธ์พบ เห็นแล้วถ่ายทอดโดยแฝงอุดมคติของคนออกมา แต่หากพิจารณาความหมายให้กว้างขวางออกไป โดยดูความสัมพันธ์ของถ้อยคำและ เนื้อหาที่ปรากฏในบทกวีผู้อ่านจะพบความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกันของ เนื้อ เรื่อง

ผู้ประพันธ์ เริ่มบทกวีด้วยการปลุกใจไม้ให้ตื่นขึ้นทุกหนทุกแห่ง เพื่อแตกกิ่งก้านสาขาออกไป ทำให้โลก เบี้ยวสคี่สสวยงามรื่นรมดังบทกวีกล่าวไว้ว่า

ตื่น เกิดในไม้	พฤกษ์ไพรปากกว้าง
ทุกทิศทุกทาง	กางกำนังกร
แตกคุ่มแตกตา	เบิกฟ้ารำฟ้อน
ฟัง เพลงพลิ้ววอน	อ่อนในสายลม
ว่า เบี้ยว เอย เบี้ยว	สี่ เดียวสคี่ส
ความหวังของใคร	ใช้ยื่นใช้ชม
ดูช่อชิว้น	เจ็ดฉับพึงชม
โลกสวยงามสม	รมรายชายคา

บทกวีต่อมาผู้ประพันธ์ได้ชี้ให้เห็นประโยชน์ของใบไม้สีเขียวที่แตกกิ่งก้านออกมานั้นว่า นอกจากจะให้ความร่มรื่นสวยงามแก่ธรรมชาติแล้ว แม้เมื่อขย่ำร่วงหล่นลงไปตามกาลเวลา ก็ยังเป็นอาหารให้ดินซึ่งให้ประโยชน์แก่สิ่งมีชีวิต และต้นไม้อื่น ๆ ดังบทกวีกล่าวว่า

ปลิวปลิวลู่ลู่ลา เลี้ยงป่าปวงดิน

นอกจากใบไม้ที่หล่นลงดินจะ เป็นอาหารให้แก่ดินแล้ว ยังส่งผลที่ตามมาคือ การแตกกิ่งก้านใหม่จากอาหารในดินและน้ำฝนที่ช่วยให้ความชุ่มชื้น ชีวิตและการแตกกิ่งก้านใหม่ของใบไม้ก็ได้สร้างความชุ่มชื้นมีชีวิตชีวาให้กับธรรมชาติอีกครั้งหนึ่ง ดังบทกวีกล่าวว่า

ว่า เขียว เอย เขียว	ใบ เรียวใบรี
แตกใหม่มากมี	เมื่อฝนคืนถิ่น
คืนลมหายใจ	ป่าไพรโอบคดิน
น้ำใสไหลริน	ยลยินชีวิต

ความสัมพันธ์ของ เนื้อหาในบทกวีอย่างค่อ นี้แสดงให้เห็นความสำคัญของใบไม้สีเขียว ที่ให้ประโยชน์แก่ดินที่อยู่ตามกาล เวลา นั่นคือ เมื่อ เริ่มแตกกิ่งก้าน เจริญเติบโตขึ้นไปในอากาศ ก็จะทำให้ร่มเงาและความสวยงามสดชื่นตามธรรมชาติ แต่เมื่อใบร่วงโรยลงสู่ดินก็จะกลายเป็นปุ๋ยในดิน เป็นอาหารให้แก่ต้นไม้อื่น ๆ และถ้าได้น้ำหล่อเลี้ยงก็จะแตกใบใหม่ ให้ประโยชน์ เช่น เดิมอีกวนเวียนไป เช่นนี้ด้วยการพึ่งพาอาศัยกันของต้นไม้ ใบไม้ ดิน และน้ำ

ความสัมพันธ์ในบทกวีคอนคั้น จึงทำให้ผู้อ่านพบว่าผู้ประพันธ์ได้ปลุกใบไม้ให้ตื่นขึ้นมา เห็นความสำคัญของตนเอง หลังจากปลุกใบไม้ให้ตื่นขึ้นเห็นความสำคัญของตนเองแล้ว ใบบทกวีชั่วพริบตา ก็ยังกระตุ้นให้ใบไม้รับรู้หน้าที่และทำหน้าที่ของตนดังบทกวีว่า

คืน เกิดใบไม้	หลังไหลลึมปา
เบิกค่อม เบิกคา	เจ็ดจำไพโรจิตร
รับรู้หน้าที่	คลั่งคลุ้มความคิด
ก้านกิ่งย้งกิ่ง	ทุกทิศทุกทาง

ผู้ประพันธ์ได้ให้ เหตุผลของการปลุกใบไม้ให้เห็นความสำคัญ และทำหน้าที่ของตนเองว่า ถ้าใบไม้ทุกใบและทุกแห่งร่วมกันทำหน้าที่ของตน ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือความอุดมสมบูรณ์ มีชีวิตชีวา ที่ไม่เหือดหายไป ดังบทที่ว่า

ทุกแห่งทุกหน	เกลื่อนกล่นใบเขียว
ดูจชีวิตเดียว	เกี่ยวร้อยรวงขวาง
ดินค้ำน้ำชุ่ม	สุ่มทุมพฤษกร้าง
ไหนเลยจักร้าง	ชีวิตชีวา

เนื้อหาของบทกวีนี้จึงแสดงให้เห็นความสำคัญของการทำหน้าที่ของใบไม้ว่า เป็นประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมกัน ซึ่งก็คือการปลุกสำนึกของใบไม้ให้รับรู้หน้าที่และความสำคัญของตนเองที่มีต่อธรรมชาติบนโลก การปลุกสำนึกของใบไม้จึงสื่อความหมายแฝงมากับบทกวีบทนี้ เมื่อนำใบไม้มาเปรียบเทียบกับสภาพสังคมมนุษย์ ความสำคัญและหน้าที่ของใบไม้จึงเป็น เช่นเดียวกับความสำคัญและหน้าที่ของบุคคลที่มีต่อสังคม การกระตุ้นสำนึกของใบไม้จึงกระตุ้นสำนึกของบุคคลให้เกิดความรู้สึกรับรู้ถึงความสำคัญในหน้าที่ของตนเองที่มีต่อสังคม ความหมายแฝงที่ได้จากเนื้อหาของบทกวีนี้ก็คือ การแฝงข้อคิดในการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมว่า "ทุกคนควรสำนึกในหน้าที่และทำหน้าที่ในความรับผิดชอบของคนที่มีต่อสังคม เพื่อประโยชน์ของการอยู่ร่วมกัน"

๒.๓ เกณฑ์การวิเคราะห์ความหมายแฝง

๒.๓.๑ การวิเคราะห์ความหมายแฝงจากวรรณคดีทั่วไป

จากลักษณะความหมาย และการปรากฏรูปของความหมายแฝงดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จึงสามารถค้นหาความหมายแฝงของวรรณคดีทั่วไปได้ โดยการศึกษาจากกลวิธีการประพันธ์ บางอย่างของผู้ประพันธ์ ทั้งนี้เพราะการศึกษากลวิธีจะทำให้ทราบกระบวนการถ่ายทอดความคิดของผู้ประพันธ์ไปสู่ผู้อ่านกลวิธีต่าง ๆ เหล่านี้จะสื่อให้เห็นความหมายแฝงอย่างใดอย่างหนึ่งได้แก่ ท่วงทำนองการแต่ง องค์ประกอบของวรรณคดี ภาษา และอื่น ๆ การศึกษาถึงกลวิธีเหล่านี้จะทำให้เข้าใจกระบวนการของผู้ประพันธ์ที่นำเสนอความคิด ความรู้สึกต่าง ๆ สื่อไปสู่ผู้อ่านและทำให้เข้าใจในสารอัน เป็นรายละเอียดในตัวของวรรณคดีมากขึ้น

การศึกษากลวิธีการประพันธ์นั้นอาจศึกษาเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่สามารถวิเคราะห์หาความหมายแฝงได้ หรือสามารถแสดงให้เห็นความหมายแฝงจากวรรณคดี เรื่องนั้นได้ซึ่งสามารถศึกษาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือศึกษาควบคู่กันไปดังนี้

๑) ท่วงทำนองการแต่ง (Style) คือทำที่ที่ผู้แต่งแสดงออกอันเป็นลักษณะเฉพาะตน การพิจารณาท่วงทำนองการแต่งจะพิจารณาเกี่ยวกับภาษาที่ใช้ ได้แก่ การใช้คำ การใช้โวหาร ภาพพจน์ ฯลฯ นอกจากนี้อาจศึกษาถึงน้ำเสียงของผู้แต่ง (Tone) ซึ่งเป็นทัศนคติหรือทำที่ของผู้แต่งที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นต้น

๒) องค์ประกอบ คือส่วนต่าง ๆ ของบทประพันธ์ที่ผู้แต่งนำมาสื่อแสดง โดยพิจารณาตามรูปแบบของคำประพันธ์นั้น ๆ เช่น โคร่งเรื่อง แก่นเรื่อง จาก สถานการณ์ บทสนทนาตัวละครและอื่น ๆ การพิจารณาองค์ประกอบจะดูความกลมกลืนกันของส่วนที่เป็นเนื้อเรื่อง และพลความ ว่าได้แสดงให้เห็นความหมายอะไรที่แฝงอยู่

๓) ศึกษากลวิธีการประพันธ์อื่น ๆ ที่สามารถแสดงให้เห็นความหมายแฝงซึ่งอาจแยกศึกษาเฉพาะส่วนอื่น ๆ ของบทประพันธ์ เช่น ศึกษาเฉพาะภาษาที่ใช้ในเรื่องของการเลือกใช้คำ เลือกใช้โวหาร ศึกษาเฉพาะสัญลักษณ์ที่ใช้ เสียงของคำในภาษา ประชัญการ ฯลฯ

การศึกษากลวิธีการประพันธ์นี้ผู้อ่านจะพบความหมายแฝงโดยบังเอิญหรือ ด้วยความจงใจของกวีที่อาศัยกลวิธีการประพันธ์มานำเสนอ ดังนั้นการศึกษาค้นหาความหมายแฝงของวรรณคดีโดยทั่วไป

จึงต้องใช้วิธีทำความเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความคิดของกวีหรือผู้ประพันธ์ไปสู่ผู้อ่าน ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์ตามจุดมุ่งหมาย หรือข้อกำหนดเฉพาะประเด็นที่จะศึกษาได้ แล้วแต่ความเหมาะสมของวรรณคดีนั้น ๆ

๒.๓.๒ การวิเคราะห์ความหมายแฝงจากบทละคร

วรรณคดีประเภทบทละครนั้นมีลักษณะเฉพาะ ในการทำความเข้าใจบทละคร โดยทั่วไปนั้น มีผู้ให้แนวทางพื้นฐานเพื่อการศึกษาบทละครไว้ ดังเช่น เจือ สตะเวทิน ได้ให้ข้อเสนอแนะในการศึกษาบทละครว่า ผู้วิจัยควรแยกดูโครงเรื่อง ตัวละคร ข้อคิด จาก และผู้แต่งกับท่วงทำนองการเขียนของเขา (เจือ สตะเวทิน. ๒๕๑๘ : ๑๖๔ - ๑๖๕) ความเห็นทำนองเดียวกันนี้ มีผู้ให้ความเห็นเพิ่มเติมอีกว่า การศึกษาตัวละครทำให้เข้าใจแก่นเรื่อง มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างโครงเรื่องกับตัวละครว่ามีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร การสร้างลักษณะนิสัย (characteristic) ของตัวละครนั้นมีความสำคัญมาก ความสมเหตุสมผลของตัวละครเป็นสิ่งที่ทำให้คุณค่าของวรรณคดีแต่ละเรื่องเด่นชัดหรือลดลงได้ (เสาวลักษณ์ อันทิศศาสน์. ๒๕๑๘ : ๒๘)

การทำความเข้าใจในบทละครด้วยการศึกษาองค์ประกอบของบทละคร โดยเฉพาะโครงเรื่องจะสามารถสร้างการเข้าใจในบทละครได้มากขึ้น ซึ่ง ลินน์ อัลเพิร์น (Lynn Altenbernd. ๑๙๖๖ : ๑๗) ได้กล่าวถึงการศึกษาโครงเรื่อง ที่เป็นองค์ประกอบของบทละครว่า "ความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ในเรื่องจะต่อเนื่องโดยมีองค์ประกอบ คือการเริ่ม เรื่องสภาพอันชวนให้น่าสนใจ ความยุ่งยาก และจุดสุดยอด การศึกษาองค์ประกอบเหล่านี้จะทำให้เห็นความสัมพันธ์ที่สร้างความเข้าใจในบทละครได้มากขึ้น"

นอกจากจะอาศัยองค์ประกอบดังกล่าวแล้ว การใช้ภาษาก็เป็นสิ่งสำคัญซึ่ง มาโจเรีย บูลตัน (Majorie Boulton) กล่าวถึงสิ่งที่ผู้ศึกษาบทละครควรคำนึงในการศึกษาบทละครก็คือ การใช้ภาษาได้แก่ ความสมจริง การใช้โวหาร และสัญลักษณ์ สิ่งเหล่านี้จะทำให้เข้าใจบทละครและประเมินคุณค่าของบทละครได้ (Boulton. ๑๙๖๐ : ๑๔๕ - ๑๖๓)

นอกจากความเห็นดังกล่าว กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๑๒ : ๒๑๓ - ๒๑๔) ยังได้กล่าวไว้ว่า ผู้วิจารณ์ต้องจับให้ได้ว่าอะไร เป็นสาระคดๆ หรือแนวคิดสำคัญของ เรื่องและควรพิจารณาแบบแผนบางอย่างของละครด้วยจะมีส่วนช่วยในการศึกษาวรรณคดี โดยเฉพาะละครแบบตะวันตกจับได้แก่

๑. ภาคนำ (Antecedent) หมายถึงเรื่องราวที่เป็นอดีตก่อนการแสดงจะเปิดฉาก ซึ่งไม่ปรากฏชัดใน เรื่องแต่จะรู้ได้จากบทเจรจาของตัวละคร
๒. ฉาก (Setting) หมายถึงสถานที่เกิดเรื่อง เวลา ความบีบคั้นของธรรมชาติ
๓. เนื้อเรื่อง หมายถึงเหตุการณ์หลาย ๆ เหตุการณ์ รวมทั้งนาฏการ (Events and action) ทำให้เกิดความสมจริง
๔. ตัวละคร (Characters) จะทำให้รู้สึกลึกลงไปในหัวใจของคน
๕. บทสนทนา (Dialogue) จะทำให้รู้จักตัวละครรู้เนื้อเรื่องและรู้ภาคนำได้จากบทสนทนาทั้งสิ้น
๖. สัญลักษณ์ (Symbol) ละครบางเรื่องก็มีสัญลักษณ์เป็นนามธรรมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเด่นดวง ทুমศิริ ได้ให้แนวทางการศึกษาบทละครไว้เป็น ๒ ขั้นตอนคือ
 ๑. วิธีอ่านบทละคร บทละครเป็นบทความที่เล่าเรื่องตนเองเดียวกับนิยายและ เรื่องสั้น เมื่ออ่านบทละครแล้วจะต้องรู้และ เข้าใจในเหตุการณ์ที่ถูกสร้าง เป็นบทละครขึ้น
 ๒. วิธีวิเคราะห์บทละคร มีข้อควรพิจารณา คือ
 - ๒.๑ รูปแบบของบทละคร โดยพิจารณาดูว่าเป็นลักษณะของละครประเภทใด
 - ๒.๒ ความสมจริงของละคร คือดูแล้วเหมือนอาการที่เกิดขึ้นจริง ๆ
 - ๒.๓ เอกภาพของละคร คือความสัมพันธ์ เป็นเหตุ เป็นผลตั้งแต่จุด เริ่ม เรื่องไปจนจุดจบเรื่อง ตลอดจนเอกภาพทางความคิด และจุดหมายของเรื่อง
 - ๒.๔ ความตื่นใจในบทละคร คือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่น่าตื่นเต้นชวนติดตามอันมีบทบาทสำคัญต่อเนื้อเรื่องและการแสดงที่มีความสม เหตุสมผล
 - ๒.๕ ทางของละคร คือทัศนะของผู้เขียนที่มองชีวิตของมนุษย์ และความเป็นจริงของโลกมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องกำหนดวิธีแต่งบทละคร เสนอความเห็นของผู้แต่ง และรูปแบบ (เด่นดวง ทুমศิริ. ๒๕๒๕ : ๘ - ๑๔)

จากลักษณะความหมายและการปรากฏรูปของความหมายแฝงรวมทั้งการนำแนวทางการศึกษาวิเคราะห์บทละครและวิธีการศึกษาความหมายแฝงจากวรรณคดีทั่วไปดังกล่าวมา เป็นพื้นฐานเบื้องต้น จึงสามารถค้นหาความหมายแฝงได้จากการทำความเข้าใจส่วนต่าง ๆ ในบทละคร ได้แก่

เนื้อเรื่อง จาก ตัวละคร บทสนทนา สัญลักษณ์ เป็นต้น

ส่วนต่าง ๆ ในบทละครจะมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันด้วยปริบท ที่แวดล้อมอยู่ มีความเชื่อมโยงกันจึง เป็นสื่อแสดงให้เห็นความหมายแฝง

๒.๔ แนวการดำเนินการวิเคราะห์ความหมายแฝงตาม เกณฑ์ที่กำหนด

ในการวิเคราะห์ความหมายแฝงในบทพระราชนิพนธ์ของละครนอกทั้ง ๔ เรื่อง ผู้วิจัยได้กำหนดสื่อ ๒ ประการเป็นอุปกรณ์ในการศึกษาคือ สื่อที่เป็นเนื้อเรื่อง และสื่อที่เป็นตัวละคร จากบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ตั้งสมมุติฐานในการศึกษาไว้เป็นแนวทางในการศึกษา ๒ ประการ คือ

๑. พระราชนิพนธ์บทละครนอกทั้ง ๔ เรื่องมีความหมายแฝงปรากฏในลักษณะใด ลักษณะหนึ่ง ดังนี้

๑.๑ ความหมายแฝงจากจินตภาพ ความหมายแฝงในลักษณะนี้จะแสดง ความหมายโดยการบรรยายภาพหรือจากในบทละคร ที่เป็นสื่อทำให้เกิดความคิดจากฉากหรือการ พรรณานั้น

๑.๒ ความหมายแฝงจากสัญลักษณ์ ความหมายในลักษณะนี้จะปรากฏในรูป ของสัญลักษณ์และคำที่มีนัยแทนอีกสิ่งหนึ่งซึ่งพิจารณาความหมายได้จากปริบทที่แวดล้อม ความหมายใน สัญลักษณ์นี้ จะสัมพันธ์กับ เนื้อ เรื่องและตัวละคร

๑.๓ ความหมายแฝงจากพฤติกรรมของตัวละคร ความหมายแฝงในลักษณะนี้ จะแสดงออกจากปริบท ความสัมพันธ์ของบุคลิกภาพ และบทบาทของตัวละครที่แสดงพฤติกรรมออกมา ให้ปรากฏ

๑.๔ ความหมายแฝงจากโวหารต่าง ๆ ความหมายแฝงในลักษณะนี้ จะแสดง ออกมาจาก การเลือกใช้โวหารต่าง ๆ ของผู้ประพันธ์ โดยเฉพาะโวหารที่เป็นการเปรียบเทียบ โวหารเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์กับตัวละครและ เนื้อ เรื่องในบทละคร

๑.๔ ความหมายแฝงจากเนื้อเรื่องหรือสถานการณ์ต่าง ๆ ความหมายแฝงในลักษณะนี้จะแสดงออกมาจาก เหตุการณ์หรือเนื้อเรื่องในบทละคร ที่อาจเป็นเหตุการณ์ หรือเนื้อเรื่องเฉพาะตอนใดตอนหนึ่ง หรือ เป็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องของเนื้อเรื่องทั้งหมด ความหมายในลักษณะนี้จะปรากฏได้ก็โดยปริบทความสัมพันธ์ของเนื้อเรื่องหรือเหตุการณ์ในบทละคร

๒. บทพระราชนิพนธ์ละครนอกทั้ง ๔ เรื่อง มีความหมายแฝงปรากฏในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับและสัมพันธ์กับสภาพสังคม

วิธีดำเนินการวิเคราะห์ความหมายแฝงจากบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้วิจัยจะศึกษาจากลักษณะการปรากฏรูปของความหมายแฝงตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ โดยอาศัยการตีความ (Interpretation) จากส่วนต่าง ๆ ของบทละคร ได้แก่เนื้อเรื่องหรือสถานการณ์ การใช้สัญลักษณ์ ตัวละคร บทสนทนา ฉาก และอื่น ๆ สิ่งเหล่านี้จะต้องมีความสัมพันธ์อย่างใดอย่างหนึ่งจนก่อให้เกิดความหมายแฝงในลักษณะต่าง ๆ

บทที่ ๓

วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๓.๑ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก เรื่องสังข์ทอง

๓.๑.๑ วิเคราะห์ความหมายแฝงในเนื้อเรื่อง

๑) เนื้อเรื่องตอนกำเนิดพระสังข์ที่ได้นแสดงให้เห็นถึงความปรารถนาอันแรงกล้าของคนเพียงกลุ่มเดียว ก็สามารถสร้างผลกระทบให้เกิดกับผู้ที่เกี่ยวข้องต้องกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมส่วนใหญ่ นั่นคือคำเรียกร้องของราษฎรที่ต้องการให้ท้าวสวามิภุมิตร ดังปรากฏในบทละครว่า

มาจะกล่าวทไป	ถึงท้าวสวามิภุมิตร
ไว้บุตรสุดวงศ์พงศ์พันธุ์	วันหนึ่งนั้นไป เลียบพระนคร
ราษฎรร้องว่าให้หาบุตร	พระทรงภูธร้อนจิตตั้งพิชศร
มิได้เสวยทรงสาคร	นั่งนอนร้อนใจใช้พอดี
ประชาชนจนจิตไม่คิดหวัง	ยิ่งประดังพลุกพล่านทั้งกรุงศรี
เวทนาเป็นพระยาสมบัคิณี	มาไว้ที่โอรสยศไกร

(สังข์ทอง : ๘)

ผลของการเรียกร้องของราษฎร ทำให้ท้าวสวามิภุมิตรต้องกระทำทุกอย่างเพื่อหาวิธีการที่จะทำให้มีโอรสสืบราชสมบัติต่อไป และเป็นที่พอใจของประชาราษฎร์ เมื่อพิจารณาการกระทำของท้าวสวามิภุมิตรว่า ทำไมต้องกระทำเช่นนั้นด้วยคำตอบก็คือ เมื่อประชาชนทุกคนแห่งรู้ว่าท้าวสวามิภุมิตรไม่มีผู้สืบราชสมบัติ ก็ย่อมไม่แน่ใจในสถานภาพของสถาบันการปกครองของตน ซึ่งปรากฏในบทละครว่า ประชาชนจนจิตไม่คิดหวัง ยิ่งประดังพลุกพล่านทั้งกรุงศรี อากาการ "ประดังพลุกพล่านทั้งกรุงศรี" น่าจะมีใจด้วยเหตุผลเดียวที่พบ กล่าวคือผู้ที่ศรัทธาในท้าวสวามิภุมิตรยอมหวังใยในการสืบราชสมบัติอย่างแท้จริง อีกประการหนึ่งความเคลื่อนไหวของผู้ที่จะแสดงอำนาจ เพื่อก้าวเข้ามา

ปกครองที่ไม่รู้ว่าใคร ซึ่งจะทำให้บ้าน เมืองร่มเย็น เป็นสุข เหมือนท้าวศรีวิมลหรือไม่ก็ไม่มีผู้ใดทราบ และเมื่อทราบที่ท้าวศรีวิมลยังไม่มีผู้ที่จะสืบทอดการปกครอง ท้าวท้าวศรีวิมลเองยอมห่างไกลความมั่นคง ในราชสมบัติของคนด้วยเช่นกัน ดังนั้นการที่ท้าวศรีวิมลวางแผนไว้ให้มีบุตรตามคำเรียกร้องของราษฎร จึงเพื่อจุดประสงค์หนึ่งของผู้ที่ เป็นใหญ่ปกครองบ้านเมืองก็คือ ต้องการให้ราษฎรรู้สึกมั่นใจในความสงบสุขของบ้าน เมืองในระดับหนึ่งนั่นเอง ท้าวท้าวศรีวิมลเองก็ได้แสดง เหตุผลนี้ไว้ในวันบวชว่าต้องการ "ปกป้องไพร่ฟ้าประชาชน" ซึ่งจะได้บุตรหรือไม่ก็ไม่อาจจะแน่ใจได้ แต่การกระทำดังกล่าวก็เป็น รากฐานที่สร้างความเชื่อมั่นในจิตใจของผู้ปกครอง คือประชาชนได้ว่ายังพอมีความหวังในความมั่นคงและความร่มเย็น เป็นปึกแผ่นของบ้าน เมืองภายใต้การปกครองของท้าวศรีวิมลอยู่

การเรียกร้องของประชาชนจนท้าวศรีวิมลต้องกระทำพิธีบวงสรวงขอบุตร เพื่อสร้างความมั่นใจในการปกครองของคนครั้งนี้ ได้เสนอสารที่มีความหมายแฝงอย่างหนึ่งว่า "ผู้ปกครองหรือผู้บริหารจะสามารถบริหารงาน ในบ้าน เมืองได้ดีต้องมีวิชาญาณมีจิตวิทยาในขั้นที่จะต้องใช้ เหตุผล เพื่อที่จะก่อให้เกิดความมั่นใจและมั่นคงแห่งระบบบริหารและสถาบันของคนให้ได้"

เมื่อพระสังข์เกิดแต่ปรากฏเป็น "หอยสังข์" สถานภาพของกำเนิดแห่งพระสังข์ได้ส่งผล ความ "พลุกพล่านทั้งกรุงศรี" ให้เกิดขึ้นจริงตั้งแต่ตัวของท้าวศรีวิมลเอง ไปจนกระทั่งคนอื่น ๆ ได้แก่ นางจันทน์ นางจันทา โจร ตลอดจนราษฎรทั่วไป ต่างได้รับผลกระทบไปหมด นั่นคือนางจันทา อยากร เป็นใหญ่กระทำกลอุบายคิดสินบนโจรสลัดนางจันทน์ เทวีน เหล็กและลูกออกนอก เมือง จนต้องไปอยู่กับ คายายในป่า

๒) เหตุการณ์ที่แทรกเข้ามาในช่วงที่พระสังข์ยังคงอยู่ในรูปหอยสังข์นี้ เรื่องหนึ่งที่ส่งผลให้กลายเป็นเรื่องราวบานปลายใหญ่โต เปลี่ยนวิถีชีวิตของพระสังข์และนางจันทน์ เทวีน เหล็กให้ไปผจญโชคชะตานอก เมืองนั่นคือ การคิดสินบน เพื่อแสวงหาความยิ่งใหญ่ของนางจันทา พระสนมที่มีธิดา จึงฉวยโอกาสที่เห็นลูกของนางจันทน์ม เหล็ก เป็นหอยสังข์ เข้าคิดสินบนโจรเพื่อให้เกิด เบือนค่าทำนายนไปทางตรงข้าม โดยเริ่มจากคิดสินบนให้แหวนนางแม่ครัว เพื่อนำหนังสือ แฉงคิดสินบนไปให้โจร ซึ่งโจรก็เห็นแก่สินบนที่เป็น เงินห้าชั่ง ทองคำสามชั่ง ดังนี้

ยิ่งครึกยิ่งครองยิ่งหมองมัว
สาวศรีจง เป็นคู่เรา
จงช่วยบิคง่าอาไ้
เขียนหนังสือลับกำขับสั่ง
ถอดแหวนสั่งให้มิได้ซ้ำ

.....

บัดนั้น

รับเอาหนังสือที่มีออกมา
นั่งปึกครึกครองอยู่ในใจ
แม่นกภูมิรับกลับความ
ถ้าดูแก้ไขนางจันทา
จึงว่ากับสาวศรีด้วยดีใจ

จึงเรียกนางแม่ครัว เข้าห้องใน
เบียดข้าวเงินทองจะกองไว้
เอาทองไปให้แก้โหรา
เราหวังไว้ใจ เจ้าหนักหนา
นี้ข้าถึงใจให้กลาง

.....

โหราใหญ่สงสัย เป็นหนักหนา
ใส่แวนตาก็รู้ความ
โลกเห็นแต่จะได้ไม่ เกรงขาม
ทองคำสามซึ่งจะคืนไป
เงินตราห้าซึ่งนั้นจะได้
พอแก้ไขได้ เป็นไรมี

(สังข์ทอง : ๑๒ - ๑๓)

เมื่อท้าวศรีวิมล เรียกโหราให้ไปทำนายอีกครั้ง เป็นโอกาสให้โหรบิด เบือนคำทำนายว่า
ลูกที่เกิดจะดีต้อง เป็นมนุษย์ แต่เมื่อไม่ชก็จะทำให้อำนาจบ้าน เมืองประสบความหายนะ ต้องใส่พระสังข์
ออกนอกเมือง การรับสินบน เป็นทอด ๆ ของนางแม่ครัวและโหรหลวง ก่อให้เกิดความวุ่นวายใน
ราชสมบัติของท้าวศรีวิมล ซึ่งส่งผลให้นางจันทาถูกขับออกนอกเมือง พระสังข์ต้องพลัดพรากที่อยู่
เมืองของท้าวศรีวิมลไว้ราชโอรส ทำให้นางจันทาได้โอกาสสูญหาย และพยายามผลักดันตนเองให้
เลื่อนฐานะขึ้น เป็นใหญ่ เรียกได้ว่าก่อให้เกิดความไม่สงบในสถาบันของท้าวศรีวิมล และความวุ่นวาย
ในบ้านเมืองนั่นเอง

เหตุการณ์ในบทละครตอนนี้ หากนำมาเปรียบกับสภาพของสังคมโดยทั่ว ๆ ไป เมื่อภาพ
จำลองในบทละครคือ ภาพจำลองของสังคมจริงของมนุษย์ เหตุการณ์ดังกล่าวจึงย่อมเกิดขึ้นได้
ในสถานการณ์ปกครองต่าง ๆ ในสังคมจริงของมนุษย์ การรับอามิสสินจ้าง เล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นทอด ๆ
จนเป็นกลุ่มก้อนใหญ่ ก่อให้เกิดความเสียหายแก่สถาบันการบริหาร และการปกครองอย่างใหญ่หลวง

เป็นผล เสียต่อบ้านเมือง เหตุการณ์ เช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นสารที่ให้ข้อคิดแฝงไว้จากเหตุการณ์นี้ว่า "การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเพียงเล็กน้อยนั้น อาจก่อให้เกิดความยุ่งยากเสียหายอย่างใหญ่หลวง ต่อสังคมได้ นับ เป็นการได้มาที่ไม่คุ้มค่าเท่ากับผลที่เสียไป" ความหมายที่ปรากฏนี้ยังแสดงสารที่แฝงมาอีกอย่างหนึ่งว่า "มนุษย์นั้นมีใจหวั่นไหวต่ออามิสสินจ้าง จะวางใจในความซื่อตรงของมนุษย์ ๑๐๐ % นั้น เป็นไปได้ยาก"

๓) เหตุการณ์ในเรื่องสังข์ทองตอนที่ นางจันทาทำลายหอยสังข์ จนแตกไป เพราะต้องการเพียงให้ลูกอยู่กับคนในรูปร่างของมนุษย์นั้น เหตุการณ์ในตอนนี้ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของพระสังข์เป็นอย่างมาก เพราะการกระทำของนางจันทาที่ใช้ เหตุผลทางอารมณ์ตามความต้องการของคนเพียงอย่างเดียว ก็ตัดสินใจทำลายหอยสังข์โดยไม่พิจารณาถึงผลที่ตามมาในภายหลัง ทำให้พระสังข์ได้รับความเดือดร้อน ซึ่งพระสังข์เองก็ได้ถือว่านางจันทาที่ไม่คิดให้ดีเสียก่อน ดังในบทละครที่กล่าวไว้ว่า

สวมสอดคอกดบาทพระมารดา	ชัย เกศพลางทางร้องไห้
แม่ค้อยสังข์แตกแหลกไป	รำไร เสียขายไม่วายคิด
เหมือนแม่ฆ่าลูกให้ม้วยมรณ	มารครไม่รักสักนิค
พระแม่ค้อยสังข์ดังชีวิต	จะชมชิตลูกนี้สักกี่วัน
	(สังข์ทอง : ๒๖)

แต่นางจันทาก็ยังยืนยันการกระทำของนางว่า เป็นไปเพราะรักพระสังข์ การทูลหอยสังข์ให้แตก เพราะหอยสังข์นั้นทำให้นางและลูกต้องเดือดร้อน นี้เป็นเหตุผลเดียวที่นางอ้างถึง ดังปรากฏในบทละครว่า

ฟัง เอยฟังลูกว่า	พระมารดาเสียวิใจไหวหวั่น
กอดจูบลูบ เนตร เกศกรรณ	ร่วมวันขวัญตาพ่อว่าไย

ล้น เควาะห้ล้นกรรมทามา
คกทุกข์ไต้ยากลาบากใจ

ลูกยาอย่าว่าแม่เสียว่าไล่
เพราะย้ายหอยสังข์มันจ้งทาล
(สังข์ทอง : ๒๖)

การทำเช่นนั้นนางคิดว่าจะแก้ปัญหาคความทุกข์ยากของนางได้ หากแม่น้พระสังข์เป็นคน
มิใช่หอยสังข์ดังที่ เคย เป็นอยู่ นางคิดว่าปัญหาทุกอย่างคงจะหมดไป ดังที่นางบอกไว้ว่า "ไม่ช้าไม่นาน
จะคืนวัง"

แต่กาลกลับไม่ เป็น เช่นนั้น พระสังข์ยังคงถูกปองร้าย และได้รับอันตรายมากขึ้นกว่าเดิม
เพราะ เมื่ออยู่ในหอยสังข์ หอยสังข์ก็ยังคงคอยปกป้องคุ้มภัยให้ เมื่อไม่มีหอยสังข์คุ้มครองป้องกัน
กำบังกาย พระสังข์ต้องได้รับความ เเค็ดร้อนมากมาย ซึ่งในที่สุดก็ถูกจับถ่วงน้ำ พระสังข์ เชื่อว่า
การกระทำของนางจันท์ดังกล่าว เป็นผลร้าย ดังถ้อยคำของพระสังข์ตอนถูกถ่วงน้ำว่า

เมื่อนั้น	พระสังข์โอดโอยโหยหา
จมลงตรงปล่องนาคา	พุ่มพายน้าคาจาบัลย์
แม่ เจ้าประคุณทูลกระหม่อมแก้ว	จะกลิ้ง เกลือกอยู่แล้ว เป็นแม่มน้
เพราะแม่ค้อยหอยสังข์ยังไม่ทัน	จ้งพลัดพรากจากกันกับลูกยา
	(สังข์ทอง : ๔๒)

เหตุการณ์ในเนื้อ เรื่องของสังข์ทองตอนนี้ โดย เฉพาะจากการกระทำของนางจันท์และผลที่
ตามมาใน เรื่องนั้น คือทำให้นางต้องพลัดพรากจากพระสังข์ และต้องทุกข์ยาก เสรีาใจว่า เมื่อยังอยู่
กับหอยสังข์เสียอีก เพราะ เมื่ออยู่กับหอยสังข์นางยังมีลูกาให้ไต้ชื่นชม แต่ เมื่อพระสังข์ถูกถ่วงน้ำไป
นางก็ไม่มีใคร เหลืออีกเลย ความสัมพันธ์ของ เรื่องในตอนนี้ทำให้ เข้าใจสารที่แฝงอยู่ในความหมาย
ของ เรื่องว่า "ความรักาจะก่อให้ เกิดความสุขอย่าง เดียว ยังก่อให้ เกิดความทุกข์ได้ เช่นกัน แม้แต่
ความรักของแม่ที่มีต่อลูก"

๔) คอนนางพันธุรัตเลี้ยงพระสังข์ เป็นเนื้อเรื่องให้ข้อคิดที่น่าสนใจอย่างหนึ่งนับตั้งแต่ทำวาทุรงค์พญานาคนำพระสังข์ไปเลี้ยง เป็นลูก และส่งต่อให้นางยักษ์พันธุรัตนำไปเลี้ยง เป็นลูกบุญธรรม

ทำวาทุรงค์นั้น เป็นพญานาคที่รักษาศิลปปฏิบัติธรรม ดังนั้นด้วยลักษณะเช่นนี้ จึงอนุมานได้ว่าระดับหนึ่งว่าเป็นผู้ที่มีจิตใจดีงามผู้หนึ่ง ครั้นเมื่อพบพระสังข์ถูกดวงไฟจมน้ำอยู่ ก็เข้าช่วยเหลือ เมื่อพระสังข์ฟื้นขึ้นได้ถามได้ความจริง เกิดความสงสารจึงรับไว้เป็นลูก

การรับพระสังข์ไว้เป็นลูกนี้ หากพิจารณาเนื้อเรื่องในตอนี้ จะเห็นว่าการที่ทำวาทุรงค์รับเลี้ยงพระสังข์เป็นลูกได้กระทำอย่างรอบคอบ และด้วยใจที่เมตตาสงสารเป็นที่ตั้ง ทั้งนี้ก่อนรับพระสังข์ก็ได้พิจารณาแล้วตั้งแต่ลักษณะท่าทางภายนอกของพระสังข์ดังกลอนที่ว่า

เที่ยวเล่นมาเห็นกุมาร	นอนจมน้ำคานธารไหล
เห็นศिलाผูกมาก็แจ้งใจ	ลูกเฝ้าหิ้งดวงลงคงคา
โถมศรีบริสุทธีมนุษย์น้อย	กระจัดรอยน้ำรักหนักหนา
ภูซังค์สงสารกุมาร	เข้าต้องดูรู้ว่าไม่บรรลัย
จับกรซ่อนองค์เห็นกงจักร	น้อยหรือบุญหนักศักดิ์ใหญ่
จะเกิดเหตุเภทพาลประการใด	เฝ้าช่างทำได้ไม่ปราณี
จะเอาเจ้าไปไว้เป็นลูกยา	เห็นว่าบุญหนักศักดิ์ศรี
แล้วแก้ศिलाปล้นทันที	นาคก็อุ้มพาไปขาดาล
	(สังข์ทอง : ๔๓)

นอกจากพิจารณาภายนอกแล้ว ยังใช้ความเชื่อมั่นในจิตใจด้วยการเสี่ยงอธิษฐานว่า ถ้าเคยเกื้อกูลกันมาก็ให้ช่วยพระสังข์ให้ฟื้นได้ ดังปรากฏในบทละครว่า

ว่าพลางตั้งสัตย์อธิษฐาน
แต่ชาติหลังทั้งสอง เคยคำจวบ

ถ้าบุญเรากับกุมาร เคยอุคหนุน
เคยะบุญกumarไม่วอดวาย
(สังข์ทอง : ๕๓)

การรับพระสังข์ เป็นลูกของนางพันธุรัตก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับท้าวภูงศ กกล่าวคือนางพันธุรัต
รับเลี้ยงพระสังข์ตามคำแนะนำของท้าวภูงศ และจากการพิจารณาอย่างรอบคอบ อีกประการหนึ่ง
สร้างความมั่นใจให้ตนเอง ในการจะรับเด็กน้อย เข้ามาเป็นลูกด้วยการอธิษฐาน ดังปรากฏใน
บทละครว่า

แล้วนางตั้งจิตอธิษฐาน
จะมา เป็นลูกข้าในครานี้
ขอให้ลอย เข้ามาถึงฝั่ง
เสียงพลางแล้วนางผันแปร
สำเภาลอย เลื่อน เคลื่อนคลา
เกยฝั่งฝั่งพลันหันใจ

กุมารบุญหมักศักดิ์ศรี
เทวัญจันทร์จิ่ง เสียงแล
เหมือนหนึ่งยังข้า เห็นให้ เป็นแน่
ลูกยื่นชะงัดแลไป
ไม่ทันพริบตา เข้ามาใกล้
บิตใจ เห็นทั่วทุกตัวมาร
(สังข์ทอง : ๖๐)

นอกจากนี้ยังได้ไต่ถาม เอาความจริงจากพระสังข์ว่า

มาถึงวังพลันหันที
จึงคำรัสตรัสถามความใน
จึงพระยาภูงศทรงศักดิ์
เหตุผลต้นปลายอย่างไรมา

วางยังแทนมณีศรีวิไล
พ่อ เป็นลูกหลานใครโฉมหน้า
ส่งองค์ลูกรักษาให้แก่ข้า
ลูกยาทรงนามกรวิไล
(สังข์ทอง : ๖๐)

เมื่อได้ทราบความจริง ความรู้สึกดีและรักใคร่สงสารพระสังข์ จึงมีมากขึ้น จึงรับไว้
เป็นลูกด้วยความเต็มใจ และรักพระสังข์จนถึงกับจัดงานรับขวัญด้วยใหญ่โต ปรากฏในบทละครว่า

ให้แต่งโรงราชพิธี	เทียนชัยบายศรีทั้งซ้ายขวา
หุ้ละครโขนหนังช่องระทา	เครื่องเล่นนานาบรรดามี
ทั้งระ เบ็ญระบำปาล้ามาย	พร้อมด้วยสังคีตคีตลี
จิวจิวเสภาชาตรี	มโหรีครึ่งท่อนมอญรำ

(สังข์ทอง : ๖๑)

จะเห็นว่า ทั้งท้าวภูงศ์และนางพันธุรัตนั้น ต่างก็มีวิฆเนศวรธรรมคา การรับลูกมนุษย์
ที่มิใช่เผ่าพงศ์เดียวกับคนมาเป็นบุตรอยู่ร่วมด้วยนั้น ต้องเริ่มมาจากที่จิตใจเป็นสำคัญ หากจิตใจไม่ยอม
รับคงจะอยู่ร่วมกันไม่ได้แน่นอน หรือจะอยู่ร่วมกับใคร ต้องทำใจให้ยอมรับได้ก่อนจึงจะอยู่ร่วมกันได้
อย่างมีความสุข เรื่องในตอนนี้แฝงสารที่ให้ข้อคิดในการเข้าร่วมอยู่กับในกลุ่มสังคม ของคนในชีวิต
จริงที่ว่า "ธรรมคาแล้วสัตว์โลกมีใครจะยอมรับผู้ที่ต่างเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ ดังนั้นการจะรับผู้ที่มีพื้นฐาน
ต่างจากตนเข้ามาอยู่ร่วมในสังคมต้องทำจิตใจให้ยอมรับเสียก่อน จึงจะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข"

๔) ในตอนที่พระสังข์หนีนางพันธุรัต เพื่อจะไปตามหานางจันทมารดาที่
แท้จริง ได้สร้างความสะเทือนอารมณ์ให้ผู้ชมและผู้อ่านไม่น้อย นั่นคือ เมื่อพระสังข์อยู่กับนางพันธุรัต
จนอายุได้ ๑๔ ปี ได้เรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ในเมืองยักษ ทั้งได้แอบเรียนรู้การชุบตัวเงินป่อเงิน
ป่อทอง การใช้ไม้เท้า เกือกแก้ว และรูปเงาะ นอกจากนี้การอยู่ในเมืองยักษพระสังข์ก็ได้รับความ
สุขอย่างยิ่ง เพราะได้รับความรัก ความเมตตา จากนางพันธุรัตตั้งแต่เล็กจนโต ไม่เคยเปลี่ยนแปลง
ทั้งป่าวไพร่ก็ให้ความยำเกรงสม่ำเสมอ มิเสื่อมคลาย ความรักความผูกพันที่นางพันธุรัต
มีต่อพระสังข์มากมาย ทำให้นางลืมสามีที่ตายไปได้ ดังบทละครว่า

มาจะกลสาวทไป	ถึงนางพันธุรัตยักษ
แต่ว่างเว้น เป็นมายมาหลายปี	สามีมอดม้วยด้วยไข้พิษ

ได้ลูกน้อยทยอยส่งมา เลี้ยงไว้
ชุมพุกอ้อมชูชมชิด

รักใคร่ เป็นบุตรสุจริต
ลืมคิดถึงผิวของตัวตาย
(สังข์ทอง : ๖๑)

ความรักความผูกพันนี้ พระสังข์ก็มีให้นางพันธุรัตไม่น้อยไปกว่ากัน แต่เมื่อจำเป็นจะต้องไปตามหาแม่ที่แท้จริง ก็คร่ำครวญถึงความอาลัยรักของตน และของนางพันธุรัตที่มีต่อกัน ซึ่งปรากฏในบทละครว่า

ไช้อนิจจามารดาเลี้ยง
แสนสนิทศิศาหวัดดวงใจ
พระคุณล้ำลอบจนคิดแค้น
วันนี้จะพลัดพรากจากจร
แม้ลูกไปไม่มีวามรณา
ร่ำพลางทางทรงโศก

เคยถนอมกลม่อม เกลี้ยงรักใคร่
มิให้ลูกยวอนาทร
ยังมิได้ทดแทนพระคุณก่อน
มารครศอยอยู่จงดี
จะกลับมากราบบาทบาศรี
อยู่ที่ประสาทเพียงขาดใจ
(สังข์ทอง : ๖๘ - ๖๙)

ความรักความผูกพันนี้ แม้จะต่างชาติต่างเผ่าพันธุ์ ก็แนบแน่นยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้ นางพันธุรัตซึ่งเลี้ยงพระสังข์มาแต่ต้น ครั้นเมื่อรู้ว่าพระสังข์กำลังจะจากนางไป นางจึงรู้สึกสูญเสียของรักที่ถนอมมาเป็นสิบปี อาการของนางจึงเป็นดังเช่น "ได้ฟังดังจะสิ้นสมประดี" (สังข์ทอง : ๗๐)

ครั้นเมื่อได้พบพระสังข์ นางก็คร่ำครวญแสดงความรู้สึกนี้ออกมาจนชัดเจน แสดงความจริงแท้ในจิตใจของนางว่า มิได้ เป็นอย่างอื่นนอกจากจะรักพระสังข์อย่างจริงใจ ทั้งยังยืนยันด้วยการสอนมนต์วิเศษ และยกของศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นของสำคัญของนางให้ คือไม้เท้า รูปเงาะ และ เกือกแก้ว โดยมิได้คิดเอาคืน และนางก็ให้เป็นที่ครั้งสุดท้าย เป็นรักที่เรียกได้ว่า "รักคือการให้" ซึ่งนางก็ให้แก่พระสังข์ทั้งหมด ปรากฏได้จากบทละครดังนี้

✓ เมื่อนั้น
 ชุมพายน้าคางาบัลย์
 คิดอ่านอุบายจะหนายหนี
 ถึงไปก็ไม่ชดช้อยยา
 ทอแม่ได้ชมโฉม เจ้า
 แต่รำร้องไห้หา เลือดคต้าย้อย
 อย่างนึกแค้นแกลงเลยว่าเป็นยักษ์
 ถึงจะอยู่จะไปก็ให้งาม
 ยับรูปเงาจะไม่ เห็น เกือกแก้ว
 ยังมนต์บทหนึ่งของมารดา

 ล้นวาสนาแม่มีแม่แล้ว
 จะขอลาอาลัยเสียวันนี้

พันธุรัตพึงว่าเพียงอาลัย
 เจ้าไปแล้วไหนนั้นจะกลับมา
 เอาเหตุชนนีนั้นมาว่า
 เชิญลงมาหาแม่แต่สักน้อย
 ให้สหายบรรเทาที่เศร้าสร้อย
 อุตส่าห์สู้ติดต่อยห้อยตาม
 มา เกิดลูกกรอกยา เกรงขาม
 เจ้าผู้ทรามรักร่วมชีวา
 แม่ประสิทธิ์ให้แล้วตั้งปรารถนา
 ชื่อว่ามหาจินตมานต์

 เฝอญ่าให้ลูกแก้ว เอาตัวหนี
 เจ้าช่วยเผาผีมารดา

 (สังข์ทอง : ๑๓ - ๑๔)

นางให้แล้วนางก็จากไปจริง ๆ ความรักของคนต่างเผ่าพันธุ์ เช่น นางที่มีให้พระสังข์ จึงบริสุทธิ์อย่างแท้จริง

หาก เปรียบ เรื่องราวของพันธุรัต และพระสังข์ในตอนนี้กับคนในสังคม เรื่องของนางพันธุรัต จึงน่าจะเป็นสารที่แฝงให้คิดว่า "คนเราแม้จะต่างชาติต่างเผ่าพันธุ์ หากสร้างความรักให้เกิดขึ้น ระหว่างกันและกันด้วยความจริงใจ และบริสุทธิ์ใจแล้ว ก็น่าจะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข" สิ่งนี้ จึงเป็นความหมายที่แฝงใน เรื่องตอนนี้

๔) การเลือกคู่ของธิดาทิ้ง ๑ ของท้าวสามนต์

เรื่องราวการเลือกคู่ของธิดาทิ้ง ๑ ของท้าวสามนต์ เป็นการเลือกคู่ที่เข้ากับคำโบราณ ว่า "ปลุกเรือนตามใจผู้อยู่" นั่นคือให้ผู้ที่จะมีคู่ เป็นผู้เลือกคู่ของตนเอง ซึ่งท้าวสามนต์ก็กล่าวไว้เอง

Handwritten signature

ในบทละครว่า

จะจัดแจงแต่งความอารมณ์เรา

กลัว เกลือกทั้ง เจ็ดธิดา

นาง เนื้อชอบกลางยาไม่ว่าได้

คำบุราณท่านว่าไว้ เป็นครู

เหมือนข่ม เขาโคยบินให้กินหญ้า

มันจะไม่ เสนหากี่มีรู

ปลุก เรือนตามใจผู้อยู่

ก็ เกราะห้ดูให้ต้องท่านองใน

(สังข์ทอง : ๑๘)

แม้จะให้ เลือก เองแต่คุณสมบัติก็มีข้อจำกัดตามใจผู้ใหญ่อยู่ เหมือน เช่น เดิม นั่นคือ

ลตองค์ลงบั้ง เหนือ เก้าอี้

แต่บรรดา เมืองขึ้นของเราไซ้

ผู้ใดมีโอรสรูปงาม

ที่ยังไม่มีภรรยา

ศรีสสัง เสนผู้ใหญ่

ทั้งร้อย เข็ด เวียงชัย เคยไปมา

แต่ในสามสิบ เศษชั้นชา

ให้จัดแจงแต่งมาทุกธานี

(สังข์ทอง : ๑๙)

ธิดาทั้ง ๖ ของท้าวสามนต์เลือกได้โอรสรูปงามของกษัตริย์ ตรงตามความต้องการของ
ท้าวสามนต์ เว้นแต่นางธิดาคคนสุดท้องเท่านั้นที่ไม่ยอมเลือกใครเลย โดยให้เหตุผลว่า

จึงทูลว่ากษัตริย์ทั้งนั้นไซ้

จะยังอยู่สนองรองบาท

ถูกมิได้มุ่งมาดปรารถนา

ไปกว่าชั้ววันจะบรรลัย

(สังข์ทอง : ๒๖)

แต่ท้าวสามนต์ก็ยังทำตามความตั้งใจเดิมของคนที่ให้นางได้เลือกอีก คราวนี้ตามใจไม่บังคับ
ว่าจะต้องเป็นลูกกษัตริย์ หรือว่าใครก็ได้ แต่นางก็ไม่เลือกอีก โดยให้เหตุผลเดิมอีกว่า

เดินดู เสนาข้า เจ้า	ทั้ง เหล่า เศรษฐีผู้ดีไพร
ไว้ เคียงกายนิยน์ เนตรนางทราวม้วย	มิได้ประกอบชอบวิญญาณ์
นางจึง เสด็จกลับมัจฉาปล้น	อภิวันท์พิศุ เรศนาถา
ทูลว่าชาว เมืองที่ป่าวมา	ลูกไม้ เสนหาอาลัย
ขอยุ่ด้วยชนกชนนี	ที่จะมีภัสคานันหาไม
เบื้องหน้าถ้าตัวลูกชัวไป	จงมา เสียอย่าไว้ชีวิต
	(สังข์ทอง : ๘๘)

สุดท้าย เหลือแต่ เจ้าเงาะที่ปลายนาง จึงถูกหลอกล่อมาให้นางรจนา เลือก ซึ่ง เมื่อ เห็น เจ้าเงาะทำวสามนตก็ประศติให้นางรจนา เพราะไม่ถูกใจของทำวสามนต เลยแม้แต่น้อย ดังความว่า

เมื่อนั้น	ทำวสามนต เห็น เงาะช่งน้ำหน้า
เนื้อตัว เป็นลายคล้าย เสือปลา	ไม่กลัววิครใจกล่าคู่ศัน
ผมหยิกยุ่ง เหียง เหมือน เขิงพัก	หน้าตาตละยักซ์มีกกะสัน
พระ เมิน เสียมิได้คูมัน	แล้วมีปัญชาประศตรจนา
จนออกไป เลือกคู่คูฮ้าย เงาะ	มันงาม เหมาะะ เหลือใจ เป็นน้ำขี้ป่า
หรือจะชอบอารมณ์สมหน้าตา	หนอกษัตริย์จัดมาไม่พอใจ
	(สังข์ทอง : ๘๙)

แต่ในที่สุดนางรจนาก็ เลือกเจ้าเงาะ โดยนางพิจารณาเห็น เจ้าเงาะไม่ เหมือนผู้จัดที่มาไว้ เลือกนั้นคือ

นาง เห็นรูปสุวรรณอยู่ชั้นใน	รูป เงาะสวมไว้ให้คนหลง
วิครวิครไม่ เห็นรูปทรง	พระ เป็นทองหึ่งองค์อร่ามตา

ชะรอยบุญเราไซ้ร้งใจได้เห็น

คิดกลางนางเสียงมาลา

ขอให้พวงมาลัยนี้ไปต้อง

เสียงแล้วโถมยงนงลักษณ์

ต่อจะ เป็นคู่ครองกระมังหนา

แม้ว่า เคยสมภิรมย์รัก

เจ้าเงาะรูปทองจงประจักษ์

ฉันทักคร้ทั้งพวงมาลัยไป

(สังข์ทอง : ๔๔)

Y *จงขอไปน่ะพี่สาวเอ๋ย* *ที่โถมยงนงลักษณ์* *นี่คือ*

เมื่อไม่เป็นที่ต้องใจของท้าวสามนต์และนางมณฑาผู้เป็นพ่อแม่ เพราะทำให้อายุยืน
ขยหน้าคนอื่น แต่นางรจนาก็ไม่ทุกข์ร้อนใจ กลับบอกให้พ่อแม่ไม่ต้องเป็นห่วง หรือเดือดร้อนใจ
เพราะตน

เมื่อนั้น

กล่าวแกล้งแสรังทูลชนนี

แต่น้ำใจจริงของข้า

ซึ่งหมายมั่นครั้นลูกจะว่าไป

อันดีชั่วมิใช่จะไม่รู้

ถึงชนกชนนิจะชังชิ่ง

ทั้งนี้สุดแท้แต่วาสนา

ยาก เป็นอย่างไรไม่ทุกข์ร้อน

นวลนางรจนามารศรี

ทั้งนี้ เพราะกรรมได้ทำไว้

จะรักใคร่เงาะปานนั้นหาไม่

ที่โทษใครเลยจะ เห็นจริง

แม้ข้าทวมปากอยู่จึงสู้ถึง

ลูกจะวิ่งวอนง้อขอโทษกรรม

จะก้มหน้าใช้กรรมมิให้สิ้นก่อน

มารครออย่าทรงโศกาอาลัย

(สังข์ทอง : ๔๕)

ผลสุดท้ายทั้งท้าวสามนต์และนางมณฑา ก็ต้องจ่ายมอบนางรจนา เพราะ "พระได้ออกโอรส
โปรดไว้ ให้เลือกตามใจชอบทั้งเจ็ดคน" (สังข์ทอง : ๔๕)

นางร การเลือกคู่ของนางรจนา นางไม่ได้แสดงความเสียใจหรือน้อยใจที่ได้สามีอัปมงคล แต่กลับ
มั่นใจตนเองว่าสามารถจะดูแลตนเองได้ อย่างที่บอกไว้แก่นางมณฑาว่า "ยาก เป็นอย่างไรไม่ทุกข์ร้อน
มารครออย่าทรงโศกาอาลัย" (สังข์ทอง : ๔๕) ถึงจะถูกตำหนิออกจากที่บ่งด้วยกับ นางก็ไม่สนใจ

มีหน้าซ้ำยังหยิ่งพอที่ไม่คิดจะทิ้งพาใครด้วยคำพูดของนาง

ถึงได้เงาะ เป็นผิวช้ำช้ำ	ก็สุดแต่วาสนาได้สร้างไว้
อันผิวที่สี เหลือ เป็น เนื้อหนอ	เห็นต่อจะบุญหนักศักดิ์ใหญ่
รูปร่างน้อย จ้อยอร่อยใจ	จงกอดไว้ เกิดคะยาละวาง
ถึงพี่จะรุ่ง เรื่องไป เบื้องหน้า	ก็ไม่ว่าสนาอย่าอวดอ้าง
ดีแต่จะมาพานรานทาง	ไม้อดสูมีสาบข้างเลย

(สังข์ทอง : ๔๑)

เนื้อเรื่องในตอนนี้จะเห็นว่าการเลือกคู่ของธิดาท้าวสามนต์และนางมณฑาทิ้ง ๑ คน มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

- ก. กำหนดให้เลือกเอง โดยคุณสมบัติต้องเป็นไปตามที่พ่อแม่กำหนดไว้ ได้แก่ ธิดาทิ้งทุกคน
- ข. เลือกเองโดยใช้ดุลยพินิจของตนเอง ไม่เป็นไปตามคุณสมบัติที่พ่อแม่กำหนดไว้ ได้แก่ นางรรณา ธิดาคนสุดท้าย

การเลือกคู่ในบทละครเรื่องนี้ต่างไปจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ของไทย กล่าวคือวรรณคดีไทย ส่วนใหญ่ ฝ่ายชายจะเป็นผู้เลือกคู่ การเลือกคู่ในเรื่องสังข์ทองจึงน่าสนใจ ทั้งนี้ไม่ว่าบทละครเรื่องสังข์ทองจะมีที่มาเช่นไร หรือจากแหล่งใด แต่การที่ถูกนำมาเสนอไว้ให้ได้อ่านได้ชมการแสดงก็ทำให้ผู้อ่านได้รับรสจากเนื้อเรื่องกลับไป เช่นกันดังนั้น การเลือกคู่ในครั้งนี้จึงน่าพิจารณาตรงที่ว่า ผู้หญิงเป็นผู้เลือกและพิจารณาคุณสมบัติของสามีด้วยตนเอง ซึ่งหากจะนำเหตุการณ์ในตอนนี้เปรียบเทียบกับสภาพของสังคมในชีวิตจริงของคนไทยทั่ว ๆ ไป ไม่ว่าจะยุคสมัยก่อนรัตนโกสินทร์ หรือช่วงที่บทละครนี้กำลังเป็นที่นิยมอยู่ก็จะพบว่า คนไทยนั้นสตรีมีสิทธิที่จะเลือกคู่ครองน้อยมาก ส่วนใหญ่จะต้องเป็นไปตามความเห็นของผู้ใหญ่ และต้องรอให้ฝ่ายชายเป็นผู้มาพิจารณาคุณสมบัติของฝ่ายหญิง เอกลักษณ์ เฉพาะในสังคมไทยเดิม เช่นนี้ สุวนีย์ มกราพันธุ์ได้กล่าวว่า การเลือกคู่ครองหนุ่มสาวต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ใหญ่ก่อน โดยเฉพาะผู้หญิงไม่เป็นด้วยของตัวเอง ลูกสาวเป็นสมบัติของพ่อแม่ จะมอบให้เป็นสมบัติของใครก็ได้ หากพ่อแม่ต้องการและเห็นชอบ (สุวนีย์ มกราพันธุ์ ๒๕๒๔ : ๔๘ - ๖๔) ใน

ประเพณีการแต่งงานก็กล่าวไว้ว่าการสู่ขอนั้น สังคมไทยเราเชื่อว่าเป็นภารกิจของลูกหลานคน ก็ต้องไปติดต่อสู่ขอจากฝ่ายหญิง (ศิลปากร, กรม. ๒๔๘๘ : ๒) ภาพสะท้อนของบทละครที่ต่าง จากสภาพสังคมจริงดังนี้ พิจารณาถึงสารสำคัญของละครเรื่องนี้ ใน เรื่องของการเลือกที่จะมีครอบครัว เป็นของคนเองอย่างแท้จริงนั้นต้องมี "ความพอใจ" ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งชายและหญิง ภายใต้การ ดูแลของผู้ใหญ่ ซึ่งผู้ใหญ่ก็ควรจะเป็นเปิดโอกาสให้ฝ่ายหญิงได้พบปะพิจารณาเลือกคนที่ตนพอใจ ดังที่ท้าว สามนต์เปิดโอกาสให้ธิดาทั้ง ๑ ได้เลือกบุคคลที่มีลักษณะต่าง ๆ ตลอดจนคุณสมบัติแตกต่างกัน นอกจากเปิดโอกาสให้ฝ่ายหญิงแล้ว ฝ่ายชายเองก็ควรได้มีโอกาสที่จะได้พบปะกับฝ่ายหญิง เช่นกัน ดังจะเห็นจากบทละครตอนนี้ เห็นได้ว่าผู้ชายที่มาเลือกนั้นต่างมาด้วยความพอใจ เป็นส่วนตัวด้วยความ เต็มใจทั้งสิ้น เหตุผลหนึ่งอาจจะยินดีได้ เป็น เขยของท้าวสามนต์ มีโอกาสได้ครองเมือง แต่เมื่อมาถึง ก็พอใจมากขึ้น ด้วยเหตุผลที่ ๒ คือ พพอใจในตัวธิดาของท้าวสามนต์เอง จึงต่างเบียดเสียดยัดเยียด เพื่อให้ทุกนางได้เห็น ซึ่งความพอใจในธิดาท้าวสามนต์ปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น	หมอกษัตริย์นับร้อยน้อยใหญ่
เห็นเจ็ดพระธิดายาใจ	ให้คิดพิสมัยในรูปทรง
ตั้งใจดูนางไม่วางตา	เสปหารมูรังตะลึงหลง
งามโฉมชะอ่อนอ่อน เหวอองค์	งามขนงวงพักตร์โสภา
บ้างพูดกับ เพื่อนสนิทไม่คิดอาย	อันน้องนุชสุดท้ายคงตายช้า
เดี๋ยวนี้และมาลัยจะลอยมา	เจ้าคนนั้นกันหน้าช้าไว้ภัย
บ้างบึ้งหยัดคัดตรงดุนงลักษณ์	เหลือมาสบพักตร์ยักคว้าวให้
ครั้นนางสะเทิน เมินหน้าไป	แกล้งท่ากระแอมไอ เป็นแยบคาย
บ้างพลางโกรธขึงหึง เพื่อนกัน	นางคนนั้นของช้าโครอย่าหมาย
ต่างทะเลาะ เกาะแเกาะกันวุ่นวาย	ดู้งเถียงทำทนายมากมายไป
	(สังข์ทอง : ๘๘)

สาระสำคัญของกล่าวนี้ จึง เสนอสารที่ให้ข้อคิด เป็นความหมายแฝงมาในบทละครตอนนี้ไว้ว่า "คำนิยมการ เลือกคู่ของสังคมไทย น่าจะมีการ เปลี่ยนแปลงคือ 'ไม่จำ' เป็นข้อกำหนดให้ฝ่ายชาย เป็นผู้ เลือกคู่ เท่านั้น ควร เปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายมีสิทธิ์ในการพิจารณา เลือกคู่ของตนเองตามความพอใจ"

๖) เรื่องการเป็นสามีภรรยาหรือการมีครอบครัวมิใช่ เรื่องง่าย เงาะ และรจนาได้แสดงให้เห็นความสำคัญของ เรื่องนี้ไว้หลังจากที่ได้เลือกคู่แล้ว ก็ถูกส่งตัวมาอยู่ที่กระท่อม ปลายนา แทนที่จะเป็นในวังเหมือนที่ ๗ รจนาก็มิได้แสดงความ เคียดร้อนใจอย่างใด แต่เมื่อจะอยู่ ด้วยกัน ทั้ง ๗ ที่ไม่เคยรู้จักกันถึงหัวนอนปลายเท้ามาก่อน คังสามีของพี่ ๗ ของนางที่ล้วนเป็นผู้มี เชื้อสาย วงศ์ตระกูลดี นั้นคงจะไม่ดีแน่ คังนั้นจากเรื่องในตอนนี้นพบว่ แม่เจ้าเงาะจะใช้ความ พยายามเกี่ยวพาราสีนางอย่างไร รจนาก็ไม่ยอมโอนอ่อนน้าให้ แม่เงาะจะถอดรูปออกเป็นพระสังข์ นางก็ยังไม่ยอม จนเจ้าเงาะต้องป่นออกมาว่า

ดวงเอยดวงสมร	เจ้าแสนแง่แสนงอนใจหาย
ไม่ควรจะ เคืองขุนขุนวาย	ศิวพิศพิศพาพาโล เงาะ
พี่เสียงแสร้งแปลงมาทำบ้าบ้า	ถ้าแม่ใคร เป็นคู่ก็ดู เหมาะ
แม้ไม่เคยอุปถัมภ์จำเพาะ	ก็เยี่ยเยาะอ้อมหัวว่าชั่วช้า
ซึ่งสวมรูป เงาะปามานี้ไซ้	หวังจะให้น้องคิดปริศนา
เจ้าก็ปลงถูกแล้วนะแก้วตา	จึงรู้ว่า เงาะงาม เป็นรูปทอง
อย่าบิด เบือน เขื่อน เจยอยู่เลยเจ้า	รจนาง่าย เข้าไปในห้อง
นั่งแอบแนบ นี้อนวลละออง	เสียมลอง โลม เส้า เกล้าคสัง
อะไร ฝ้าซัดซัดปิดมือ	ราคาญวานอย่าคือไปหนอยหนึ่ง
ว่าพลางทางกระหวัดรัศมี	จะร้องฮึงก็ร้อง เกิดน้องรัก
	(สังข์ทอง : ๑๐๔)

อย่างไรก็ตามนางรจนาก็ยังประสงค์จะทราบ เรื่องราวของ เงาะอย่างแท้จริง เสียก่อน จึงจะยอมร่วมหัวจมท้ายด้วยความ เต็มใจ ซึ่งปรากฏในบทละครว่า

น้อย เอยน้อยใจ
 ช่ม เห่งคะ เห่งร้ายน่าอายนิก
 นื่องยัง เคลือบแคลงไม่แจ้งความ
 นามวงศ์พงศ์ประยูรอย่างไร
 ไม่บอกไม่ เล่า เฝ้าแอบอิง
 จะหยิกให้ขา เขียวประ เตี้ยวนี้
 ยิ่งว่าให้นั่ง เหมือนยิ่งยุ
 จงตกลงแจ้งความให้งามแงะ

นี่อะไรรุกรานหาญพิก
 นางค้อนควักชกหน้าแล้วว่าไป
 ออย่าว่าวามลามลวนหาควรวไม่
 ประหลาดเหลือ เชื้อไพรหรือผู้ดี
 แม้นรักจริงนั่งอยู่อย่ารู้จ้
 อะไรนี้ไม่ เสงี่ยม เสียมและ
 กูคู่ชาติ เล่นดีแหละ
 ออย่า เหลาะแหละสวางหลอก เร่งบอกมา
 (สังข์ทอง : ๑๐๔)

ในที่สุด เจ้าเงาะก็เล่าความจริงให้ฟังว่า

ยอด เอยยอดมิ่ง
 หัวพี่นี้หนอกชัตรา
 แกลง เล่าแต่ต้นไปจนปลาย
 เป็นความในใจที่ เช่นนี้บ่อง

แจ้งตามความจริงไม่มูสา
 นามกรชื่อว่าพระสังข์ทอง
 บรรยายตาม เรื่องที่ เคืองช้อง
 นวลละอองอย่าแหมงแคลงใจ
 (สังข์ทอง : ๑๐๕)

เนื้อเรื่องของบทละครในตอนนี้ จึงน่าจะให้สสารที่มีความหมายให้ผู้อ่านได้ครครวญ
 คิดถึงการมีครอบครัว และตระหนักในความจริงของการเป็นสามีภรรยาอยู่ร่วมกันว่า
 "การจะมีชีวิตครอบครัวนั้น มิใช่พอใจรักใคร่แต่ภายนอก เพียงรูปร่างหน้าตา หรือความพึงพอใจ
 ในเรื่องทั่ว ๆ ไปเท่านั้น แต่สิ่งสำคัญก็คือการพอใจที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสนิทใจ นั่นคือจะต้องไม่มี
 ความลับต่อกัน" นางรจนาเป็นตัวอย่างของเรื่องนี้ พระสังข์นั้นรู้จักนางเป็นอย่างดี แต่นางไม่รู้จัก
 พระสังข์เลย ดังนั้นการทำความเข้าใจกันครั้งแรก เริ่มครอบครัวจึงจะไม่มีความผูกข้องหมองใจกัน
 จะอยู่ด้วยกันได้อย่างมีความสุข

๑) เรื่องตอนหนึ่งน่าสนใจที่จะพิจารณาถึงฐานะของผู้ปกครอง คือตอนที่
ท้าวสามนต์ให้ลูก เขยทั้งเจ็ด หาเนื้อหาลามาให้ เพื่อหาเหตุแก้แค้นเจ้าเงาะหวังจะกำจัดเจ้าเงาะ
เพียงล้างความอับอาย ที่มีลูกเขยอับลักษณ์

ท้าวสามนต์แก้แค้นเจ้าเงาะด้วยวิธีการให้หาเนื้อหาลา โดยคิดว่าเงาะคงทำไม่ได้ แต่ก็
คาดผิด เพราะเงาะกลับหาลาหาเนื้อได้มากกว่าหกเขย นอกจากจะได้เนื้อได้ปลาน้อยกว่าแล้ว
เขยทั้งหกยังจุมกแหวงและพูดอีกคนละข้าง ท้าวสามนต์ก็ไม่ลงโทษหกเขย แต่กลับพาลกับเงาะ
เพราะคิดว่าถ้าหาลาหกเขยก็กลัวธิดาทั้งหกจะเป็นเมีย โดยลืมนึกถึงไปว่าถ้าหาลาเงาะรจนาก็เป็นเมีย
เช่นกัน ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์มุคลุกขึ้นทูกัก
ชะลูกเขยข้ามันน่ารัก	ช่างได้เนื้อขาคักที่โหนดมา
ยิ่งให้แก้ตัวยิ่งชั่วช้า	จะใคร่ทำโทษทัณฑ์พันมา
นี้หากคิดนึกเคียวด้วยธิดา	จะเป็นเมียอายหน้าประชาชน
	(สังข์ทอง : ๑๓๓)

และ เมื่อไม่ เป็นตั้งใจคิดก็ยิ่งโกรธหก เขยแต่กลับไปพาลกับเงาะ ที่เงาะพยายามย้าให้ทำ
ตามสัญญา คือให้ลงโทษหก เขยที่ว่า

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะอย่างยองมองมาใกล้
เห็นพ่อตาอารมณ์ เข้ากันไป	ไม่เอาโทษ เขยใหญ่ตั้งสัญญา
ทาบับ เนื้อที่กองลง เลน	จะให้ เห็นว่าใครได้มากกว่า
ชี้ไปตรงพระแสงแกลึงกลอดดา	เงื่องงาทำที่เหมือนฟาดฟัน
แล้วชี้ เข้าที่คอ เขยใหญ่	บอกย้าให้รู้ดูขื่น
คบมือหัวร่ออยู่องงัน	เขยหยันทยอกล้อท่านพ่อตา
	(สังข์ทอง : ๑๓๔)

การแสดง เช่นนี้ทำให้ท้าวสามนตรียิ่งโกรธหนักขึ้น และ เข้าข้าง เขยใหญ่อีกว่า

เมื่อวัน	ท้าวสามนตรีว่า เหม้าย เงาะป่า
จงหองผองชนพื้นปิตุฉา	ไว้ป่าไม เสจี่ยม เจริมตัว เลย
กลับจะมาชี้มือทำซื่อรู้	สอนฎาให้มาช้ายหก เขย
มีหน้าซ้ำหัวเราะเยาะเย้ย	เกิน เลยนี้กหนานาซัดใจ
.....
พระกริ้วโกรธโกรธาค่ายิ่ง	แล้วผินหลังนั่งบึ้งอยู่บนเตียง

(สังขีทอง : ๑๓๔)

และพอหกเขยอุแหยว่าเงาะ เป็นพวกภูตผีปีศาจก็พาลไล่เงาะออกไป ดังบทละครว่า

เมื่อวัน	ท้าวสามนตรีร้อนใจตั้งไฟเผา
พิเคราะห์ดูเห็นจริงยิ่งรำคาญ	ให้หนาวสะท้านไปทั้งตัว
บอกพระหัตถ์ศรีสังเสนา	ช้ายเงาะป่าปีศาจชาติชั่ว
ทั้งหมันว่าถูกปากแล้ว	ไล่หัวออกไปเสียจากวัง

(สังขีทอง : ๑๓๖)

ท้าวสามนตรีนั้น เป็นผู้ปกครองบ้าน เมืองคูแลไพร่ฟ้าประชาชนที่ได้รับความสุข แต่ท้าวสามนตรี กลับทำให้ผู้อยู่ในความปกครองไม่ได้รับความสุข เสียเอง โดยการกลั่นแกล้งเจ้าเงาะและ เข้าข้าง คบคิดอย่างหกเขย การกระทำของท้าวสามนตรีในตอนนี้ หากเปรียบกับสภาพจริงของสังคม ท้าวสามนตรี ก็คือผู้ปกครองบ้าน เมือง ซึ่งในฐานะของผู้ปกครองต้องบริหารบ้าน เมืองให้ผู้อยู่ใต้การปกครองของคน ได้รับความสุขโดยทั่วกัน แต่ผู้ปกครอง เป็นผู้ที่ทำให้เกิดความไม่สงบสุข ไม่สามารถ เป็นที่พึ่งของผู้ได้ บังคับบัญชาหรือภายใต้การปกครองดูแลของคนได้ เพราะความ เอาแต่ใจและความลำเอียง ดังความ ไม่สงบสุขในชีวิตของ เงาะและรจนานาคฉบับนี้

เมื่อ เรื่องในตอนนี้จึงแสดงสารที่แฝงไว้ให้คิดถึงการกระทำ หน้าที่ของผู้ปกครองบ้านเมือง
ว่า "ประชากรราษฎรจะเป็นสุขไม่ได้ ถ้าผู้ปกครองไม่บริหารบ้านเมืองด้วยความยุติธรรม"

๘) เมื่อ เรื่องทอนพระสังข์พิคลี ซึ่งแสดงความสามารถของพระสังข์
และหก เขยที่แตกต่างกัน เหตุการณ์ที่ดำเนินไปในตอนนี้ได้นำเสนอสารบางอย่างให้คิด นั่นคือ
โอกาสที่พระสังข์และหก เขยได้แสดงความสามารถเท่า ๆ กัน และทำให้พระสังข์ได้พิสูจน์ความ
สามารถอย่างแท้จริงอีกครั้ง หลังจากถูกมองข้ามและถูกล่าเหยียงมาแล้ว จากการหาเนื้อหาลา
แต่ทั้งนี้ก็มีผู้ เปิดทางให้คือพระอินทร์

พระอินทร์ซึ่ง เป็นผู้รับผิดชอบดูแลความเป็นไปในสามโลกเห็นว่า นางรจนาคงเดือดร้อน
เพียงเพราะพระสังข์ไม่ถอดรูปเงาะจึงอยากช่วยให้พระสังข์ได้มีโอกาสถอดรูปเงาะ โดยทำทาย
ท้าวสามนต์พิคลีพิน เอบ้านเมือง การกระทำครั้งนี้พระอินทร์ได้กระทำไปตามความเหมาะสม
เพราะ เปิดโอกาสให้พระสังข์จะได้แสดงความสามารถด้วยตนเอง ดังปรากฏในบทละครว่า

มาจะกล่าววาทไป	ถึงท้าวสหัสขันธ์ไทรครึ่งขา
ทิพอาสน์ เคยอ่อนแต่ก่อนมา	กระด้างดั่งศิลาประหลาดใจ
จะมี เหตุมันแมนในแดนดิน	อมรินทร์ เร่งคิดสงสัย
จึงสอดส่องทิพ เนตรดู เหตุภัย	ก็แจ้งใจในนางรจนา
แมนมิไปช่วยจะมิวายมอด	ด้วยสังข์ทองไม่ถอดรูปเงาะป่า
จำจะยกพหลพล เทวา	ลงไปล้อมพาราท้าวสามนต์
ชวนเจ้าธานีพิคลีพิน	นำหน้ามันจะสู้ใครได้
จะสู้ให้จงกตกใจ	ออกไปหาบุตรสุดท้อง
พระสังข์ครั้งนี้จะถอด เงาะ	งาม เหมาะไม่มี เสมอสอง
ทอดาจะให้เห็น เป็นรูปทอง	ทั้งท่านอง เพลงคลีตีต่อยุทธ์

(สังข์ทอง : ๑๓๘)

และเหตุการณ์ดังนั้นก็ทำให้หก เขยได้ถูก เปิด เผยให้เห็นความจริงว่าไร้ความสามารถ เพราะ
 ศคสีแพ้

เมื่อวัน	หก เขยตัวลั่นหัวเหว
เข้าช้อนคลีฟลวันกันไป	พลัดพลานไม่ขึ้นมากับดิน
อาจตื่นแตกแหกกระแซง	แต่เหนียวเหนียว เรี่ยวแรงก็สุดลั่น
เรียกปาวงมง่าขอน้ำกิน	ก้มหน้าดูดินไป เหลียวแล
โกสิย์ยิ้ม เยื่อนแล้ว เคือนซ้ำ	คอบล่าวอยู่ในคอพูดอ้ออ้อ
ยกมือขึ้นคำนับปรับแพ้	คามแต่จะ เมตตาปราณี
	(สังข์ทอง : ๑๔๘)

เมื่อหก เขยศคสีแพ้ ท้าวสามนต์จึงต้องเสีย เมืองให้แก่พระอินทร์ แต่พระอินทร์ยังเปิดโอกาส
 ำให้ท้าวสามนต์ให้ลูก เขยคนสุดท้ายออกมาแก้มีอาไหม ในที่สุดพระสังข์ก็ได้พิสูจน์ความสามารถของตนเอง
 แล้วว่าเป็นผู้มีความสามารถโดยแท้จริง ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อวัน	อมรินทร์ปั้นฟ้าสูง เฝื่อง
ความมัวมุงหมายชายช่าเลื่อง	ชักเยื้องอย่างท่าสง่างาม
ทรงเลี้ยงลูกคลีตี เตาะ	พระอินทร์ เหวะขึ้นจากห้องสนาม
พระสังข์ไม่พริ่นครันคร้าม	เหาะคามคิดพันกระชั้นชิด
	(สังข์ทอง : ๑๔๙)

เนื้อ เรื่องในตอนนี้ได้ เสนอสารบางอย่างอัน เนื่องมาจากการกระทำของตัวละคร คือ
 พระอินทร์ นั่นคือหาก เปรียบพระอินทร์ในบทละครนอก เรื่องสังข์ทองกับบุคคลในสังคมมนุษย์ พระอินทร์
 จึง เปรียบเสมือนผู้ที่มีอำนาจ หรือผู้ที่ เป็นผู้ใหญ่ ซึ่งคอยดูแลความเป็นไปของบุคคลผู้น้อย หรือผู้ได้บังคับ
 ปัญหาที่รอบคอบมีความยุติธรรม เมื่อเห็นสิ่งใดที่มีปัญหาอัน เนื่องมาจากความไม่ถูกต้องก็ เข้าช่วยแก้ไข

ด้วยวิธีการที่เหมาะสมซึ่งใครครองแล้วว่า มิได้ลำเอียงข้างฝ่ายใด การเข้าช่วยเหลือนั้น เพื่อให้เห็นความถูกต้องแท้จริง ดังการชี้แนะของพระอินทร์แก่ท้าวสามนต์ให้เห็นคุณค่าอันแท้จริงของพระสังข์ ดังนั้นเรื่องราวในตอนนี้จะแฝงความหมายที่เป็นสาระสำคัญของเรื่องในตอนที่ว่า "ผู้บริหารชั้นสูงสุดที่มีอำนาจเด็ดขาดนั้น จะทำการสิ่งใด ต้องเป็นไปด้วยความรอบคอบถูกต้อง และเหมาะสมปราศจากความลำเอียง โดยเฉพาะการจะช่วยเหลือคนที่คนพอใจ ยิ่งต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ ข้อสำคัญการช่วยที่ดีนั้น ก็คือต้องช่วยให้เขาช่วยตัวเองได้ด้วยความสามารถของตนเอง ดังนั้นสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตที่เป็นนิพพานก็คือ เปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้แสดงความสามารถให้มากที่สุด และควรพิจารณาเลือกผู้ที่มีความซื่อสัตย์และความสามารถที่ดีที่สุดในการปฏิบัติงาน หรือรับผิดชอบในสิ่งที่สำคัญต่อสังคม"

๔) เมื่อเรื่องในตอนสุดท้ายของบทละคร เรื่องสังข์ทอง ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมได้รับความสะเทือนใจในภาพความรัก ความผูกพันของพ่อแม่และลูก พ่อแม่นั้นสามารถทำได้ทุกอย่าง เพื่อลูกอันเป็นที่รักแห่งตน ดังเช่นท้าวศรีวิมลกับนางจันทร์ที่ยอมลดตัวปลอมตน ทนความลำบากเดินทางเข้าไปในเมืองของท้าวสามนต์ เพื่อพบพระสังข์ ดังปรากฏในบทละครว่า ท้าวศรีวิมลได้ส่งเสนาไว้ว่า

ตัวเรากับเจ้ากัลยา	จะปลอมแปลงกายาเข้าธานี
เที่ยวสืบแสวงหวังดังประสงค์	ให้พบองค์โอรส เรื่องศรี
ท่านจงซ่อนคุ้มคุ้มโยธี	อยู่ที่กลางป่าพนาลัย
สั่งพลางทาง เปลื้องเครื่องทรง	เอาซ่อนใส่ลงในยามใหญ่
นางถอดเครื่องประดับขยับไ้ว	ซ่อนใส่ในกระต่ายมีหันเข้า
ภูมิลี้ผ้าคาโถงนุ่ง	คาดหุง เขียวครามงามหนักหนา
โคมยงทรงนุ่งตาเส็ดงา	ห่อผ้าขาวมุ้งรุงรุง
พระหีบขามละว้ามาตะพาย	นางกระเตี้ยคกระต่ายตามหลัง
ออกจากที่ประทับขยับยัง	ไปยังพาราสามนต์

(สังข์ทอง : ๑๔๒ - ๑๔๓)

พระสังข์เองก็มีความรู้สึกไม่ต่างไปจากท้าววยศวิมลและนางจันทน์ แม้จะไม่ได้ช่วยด้วยกัน แต่ความผูกพันนั้นก็ยังมีมาก ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ดังในบทละครว่า

✚ พระคิดคะนองถึงมารคร	จะทุกข์ร้อนถึงลูกนี้หนักหนา
แล้วแข็งขืนกลืนกลืนชไลนา	าทำร้ายธากลับหลัง เข้าวังใน
	(สังข์ทอง : ๑๘๖)

ความผูกพันในความรักของพ่อแม่ที่ยอมลำบาก แม้จะต้องไป เป็นคนรับคำสั่งก็ยอม ทั้ง ๆ ที่ ไม่เคยทำ ซึ่งปรากฏในบทละครว่า

ข้าเจ้าจะขอกถามตามชื่อ	ท่านหรือ เป็นนายประตู่ใหญ่
ข้านี้ยากจน เป็นพันใบ	คิดจะมาอาศัย เจ้าขรวิฑู
จะอยู่ให้ใช้สอย เป็นลูกจ้าง	เฝ้าประตูประตู่ต่างก็ไม่ว่า
พอได้กินอิ่มท้องสอง เวลา	ตามประสาแก่ เฒ่า เฝ้ารั้ววัง
	(สังข์ทอง : ๑๘๗)

ส่วนพระสังข์แม้ระยะเวลาที่จะได้อยู่กับพ่อแม่เพียงไม่นาน แต่เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ยังอยู่ในจิตใจของคนเสมอ ฉะนั้นเมื่อเห็น เรื่องของตนเองจากพิภพแกะสลักจึงทำให้พระสังข์รู้สึกสะเทือนใจจนเกือบจะระงับความรู้สึกไม่ได้ ดังบทละครว่า

✚ จึงเลือกศึกแต่ขึ้นลิ้นชามฝา	เพ่งพิจารณาทุกสิ่งสรรพ
หลากใจหนักหนาน่าอัศจรรย์	พระทรงธรรมไม่บอกให้ใครฟัง
จึงเอาน้ำมาล้างแล้ววางราย	เห็น เป็นเรื่องนิยายหอยสังข์
พระมารคามาคามแล้วกระมัง	คนอื่นทั้ง เมืองเราไม่ เข้าใจ

ไม่ เสวย เลย์อัมโภชนา

หยิบ เอาขึ้นพกนั้นถือไว้

จะกลืนกลืนเข้าคามิคราได้

สะอื้นให้ถึงพระชนนี

(สังข์ทอง : ๒๐๐)

เรื่องความรักความผูกพันของพ่อแม่ ลูก คือ ท้าวศวิมล นางจันทิ และพระสังข์ ในตอนนี้ ได้ เสนอสารที่เป็นความหมายบางอย่างแฝงไว้ครัดครัด เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ในสังคมว่า "ความรัก ความผูกพันกันโดยสายเลือดนั้น เป็นธรรมชาติของมนุษย์ในสังคม"

๓.๑.๒ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในตัวละคร

การแสดงออกตามบทบาท พฤติกรรมและบุคลิกภาพของตัวละครในเรื่องสังข์ทอง มีความสัมพันธ์กันจนปรากฏสารที่เป็นความหมายแฝงออกมาจากตัวละครนั้น ตัวละครสำคัญและตัวละครประกอบที่ช่วยให้ เรื่องราวดำเนินไปมีดังนี้

๑. ตัวละครชาย ได้แก่ ท้าวสามนต์ ท้าวศวิมล พระสังข์ ทกเขย

๒. ตัวละครหญิง ได้แก่ นางจันทิ (จันทิ เทวี) นางจันทา รจนาและธิดาทิ้งทก ของท้าวสามนต์

๓. ตัวละครอื่น ได้แก่ ท้าวภูษงค์ นางพันธุรัต พระอินทร์ โจร เหล่า เสนา และข้าราชการชายหญิง

๑) ตัวละครชาย ตัวละครในบทละครนอกจะอยู่ในฐานะของกษัตริย์ และคนที่อยู่ในฐานะตระกูลสูง เป็นส่วนใหญ่ ลักษณะของบุคลิกภาพ บทบาทและพฤติกรรมที่แสดงออก ของตัวละครจะนำเสนอไป เป็นลำดับดังนี้

ท้าวศวิมล

ก. ท้าวศวิมล เป็นกษัตริย์ครอง เมืองมานานแต่ไม่มีโอรส เป็นกษัตริย์ที่ตั้งอยู่ในทศทิศ ราชธรรม และได้ใช้คุณสมบัติประการนี้ขอลูกจาก เทวดา ตั้งในบทละครว่า

✓ นอบน้อมพร้อมจิตศรัทธา
 ปกป้องไพร่ประชาชน
 ข้าไซริ้ไ้บุตรสุดสวาท
 พระ เลื้อ เมือง เรืองชัยไ้ เมตตา
 เสร็จแล้วพระแก้วไ้ไสยา
 ทศธรรมมีไ้ลา เอียงใจคร

เดชะสมภารข้าสรวงศรี
 โดยดี เป็นธรรมมีรับค้มา
 จะบำรุงราษฎร์ไปภายหน้า
 ขอไ้เกิดบุตรรายาใจ
 ทรงศีลห้าทุกวันหาขาดไ้
 ฎวไนย เข้าที่บรรทมพลัน
 (สังข์ทอง : ๑๐)

1. ผู้ยักยัด
 * ๒. ผู้ยักยัด
 ๓. ผู้ยักยัด

✓ การตัดสินใจทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทำด้วยศรัทธาจะไม่กระทำไปโดยพลการ แต่ปรึกษาขอความเห็น
 ชอบจากผู้อื่นเสมอ เช่นปรึกษามเหสีถึงการขอลูก ปรากฏในบทละครว่า

✓ จึงดำรัสตรัสเล่ามเหสี
 เจ้ามาช่วยพี่คิดนะดวงใจ
 บวงสรวงช้องเซทุกเวลา
 ถ้วนทุกทางในไ้พร้อมมูล

ถ้วนก็ขี้แจงแกลงไข
 คั้นคว่าหาไปคู่ตามบุญ
 รักษาศีลด้วยช่วยอุทิศบุญ
 เกลือกบุญของใจไ้สร้างมา
 (สังข์ทอง : ๘)

ลักษณะนิสัยและการกระทำ เช่นนี้ของท้าววยศวิมล ก่อไ้เกิดความพอใจและเต็มใจแก่มเหสี
 คือนางจันทิ์ ซึ่งไ้มีความรักเกียจเพียงค้กันที่ใจคร ที่จะร่วมในพิธีนี้ด้วย ดังในบทละครว่า

เมื่อนั้น
 คำนับรับราชบัญชา
 จะพึงท้อขอฝากดวงชีวัน
 ความแต่กุศลของใจคร

มเหสีมิไ้คิดอิจฉา
 พระอยาระคางหมางใจ
 หาคิด เกียคกับเงินทาไม
 ไ้หล่นลงลัยพระทัยปอง
 (สังข์ทอง : ๘)

นิสัยและการกระทำของท้าวศรีวิมลดังกล่าวมา เช่นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของการเป็นผู้ปกครองหรือผู้บริหารที่คืออย่างหนึ่ง นั่นคือ การกระทำในสิ่งใดสิ่งหนึ่งมิได้เป็นไปโดยพลการแม้ว่าสิ่งนั้นจะเป็นประโยชน์ต่อตนเอง และส่วนรวมโดยสูงสุด แต่การกระทำดังกล่าวต้องได้รับความพอใจจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเสียก่อน ซึ่งบางคนอาจจะเสียผลประโยชน์ไปนั่นคือ นางจันทร์เมหสิ หากท้าวศรีวิมลขอลูกได้ โดยไม่เกิดบุตรจากนางแต่ไปเกิดบุตรกับสนมคนอื่น บุตรที่เกิดจากสนมก็จะได้ เป็นใหญ่ และนางสนมก็จะได้รับการยกย่อง เชิดชู นางจันทร์จะต้องเสียสถานภาพของคนในสวนนี้ไปอาจจะเกิดความไม่พอใจ และก่อเหตุเป็นเรื่องราวที่ไม่สงบสุขได้ แต่พฤติกรรมและการกระทำที่ท้าวศรีวิมลแสดงออกนั้น มิได้มีฐานะอันสูงส่งของตนเอาแต่ใจตนเอง เพราะมีอำนาจที่จะทำได้ หากกลับปรึกษาและบอกกล่าวขอความเห็น ท้าความเข้าใจกันและกัน จึงทำให้เกิดความพอใจและไม่เกิดปัญหาใด ๆ ทั้งยังได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี

ลักษณะนิสัยพฤติกรรมการกระทำของท้าวศรีวิมล จึงได้ให้สารที่แฝงไว้ว่า "การใช้อำนาจในฐานะของผู้ เป็นใหญ่สูงสุดนั้น ควรจะเป็นไปด้วยความเห็นชอบของผู้ที่เกี่ยวข้อง สิ่งจะทำให้ได้รับความร่วมมือร่วมใจและได้ประโยชน์สูงสุด"

ข. พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่ท้าวศรีวิมลแสดงออกมาคือ การตั้งความหวังไว้สูง และมีอำนาจในสิ่งที่คาดหวังนั้นมาก คือ การเชื่อคำทำนายที่ว่าตนจะได้โอรสที่เกิดจากนางจันทร์เมหสิ และได้ลูกหญิงจากสนมคนอื่น ตามคำทำนายของโหราที่ว่า

บัดนั้น	ยอดโหราหามี เสมอไม
คิดคู่มหารอรู้แจ้งใจ	ภูวาโนยจะ เกิดบุตรา
จึงทูลทำนายตามสุบิน	ว่าพระปิ่นนางในฝ่ายขวา
จะทรงครรภ์พระราชบุตรา	บุญญาธิการมากมี
แต่จะพลัดพรากไปจากวัง	ภายหลังจึงจะคืนกรุงศรี
คาราคือพระบุตริ	จะ เกิดที่สนมอันสมควาร

ฝันว่าพระทรงโศกา
ทลายคามสุบินสิ้นกระบวณ

จะได้ชมลูกยา เกษมสรวล
ที่ถ้วนจงทราบพระบาท
(สังข์ทอง : ๑๑)

✓ การเชื่อมั่นในคำพูดของโอรสเพียงคนเดียว ทำให้ท้าวศรีวิมลตั้งความหวังในการมีโอรสไว้สูงมาก ทั้ง ๆ เป็นเรื่องที่ยังมาไม่ถึงและไม่แน่นอน ว่าจะจะเป็นจริงหรือไม่แต่ก็ยังเชื่อมั่นเช่นนั้น และยังคงเตรียมการไว้อย่างมโหฬาร เพื่อรับขวัญโอรส ดังบทละครว่า

นักเทศจงไปสั่งการ
เตรียมไว้ในพระราชมณฑล

พนักงานของจากรีท้าวชายชวน
ขนมาประโคมพระลูกเรา
(สังข์ทอง : ๑๔)

✓ และ เมื่อการไม่ เป็นไปดังคาดก็ผิดหวังมากมาย ทั้งนี้ เพราะตั้งความหวังในสิ่งที่ไม่สามารถแน่ใจได้ โดยมีได้ เตรียมใจไว้รับสภาพความผิดหวังในสิ่งที่จะเกิดขึ้นจึง เสียใจมาก เป็นธรรมดา ดังบทละครว่า

✓
๑.๖๕
ม เสด็จระหนกอกสัน
ผ่านฟ้าดัง เลือดตานอง
พระทัยวามสา เบียง เสียงศรี
ภูมินทร์ เพียงจะสิ้นชีวัน
จึงตรัสกับองค์ม เสด็จ
ไม่พอที่จะ เป็นก็ เป็นไป
อุตสาห์บนบานศาลกล่าว
อับอายไพร่ฟ้าข้าคน

สาวสรรคห้วนไหวทั้งในห้อง
แตรสังข์แซ่ร้องประโคมพลัน
ภูมิจับ เหล่านางสาวสรรค
อับอายสาวสรรคกำนัลใน
เจ้าที่ เราจะคิด เป็นใจ
เมื่อหาลูกไม่ก็ทุกข์ทน
ครั้นมีมา เล่าไม่ เป็นผล
ที่ใครกลั่นขนมีให้พ้นอาย
(สังข์ทอง : ๑๕)

✓ พฤติกรรม เช่นนี้ของท้าวศรีวิมลได้แสดงให้เห็นสารบางอย่างที่แฝงไว้จากการเชื่อคำทำนายในเรื่องที่คาดเดาสว่างหน้า และยิ่งพิสูจน์ไม่ได้ว่า "ไม่ควรตั้งความหวังในสิ่งที่ยังมาไม่ถึงให้มากเกินไป หรือไม่ควรแปรใจในสิ่งที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ เพราะอาจก่อให้เกิดความผิดหวังและเสียใจได้ในภายหลัง"

ค. พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่ท้าวศรีวิมลแสดงออกคือ การเชื่อถือนำคำพูดของโหรตั้งแต่ต้นในเรื่องของการมีโอรส ซึ่งในครั้งแรกก็เชื่อว่าจะได้โอรสทั้ง ๆ ทั้งที่ยังไม่สามารถแปรใจได้ และต่อมาก็ยังเชื่อคำบิดเบือนให้ร้ายของโหรโดยง่าย ทำให้ต้องขับไล่ลูกเมียไปจากเมืองโดยขาดความยั้งคิด ดังบทละครว่า

ฟังโหรทาย	ดังจะวายชีวิตรังษารีย์
กระนั้นจริง เจียวหรือโหรา	อนิจจาหลังหลังมาพิศกัน
ว่าพลางสะท้อนถอนใจ	กลับฟ้าพระ เนครไว้แล้วผายผืน
สืบ เข้าห้องแก้วแห้วพรรณม	หามิ่ง เมียขวัญทันใจ
	(สังข์ทอง : ๑๑)

การขาดสติและความยั้งคิดของท้าวศรีวิมล เห็นได้ชัดเจนว่า หลงเชื่อและยึดมั่นในคำพูดของโหรมากเกินไป แม้นางจับที่จะหักท่วงให้ใครครองก็ได้ฟัง

✓ ฟัง เอยฟังสาร	ดังคนผลาญชีวาให้อาลัย
นางตระหนกตกใจดังไฟกัลป์	อกสิ้นขวัญหนีไม่มีใจ
สวามสอดกอดบาทของผิวแก้ว	ช้อนทรวง เข้าแล้วก็ร้องไห้
เมียให้ฆ่าพันห้าพันราย	รักใคร่ เมตตาไม่ฆ่าตี
โหรามันว่า เป็นคำสอง	พอครองให้ควรถ่วงถ่วง
ขับไล่ไม่มาฆ่าตี	เหมือนม้วยชีวีไปจากกัน
	(สังข์ทอง : ๑๑)

นอกจากจะ เชื่อและไว้ใจโหราแล้ว ยัง เชื่อคำพูดของคนอื่น โดยเฉพาะผู้ไม่หวังดี อย่างนาง
จันทา ที่คิดร้ายต่อนางจันทิ ซึ่งนางจันทาพูดให้ร้ายนางจันทิว่า

๙.๖๘	บัดนี้ไพร่ฟ้าข้าเมือง	ลือ เลื่องซึกซึกหนักหนา
	มันจะกลุ่มรวมกันทั้งพารา	โกรธว่าจะพาให้ยาก เย็น
	ว่าข้าไปมิใครจะจากวัง	มันจะพังบ้าน เมือง เคือง เขียว
	ป่าคาข้าน้อยพลอยกระเด็น	กรรม เวร เป็นไปทุกสิ่งอัน
		(สังข์ทอง : ๑๘)

ได้ฟังเพียงเท่านี้ ท้าววยศวิมลก็ขาดสติสัมปชัญญะ เชื่อว่าเป็นจริงทันที

๙.๖๙	ฟังข่าว	พระร้อน เร่าฤทัยไหวหวั่น
	หลงกลด้วยกรรมมาตามทัน	สำคัญว่าจริงทุกสิ่งไป
		(สังข์ทอง : ๑๘)

การหลงเชื่อคำพูดของคนอื่น ง่าย เช่นนี้ทำให้ท้าววยศวิมลต้องเสียใจภายหลังกับการ
กระทำของตนเองนั่นคือ การพลัดพรากจากเมียและลูก การขาดความยินดีจากการเชื่อคำพูดของ
คนอื่น โดยไม่พิจารณาไตร่ตรองให้ดีถี่ถ้วนลึกซึ้งนี้ ได้สะท้อนให้เห็นความหมายแฝงอย่างหนึ่งจาก
พฤติกรรมของท้าววยศวิมลคือ "การ เชื่อคำพูดและการกระทำของใครนั้น ต้องไตร่ตรองให้รอบคอบ
ละเอียดถี่ถ้วนเสียก่อน โดยเฉพาะผู้บริหารหรือผู้ประกอบการที่เป็นใหญ่มีอำนาจสูงสุด หากไม่ไตร่ตรอง
ให้ละเอียดถี่ถ้วนแล้วกระทำโดยขาดสติ อาจก่อให้เกิดผลเสียต่อตนเองและสังคมได้ในภายหลัง"
ท้าววยศวิมล เป็นตัวอย่างของเรื่องนี้ที่ เชื่อคำพูดของคนเพียงสองคน จนต้องสูญเสียลูกเมียไป ทั้งยัง
ทำให้บ้านเมืองวุ่นวายไม่สงบ และตนเองก็ได้รับความทุกข์อีกด้วย

ง. ท้าววยศวิมล เป็นกษัตริย์ไม่ต่างจากปถุชนย่อมมีความพึงใจสตรี เมื่อถูกเสน่ห์มารยาหญิง
ก็ทำให้หลงใหล ฉะนั้น เมื่อนางจันทาใช้มารยาหญิง ความพึงใจย่อมมีมากขึ้น เป็นธรรมดา ความสุมหลง

๓๐๓

ในจินตนาการนี้เองที่ทำให้เกิดความผิดพลาดใหญ่หลวงในชีวิต ทำให้หลงเชื่อคำมูยงของจินตนาการ
คือ พระสังข์ไปฆ่าเพราะเชื่อในคำมูยงนั้น

หงสาว	ภูบาลผ่านกรุงทุง เพื่อง
๓๖๓ เสรำหมองค้องคองจิงขุน เคือง	หง เรื่อง เห็นจริงทุกสิ่งไป
หอยหรือจะร้อมมา เป็นคน	เสห์กลมมันแก่งแต่งใส่
ที่รู้เพราะเจ้าจิง เข้าใจ	เสียแรงรักใคร่อาลัยมัน
ชะรอยได้ลูกผู้สูหา	ไม่กลัวชีววาจะอาสา
เอาแต่ลูกยามาฆ่าพัน	แต่แม่มีงคงไว้ให้ได้ความ
	(สังข์ทอง : ๓๘)

พฤติกรรมของท้าวศวมิล เช่นนี้ เป็นเรื่องอาจเกิดขึ้นได้ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ทุกคนมีความ
พึงพอใจของตนเอง เมื่อได้รับแรงกระตุ้นจากความต้องการภายในและจากสิ่งแวดล้อมภายนอก
คือนางจันทา จึงแสดงความต้องการออกมาเพื่อตอบสนองความพึงพอใจของตนเอง แต่การตอบ
สนองความพึงใจของท้าวศวมิลในครั้งนี้ มิได้ถูกระงับยับยั้งจึงหลงใหลมารยาหญิงของนางจันทา
จนเกิดผลเสีย นั่นคือต้องฆ่าลูกตนเองตามคำมูยงของนางจันทาผู้ทำให้ตนพึงใจได้มากในขณะนั้น
พฤติกรรมของท้าวศวมิลในครั้งนี้ เป็นเครื่องเตือนสติผู้อ่าน และผู้ชมละครในตอนนีไม่ให้เกิดตาม
ความปรารถนาของตนเองให้มากเกินไป เพราะอาจก่อความเสียหายให้ตนเองได้ ดังนั้นพฤติกรรม
ดังกล่าวของท้าวศวมิลจึงแสดงสารที่แฝงไว้ในบทละครว่า "มนุษย์นั้นมีความต้องการ มีความรัก
มีความลุ่มหลงได้ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด แต่หากปล่อยความต้องการนั้น เกินขอบเขตของความพอดี
โดยขาดความยับยั้งแล้วอาจเกิดผลเสียให้แก่ตนเอง และบุคคลแวดล้อมได้ในภายหลัง" ดังตัวอย่าง
ท้าวศวมิลในบทละคร เรื่องนี้


มนุษย์ทุกคนนั้นย่อมขาดสติ และขาดความระงับยับยั้งได้ ท้าวศวมิลก็เช่นกัน พฤติกรรม
หลายอย่างที่ปรากฏดังได้กล่าวมา แสดงให้เห็นว่าในบางโอกาส มีเหตุบางอย่างแทรกเข้ามาในชีวิต
ก็อาจขาดสติและกระทำการลงไปโดยไม่ถูกต้อง แต่หากมีผู้ให้สติชี้แนะทางที่ถูกต้องให้ก็ได้คิด ฉะนั้น

เมื่อพระอินทร์ได้มาชี้แนะให้รู้สาเหตุของความผิดพลาด จึงปรับตัวปรับใจใหม่ตั้งใจเพื่อกระทำในสิ่ง
ที่ถูกต้อง ดังบทละครว่า

มันป่าคิงจริงหนอให้คอพับ	ยังจะกลับงอนง้อขอชีวิต
มีแต่เงาเงา เมามัว	ไม่รู้หรือที่ตัวกระทำผิด
เชื่อนแต่ เมียน้อยใบ เป็นนิจ	จะทำไมไม่พิจารณา
นางจับที่นับผิดสิ่งไร	จึงขับหนีพิไลออกอยู่ป่า
มิหนำซ้ำจับพระสังข์มา	ถ่วงลงคงคาไม่ปราณี
ทำยุ่งหยามบาปกรรมไม่คิดเห็น	เสียแรง เป็นถึงท้าวเจ้ากรุงศรี
เชื่อนคนริษยาทั้งตาปี	วันนีชีวันจะบรรลัย

(สังข์ทอง : ๑๑๗ - ๑๑๘)

เมื่อได้ฟังก็ได้คิด และทบทวนความผิดพลาดในการกระทำของตนเองที่ผ่านมา ดังปรากฏ
ในบทละครว่า

 เมื่อนั้น	ท้าวศรีวิมลหม่นไหม้
ประจักษ์แจ้งแห่งคำสัทสนิยน์	พระ เราช้อนฤทัยตั้งไฟเสีย
รำลึกถึงลูกน้อยหยอหยิง	ทอดนิตถั่งสั่งให้ไปถ่วงเสีย
แล้วหวานคิดรำพึงถึง เมีย	ยิ่งละห้อยละเหี่ย เสียหน้าใจ

(สังข์ทอง : ๑๑๘)

เมื่อคิดได้ก็ตั้งใจจะแก้ไขความผิดพลาดของตนเอง ยอมทำทุกอย่างเพื่อให้ได้ลูกเมียคืนมา
ความจริงใจและตั้งใจจริงที่จะแก้ไขความผิดพลาดนี้ ทำให้นางจับท้าวให้อภัยในความผิดพลาดของสามี
เมื่อคิดจะตามลูกกลับมา

๑๖๑

เมื่อนั้น

ได้อินขาวลูกยากี่อาลัย
นาง เปรมปรีดิ์ดีใจ เป็นนิภานา
จึง เคารพบนอบยอบกาย

นางจันท์ เทวีศรีวิไล

ว่ายังไม่ม้วยมอดวอดวาย
ที่ เคืองชดภิสดาก็ เหือดหาย
กราบถวายบังคมพระสามี
(สังข์ทอง : ๑๘๘)

พฤติกรรมท้าวศรีวิไลได้แสดงให้เห็นถึง ภาวะของบุคคลที่พยายามแก้ไขข้อผิดพลาดที่ผ่านมา ด้วยความตั้งใจและบริสุทธิ์ใจ เพื่อให้ทุกสิ่งทุกอย่างดีขึ้น และในที่สุดก็ได้รับการให้อภัยจากคนที่ตน เคยทำผิดพลาดไว้ พฤติกรรมดังกล่าวนี้ ได้แสดงสารที่เป็นความหมายแฝงมากับการแสดงออกของ ตัวละครว่า "การให้อภัยแก่กันและกัน เป็นสิ่งสำคัญและดีที่สุดใน การเปิดโอกาสให้บุคคลได้แก้ไข ตนเอง ในสิ่งที่ผิดพลาดมาแล้ว เพื่อให้ทุกอย่างในชีวิตดีขึ้น"

ท้าวสามนต์

ก. ท้าวสามนต์เป็นกษัตริย์ครองเมืองสามนต์ มีธิดา ๑ คน ไม่มีโอรสสืบราชสมบัติ แต่ลักษณะของท้าวสามนต์ เป็นผู้ที่ เสี่ยง เห็นการณ์ไกลในอนาคตของบ้านเมือง ดังจะ เห็นได้จากบทละคร ที่ท้าวสามนต์ใช้วิธีการให้ธิดาทั้ง ๑ เลือกคู่ เพื่อแสวงหาผู้ที่ เหมาะสมมาเป็นลูกเขย และพิจารณาคนที่ มีปัญหาที่สุจริตครองเมือง ดังในบทละครว่า

ท้าวคิดราสังถึง เวียงชัย
เห็นจะไม่จริงยังยืน
จาจะคิดปลุกฝัง เสียยังแล้ว
ถ้า เขยคนใดก็มีปัญหา

นานไปจะ เป็นของ เขาอื่น
ด้วยลูก เต้าแต่ตื่น เป็นธิดา
ให้ลูกแก้วมีคู่ เสพหา
จะยกพารามอบให้ครอบครัวอง
(สังข์ทอง : ๑๘๙)

ลักษณะนิสัยอีกอย่างหนึ่ง ที่นอกจากจะเห็นอนาคตของบ้านเมืองแล้ว ท้าวสามนต์ก็เห็น
ความสำคัญในเรื่องของการมีชีวิตครอบครัว จึงให้ลูก เลือกคู่ตามความพอใจของลูก

จะจัดแจงแต่งตามอารมณ์เรา	เหมือนข่ม เขาโคขืนให้กินหญ้า
กลัว เกลือกทั้ง เจ็ดธิดา	มันจะไม่ เสนหากี่มิรู้
นางเนื้อชอบกลางยาไม่ว่าได้	ปลุก เรือนตามใจผู้อยู่
คำปฐมนิเทศว่าให้ได้ เป็นครู	ก็เคราะห์คู่ให้ห้องท่านองใน

(สังข์ทอง : ๑๘)

อีกลักษณะหนึ่งที่แสดงให้เห็นความฉลาดรอบคอบในการวางรากฐานของครอบครัว
ที่นอกจากจะให้ลูก ๆ เลือกเองแล้ว บุคคลที่จะมาให้เลือกนั้นก็มีความสำคัญ ท้าวสามนต์ เล็ง เห็น
ในจุดนี้จึงกำหนดคุณสมบัติที่จะสร้างความพอใจในเบื้องต้น ให้ธิดาทั้ง ๗ ก็คือ รูปร่างหน้าตาและ
คุณสมบัติทางฐานะส่วนตัว ดังบทละครว่า

ลตองค์ลงนั่ง เหนือ เก้าอี้	ตรัสสั่ง เสบิผู้ใหญ่
แต่บรรดา เมืองขึ้นของเราไซ้	ทั้งร้อย เอ็ด เวียงชัย เคยไปมา
<u>ผู้ใดมีโอรสรูปร่าง</u>	<u>แต่ในสามสิบ เศษชันษา</u>
<u>ที่ยังไม่มีภรรยา</u>	ให้จัดแจงแต่งมาทุกธานี
เราจะให้ธิดาทั้ง เจ็ดองค์	เลือกดูรูปทรงสงศรี
ถ้าลูกเราชอบใจจะได้ดี	จะ เสกกับบุตรเราให้ครองกัน

(สังข์ทอง : ๑๙)

การกระทำดังนี้ของท้าวสามนต์ นอกจากจะสร้างความพอใจให้ธิดาทั้ง ๗ ในเบื้องต้นแล้ว
ผู้ที่มาให้เลือกคือฝ่ายชาย ก็มีความยินดีที่จะถูก เลือก เป็นคู่ เพราะต่างก็พร้อมและยินดีที่จะมาในครั้งนี้
ดังบทละครว่า

ความพอใจในรูปและทรัพย์สินเกินควรของท้าวสามนต์ เช่นนี้ ทำให้หมองข้าม เหตุผลการเลือกคู่ของนางรจนา และคุณสมบัติที่ดีงามของเงาะไป พฤติกรรม เช่นนี้ของท้าวสามนต์ ยังแสดงให้เห็นการเอาแต่ใจตนเอง เพราะเมื่อใครไม่ทำตามใจก็จะโกรธ และลงโทษโดยไร้เหตุผล เช่นไม่จัดพิธีแต่งงานให้รจนา ส่งให้ไปอยู่ที่กระท่อมปลายนาด้วยกัน ดังปรากฏในบทละคร

P. 34

แต่แรกภูตังจิตคิดหวัง

อีเจ้ากรรมทำให้หายหน้าตา

ให้อยู่เสียด้วยกัน เกิดตามที

ตรัสพลางทางคิด เคียดศาล

จะแต่งหัง เจ็ดคนให้หมักหนา

จะแต่งการวิวาทก็ซัดร่าน

ในข้างขึ้น เดือนสี่ปีขาล

ปิดบานพระแกลไม่แลไป

(สังข์ทอง : ๙๖)

พฤติกรรมของท้าวสามนต์ เช่นนี้ ได้แสดงถึงสารนาถอย่างแฝงไว้ว่าคิดที่ "บุคคลนั้นย่อมมีความพอใจเฉพาะตน และทุกคนก็มีเหตุผลของตนในการที่จะเลือกสิ่งใด ๆ ด้วยตนเอง ซึ่งอาจไม่เป็นที่พอใจของใครได้ทุกคนเสมอไป" นอกจากนี้ ลักษณะนิสัย เช่นนี้ของท้าวสามนต์ยังแสดงความหมายแฝงอีกอย่างหนึ่งไว้ด้วยว่า "การพอใจและพิจารณาเพียงคุณสมบัติภายนอก อาจทำให้หมองข้ามเหตุผลและคุณสมบัติที่ดีงามอย่างอื่นของบุคคลไป"

ค. การที่เป็นคนเอาแต่ใจตนเอง และพอใจเฉพาะคุณสมบัติภายนอกของท้าวสามนต์ แสดงออกให้เห็นชัดเจน โดยก่อพฤติกรรมที่ไม่สมควร นั่นคือความคิดที่ต้องการกำจัดเงาะถึงกับวางอุบายกลั่นแกล้งให้หา เนื้อหาปลา

P. 491

เมื่อนั้น

แกล้งให้หาปลาจะฆ่าฟัน

ยังคิดยั้งแค้นแป้นใจ

จึงตรัสสร้างเส เพศุบาย

ท้าวสามนต์ เคืองชัศอัศอื่น

ย้าย เงาะมึนกลับได้มากมาย

แม้มีขามันได้ก็ไมหาย

จะต้องการ เนื้อทรายมา เลี้ยงกัน

๑.๑๖ ทั้งหกหามาแก้ตัวใหม่
เสนาในไปบอกย้ายเงาะนั้น

แม้มิได้ชีวาจะอาศัย
หาเนื้อมาให้ทันวันพรุ่งนี้
(สังขยทอง : ๑๒๖)

แม้เงาะจะหาเนื้อมาให้ได้มากกว่าหกเขย ท้าวสามนต์ก็ไม่ลงโทษหกเขย กลับพาลเอา
กับเงาะ และหลงเชื่อคำยุยงของหกเขยอีกว่าที่เงาะทำได้ เพราะ เป็นพวกวิปริตผิดปกติ หรืออาจ
เป็นพวกภูตผีปิศาจ จึงทำได้ เช่นนี้

เมื่อนั้น	เขยใหญ่ขลุ่ยขลุ่ยขลุ่ย เบียง
ย้ายเงาะนี้หยามช้ำไม่มาเลี้ยง	คนผู้จะดู เบียงทั้ง เวียงชัย
ไม่เกรงไม่ยำท่าเกะกะ	จะกล่าวพระบิดาก็หาไม่
ชะรอย เป็นปิศาจประหลาดใจ	ดูตามันมิใคร่จะกระเทริบ
วิปริตผิดมนุษย์นักหนา	ข้าเห็นว่าย้ายนี้ เป็นผีดิบ
มีกำลังพลังดั่งกินทิพย์	เนื้อยี่สิบหามมาถึงธานี
สารพัดผูกปลาทาได้คล่อง	เพราะมัน เป็นพวกฟ้องกันกินผี
เงาะ เงาะไม่เคยเห็น เช่นนี้	ภูมียาไว้วางพระทัย
ขอให้ไล่หัวเสียจากวัง	นำซึ่งชั่วชาติอุบาทว์ใหญ่
จะละให้ป่าหลัง เข้าวังใน	นานไปจะ เคือง เบื้องบพมาลย์
	(สังขยทอง : ๑๓๖)

✓ อารมณ์โกรธอันเนื่องมาจากความไม่สมหวัง ทำให้ขาดสติยังคิดจึงตก เป็น เครื่องมือของ
หกเขย ที่ทำให้ไล่เงาะออกไปและตนจะได้พ้นผิด การขาดสติยังคิด เช่นนี้ ทำให้หมองข้าม เหตุผลความ
จริงในการพิสูจน์ความสามารถของเงาะ และ เชื่อคำยุยงของหกเขยจนไล่เงาะออกจากวัง ✓

๑-76 ✓ เมื่อนั้น
ก็เคราะห์ดี เห็นจริงยิ่งรำคาญ
โบทพระหัตถ์ศรีสัง เสนา
ทั้งหมันว่าถูกนากแล้ว

ท้าวสามนต์ร้อนใจดังไฟผลาญ
ให้หนาวสันสะท้านไปทั้งตัว
ย้ายเงาะป่าปศาจชาติชั่ว
ใส่หัวออกไป เสียจากวัง
(สังข์ทอง : ๑๔๖)

✓ พฤติกรรมของท้าวสามนต์ดังกล่าวมานี้ ได้แสดงสารที่แฝงมาว่า "บุคคลที่ถือความคิดของ
ตนเองเป็นใหญ่ มีอคติและใช้อารมณ์โกรธเป็นที่ตั้ง อาจตกเป็นเครื่องมือของผู้อื่นได้ง่าย และทำให้
มองข้ามคุณสมบัติที่ดีงามของผู้อื่นไป ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดความเสียหายและยุ่งยากได้ในภายหลัง"

นอกจากพฤติกรรมดังกล่าว ยังแสดงให้เห็นสารอีกอย่างหนึ่งที่แฝงอยู่ในพฤติกรรมของ
ท้าวสามนต์อีกด้วยว่า "บุคคลที่เป็นผู้ใหญ่ หรือผู้ปกครอง ผู้บริหาร ที่มีอำนาจชี้ขาด หากมีอคติต่อ
สิ่งใดสิ่งหนึ่ง และมีอคตินั้นเป็นที่ตั้งจะทำให้ขาดความยุติธรรมในการบริหารและปกครองคน จะทำ
ให้กลายเป็นจุดอ่อนให้ผู้อื่นใช้ เป็นเครื่องมือแสวงหาประโยชน์ส่วนตนได้ง่าย" ดังท้าวสามนต์เป็น
ตัวอย่างของพฤติกรรมนี้ กลายเป็นเครื่องมือของทก เขย ทั้งยังเสียคนที่มีความสามารถที่แท้จริง
อย่างเงาะไป

ทก เขย

✓ ทก เขย เป็นผู้มีรูปร่างงดงาม มีฐานะ ฐานะสูง เป็นลูกกษัตริย์ ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น
แต่ เกื้อ เกื้ออายอายวุ่นวายใจ
อันทั้งทก เทวีสีนาง
เมียงมายหมายถึงพวงมาลา

ทั้ง เจ้าบุตรศรีราช
เลือกกษัตริย์น้อยใหญ่ทุกหน้ามา
เลือกได้รูปร่างงามหนักหนา
สวมหัตถ์กษัตราทั้งหกองค์
(สังข์ทอง : ๘๔)

✓ ☆ พฤติกรรมอย่างหนึ่งของหก เขยคือ แสดงการซ้ำเติมผู้อื่นที่ผิดพลาด ในขณะที่ตนเองประสบ
ผลสำเร็จ ดังปรากฏในบทละครตอนที่ได้รับเลือกจากการเสี่ยงพวงมาลัยแล้วจะ เขาะ เขยผู้อื่นว่า ✓✓

✓ เมื่อขึ้น

บึงสนายอารมณ์คมมาลา

บ้างพูดจา เปรียบ เปรย เขย เพื่อนกัน

วาสนาหาไมแล้วชาวเรา

หกองค์กระหม่อมยืมของ

ต่างต่างย่าง เยื้องจรลี

หนอกษัตริย์ทั้งหก เร่งพรรษา

หัวเราะรำชาแข่งกระดิก เพลา

อย่างไรนั้นลงนั่งกอด เขา

แต่ได้เข้ามา เห็นก็ เป็นดี

ผูกดวงพักตราราศี

เสป็นหน้าพาไปวัง

(สังข์ทอง : ๘๑)

✗ นอกจากนี้ยังแสดงความไม่ซื่อสัตย์โดยพูดโกหกเพื่อเอาตัวรอด จะ เห็นได้จากตอนที่หาปลา
และหาเนื้อ ปรากฏในบทละครว่า

เมื่อขึ้น

จึงว่าไปแก่หก เขยนั้น

แต่ย้ายเงาะทรพลคนอัปรีช

เออนี้มิไป เทียวจอดนอน

บ่าวไพร่ไปด้วยก็หนักหนา

ภูคินนิต เดียวดอกคั้งนี้

เออจมูกนั้นถูกอะไรนั้น

จงบอกให้แจ้งภูแคลงใจ

✗ เมื่อขึ้น

แกสังทูล เลี้ยวลดปลดพอคตา

ท้าวสามนต์ เคืองขุนทูนหัน

ภูจะใครมาพันบันรอน

มันยังดีกว่ามึงมาถึงก่อน

ไม่รู้ เรารู้ร้อน เจ้าคนดี

ได้ปลามาไม่พอจะ เช่นผี

หาไม่ซีวีจะบรรลัย

เหมือนกันกับ เขา เขียด เลือดไหล

อย่าได้เอา เห็จมา เจรจา

เขยใหญ่ทั้งหกตกประหม่า

แต่ เข้าข้าก็ไปไม่ เรือนแซ

★ ลังคือวนจุดลากที่ปากสด
 วนแม่ป้าล่าคลองทั้งสองแคว
 สูทนต์แดดแผดร้อนไปยั้งคำ
 อสุธา์นุกขึ้นนกรก เรี่ยว
 ไป เคยพบ เคย เห็น เช่นนี้
 ำให้ปวดหัวมีวตาหน้าตึง

ปาก เป้ากคจุมกถูก เป็นแผล
 ำไม่มีปลาเลยแต่สักตัวเดียว
 จนตักลอกออกคำเหมือนฆ่าเหมือนยา
 ำไปได้ปลาหนอยเดียวที่ำบึง
 ะรอยผีโชนคมีนโกรธขี้
 แทบจะมาไม่ถึงทำำว
 (สังข์ทอง : ๑๑๙ - ๑๒๐)

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งที่แสดงออกคือ ^Aไว้ความสามารถ เมื่อตอนคิดสู้กับพระอินทร์ ^Cต้องพ่ายแพ้
 พระอินทร์อย่างยับเยิน ทำให้ท้าวสามนต์เสียเมืองให้พระอินทร์ ^Aดังปรากฏในกลอนว่า

✓ เมื่อนั้น
 ำเข้าช้อนคลีฬวันกันไป
 อาชาคันแตกแหกกระแซง
 เรียกว่าวจึงงำขอน้ำกิน
 โทสีย้อม เยือนแล้ว เคือนซ้ำ
 ยกมือขึ้นค้ำันรับแพ้

หก เขยตัวลั่นหัวันไหว
 พลัดไฟลามขึ้นมาพันดิน
 แด่ เหนียว เหนียว เรี่ยวแรงก็สุดสิ้น
 ำมหน้าดูคืนไม่ เหลียวแล
 คอบค้ำอยู่ในคอพูดอ้ออ้อ
 ความแต่จะ เมตค้ำปราณี
 (สังข์ทอง : ๑๔๘)

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งคือ ^Cการไว้ความให้ผู้อื่นเสียหาย เค็ดรอนด้วย ^Aดังตอนที่ยุยงท้าวสามนต์
 ำให้ เห็นความผิดปกติของเจ้าเงาะ ^Aว่า

เมื่อนั้น
 ำย เงาะนี้หยาบซ้ำไม่นา เลี้ยง

เขยใหญ่ทูลขยายบาย เบี่ยง
 คนผู้จะดู เบี่ยงทั้ง เวียงชัย

ไม่เกรงไม่ยำทำ เกะกะ	จะกลัวพระบิดาก็หาไม่
ชะรอย เป็นนิศาจประหลาดใจ	ดูตามันมีใครจะกระพริบ
วิปริตผิดมนุษย์ปกหนา	ข้า เห็นว่าอ้ายนี่ เป็นผีดิบ
มีกำลังพลังตั้งกินทิพย์	เนือยี่สิบหามมาถึงธานี
สารพัดฝึกปลาหาได้คล่อง	เพราะมัน เป็นพวกพ้องกันกับผี
เงาะ เงยไม่ เคยเห็น เช่นนี้	ภูมิอย่าไว้วางพระทัย
ขอให้ใส่หัว เสียจากวัง	น่าชังชั่วชาติอุบาทว์ใหญ่
จะละให้ป่าหลัง เข้าวังใน	นานไปจะ เคือง เบื้องบพมาลัย

(สังข์ทอง : ๑๓๖)

การกระทำของหก เขยทำให้ท้าวสามนต์ ใส่เงาะออกจากวัง หังกลอนว่า

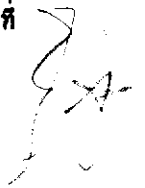
เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ร้อนใจดังไฟนลาญ
พิเคราะห์ เห็นจริงยิ่งรำคาญ	ให้หนาวสันสะท้านไปทั้งตัว
บอกพระหัตถ์ศรีสัง เสนา	ย้ายเงาะป่านิศาจชาติชั่ว
ทั้งหมดนั้นว่าถูกปากแล้ว	ใส่หัวออกไป เสียจากวัง

(สังข์ทอง : ๑๓๖)

✓ ✘ บุคลิกภาพและพฤติกรรมการแสดงออกของหก เขย ที่กล่าวมาตรงกับสำนวนที่ว่า "ดีแต่เปลือก" "ดีแต่ปาก" นั้นหมายถึงว่ามีเพียงลักษณะภายนอกที่มองเห็น เท่านั้นที่ดี แต่คุณค่าอื่น ๆ ไม่มี ลักษณะของตัวละครหก เขยที่ขัดแย้งกันระหว่างบุคลิกภาพและพฤติกรรมที่แสดงออก เช่นนี้ ทำให้สะท้อนให้เห็นสารที่แฝงมาในตัวละครหก เขยว่า "บุคลิกลักษณะภายนอก หรือ เพียงแต่คำพูดนั้น ไม่สามารถจะปกป้องไปถึงคุณค่าความสามารถที่แท้จริงของคนได้" หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ "เราไม่ควรพิจารณาคุณค่าของคนแต่ลักษณะภายนอก เท่านั้น" ✘

☆ พระสังขี

✓ ก. พระสังขี เป็นตัวละครที่มีบุคลิก เปลี่ยนแปลงไป เป็นช่วง ๆ เมื่ออยู่ในหอยสังขีนั้น สิ่งที่แสดงออกก็คือ เป็นผู้มีจิตใจดีรักและห่วงใยมารดาตลอดเวลา ทั้งยังเข้าใจจิตใจของมารดาว่า มีความรักตนอย่างแท้จริง แม้นอนอยู่ในสภาพหอยสังขีก็ตาม นอกจากนี้ยังมีน้ำใจและคิดตอบแทนคุณมารดา ปรากฏในบทละครว่า



เมื่อขึ้น	พระสังขีซ่อนอยู่ที่รูปลิ้น
พระแม่ไปป่า เป็นอาโจณ	ในจิตคิดถวิลทุก เวลา
จะใคร่ออกช่วยพระแม่ เจ้า	สงสารผ่านเกล้า เป็นหนักหนา
เหนื่อยยากลำบากกายา	กลับมาจนค่าแล้วรำไร
ไม่ว่าลูกน้อย เป็นหอยปู	ผู้มชุชมชิตพิสมัย
พระคุณล้ำลบลภพไตร	จะออกให้ เห็นตัวก็กลัวการ
ไถป่าพาฝูงมากินข้าว	ของพระแม่ เจ้าอยู่จาวจาน
คู่ย เขี่ย เรี่ยรายทั้งดินดาน	พระมารดามา เห็นจะรำไร
กอบ เก็บข้าวหกที่ตกดิน	ผันผินลอยลับขยับหนี
เหลียวดูผู้คนชนนี	จะหนี เข้าสังขีกำบังตน
หุงข้าวหาปลาไว้ทำแม่	ดูแลจัดแจงทุกแห่งหน
ช่วยขับไล่ป่าประสาจน	สาละวน เล่นพลางไม่ห่างดู
	(สังขีทอง : ๒๔ - ๒๕)

☆ พระสังขีมีความรักความห่วงใยและนึกถึงมารดาตลอดเวลา แม้จะอยู่ในระหว่างอันตราย ดังตอนที่ถูกจับตัวง่าก็ยังรำพึงถึงมารดาว่า

☆ แม่ เจ้าประคุณทูลกระหม่อมแก้ว	จะกลิ้ง เกล็ดอกอยู่แล้ว เป็นแฉนมัน
เพราะแม่ค่อยหอยสังขียังไม่ทัน	จึงพลัดพรากจากกันกับลูกยา

ที่นี่จะได้ผู้ใดเล่า
อยู่กับชัยโล่ได้กา

อยู่ช่วยผ่านเกล้าเฝ้าเคหา
แม่มมาเขียนเขียนจะเห็นใคร
(สังข์ทอง : ๔๒) *

✓ ในยามสุขสบายก็นึกถึงมารดา ดังจะเห็นได้จากตอนที่อยู่กับนางพันธุรัต มีความสุขสบาย
ก็คิดจะไปหามารดา

ที่เหยยที่นี่
จะเหาะไปหาพระมารดา
ไฉ้อนิจจาพระชนนี
จะช้อนทรวงสลับชบ เขา

ชอบที่จะหนีแม่ยักษา
ถึงไวยายดาที่เลี้ยงเรา
ปานฉะนี้จจะรำโศกเศร้า
พระเกิดเกล้าลูกเหยยจะโศกา
(สังข์ทอง : ๖๔)

✓ พระสังข์มีความกตัญญูรู้คุณของผู้มีพระคุณอย่างจริงใจ แม้กับนางพันธุรัตซึ่งมิใช่แม่ผู้ให้กำเนิด
พระสังข์ก็คิดที่จะตอบแทนบุญคุณอยู่ตลอดเวลา ดังปรากฏในบทละครว่า

ไฉ้อนิจจามารดาเลี้ยง
แสนสนิหิตศิวาสดังดวงใจ
พระคุณล้ำลบบจบดินแดน
วันนี้จะพลัดพรากจากจร
แม่ันลูกไปไม่ว่ายมรณา
รำพลาทางทรงโศก

เคยถนอมกลม่อม เกลี้ยงรักใคร่
มิให้ลูกยาอนาทร
ยังมีได้ทดแทนพระคุณก่อน
มารดรคอยอยู่จงดี
จะกลับมากกราบบาทบพศรี
อยู่ที่ปราสาทเพียงขาดใจ
(สังข์ทอง : ๖๘ - ๖๙)

กับพระบิดาคือท้าวศรีวิมล แม้จะทำให้พระสังข์ต้องตกกระภาล่ามากก็ได้ไกรธแค้น พระสังข์ ก็ยังมีความรัก ความกตัญญู ปรารถนาที่จะพบ หวังปรากฏานบทละครว่า

✓ เมื่อ นั้น

นบนอนแล้วคอบวาทา

ซึ่งพระบิดุงค์ให้ลงโทษ

เป็น เพราะ เคารวะกรรมที่ท้าวไว้

ถึงดวงหฤทัยนิยนา

จะแขวะควักออกให้ตั้งใจจง

พระสังข์ฟังชนนีว่า

พระมารดาอย่าถวิลกินใจ

จะผูกจิตคิดโกรธนั้นหาไม่

จึงจำให้พลัดพรากจากพระองค์

ถ้าผ่านฟ้าทั้งสองต้องประสงค์

ด้วยคุณของพระองค์ เป็นพันไป

(สังข์ทอง : ๒๐๓)

ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของพระสังข์ที่กล่าวมาจะ เห็นว่า พระสังข์ เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ มีความกตัญญูรู้คุณของผู้ให้กำเนิด และผู้ที่เลี้ยงดูตนเองมา มีจิตใจที่ตั้งงาม ลักษณะ เช่นนี้จะเป็นที่พอใจ ของคนในสังคม เมื่อ เปรียบเทียบกับสภาพความเป็นจริงของคนในสังคมโดยทั่วไป เราจะปฏิเสธ ไม่ได้ว่า ความพอใจของคนในครอบครัว โดยเฉพาะผู้ เป็นพ่อแม่ นั้นย่อมพอใจในความ เป็นลูกที่ดี ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของพระสังข์ เช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงสารอัน เป็นลักษณะที่พึงใจของคนในสังคม ครอบครัวว่า "การ เป็นลูกที่ดีนั้น ต้องมีความ เคารพและรู้จักกตัญญูรู้คุณของผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะบิดา มารดาผู้ให้กำเนิด"

ข. พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่พระสังข์แสดงให้เห็นคือ การใช้ปัญญาเพื่อเอาตัวรอด โดยที่ ไม่ทำให้ใครเดือดร้อน ปรากฏานบทละคร เมื่อ เาเข้าวังมาเงินปอทอง เกรงความผิดที่ละเมิด คำสั่งจึงใช้ผ้าพันนิ้วไว้ ทำอุบายบอกว่าถูกมิดบาด และไม่ให้นางพันธุรงค์ตีที่ เลี้ยง หวังในบทละครว่า

เมื่อ นั้น

ครั้นแม่จับนิ้วท้าวมารยา

พระสังข์ได้ฟังคำว่า

กล่าวพระมารดาจะ เคืองใจ

ทำผิดลูกกัวพระแม่ศรี
จับผิด เข้ามาผาไม้
.....
 สังข์ เอยสังข์ทอง
อุยอุยพระแม่ย่านำนา
โลทิศคึกครังผ้าอูญ
ลูกลานลาม เล่นจิ้ง เป็นไป
.....
 ใต้ เอยใต้ฟง
ฮ้อนวอนกราบไหว้ทั้งโคก
ลูกแข็ง เขาห้ามแล้วไม่ฟง
ถ้า เขาต้องโทษโทษภัย

ลูกนี้ไม่มีฮัยฉาลัย
ขาด เลือดขับไหลฝนไหลทา
.....
ทำร้องกุ่มนิ้วฟันผ้า
เจ็บปวดหนักหนา เป็นฟันไป
เจ็บปวดฟันรูไม่แก้ได้
พระแม่จงได้ปราณี
.....
พระสังข์ปังคมขอโทษที่
ฉีกให้ต้องศิริงไม้ไว้
เขารักข้าหาซึ่งลูกน้อยไม่
ไหน เขาจะรักลูกน้อยนี้
(สังข์ทอง : ๖๔ - ๖๖)

✓ พุทธศักราช ๒๔๖๕
พุทธศักราชใช้ปัญหาแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของพระสังข์อีกตอนหนึ่งคือ เมื่อถูกคิดตามจาก
บรรดาเสนายักษ์ ก็ทำอุบาย เป็นรุกข เทวดาให้เหล่าเสนายักษ์หลงกล ดังบทละครว่า

✓ C
จวนตัว เต็มทีหนีไม่ทัน
พระจึงถอดรูป เเงาะออกซ่อนไว้
ทำ เป็น เช่นรุกข เทวา
 บัดนั้น
เห็นพระสังข์นั่งอยู่บนต้นไทร
เพ่งคิศูทกลางไม้วางคา
ผิวพรรณผุดผาดประหลาดคน

จำจะผอนผันด้วยปัญญา
ขึ้นนั่งบนต้นไทรสาขา
ทลางนิกภวานาอยู่ในใจ
หม่อมารทหารน้อยใหญ่
มิได้รู้จักแต่สักคน
คิดว่า เทวาในไพรสมถ์
ให้จวางจงจงบนสน เท่ห์ใจ

จึงถามดูก่อนเหาะ
อย่าแกลังกล่าวคำเอาไว้
เมื่อนั้น
บอกพลางทางยกมือชี้

เห็นเจ้าเงาะเหาะมาฝั่งหรือไม่
จงบอกไปตามจริงขัณฑ์
พระสังข์พึงคำยักยัก
เห็นเหาะไปทิศนี้ระยุนมาร
(สังข์ทอง : ๑๑ - ๑๒)

พฤติกรรมของพระสังข์ดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นความสำคัญในการใช้ปัญญา เพื่อการดำเนินชีวิต นั่นคือ การคิดก่อนที่จะทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งทำให้พระสังข์พ้นภาวะวิกฤติมาโดยตลอด พฤติกรรมของพระสังข์ จึงสะท้อนให้เห็นสารบางอย่างที่แฝงมาในการแสดงออกของพระสังข์ก็คือ "คนเราหากรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหา ก็จะทำให้เกิดความราบรื่นในการดำเนินชีวิต" ดังพระสังข์เป็นตัวอย่างที่ดีในเรื่องนี้

ค. พระสังข์มีบุคลิกอีกอย่างหนึ่ง คือ ความมั่นใจในคุณสมบัติที่ดีของตนเอง ไม่ว่าจะอยู่ในรูปเงาะ หรือถอดครูปแล้ว ดังปรากฏในบทละครว่า เมื่ออยู่ในรูปเงาะก็ไม่ได้ถอดครูปเพื่อให้รจนาลือโลก แต่ให้รจนาศึกษาพิจารณาคุณสมบัติของตนเองดังละครว่า

เมื่อนั้น
พิศโฉมพระธิดาวิลาวัณย์
งามละม่อมพร้อมสิ้นทั้งอินทรี
แสรั่งท่าแลเสียง เบียง เปือน
พระจึงตั้งสัจย์อธิษฐาน
ขอให้ทราวมสงวนนวลน้อง

เจ้าเงาะแสนกลคนขยัน
ผูกผาคผิวพรรณดังดวงเดือน
นางในธรรมิไม่มีเหมือน
ให้หันเพือนเดือนจิดคิดปอง
แม้บุญญาธิการ เคยสมสอง
เห็นรูปที่ เป็นทองต้องใจรัก
(สังข์ทอง : ๘๓)

และรจนาก็ได้เห็นรูปทองของพระสังข์ คุณสมบัติที่ดีของเงาะก็ได้แสดงให้เห็นด้วยการกระทำเริ่มตั้งแต่อยู่ด้วยกัน จากบทละครจะพบว่าพระสังข์หรือเงาะมีคุณสมบัติที่ดีงาม มีความสามารถ

★ หลายอย่าง ทำได้แม้งานที่เรียกว่าเป็นของผู้หญิง ซึ่งก็ทำด้วยความเต็มใจและมั่นใจในตนเอง ตั้งแต่ทำงานบ้าน งานครัว ในขณะที่รจนาท่าไม่ เป็น ดังปรากฏในบทละครว่า

✓ ○	เมื่อวัน	เจ้าเงาะปรีดี เปรม เกษมสานต์
	เข้าไปในห้องมิทันนาน	เที่ยวดูของประทานหิ้งปวง
	แกลังหยิบกระโถนมาโยนเล่น	ทำ เป็น เหมือนกับรับลูกชวาง
	แล เขม้น เห็นหวัดกับกลาง	เอามาจ้วงดักน้ำท่าจะกิน
	รจนารว่าใช้ช่างไม่อาย	เบื้อจะตายผม เฝ้า เขา เบียดลิ้น
	เจ้าเงาะ เมินชายหูไม่ได้ยิน	ทำฉวยพิศบัดรินปิดยุง
	แล้วแกลังหยิบครตั้งบน เขิงกราน	ควักข้าวสารมาใส่ถ่อไฟหุง
	คลี่ผ้าภูศราชออกคาดพุง	กางมุ้ง เสียให้ตีแค่หัววัน
		(สังข์ทอง : ๘๘)

นอกจากจะทำได้ เองแล้วยังถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่ให้รจนาผู้ภรรยาอีกด้วย ดังบทละครว่า

เข้าคำพราสอนสั่ง เสีย	ให้ เมียบั่นฝ้ายทอดผ้า
เจ้าเงาะหัดตีกรับขับ เสภา	รจนารับฝ้ายสนายใจ
	(สังข์ทอง : ๑๐๘)

ความมั่นใจในความสามารถที่เป็นคุณสมบัติของตนเองนั้น พระสังข์ได้แสดงให้เห็นชัด เมื่อรจนาแสดงความวิตกว่าจะหาปลา หาเนื้อไม่ได้ แต่พระสังข์กลับปลอบให้สนายใจว่าสามารถทำได้ โดยมีนางห้องกังวล ดังปรากฏในบทละครว่า

น้อง เอยน้องรัก	งามพักตร์ผอง เหมือนดัง เคือนหงาย
อย่าครวญคร่ำน้ำ เนตรพุ่มพ่าย	แสน เสียตายนวลน้องจะหมองมีว

ทั้งในใจที่หาไม่หาได้
ทำไมกับมีจลา เจ้าอยากแล้ว
.....
ทำไมกับ เนื้อเด็กอย่างนักพรัน
ไม่ เคย เห็นฝีมือพิศหรือไร

ที่ขอบใจ เจ้าหนักที่รักผิว
สักแสนตัวก็จะได้ไม่ยากนัก
.....
สักพันหนึ่งสองพันก็หาได้
ร้องให้ไห้ให้ เสียหน้าตา
(สังข์ทอง : ๑๑๔ - ๑๒๔)

การอาสาตีกลองของพระสังข์ก็มั่นใจว่าตนเองจะสามารถตีกลองชนะศัตรูได้ ดังคำพูด
ของพระสังข์ที่ว่า

อย่ากันแสง เสราหมอง เลยน้องรัก
ออกตีกลองนั้นตั้งสัญญา

ไว้พนักงานที่จะอาสา
มิให้ เสียพาราประจามิตร
(สังข์ทอง : ๑๔๔)

บุคลิกและพฤติกรรมของพระสังข์ในข้อนี้ ได้แสดงให้เห็นข้อ เสนอแนะบางอย่างสำหรับ
ผู้ชายในสังคมคือ เมื่อ เปรียบ เเงาะ เป็นตัวแทนของบุคคลในสังคมแล้ว การแสดงออกของ เเงาะ
ก็คือส่วนหนึ่งของการนำ เสนอภาพของคนในสังคม ประการแรกก็คือ ภาพ เเงาะที่ทำงานบ้านงานครัว
เอง แล้วยังสอนภรรยา (ซึ่งรจนานำไม่ เคยทำ เนื่องจากมีคนทำไว้) แสดงให้เห็นว่า งานดังกล่าว
มิใช่ผู้หญิงจะทำได้ เพียงฝ่ายเดียว ผู้ชายก็สามารถทำได้ และในบางโอกาสก็สามารถแนะนำภรรยา
ให้ทำได้ พฤติกรรมของพระสังข์ในเรื่องนี้ ได้สะท้อนให้เห็นการกระทำที่ต่างไปจากค่านิยม เดิมของ
สังคมไทยที่ถือว่า การทำงานบ้านงานครัว ตลอดจนการปรนนิบัติรับใช้ เป็นงานของผู้หญิง เพราะ
ผู้ชายจะเป็นผู้ทำงานนอกบ้าน และหาเลี้ยงครอบครัวเท่านั้น การกระทำของพระสังข์จึงถือสารที่
เป็นความหมายแฝงไว้ในการกระทำที่แตกต่างจากค่านิยม เดิมของไทย ที่ว่า "หน้าที่และความรับ
ผิดชอบการทำงานในสังคมนั้นไม่จำกัดว่าจะต้อง เป็นของผู้หญิง หรือผู้ชาย เพราะสิ่งใดที่ผู้หญิงทำได้
ผู้ชายก็ทำได้ และผู้หญิงไม่จำเป็นต้องปรนนิบัติรับใช้ผู้ชายเพียงฝ่ายเดียว ควรจะปรนนิบัติซึ่งกัน

และกัน"

○
 ประมวลที่ ๒ บุคลิกและพฤติกรรมของพระสังข์ ได้แสดงให้เห็นว่าคุณสมบัติของคนนั้น เป็น
 สิ่งสำคัญ โดยเฉพาะคุณสมบัติภายในอันได้แก่ความสามารถในการกระทำสิ่งต่าง ๆ นั้นสำคัญที่สุด
 เพราะความสามารถที่มีอยู่ในตัวของบุคคลจะเป็น เครื่องพิสูจน์คุณค่าของความเป็นคน ให้ค่าเนินชีวิต
 ไปได้ด้วยดี เจ้าเงาะผู้รูปชั่วตัวลาย แต่มีความรู้ความสามารถเป็นผู้นำ ครอบครัวยุติทำให้ภรรยา
 ได้รับความสุข โดยไม่ต้องทำอะไรเดือดร้อน ทั้งยังเป็นที่พักพิงของบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องได้อีกด้วย
 พฤติกรรม เช่นนี้ของพระสังข์และเจ้าเงาะ จึงแสดงสารแฝงไว้ให้คิด ว่า "คุณสมบัติที่แท้จริงของคน
 เรานั้น อยู่ที่ความรู้ความสามารถ ซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้อวดแก่ใคร ๆ แต่กาลเวลาและการกระทำ
 ย่อมเป็น เครื่องพิสูจน์คุณค่าเหล่านั้นเอง" ดังที่รจนาและท้าวสามนต์กับนางมณฑาได้เห็นคุณค่าของ
 พระสังข์

✓ ๒) ตัวละครหญิง ตัวละครหญิงในเรื่องสังข์ทองจะมีฐานะตระกูลสูง
 ทั้งหมด คือจะเป็นลูกกษัตริย์ หรือมีฐานะ เป็นมเหสีของกษัตริย์ บุคลิกภาพ บทบาท และพฤติกรรม
 ของตัวละครหญิง ในบางครั้งได้นำ เสนอสารที่มีความหมายแฝงมาให้ปรากฏดังนี้

✓ นางจันทิ (จันทิ เทวี)

ก. นางจันทิเป็นมเหสีเอกของท้าวยศวิมล เป็นผู้มีจิตใจกว้างขวางไม่ถือจลาจลยาผู้อื่น
 รักและบูชาผู้เป็นสามี ทำทุกสิ่งให้สามีด้วยความเต็มใจ มิได้รังเกียจ ปรากฏในบทละครว่า ท้าว
 ยศวิมลจะให้ทำการบวงสรวงขอลูก โดยให้พวกนางสนมร่วมในพิธีด้วย นางก็ได้คิดจลาจลยา
 หรือขัดข้อง

เมื่อئัน	มเหสีมิได้คิดจลา
คำนับรับราชบัญชา	พระอย่าระคายหมางใจ
จะพึงพ้อขอฝากดวงชีวัน	หากคิด เกียกกันฉันทาไม
ตามแต่ฤศลของใคร	ให้สิ้นสงสัยพระทัยปอง
	(สังข์ทอง : ๘)

ความรักของนางที่มีสามีนั้นมากมาย เมื่อทำในสิ่งที่สามีต้องการไม่ได้ นางก็ยินดีให้ชีวิต
ของนาง เพื่อเกียรติยศของสามี ดังปรากฏในบทละครว่านางให้กำเนิดลูกผิดปกติ นางถึงกับยอมตาย
ที่ทำให้สามี คือ ท้าวยศวิมลต้องผิดหวัง ดังละครว่า

มิรู้ว่ามีมาได้ยัปยศ

พลอยยศพระคุณให้สูญเสียด

พระองค์ทรงพระบรรลพาดพันเมีย

ตายเสียอยู่ชานาบทงสุ

(สังข์ทอง : ๑๔)

นอกจากจะเป็นภรรยาที่รักสามีแล้ว นางจันทร์ยัง เป็นภรรยาที่คอยให้สติสามี เมื่อเห็นว่า
เป็นเรื่องที่ไม่น่าจะถูกต้อง ดังที่นางเตือนท้าวยศวิมลถึงคำทำนายของโหรที่ทำนายใหม่ เป็นครั้งที่ ๒
ซึ่งคลาดเคลื่อนไปจากเดิมว่า

ฟังเอยฟังสาร

ดังคนผลาญชีวิตให้อาลัย

นางตระหนกตกใจดังไฟใกล้

อกสิ้นขวัญหนีไม่มีใจ

สวมสอดกอดคอบาพของผิวแก้ว

ช้อนทรงวงเข้าแล้วก็ร้องไห้

เมียให้ฆ่าฟันให้บรรลัย

รักใคร่เมตตาไม่ฆ่าดี

โหรว่ามีนว่าเป็นคำสอง

พ่อตรองให้ควรถ้วนถี่

ขับไล่ไม่ฆ่าฆ่าดี

เหมือนม้วยยชีวีไปจากกัน

(สังข์ทอง : ๑๑)

นางจันทร์รู้เท่าทันคนอื่น แต่ก็ไม่สามารถจะทำอะไรได้ ดังปรากฏในบทละครที่แสดงให้รู้ว่า
นางจันทร์นั้นฉลาดและรู้เท่าทันคนอื่น จากคำรำพึงของนางว่า

เค็มกลางทางชุ่มลูกกลาง

เห็นทุกข์แม่บ้างพ่อสังข์เอ๋ย

บุกป่าฝ่าไพรแม่ไม่เคย

เพราะกรรมกรรม เขยเจ้าเกิดมา

เป็นคนหรือจะได้มา เป็น เพื่อน
 ทั้งนี้ เพราะอิฉันทา
 ทั้งอีสาวศรีมันร่วมใจ
 ทั้งอ้ายเสนาจะมาพบ
 พระร่วมห้องของน้องยังอาลัย
 พอหลงกลมบด์มันแน่แล้ว

มีเหมือนไม่มีไอธสา
 กับอ้ายโหรามันรู้กัน
 มัน เร่งรีดให้แม่ผายผัน
 อิศจรรย้ใจแม่นี้แน่แล้ว
 เหตุไรไม่ เกรงทูลกระหม่อมแก้ว
 เติบพลางนางแก้วก็โศก
 (สังข์ทอง : ๒๒ - ๒๓)

○ ถึงแม่จะถูก เบน เทศให้ออกไปจาก เมืองด้วยคำสั่งของสามี นางก็มิได้ถือโทษโกรธ เคือง
 และมิได้รักสามีน้อยลง กลับยอมรับสภาพโดยดี พฤติกรรมของนางได้แสดงออกในบทละครว่า

○ ว่าพลางยก เอาลูกน้อย
 ร้องทูลพระองค์ทรงสกล
 ดูรูปจำร้าง เสียยังแล้ว
 จะไม่คืนคงอย่างสงกา
 ลังใจ เมียได้ทลาคหลัง
 เมียขอสมาอาภัย
 ำให้พออยู่เย็นได้หมื่นปี
 ไม่ เขียมมานทองคู่น้อง เลย
 บึงคำให้ เขามาสั่ง เสีย
 ว่าแล้วนางแก้วบึงคมลา

น้ำ เบนทรหคย้อยดังผอยฝน
 น้องคนมีกรรมจะขอลา
 พระแก้วจะไม่ได้ เห็นหน้า
 มิได้รองฝ่าพระบาทไป
 แต่หลังให้ขัดอัยฉณาลัย
 อย่าได้ เป็น เวรา เลย
 ำรคาอยามีพอกุณ เหยย
 ทา เจย เสียได้ไม่นำพา
 คัด เมีย เสียได้ไม่ดูหน้า
 สาวใช้ช้ายชวาก็ตามไป
 (สังข์ทอง : ๒๑)

เมื่อสามีรู้ว่าสิ่งที่ทำไปนั้นผิด มาขอโทษหลังจากปรับความ เข้าใจกันแล้วนางก็ให้ภัย
 ปราบกฏในบทละครว่า

นาง เปรมปรีดิ์สีใจ เป็นนักหนา

จึง เคารพบนอบยอมกาย

ที่ เคียงซัดภัสคาก็เหือดหาย

กราบถวายบังคมพระสามิ

(สังข์ทอง : ๑๘๔)

ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมที่นางจันท์แสดงออกมานี้ ได้แสดงให้เห็นลักษณะของหญิงผู้เป็นภรรยาที่คิดหนึ่งในสังคม นั่นคือภรรยาที่มีความรักความเข้าใจสามิ ำให้เกียรติยกย่องและนับถือสามิ เตือนสติ เมื่อเห็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ลักษณะ เช่นนี้ เป็นข้อคิดที่แฝงมากับบุคลิกลักษณะนิสัยของนางจันท์ จึงกล่าวได้ว่า พฤติกรรม เช่นนี้ของนางจันท์ได้ให้ความหมายแฝงว่า "ภรรยาที่ดีนั้นควรรักและยกย่องสามิทั้งต่อหน้าและลับหลัง ำให้อภัยและ เตือนสติ เพื่อำให้กระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง"

ข. ได้กล่าวมาแล้วว่านางจันท์นั้นฉลาดและรู้เท่าทันคน นางจะใช้ความคิดพิจารณาาก่อน จะกระทำสิ่งใดลงไป ดังปรากฏในบทละครว่า เมื่อต้องการจะพบพระสังข์เป็นการส่วนตัว นางก็ ำใช้อุบาย เพื่อจะ เข้าถึงตัวของพระสังข์ด้วยการปลอม เข้าไปทำครัว แล้วำใช้การแกะสลักเพื่อสื่อสาร เรื่องราวในชีวิตของพระสังข์ ทำำให้พระสังข์ได้รู้ว่าพระมารดา นั้นมาตามหา ดังปรากฏในบทละครว่า

○ เมื่อนั้น

จึงว่าจำเราจะเข้าไป

แต่ตัวน้องจะไปในนิเวศน์

เห็นชอบกลจะได้ไปตามดู

แม้ลูกน้อยหอยสังข์คนนี้แน่

ำให้รู้ว่าชำน้อยกับท้าวโท

นางจันท์ เทวีก็คิดได้

อาศัยอยู่ที่นายประจุก

ำให้นายวิเสท เข้าำใช้อยู่

ำให้รู้ตะหนักประจักษ์ใจ

จึงจะคิดฝันแปรแก้ไข

ตามมาถึงในพารา

(สังข์ทอง : ๑๘๖)

เมื่อเข้าไปอยู่ในพาววิเสทก็ปรุงอาหารโดยแกะสลักผัก เป็นเรื่องราวของนาง เพื่อเป็นอุบาย ำให้พระสังข์รับรู้ ดังในบทละครว่า

เมื่อนั้น
อุตสาห์สู้ เหนื่อยยากฝักกาย
นางค้มแกงแต่ง เครื่อง เวลาไร
สมหวังตั้งจิตที่คิดมา
จึงหยิบยามาตั้งนั่งฝาน
แกะ เป็นรูปขององค์นงลักษณ์

นางจันทน์ขึ้นชมสมหมาย
ให้วิเสททั้งหลาย เขา เมตตา
ชอบพระทัยลูกรักนักหนา
กัลยาจะแกล้งแกงพัก
เอาวางไว้ในงานแล้ว เจียนจัก
เมื่ออยู่กับผัวรักที่ในวัง
(สังข์ทอง : ๑๔๘)

การกระทำของนางก็ได้ผล พระสังข์ได้รับรู้เรื่องราวจนต้องเรียกตัว เข้า เผ่าได้พบกันสมใจ
ลักษณะและพฤติกรรมของนางในข้อนี้ทำให้ได้เห็นลักษณะอย่างหนึ่งของนางจันทน์ นอกจากจะรักสามีแล้ว
นางยังเป็นภรรยาที่เป็นคู่คิดของสามีด้วย ลักษณะเช่นนี้ จึงแฝงสารให้คิดว่า "การเป็นภรรยาที่ดีนั้น
ต้อง เป็นผู้^๑ที่ร่วมคิดร่วมทำกับสามี มิใช่ เป็นฝ่ายตามหรือให้สามี เป็นผู้นำฝ่ายเดียว"

ค. บุคลิกลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่นางจันทน์แสดงออกให้ปรากฏ คือความรักที่มีต่อลูกอย่าง
เสมอต้นเสมอปลายไม่เสื่อมคลาย เป็นความรักที่บริสุทธิ์ ไม่ว่าจะอยู่ในลักษณะใด รูปร่างผิดปกติ
ไปอย่างไร นางจันทน์ก็ดูแลเลี้ยงลูกอย่างดี ดังบทละครว่า

เดินพลางทางอุ้มลูกพลาง
บุกป่าฝ่าไพรแม่ไม่ เคย
.....
เสียงเสื่อแรดข้างกว้างทราย
เส็ดลอคคอกคลูก เข้าโศก

เห็นทุกข์แม่บ้างพอสังข์ เฮ้ย
เพราะกรรมทราวม เขยเจ้า เกิดมา
.....
ใจหายอกสั่นขวัญหนี
เทวีอุ้มสังข์ดำ เนิบไป
(สังข์ทอง : ๒๒ - ๒๓)

แม้จะลำบากยาก เข็นสีกเพียงไร ความรักที่มีต่อลูกก็ไม่เสื่อมคลาย นางสู้อดทนเลี้ยงลูก
ตลอดมาหลายปี

○ เมื่อนั้น
 อยู่ด้วยยายตาได้ห้าปี
 ครั้นคำตักน้ำตาข้าว
 เก็บผัก เทียวหักพินมา
 คุ้ม เอาลูกน้อยทอยสังข์
 เลี้ยงไว้จะได้ เป็น เพื่อนตัว

โฉมจันทร์กัลยามารศรี
 ยากแค้นแสนทวิทุก เวลา
 ครั้นรุ่งเช้าเจ้าเข้าป่า
 กัลยาคำขายได้เลี้ยงตัว
 สุกกาสิงแม่แล้วทอขุนหัว
 ขุนหัวไม่ช่วยแม่ด้วยเลย
 (สังข์ทอง : ๒๓)

เมื่อรู้ว่าลูกถูกจับไป นางก็เสียใจมากมายจนถึงกับจะฆ่าตัวตาย ดังปรากฏในบทละครว่า

ไฉน
 สองกรช้อนทรวงเข้าโศกา
 แนนไปไม่ได้สมประดี
 ตายายนวคตินคืนคง
 ตาจวดยายชิงทิ้งขว้าง
 สองเต่าเข้าปล้ำน้ำตาคลอ

ล้มนางกลางคืนไม่ เจยหน้า
 กัลยาถึงเกลือกเลือกองค์
 เกศคิดต้องละอองผง
 โฉมยงจับมีศกรีคคอ
 นางจางเถาวัลย์จะพันคอ
 แก่จากคอบางพลางรำไร
 (สังข์ทอง : ๔๖)

ครั้นเมื่อรู้ว่าลูกอยู่ในอันตรายก็รีบไปช่วย โดยไม่คิดถึงชีวิตของตนเอง ดังในบทละครว่า

เมื่อนั้น
 ได้ข่าวลูกแก้วแววไว
 สองกรช้อนทรวงเข้าผางผาง
 ผุดลุกหันหมุนหมุนมา

นางจันทร์ชนนีสรีใส
 หังจะขาดใจตายด้วยลูกยา
 หังนางจะม้วยด้วยสังข์ขาร์
 ตรงไปยังท่าขาลาลัย

บาทาแตกศุพทอง
ล้มลุกคลุกคลานทะยานไป

หนามต้องตามคิดหาปลิดไม่
กลัวจะไม่ เห็นองค์พระลูกยา
(สังข์ทอง : ๔๔)

เมื่อทราบข่าวว่าลูกยังไม่ตาย นางก็ดีใจและยอมทำทุกอย่าง เพื่อจะได้พบพระสังข์ผู้ เป็นลูก
ครั้งพบกับลูก เห็นลูกไม่ได้สติ นางก็ เสียใจมากมาย

เมื่อนั้น
เห็นพระโอรสยศไกร
นางสวมสอดคอดองค์พระลูกรัก
ชลนัยน์ไหลหลังพรังพราย

นางจันท์ เทวีศรีวิส
มาร้องไห้แม่ยังไม่ถึงกาย
นางลักษณะอกสั้นขวัญหาย
โถมฉายนิงไปไม่สมประดี
(สังข์ทอง : ๒๐๑)

พฤติกรรมของนางจันท์ที่แสดงออกต่อพระสังข์ผู้ เป็นลูกนั้น เรียกได้ว่า เป็นแม่ผู้ประ เสิร์ฐ
เพราะนางมีความรักให้ลูกตลอด เวลา ไม่ว่าลูกจะตกอยู่ในสภาพใดร่างกายจะผดผกติดอย่างไร
นางก็ดูแล เลี้ยงลูกอย่างดี ถึงแม้ว่าลักษณะของลูกทำให้นางต้อง เคียดร้อนลำบากยากแค้นแสนสาหัส
นางก็มิได้ป่นและย่อท้อต่อความยากลำบาก กลับมานะพยายามอดทนสู้กัดฟัน เลี้ยงลูกมาอย่างดี พร้อมทั้ง
จะปกป้องลูกตลอด เวลา พฤติกรรมที่นางจันท์ได้แสดงพฤติกรรมของผู้ เป็นแม่ในสังคมจริง ว่าการ
เป็นแม่ที่ดีนั้นควรจะมีลักษณะอย่างไร พฤติกรรมในข้อนี้ของนางจันท์ จึง เสนอสารแฝงไว้ว่า "ความรัก
ของแม่นั้นยิ่งใหญ่ ยากนักที่จะมีสิ่งใด เปรียบได้"

นอกจากนั้นบทบาทและพฤติกรรมที่นางจันท์แสดงออก เช่นนี้ ยังแสดงความหมายแฝงไว้อีก
อย่างหนึ่งว่า "ผู้ เป็นแม่มีหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ดูแล เลี้ยงลูกของตนให้ดีที่สุด ไม่ว่าลูกจะอยู่ใน
สภาพใด ต้องให้ความรัก ความอบอุ่นแก่ลูก มิใช่ เมื่อเห็นลูกผดผกติดก็ทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ" นางจันท์
เป็นตัวอย่างที่ดีในเรื่องนี้ ผลการให้ความรักความอบอุ่นแก่ลูกอย่างจริงจัง ก็สนองตอบนางใน
ภายหลัง นั่นคือพระสังข์ผู้ เป็นลูกก็มีความรักความกตัญญูต่อนางใน เวลาต่อมา

นางจันทา

ฐานะของนางจันทานั้น เป็นสนมของท้าวศรีวิมล นิสัยของนางมีความทะเยอทะยานใฝ่สูง มีความอิจฉาริษยา เจ้าเล่ห์เพทุบาย ซึ่งปรากฏในบทละครว่า นางอิจฉามเหสีจันทเทวี ใฝ่อยากคิดสินบนนางแม่ครัวและโหรบิด เป็นความจริง เพื่อประโยชน์ของนางจันทาให้นางจันทาคงต้องถูกเนรเทศพร้อมกับพระสังข์ ดังบทละครว่า

ฝ่ายนางจันทามาถึงห้อง	เสรำหมองตรงจิดคอยอิจฉา
อาบ เอิบกำ เรียบด้วยโศคา	ผ่านฟ้าว่าใครมีครรรภ์
สมบัติจะยกให้ลูกครอง	มีสองต้องคิดผัดผัน
ท่านมียศศักดิ์จะรักกัน	ลูกเต้า เหล่านี้จะหมองมัว
ที่ไหนจะได้พระบุรี	สาวศรีจะชวนกันยิ้มหัว
ยิ่งครีกยิ่งตรงยิ่งหมองมัว	จึงเรียกนางแม่ครัว เข้าห้องใน
สาวศรีจงเห็นดูเรา	เบี้ยข้าวเงินทองจะกองให้
จงช่วยบิดง่าเอาไว้	เอาทองไปให้แก้โหรา
เขียนหนังสือสับกำซบสิ่ง	เราหวังไว้ใจเจ้าหนักหนา
ถอดแหวนสิ่งให้มิได้ซ้ำ	มีข้าถึงใจให้พลาง
	(สังข์ทอง : ๑๒ - ๑๓)

นางจันทาเป็นคนฉลาดแกมโกง จะเห็นได้จากการหาจังหวะและโอกาส เพื่อให้ได้ช่องทางทำลายผู้อื่นให้พ้นทางของตัวเอง เช่น เมื่อคิดสินบนโหรแล้ว พอได้โอกาสนี้ใช้โหรเป็นเครื่องมือบิดเบือนความจริง โดยพูดท้าวศรีวิมลให้โหรมาทนายลูกของนางจันทาที่เป็นหอยสังข์ใหม่ ดังในบทละครว่า

พูดว่าอนาถประหลาดจิด	ข้าคิดพิศวงสงสัย
ลูกคน เป็นหอยน่าน้อยใจ	หา เบียงอย่างไ้มแต่ก่อน

มีครรภ์ เหมือนกับก็พร้อมตัว	ศิษย์ก็ยิ่งกังขา
เดิมว่าโอรสทายท่านายมา	แต่แรกชยายจะทรงครรภ์
ว่าโอรสนั้นจะมีบุญ	ได้ เพ็ดขลุไวัตามท่านายผืน
เข้าไฟให้หายโรคน	แล้วทรงธรรมศรัทธาม เนื้อความดู
	(สังขยทอง : ๑๖)

นอกจากนี้ยังหาจังหวะสำหรับ เพื่อให้เกิดความ เชื่อถือในคำทำนายหมของโหร โดยอ้าง เหตุผลต่าง ๆ เพื่อให้นางจันทน์ต้องออกจากวังไปว่า

เมื่อนั้น	จันทาแสนกลคนขยัน
เห็นสองสลบทบทับกัน	ผืนผืนรินน้ำกุหลาบมา
ชโลมองค์ทรงทาทังสองศรี	ค่อยได้สมประคองที่โทษหา
แล้วโลม เล้ากส่วาคำด้วยหยาบซ่า	เคราะห์กรรมทามาจะโทษใคร
โหรเล่าไซ้ เขาจะชั่วช้า	เคยนับถือมาแต่ไหนไหน
จาไปให้สิ้น เคราะห์ภัย	เกลือกไป เคราะห์นั้นจะบรรเทา
ไม่มีวายดับชีพสูญหาย	มิใช่ล้มตายอะไรเล่า
แต่พอ เคราะห์นั้นค่อยบรรเทา	แล้วเราจึงรับกันกลับมา
	(สังขยทอง : ๑๘)

นิสัยของนางจันทน์นั้นค่อนข้างจะมุทะลุ จะต้องทำในสิ่งที่ตนต้องการให้ได้ เมื่อไม่ได้ด้วยเส่ห์ ก็เอาด้วยกล นางหวังจะเป็นมเหสีเอกแทนจันทน์เทวี ไซ้อุบายหลอกล่อจันทน์ธิดาของนางเอง สอนให้ เพ็ดขลุท้าวายศวิมล เพื่อขอให้ยกสมบัติและยก เมืองให้นางจันทา ผู้เป็นแม่แทนนางจันทน์ดังปรากฏใน บทละครว่า

ไว้ เอยไว้ฟัง	สมตั้งใจจิตฉัจฉา
ร้อง เรียกบุตรจันทมา	เลี่ยมสอนให้ว่าสารพัน
.....
เมื่อนั้น	นวลนางจันทศรีสาส
จาความารครที่สอนไว้	ก็อใจไม่รู้ว่าจะขุนเคือง
พูดว่าประสาทหารก	หมิ่นยกชื่อความคาม เรื่อง
บิดาว่าไว้จะให้ เมือง	ราว เรื่องระปือลือชา
ลูก เกิด เพริศพลัด เป็นสตรี	ไมควรที่สมบัตินักดา
จะขอที่ประทานให้มารดา	ให้ เลื่องชื่อลือชาสดาวร
แทนที่แม่หนีไปจากวัง	แต่งตั้งแทนคนแม่คนก่อน
	(สังข์ทอง : ๒๙ - ๓๐)

นิสัยอีกอย่างหนึ่งที่แสดงออกมาก็คือปากแข็ง ไม่ยอมรับในสิ่งที่คนทำ คือ เมื่อทำวายศวมลูรู้ทันว่าเป็นอุบายของนางที่ให้ลูกมาขอตำแหน่ง นางก็ปฏิเสธว่ามีราชการเลี่ยมสอนของนาง ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น	จันทา เสียวไส้อยู่ในหน้า
เสียวใจพูดไปด้วยปัญญา	อนิจจา เคราะห์ร้ายให้อายคน
นั่งอยู่ตึกก็มีาทษ	ไว้ไปรดชกใช้ให้ เห็นหน
วอนมา เฝ้าองค์ทรงสกล	ให้คนพลอยผิตบางคิดดี
ลูก เต้าบ่าแค้นมันแสนงอน	ใครสอนอย่าบอกออกมาที่
ขนขนาน เจ้าไว้เมื่อไรมี	หยิกดีเท่าไรก็ไม่จำ
เก็บ เอา เขาพูดที่ไหนไหน	พูดให้คิดต่อ เป็นข้อข่า
นี้ใครสั่งสอนจะช้อนคำ	เที่ยวจำ คำมูลมาพูดเอง
	(สังข์ทอง : ๓๐ - ๓๑)

เมื่อวิธีแรกไม่ได้ผลก็ใช้วิธีใหม่ โดยให้ยายเล่าสู่เมธาทำเสน่ห์ยาแฝด ซึ่งก็คิดลึนบน
นาง ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อวัน	นางนางจันทาม เผลี
ปราศรัยด้วยยายอินดี	มานั่งถึงนือยากัมคลาน
ข้า เห็นหน้ายายค้อยหาใช่	ยินดีมีใจ เกษมศานต์
จงช่วยให้ เสร็จสำเร็จการ	ยาย เมตตาหลานจะแทนคุณ
เงินทองจะกองให้ยายเล่า	ขวัญข้าวค้ายามีให้สูญ
หยูกยาหามาพร้อมมูล	จะขุนราคาค้ายายาย
	(สังข์ทอง : ๓๓)

ความทะเยอทะยานและการกระทำของนาง ได้ผลทำให้ท้าวศรีวิมลลุ่มหลง ยกย่องให้เป็น
มเหสี และนางจันทาก็อาศัยเสน่ห์ยาแฝดนี้ทำร้ายพระสังข์ ด้วยการเพ็ดทูลท้าวศรีวิมลให้จับพระสังข์
ไปฆ่า ครั้นเมื่อใดที่ท้าวศรีวิมลได้สติ นางก็จะใช้เสน่ห์กลมารยาที่ท้าวศรีวิมล เชื่อในคำพูดของ
นางทุกอย่าง ดังบทละครว่า

เมื่อวัน	จันทาคัว เบี่ยงเป็นาหุญ
เดียดหุ้งพ่องพสำนทะยานใจ	เข้าใกล้แฝงหลังบังองค์
ร้ายมนต์ เป้ากลางทางทูลมา	อนิจจาผ่านฟ้านี้คนหลง
เหตุโรจิ่งให้วงยงง	หลง เชื่อฟังมันฉันท
เพลิงกาฬจะมาผลาญพระบุรี	เพราะลูกคนนี้หรือมิใช่
แม้มีดวงลงคงคำสย	ภูวาโนยจะมีวามรณา
ฟัง เมียมแก้ว	จริงแล้วลืม เสียที่เจ้าว่า
ล้อมสร้างวางองค์พระลูกยา	เหวยเหวย เสนาเอาตัวไป

ผูกมัดรัดดวงใจให้มรณา

เพลิงกาฬจะมาผลาญเอาเวียงชัย

จะงควัวช้านานไม่ได้

เร่งไปยึดถืออย่าได้ช้า

(สังข์ทอง : ๔๘)

นิสัยฉลาดแกมโกงนี้ นางจะใช้อยู่ตลอดเวลาเพื่อให้ความผัดพันตัว ครั้นเมื่อท้าววยศวิมล ได้สติจากการเตือนของพระอินทร์ นางจึงทราฐูเข้ากลัวความผิด ก็ใช้อุบายที่จะทำให้อ้าววยศวิมล อายนางสมมก้านัล ข้าราชการบริหาร มิให้รับนางจันทกลับมากับมา ดังบทละคร

เมื่อนั้น

ครั้นได้รู้ข่าวว่าท้าวไท

อกใจทีก็กบฏกบฏ

แม่นิ่งงาให้ไปรับกลับมา

จำกูจะคิดปิดความ

ให้ท้าวเธอออกสูหมูก้านัล

นางจันทานารีศรีวิไล

จะคลาไคลไปรับนางจันทมา

ด้วยตัวทำผิดริษยา

เห็นว่าจะไม่พ้นโทษทัณฑ์

ห้ามปราม เปรียบ เปรย เย้ยหยัน

อย่าให้ไปรับมันเข้ามา

(สังข์ทอง : ๑๘๐)

ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของจันทาที่แสดงออกมาในบทละครดังกล่าว ได้แสดงให้เห็น ความมีกิริยาใหญ่โตสูง จนเกินขอบเขตฐานะของตน ความไม่พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ หวังในความสุขสบาย และโลภในสมบัติจนเกินขอบเขต ผลสุดท้ายก็ได้รับความผัดพัน นอกจากนั้นพฤติกรรมของนางจันทายังสะท้อนให้เห็นการเล่นพรรคเล่นพวกในสังคม การกินสินบาทคาบสินบน ความไม่ซื่อสัตย์ต่อตนเอง รวมทั้งการสั่งสอนธิดาไปในทางที่ไม่ถูกต้อง บุคลิกลักษณะนิสัยและพฤติกรรมดังกล่าวของนางจันทา จึงเสนอความหมายแฝงไว้ให้ได้คิดจากตัวละครว่า "การไม่รู้จักรัประมาณในฐานะของตน และกระทำการใด ๆ จนเกินขอบเขตความสามารถ อาจสร้างความผัดพันและก่อผลร้ายให้เกิดแก่ตนในภายหลังได้" หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ "การปฏิบัติตามภาณิดที่ว่า อย่าฝืนสูงให้เกินศักดิ์ และควรรู้จักรัประมาณตน"

นางมณฑา

นางมณฑา เป็นมเหสีของท้าวสามนต์ บุคลิกและพฤติกรรมของนาง นับได้ว่าเป็นภรรยาที่ดี เป็นคู่คิด คู่ปรึกษา และให้สติสามี ไม่ทำสิ่งใดโดยไม่ได้รับคำปรึกษาจากสามีก่อน ทั้งยังไม่สนับสนุนในสิ่งที่ไม่เหมาะสมไม่ควร แต่จะสนับสนุนการกระทำที่ถูกต้องมากกว่า ลักษณะดังกล่าวปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น

จึงทูลสนองพระบัญชา
จะให้ เป็นแก่นสารแก่บ้านเมือง
ตามแต่ภูวไนยจะ เห็นดี

นวลนางมณฑา เสนหา

ซึ่งศรีสมานี้ต้องประเพณี
ได้สื่อ เลื่องไปทั่วทุกกรุงศรี
อันนี้บ่องไม่ขัดคัดทาน
(สังข์ทอง : ๑๘)

เมื่อรจนานายอมเลือกคู่ แต่เกรงความไม่ดีจะเกิดแก่บุตร จึงคิดการใหม่โดยปรึกษากับท้าวสามนต์ให้รจนาเลือกคู่อีกครั้ง แต่ก็ได้บังคับใจนางรจนาให้นางเลือกเอง นับได้ว่าเป็นแม่ที่คิดคนหนึ่ง เพราะห่วงใยอนาคตของลูก ดังบทละครว่า

กูซึ่งนำหน้าลูกว่ายาก
มีงเห็นอ้ายเงาะว่าเหมาะงาม
ว่าพลางทางกลับเข้ามาเฝ้า
ข้าไปตามฮี้ลูกแสนร้าย
หลาคนักมารักอ้ายเงาะป่า
แต่พระได้ออกโอรสไปรดไว้
ครั้นจะลงโทษทัณฑ์มันเล่า
ไปรดเพียงขับไล่ เสียให้พ้น

เหน้อยปากรำคาญขี้คร้านตาม
จะแรตามมันไปช่างไม่อาย
กระซิบทูลแบ่งเบา เบียงบ้าย
มันซูด เป็นแยบคายไม่เข้าใจ
ชอบลงอาญาอย่าปราศรัย
ให้เลือกตามชอบใจทั้งเจ็ดคน
จะนิบทาว่าเราทุกแห่งหน
มันอดคอยยากยากจนอย่าพาพา
(สังข์ทอง : ๔๕)

ความรักลูกนั้นมิได้อยู่ แต่ด้วยฐานะที่เป็นใหญ่จะกระทำสิ่งใดลงไปมากก็เกรงจะเสียผู้ใหญ่
ไม่เป็นที่ยำเกรง ดังนั้นแม้จะสงสารลูกก็ต้องวางเฉย มิให้มากหรือน้อยเกินไป จนเป็นที่ครหาของ
คนทั่วไปได้ ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	นางมณฑาทรม เพล
คิดพะวงสงสารพระบุตร	เทวีอัคคัยนกลับโศกา
ลูกรัก เฝ้าชะง่อนนอนนิง	นางนึ่งนึ่ง เจยอยู่ไม่ดูหน้า
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นอุรา	ชลดนาคล่อ เนตรสัง เวชใจ
	(สังข์ทอง : ๔๘)

การวางตน เป็นผู้ใหญ่ที่ดีมีอยู่ในตัวของนางมณฑา ซึ่งนางแสดงให้เห็นว่าเป็นคนยุติธรรม
ไม่เข้าข้างใคร เห็นสิ่งใดไม่ถูกต้องในฐานะผู้ใหญ่ ก็ต้องจัดการปรามให้ผู้นั้นที่เหมาะสมที่ควร
ดังจะเห็นว่า เมื่อหก เขยและธิดาทั้งหกทะเลาะกับเงาะและธรรณา ก็ออกมาห้ามปรามว่า

เมื่อนั้น	นางมณฑาทนากหูอยู่ไม่ได้
ลุก เดินออกมาว่าอะไร	ไม่เกรงเนื้อ เกรงใจผู้ใหญ่เลย
ล้วนแต่พี่น้องห้องเดียวกัน	จะมาพันกันได้แล้วหรือ เทวย
ลูก เต่า เช่นนี้ภูมิเคย	อกเหยียดแต่ละคนพันกำลึง
ธรรณาพาผิวออกไปเสีย	เจ้า เหล้านี้ห้าม เมียเสียมึง
เอออะไรอ้อฮังตั้งตั้ง	หน้าที่ลูกที่นึ่งซึ่งไม่ เกรง
	(สังข์ทอง : ๑๒๔)

นางมณฑาเป็นผู้ใหญ่ที่ดีแล้วยังเป็นภรรยาที่ดี คอยให้สติสามี เมื่อเห็นสามีกระทำในสิ่ง
ไม่ควรก็ยับยั้งให้สามีได้คิด ดังตอนที่ท้าวสามนต์ทำท่าตกใจกลัวจนเกินเหตุ ก็ให้สติท้าวสามนต์ว่า

เมื่อนั้น
 วังหนี เหนื่อยบอบทอบทหายใจ
 พ่อเจ้า เกิดพอกุณยอำวุ่นวาย
 ว่าแล้วลากสู่ดง
 เห็นผ้าตัวสั้นขวัญแหวน
 นางจวยจุดขุมมืออย่าคือคิ่ง

นางมณฑา เห็นผ้าตัวเงาะง่า
 จึงว่าใช้อะไรนี้มาซึ่ง
 ไม่วอดสู่อาย เขามิ่ง
 ผลักให้นั่งบนเตียง เสียงคิ่ง
 คอยจะ เล่นลูกยืมคืนทะเล้ง
 หยิกทิ้งทุบหลังให้นั่งลง
 (สังข์ทอง : ๑๓๗)

นอกจากนี้ยังเป็นคู่คิดที่ดีของท้าวสามนงค์ในการแก้ปัญหา เพื่อหมู่บ้านเมืองจากพระอินทร์ว่า

ผ่าน เอยผ่าน เกล้า
 เอยช่างสิ้นสติไม่ตรึตรอง
 ขอบใจโพธิ์ เขากล่าวถ้อย
 เมื่อเห็นว่าเงาะง่ามีความรู้
 เพื่อนพานถือตัวไม่กลัวใคร
 เห็นจะรุ่ง เรื่องอิทธิฤทธิ์
 แต่ก่อนผ่าน เกล้า เฝ้าขังโกรธ
 แฉน เงาะง่ารับผจญ เห็นพันอาย

อย่าขบ เขาทุกข์ทนมหมอง
 จงฟังน้องซึ่งจิตคิดดู
 ฟ้าให้แดงลูก เขย่น้อยออกกตอสู
 พระอย่าได้ลบหลู่ว่าชั่วช้า
 ฟ้าใจในคอนั้นแก่กลัวกลัว
 จึงหา เนื่อปลาได้มากมาย
 จงไปข่อยอโศก เสียให้หาย
 สตรีรายจะได้ เวียงชัยสืบ
 (สังข์ทอง : ๑๔๐)

นอกจากจะฉลาดในการวางแผน เป็นผู้ใหญ่และภรรยาที่ดีแล้ว นางมณฑายังรู้จักใช้คำพูด
 เพื่อให้คนใจอ่อนยอมช่วย เหลือคนโศก เจาะกับเงาะง่า นางมีวิธีพูด เพื่อให้เงาะง่าใจอ่อนจนในที่สุดท้ายยอม
 รับอาสาไปตีคสังข์ให้ ว่า

เมื่อนั้น
เห็นเจ็ดพระธิดายาใจ
ตั้งใจดูนางไม่วางตา
งามโฉมชะช้อนช้อน เหวอองค์

หมอกษัตริย์นับร้อยน้อยใหญ่
ให้คิดคิดสมัยในรูปทรง
เสนหารูมรีงคะสิงหลง
งามขนงวางพิศครวีโสภา
(สังข์ทอง : ๘๕)

ธิดาทั้งหมดของท้าวสามนคั้นนอกจากจะมีรูปร่างงดงามแล้ว พฤติกรรมที่แสดงออกอย่างหนึ่ง ก็คือ ชอบคนรูปสวย รวยทรัพย์ มีฐานะ ซึ่งจากการเลือกคู่ของนางจะพบว่าคู่ครองที่เลือก ล้วนแต่ เป็นลูกกษัตริย์ รูปร่างหน้าตา งดงามทั้งหมดคน ดังละครว่า

เมื่อนั้น
แต่ เกื้อ เกื้ออวยอวยวุ่นวายใจ
อันหก เทวีคีนาง
เมียงม่ายหมายกึ่งพวงมาลา

ทั้ง เจ็ดบุตรีศรีใส
เลือกกษัตริย์น้อยใหญ่ทุกหน้ามา
เลือกได้รูปร่างงามหนักหนา
สวมหัตถ์กษัตริราชทั้งหกองค์
(สังข์ทอง : ๘๕)

ความชื่นชมในรูปลักษณะภายนอก ยิ่งแสดงชัด เมื่อเห็นธิดาเลือกได้ เเงาะรูปชั่วตัวลาย ก็ไม่พอใจ ถึงกับตัดพ้อต่อกันนางธิดา และตัด เป็นตัดตายในความ เป็นที่นี้ลงกัน เลยทีเดียว

แต่ครั้นเห็นพระสังข์ถอดรูป เเงาะ ความชื่นชมในรูปร่างงดงามภายนอกก็แสดงออกให้เห็น ชัดเจนว่าจิตใจในรูปร่างทั้งงดงามของพระสังข์ ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
เห็นพระสังข์นั่งดูตะลึงตะไล

ทั้งหกบุตรีผู้ใหญ่
พิศวงหลงใจหลง

งามจริงยิ่งมุนษย์ในใต้หล้า	น้อยหรือว่ารามรมย์สมสอง
สอดใส่ เครื่องประดับก็รับรอง	ฉิว เนื้อนวลละออดังทองทา
ดูกลางทางท่าสะ เทินอาย	ชกชายผ้าหมกัมหน้า
เมียงชม้อยคอยรับนิยาม	เสนาหาค้องจิตคิดใจ
	(สังข์ทอง : ๑๖๔)

นอกจากจะมองคนที่รูปร่างและลักษณะ เครื่องประกอบภายนอกแล้ว นิยายอีกอย่างหนึ่งคือ ความริษยาคนที่ได้คิดว่าคนจะ เห็นได้จาก การที่สามีหังทกหา เนื้อหาปลาแพ้ เงาะก็อีกจากรจนแล้ว พาลชวนทะเลาะ เพราะไม่พอใจ ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น	ทกนางต่างพิโรธโกรธขี้ง
ลุกขึ้น เดินตามมาคำอึง	ทำไมมึงจึงหัวเราะเยาะกู
เท็จจริงอย่างไรนั่นชั้นจ้าน	ใครปิดปากไว้ว่านอนอย่านิ่งอยู่
จงทองพองขน เป็นพันรู	ลบหลู่ดูหมิ่นถิ่นแคลน
ผิวหาปลาผีกได้นิกหนา	หม่อม เมียได้หน้าขึ้นกว่าแขน
คำคารม เปรี๊ยะ เปรี๊ยะออก เบียงแทน	ชินแค้น เปรี๊ยะ เปรี๊ยะ เย้ยเข้า
	(สังข์ทอง : ๑๖๑)

ความริษยานี้แสดงให้เห็นชัด เมื่อ เห็นเงาะ เปลี่ยนรูป เป็นพระสังข์ นำมา เปรียบ เทียบกับ สามีคนก็ เกิดความริษยาผู้ เป็นน้องว่า

แล้ว เหลียวดูผิวของตัวมึง	เห็นนั่งทุกข์ร้อนก็ค้อนให้
รู้กระนี้ที่หึงพวงมาลัย	จะเลือกเจ้าเงาะได้ เป็นของตัว

คำพิพากษานางสาว

เริงราหน้าบาน เป็นใบไม้

มานั่งทำวณ เียงอยู่กับผิว

ลมกลัวบิดารองว่าไป

(สังข์ทอง : ๑๖๔)

ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมที่แสดงออกอีกอย่างหนึ่งของนางทั้งหมดก็คือ การวางตนไม่เหมาะสมในฐานะของผู้เป็นที่โดยทั่วไปต้องดูแลปกป้องเอาใจใส่น้อง แต่นางทั้งหมดกลับซ้ำเติมรจนานา เมื่อเลือกเงาะและแทนที่จะวางเฉย เมื่อสามีทำผิดกลับเข้าข้างและช่วยคู่ครองกับเงาะ การเลือกคู่ของรจนานาไม่เป็นที่ถูกใจ นางก็ถึงกับตัดเป็นตัดตายขาดจากความเป็นพี่น้องกัน ซึ่งนับเป็นพฤติกรรมไม่เหมาะสม ทำให้ขาดความนับถือจากน้อง ซึ่งนางรจนานาเองก็ได้กล่าวไว้ว่า

เมื่อวัน	รจนานาได้ฟังทั้งหมดที่
หัวเราะเยาะหยันขึ้นทันที	เออนี้จะไรช่างไม่อาย
ออกมานั่งตั้งกระพุ่มพุ่ม	เจ้าคารั้สึการมาใจหาย
เมื่อแรกได้ผิวเงาะเยาะยุ่นวาย	ทั้งตัดเป็นตัดตายจะตบตี
ประเดี๋ยวนี้จะกลับมานับถือ	นี่ลืมไปแล้วหรือหม่อมพี่
เป็นผู้ใหญ่อะไรอย่างนี้	ข้ามืออยากไหว้ให้เสียมือ
	(สังข์ทอง : ๑๖๔)

ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมที่แสดงออกของธิดาทั้งหมดนี้ ได้ เสมอภาพของหญิงที่พิจารณาเลือกสามีเพียงฐานะรูปร่างภายนอก โดยไม่พิจารณาถึงความสามารถอื่น ๆ ของผู้จะมา เป็นสามี ความพอใจเพียงฐานะและรูปร่างหน้าตา นั้น ปรากฏว่ามิได้สร้างความราบรื่นให้ครอบครัวเท่าที่ควร กลับสร้างความผิดหวังให้แก่ตน ลักษณะ เช่นนี้จึงแสดงสารที่แฝงไว้ให้คิดว่า "ในการพิจารณาบุคคล โดยเฉพาะผู้ที่จะมา เป็นสามี หรือผู้นำในครอบครัวนั้นควรไตร่ตรองให้ลึกซึ้งถึงคุณสมบัติที่ตีทั้งภายนอก ภายใน มิใช่พิจารณาเพียงคุณสมบัติภายนอกที่มีเพียงรูปร่างหน้าตาและยศฐาบรรดาศักดิ์ เท่านั้น เพราะอาจก่อให้เกิดความล้มเหลวในชีวิตครอบครัวได้ แต่ถ้าเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติภายในที่ดี อันได้แก่

มีความรู้ความสามารถ มีนิสัยใจคอที่ดี ก็จะใช้ความสามารถให้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตที่มีความสุขได้"

นอกจากนี้พฤติกรรมของนางทั้งหก ที่กระทำคนไม่เหมาะสมนั้นยังสะท้อนให้เห็นข้อคิดเพื่อการปฏิบัติตนในฐานะของผู้ใหญ่ มีความหมายแฝงมาไว้ว่า "ผู้ใหญ่หนึ่งจะทำให้คนนับถือได้ ก็ต้องวางตัวให้เหมาะสม ไม่รังแกดูถูกและซ้ำเติมผู้ที่ด้อยกว่าตน" ดังนั้นทั้งหกที่กระทำให้นางรรณาไม่นับถือ

นางรรณา

ก. รรณาเป็นธิดาท้าวสามนต์ที่มีรูปร่างงดงาม เป็นที่ดั่งใจของชาย แม้แต่ เจ้าเงาะ ก็ยังพึงใจในรูปโฉมของรรณา ดังกลอนว่า

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะแสนกลคนขยิบ
พิศโฉมพระธิดาวิลาวัณย์	ผูกผาดผิวพรรณดังดวงเดือน
งามละม่อมพร้อมสิ้นทั้งอินทรี	นางในธรรณีไม่มีเหมือน
	(สังข์ทอง : ๒๓)

รรณานอกจากรูปร่างสวยแล้ว ยังเป็นหญิงฉลาดที่มีความคิด กล้าผจญกับความจริง และยอมรับสถานภาพของตน จะเห็นได้จากการเลือกคน โดยเฉพาะการเลือกสามี นางไม่สนใจเพียงรูปร่างภายนอกเท่านั้น แต่นางสนใจฟังไปให้ถึงถึงคุณสมบัติภายในของเงาะ ซึ่งในที่สุดคุณสมบัติที่มีในตัวเงาะก็ทำให้นางมีความสุขในครอบครัวโดยไม่เคียดร้อน

เมื่อนั้น	รรณานารีมีศักดิ์
เทพาอุบลแก้วกาน้ำชก	นางลักษณ์ดูเงาะเงาะจง
นางเห็นรูปสุวรรณอยู่ชั้นใน	รูปเงาะสวมไว้ให้คนหลง
ใครใครไม่เห็นรูปทรง	พระ เป็นทองทั้งองค์อร่ามตา

ชะรอยบุญเราไซ้จริงได้ เห็น
คิดพลางนาง เสี่ยงมาลา
ขอให้พวงมาลัยนี้ไปต้อง
เสี่ยงแล้วโถมยงนงลักษณ์

ต่อจะ เป็นคู่ครองกระมังหนา
แม้ว่า เคยสมภิรมย์รัก
เจ้าเงาะรูปทองจงประจักษ์
ผินพักตร์ทิ้งพวงมาลัยไป
(สังขีทอง : ๘๔)

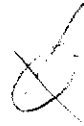
การเลือกคู่ของนางรจนามิได้มาจากความรักในครั้งแรก แต่นางเลือกด้วยเหตุผลที่เห็นว่า
น่าจะได้ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องบอกใคร และนางก็มั่นใจในการกระทำของตัวเอง ทั้งยอมรับสภาพ
การดำเนินชีวิตของนางโดยคหฺญี หังกลอนว่า

เมื่อนั้น

กล่าวแกลั้งแลสร้างทูลชนนี
แต่อย่าใส่ใจจริงของข้า
ซึ่งหมายมั่นครั้งลูกจะว่าไป
อันชั่วคหฺมิชจะไม่รู้
ถึงชนกชนนีจะชังชิง
ทั้งนี้สุดแท้แต่ว่าสนา
ยาก เย็นอย่างไรไม่ทุกข์ร้อน

นวลนางรจนามารศรี
ทั้งนี้เพราะกรรมได้ทำไว้
จะรักใคร่เงาะปานนั้นหาไม่
ที่ไหนใคร เลยจะเห็นจริง
แม้ข้าทวมปากอยู่จึงสู้บึ้ง
ลูกจะวิ่งวอนง้อขอโทษกรรม
จะก้มหน้าใช้กรรมมาให้สิ้นก่อน
มารดรอย่างทรงโศกาลัย
(สังขีทอง : ๘๕)


จากบทละครที่ยกมาแสดงให้เห็นว่ารจนาเป็นผู้ที่มั่นใจในการตัดสินใจ และการกระทำของ
ตนเอง แล้วยังไม่สนใจต่อคำปราชญ์ของพี่ ๆ และไม่เคียดคิดพึ่งพาใคร เมื่อมีครอบครัวนางก็จะ
ดำเนินชีวิตของนางเอง ปรากฏในละครที่นางได้ตอบพี่ ๆ ว่า


 เมื่อนั้น
 อุแม่ เอ๋ยอ้ออิงขึ้นมึงมัน
 ทำกรรมสมทบจะคบต่อ
 ถึงได้เงาะ เป็นผิวชั่วช้า
 อันผิวที่ดี เหลือ เป็น เนื้อหน่อ
 รูปร่างน้อยจ้อยอรอยใจ
 ถึงที่จะรุ่ง เรืองไป เบื้องหน้า
 ดีแต่จะมาพานรานทาง
 สำคัญว่าพี่น้องห้องเดียวกัน
 เป็นผู้ใหญ่ไม่ เหมาะมา เยาะ เย้ย

วิชาตอบไปขมิ้มมัน
 เสกแสวงสารพันโทษหนา
 มิชลูก เมียน้อยร้อยภาษา
 ก็สุดแต่วาสนาได้สร้างไว้
 เห็นต่อจะบุญหนักศักดิ์ใหญ่
 จงกอดไว้ เกิดคะย้อละวาง
 ก็ไม่ฟังวาสนาอย่าอวดอ้าง
 ไม่อวดสติสงข้างเลย
 มิรู้มัน เหลือเหลือแม่ เอ๋ย
 ช้า เกิน เลยไปมิ่งขอสมา
 (สังข์ทอง : ๘๑)

บทละครที่ยกมานอกจากจะแสดงความมั่นใจในตนเองแล้ว ยังแสดงให้เห็นอีกว่ารจนานางไม่เกรงใจและไม่กลัวใคร หากผู้ใดทำตนไม่เหมาะสม

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นคือ ความรอบคอบ ละ เยียยละเอียด ในการเลือกคนและดำเนินชีวิต จะเห็นได้จากการพิจารณาเลือกเงาะ เป็นคู่ ก็คิดจูงจูงเห็นรูปทองข้างใน แม้เมื่อจะมาร่วม เรียง เคียงหมอนรจนาก็มิได้ผลดีสามที่จะยินยอม เจ้าเงาะด้วยง่าย ๆ เพราะ เคียงรู้จักกัน แต่นางได้ถามสืบสวนความเป็นมาของเงาะ จนเป็นที่พอใจว่าไม่มีความลับต่อกัน และได้รู้ว่าสามีของนางเป็นคนดีพอสมควร นางจึงยอมร่วม เรียง เคียงหมอนด้วย ดังบทละครว่า


 น้อย เอ๋ยน้อยใจ
 ช่ม เห่งคะ เนงร้ายน่าอายนี้
 น้องยัง เคลือบแคลงไม่แจ้งความ
 นามวงศ์พงศ์ประยูรอย่างไร

นี้อะไรรุกรานหาญหัก
 นางค้อนควักชักหน้าแล้วว่าไป
 ออย่าว่าวามลามลวนหาควารไม่
 ประหลาด เหลือ เชื้อไพรหรือผู้ดี

ไม่บอกไม่เล่าเฝ้าแอบอิง
จะหยิกให้ขาเขี้ยวประเดี้ยวนี้
ยิ่งว่าให้หนึ่งเหมือนยิ่งยุ
จงแกลงแจ้งความให้งามแฉะ

แม้รักจริงนั่งอยู่อย่างรู้
อะไรนี้ไม่เสงี่ยมเสียมและ
คู่คู่ญาติเส้นศึแหละ
อย่าทะเลาะแหวะลวงหลอก เร่งบอกมา
(สังข์ทอง : ๑๐๔)

ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของรจนาทีกกล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่ารจนามีชีวิตเป็นหญิงแต่เพียงรูปสวยร้ายทรพย์เท่านั้น แต่นางเป็นผู้มีปัญญาและใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต ผิดไปจากที่ทั้งหกคนที่ไม่มีใครจะใคร่ครองและวางคนให้เหมาะสม หากจะเปรียบรจนากับสภาพคนในสังคมจริง รจนาก็เป็นตัวแทนของหญิงคนหนึ่งที่ใช้ปัญญาในการคิด และตัดสินใจ มีความมั่นใจในตนเองต่อการดำเนินชีวิตครอบครัว เป็นตัวอย่างที่ดีของหญิงในการเลือกคู่ครอง และปฏิบัติตนในการมีครอบครัว ดังนั้นบุคลิกลักษณะและพฤติกรรมดังกล่าวของรจนา จึงแสดงสารที่แฝงไว้ให้คิดว่า "สติปัญญาและความมั่นใจในตนเอง เป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะผู้หญิงหากได้มีโอกาสเลือกสามี ก็ควรใช้สติปัญญาใคร่ครองถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะมาเป็นสามีให้ลึกซึ้งเสียก่อน ไม่ควรเลือกเพียงฐานะ หรือรูปร่างหน้าตาเท่านั้น นอกจากนั้นการอยู่ร่วมเป็นสามีภรรยา ก็ควรจะทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน ไม่ควรมีความลับต่อกัน จะสร้างความราบรื่นและสบายใจให้แก่กันทั้งสองฝ่าย" ตัวอย่างของรจนาทีกกล่าวมา จะพบว่า รจนานี้ได้ทำความรู้จักเงาะจนแน่ใจในตัวสามีแล้ว จึงยินยอมเป็นภรรยาโดยดี

ข. พฤติกรรมอย่างหนึ่งของรจนาที่แฝงความหมายบางอย่างให้คิดถึงสภาพจิตใจของรจนาว่า ถึงแม้จะมั่นใจในตนเองอย่างไร แต่ความต้องการเป็นที่ชื่นชมของสังคมก็ยังมีอยู่ ดังที่นางแอบเอารูปเงาะของพระสังข์มาเผาไฟว่า

ครั้นเห็นตัวหัวมาครัวไฟ
พันชำระไปมิได้ยับ

ฉวยชำระได้ใหญ่เข้าเสี่ยงลับ
รูปเงาะไม่ยับยิ่งชดใจ

เหน็ด เหนื่อย เมื่อยแขนลั่นแรง เรี่ยว
นางโอรธาหาหินมาก่อไฟ

ทุกข้างหนึ่ง เหนียวน่าหมั่นใส่
เอารูปเงาะ เข้าใส่ในชักศึ
(สังข์ทอง : ๑๐๗)

พฤติกรรม เช่นนี้ของรจนาแสดงให้เห็นว่า ต้องการให้สังคมยอมรับในสถานภาพของตน
และครอบครัว ซึ่งรจนาก็ได้กล่าวไว้ในบทละครด้วยว่า

○ เมื่อนั้น
พลางชะช้อนวอนว่ากับสามี
ผู้คนทั้งปวงไม่ล่วงรู้
น้องว่าก็ไม่ เชื่อนี้ เนื้อ เคราะห์

รจนาแบ่งน้อยนวลศรี
จงปรานีน้อง เกิดอยากทรงเงาะ
ให้ เขาจะถูก เส้าช่าง เห็น เหมาะ
กลับจะมาหัวเราะน่าชังใจ
(สังข์ทอง : ๑๐๖)

พฤติกรรมดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นลักษณะร่วม ที่พึงพอใจของคนในสังคมว่า ยินดีในคน
สรร เสรียกย่อง และเป็นที่ชื่นชมของผู้อื่น ดังนั้นการแสดงออกของรจนาจึงให้สารแฝงมากับพฤติกรรม
ของนางว่า "บุญยังคิดยึดในลามยศสรร เสรี สุข"

ค. ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งของรจนาที่แสดงออกก็คือ ความเจ้าคิด เจ้าแค้น
ไม่ยอมแพ้ จะเห็นจากบทละคร เมื่อถูกขับไล่ไปอยู่กับเงาะ แล้วถูกตี ๆ ชำเติม แต่เมื่อเป็นที่ของนาง
รจนาก็ย้อนกลับเอาบ้าง ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
สรวลพลางทางว่าข้าชอบใจ
ช่างแก้แค้นแทนท่าพอสาสมน
วันนี้้องจะความจรรจรล

รจนากลับยิ้มมิใคร่ได้
เมียมันจะได้ดูหน้ากัน
ที่เมียมาคำคารม เย้ยหยัน
ไปจุมกมมันให้เต็มตา
(สังข์ทอง : ๑๑๘)

เมื่อได้ก็แสดงอาการให้เห็นด้วยความสอแก่ใจว่า

เมื่อนั้น	รจนาสรวลสันต์ไม่กลับได้
เจ้าเงาะหัวรองออกไป	ทำนุ้ยปากบอกรูปให้ เมียดู
เห็นจุมูก เขยใหญ่ เลือดไหลหยด	แวงวันสิ้นทั้งหมดคนาคสู
สอแก่ใจมันลิดีผิวดู	นางยิ้มอยู่ในหน้าไม่พาทิ
แล้วแลดูที่สาวทั้งหกคน	เห็นหน้าหม่นหมองคล้ายคำมิดหมิ
ท่าแยบคายชายตาตุสมา	เทวียิ้มแย้มกระแอมกระไอ
	(สังขีทอง : ๑๒๐)

เมื่อ เป็นผู้ใหญ่ไม่ไว้ตัว	ยังจะมาว่าผิวช้ำหายาบหายาม
ชะพี่ เขยช้ำหน้างาม	บุ่มปามบ้ำ เลือดไม่เหือดเลย
นั้นแนแผล เก่าปาก เป้ากัด	ช้ำมาถูกหมัดนิจจา เอ้ย
ว่าพลางนางหัวเราะเยาะเย้ย	พี่เขยที่สาวจาวไป
	(สังขีทอง : ๑๒๔)

พฤติกรรมความต้องการแก้แค้นของรจนานี้ ได้สะท้อนภาพธรรมชาติของวิสัยมนุษย์
ในสังคมอย่างหนึ่งที่เรียกว่า "ทีโครที่มัน" หรือ "ได้พี่ชี้ยีแพะไล" นั่นคือ เมื่อใครทำให้เจ็บช้ำน้ำใจ
หากมีโอกาสก็จะโต้ตอบกลับเอาบ้าง แต่ถ้ารู้จักวางตน เป็นกลางไม่เข้าเติมผู้อื่นในขณะที่คนได้ตีก็ว่า
ก็จะไม่ถูกโต้กลับ พฤติกรรม เช่นนี้จึง เสนอสารมีความหมายว่า "คนเรานั้นถ้าเห็นไม้ล้มแล้วอย่าข้าม
เพราะถ้าถึงคราวตัวเองอาจจะแยกว่า เขาก็ได้"

ง. พฤติกรรมและนิสัยที่ตืออย่างหนึ่งของรจนาคือ การเชื่อฟังสามี เมื่อสามีไม่ชอบให้ทำ
งานสิ่งใดก็จะไม่ทำอีก ดังปรากฏในบทละครตอนที่เงาะห้ามรจนานี้ให้เอารูปเงาะไปทำลาย รจนาก็
สัญญาว่าจะไม่ทำอีก ดังบทละครว่า

ถ้าที่หลังยังยืนท่า เช่นนี้

จงทำโยยศิวให้อาสัญ

(สังขยทอง : ๑๐๘)

อีกตอนหนึ่ง เมื่อสามิปรามด้วยสายตาให้หยุดพูด และหยุดทะเลาะกับที่ ๆ นางก็หยุด
ตั้งบทละครว่า

พอรู้ เช่น เห็นอยู่ว่า เท็จจริง

สู้ปิดปากหากนึ่ง เสียคอกที่

จะให้ไว้หรือจะว่าออก เคี้ยวนี้

แล้ว เหลียวดูสามิเห็นขิงตา

แค่นใจคิดจะใคร่อยู่ทะเลาะ

แต่ เจ้าเงาะชื้อชวนไป เคหา

ดมน้ำลายรดศรีให้แล้วโคลคลา

ตามผิวออกมาไม่พริ่นพริ้ง

(สังขยทอง : ๑๒๑)

นิสัยอีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อรู้ตัวว่าตน เป็นผู้ผิด นางก็จะ เป็นฝ่ายงอนง้อขอโทษ และทำให้
สามิสบายใจด้วยการประจบ เอาใจจนคืนดีกันได้ ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น

นวลนางรจนาดวงสมร

จึงตามมางอนง้อขอโทษกรรม

วังวอนสามิศิริศิวไร

น้องได้ผิดหลังแต่ครั้งหนึ่ง

จะศิริธโรกรธขึ่งไปถึงไหน

ผิว เมียสองคนจนไว้

ชั่วดีก็ให้เห็นหน้ากัน

ถ้าที่หลังยังยืนท่า เช่นนี้

จงทำโยยโยยศิวให้อาสัญ

ว่าพลางนาง เข้าไปนวดพื้น

หลังไหลไหนคั้นจะช่วย เกา

ยื่นมือมาจี้ที่สีข้าง

จะหย่าร้างกันจริง เจียวหรือ เจ้า

เอนอิงพิงทับลงกับ เพลา

ถอนหนวดถอน เคราให้เจ้าเงาะ

แล้วหยิบหมากมาป้อนวอนขอชาน

ยียวนชวนผิวให้หัวเราะ

เคี้ยวประทานสักคำทำปะเหลาะ

แสร์งออ เขาะสรวลสันต์จ่านรรจา

(สังข์ทอง : ๑๐๘)

พฤติกรรมของรจนานี้ที่เชื่อฟังสามี และรู้จักประจบเอาใจขอโทษเมื่อทำผิด ทำให้พระสังข์ หายโกรธและรักกันเหมือนเดิม สภาพเช่นนี้จะปรากฏได้ในสังคมทั่วไป หากสามีและภรรยามีอาการ กินแห่งแคลงใจกันก็จะอยู่ด้วยกันไม่มีความสุข ต้องรู้จักยอมรับผิดและขอโทษปรับความ เข้าใจกัน จะทำให้ชีวิตสมรสราบรื่น พฤติกรรมเช่นนี้จึง เสนอสารที่แฝงไว้ให้แง่คิดในการดำเนินชีวิตของ ครอบครัวว่า "ชีวิตสมรสของ สามีภรรยา นั้นต้องรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา ให้อภัยและปรับความ เข้าใจ ซึ่งกันและกัน จะทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น"

จ. นิสัยอีกอย่างหนึ่งของรจนาคือ การเป็นลูกที่มีสัมมาคารวะผู้ให้กำเนิดอย่างเสมอต้น เสมอปลาย ทั้งยังกตัญญูต่อบิดามารดา การแสดงออกของรจนานี้จะพบได้จากบทละครที่หัวสามมด และนางมณฑาโลรจนานอกจากวัง นางก็ได้โกรธเคือง เมื่อถูกกลั่นแกล้งให้หาเนื้อหาปลา และรู้ว่า บิดาเข้าข้างคนผิด ก็ยังอดกลั้นและรักษาความควรไม่ควรไว้ นั่นคือการไปลามาไหว้ให้ความเคารพ บิดา และได้ทำเพียงคนเดียว ยังให้สามีทำด้วย ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
เห็นบิดาเคืองขุนขุนไท
จึงชวนผิวไปลาพ่อตาเสีย
นางสอนให้นั่งลูกคูกหลาน

รจนานูนหันหมิ่นไล่
เข้าข้างเขยใหญ่ก็เดือดดาล
อย่าอยู่ช้ำพาเมียออกไปบ้าน
กราบกรานท่านเสียหน่อยหนึ่งตามจน

(สังข์ทอง : ๑๒๔)

นอกจากให้ความเคารพบิดามารดาแล้ว รจนายังมีความกตัญญูต่อผู้บังเกิดเกล้า เมื่อได้รับ คำขอร้องให้ช่วยเหลือนางก็ไม่ปฏิเสธ ดังในบทละครว่า เมื่อนางมณฑามาขอร้องให้เกลี้ยกล่อมเงาะ ไปช่วยคัสสิภูบ้านเมือง นางก็ทำให้และในที่สุดพระสังข์ก็ยอมไปคัสสิให้ ดังบทละครว่า

โยธินจาพระสามี	ไม่ปรานีน้องจริงนึ่ง เสียได้
ควรรหรือมาสักหัดอาลัย	ช่างกระไรไม่คิดสักนิดเลย
ทุกข์ของมารดา เหมือนทุกข์ตัว	จะผินหน้าพึ่งผัวก็ เขื่อนเฉย
ดีแต่ทำ เปลา เปลาให้ เขา เขี่ย	อก เขี่ยจะอยู่ไปยมี
นางชะช้อนวอนแล้ววอน เล่า	แม้พี่ขอ เจ้าไม่โปรด เกศ
น้องจะลาอาลัย เสียวันนี้	เทวีศิทรวง เข้ารำไร
	(สังข์ทอง : ๑๔๔)

พฤติกรรมการแสดงออกของรจนา เช่นนี้ ได้ เสนอความหมายแฝงมาจากการกระทำของ รจนาได้ว่า "ในฐานะของลูกนั้น ต้องมีความเคารพบิดามารดาและกตัญญูต่อผู้ให้กำเนิด ลักษณะ เช่นนี้ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นลูกที่ดี"

๓) ตัวละครอื่น เท่าที่ปรากฏตัวละครเหล่านี้ จะทำให้บุคลิกภาพและ พฤติกรรมของตัวละครหญิงและตัวละครชายอื่น ๆ ได้แสดงบทบาทให้เห็นชัดขึ้น ตัวละครเหล่านี้ จะเป็น สัตว์ อมนุษย์ เทวดา และเหล่าข้าราชการ ได้แก่ ท้าวภูษงค์ นางพันธุรัต พระอินทร์ โทหะ เหล่าเสนาและข้ารับใช้ชายหญิงและตายาย

ท้าวภูษงค์

ท้าวภูษงค์ เป็นพยานาคที่เป็นใหญ่ในเมืองบาดาล เป็นผู้ที่ตั้งมั่นในศีลธรรม มีจิตใจดี รักและ ดูแลพระสังข์ดุจลูกของตน ดังปรากฏในบทละครตอนที่พบพระสังข์ว่า

ภูษงค์ส่งสารกุมารา	เข้าต้องรู้ว่าไม่บรรลัย
จับกรรช้อนองค์ เห็นกงจักร	น้อยหรือบุญหนักศักดิ์ใหญ่
จะเกิด เหตุเภทพาลประการใด	ใครช่างทำได้ไม่ปรานี
จะเอา เจ้าไปไว้ เป็นลูกยา	เห็นว่าบุญหนักศักดิ์ศรี

แล้วแก้ศิลาพลันหันที
 ครั้นถึงจึงวางบนแท่นแก้ว
 บอกลเมียรักพลันมีทันนาน
 ที่ไปได้มาแต่वार
 ช่วยแก้ไขให้คืนจะได้เลี้ยง

นาคีอุ้มพาไปบาดาล
 ผ่องแผ้วปรีดีเปรมเกษมศานต์
 บริวารแวดล้อมอยู่พร้อมเพรียง
 จมในชลธีไม่มีเสียง
 กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงไว้เอามุฏ
 (สังข์ทอง : ๔๓)

ความเมตตาอย่างจริงใจของท้าวภูษงค์นั้น ตั้งใจจะให้พระสังข์อยู่ในสภาพที่ดีที่สุด
 จึงส่งไปอยู่กับนางพันธุรัต เพื่อจะได้ส่งเสริมให้พระสังข์มีชีวิตที่ดีกว่าจะอยู่กับตน ดังปรากฏใน
 บทละครว่า

ฝ่ายท้าวภูษงค์ทรงศักดิ์
 ออย่าเลยจะให้กุมาร
 ด้วตายเป็นมายมาช้านาน
 จึงบอกพระสังข์ทองของใย
 ถึงรักเจ้าเอาไว้ไม่ได้ด้วย
 ไปกว่าบิดาจะม้วยมุต

คิดถึงแม่รักยักษา
 ไปเป็นบุตรรายาใจ
 ลูกหลานยักษิหามีไม
 ทอไซร์มิใช่เป็นมนุษย์
 จะช่วยบารุงให้สูงสุด
 ล้นสุดทุกข์ภัยที่ได้มา
 (สังข์ทอง : ๔๔)

แม้ขณะจะต้องจากพระสังข์ ท้าวภูษงค์ก็ยังสะเทือนใจด้วยความรักที่มีให้พระสังข์ว่า

จึงอุ้มลูกน้อยกลอยสวาท
 วางไว้ในลำเสาเกาทอง

นาคราชทูนเกล้าเสรำหมอง
 ทั้งสองโศกาคด้วยปราณี
 (สังข์ทอง : ๔๕)

นิสัยและพฤติกรรมของท้าวภูษงค์ ได้แสดงให้เห็นความเป็นผู้ใหญ่ที่มีจิตใจดี มีเมตตาต่อผู้ตกทุกข์ได้ยาก เมื่อช่วยเหลือได้ก็ไม่ละเลยที่จะช่วย หากเปรียบท้าวภูษงค์เป็นคนในสังคม สิ่งที่แสดงออกมาจากตัวของท้าวภูษงค์ก็คือ ภาพสะท้อนที่แสดงความเป็นอยู่ร่วมกันของคนในสังคมที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้นสารที่แสดงความหมายแฝงจากตัวละครท้าวภูษงค์ก็คือ "การอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น ควรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เท่าที่สามารถทำได้โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ"

นางพันธุรัต

ก. นางพันธุรัต เป็นยักษีนายสามิตายไม่มีบุตรสืบสกุล นางพันธุรัตและสามี เป็นเพื่อนสนิทกับท้าวภูษงค์ จิตใจของพันธุรัตที่มีต่อพระสังข์นั้นดีงาม และบริสุทธิ์ นางพันธุรัตรักพระสังข์ด้วยความรักอย่างจริงใจ แม้ใครห้ามปรามก็ไม่เชื่อ ดังที่โหราทักว่าไม่ควรเลี้ยงพระสังข์ไว้ นางพันธุรัตกลับโกรธโหโร ปรากฏในบทละครว่า

ได้ เอยได้ฟัง	มีคลุ้มกุ่มคลั่งตั้ง เพลงมลายู
เหมยย้ายโหราโหราจพาล	ช่าง เปรียบ เทียบพิศทานด้วยมารยา
มีงนี่ผูกจิตคิดคด	จะขบถจริงจังกระมังหนา
ภูไชร์จะได้ลูกยา	ก็คหน้าขวางคาหรือว่าไร
ภูไชร์่าชนาง เมรี	หลงด้วยโลกีย์หาดีไม
อันท้าวภูษงค์ทรงชัย	ชั่วแล้วที่โหนจะให้มา
ว่าพลางนางสังสาวสวรรค์	จงช่วยกันขับไล่ไสเสกศา
แต่นี้สืบไปอย่าให้มา	มันว่าภู เสนาให้ เป็นลาจ
	(สังข์ทอง : ๔๘)

บทละครในตอนนี้ยังแสดงนิสัยอย่างหนึ่งของนางพันธุรัตด้วยว่า เป็นผู้ที่เอาแต่ใจ
เชื่อมั่นในความคิดของตน ไม่ฟังใครง่าย ๆ

พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่นางแสดงให้เห็นอย่าง เสมอต้น เสมอปลายก็คือ ความรักอันบริสุทธิ์
 ที่ทำให้แก่พระสังข์ ปรากฏในบทละครว่า

แม่จะถนอมกลม่อม เกลี้ยง
 พออย่าได้กังขาราคี
 รุบทกลางนางอุ้มขึ้นใส่คอก
 คังควงอุทัยนิยนา

จะ เลี้ยง เจ้า เป็นบุตรนะ โฉมศรี
 พระบุรีจะให้แก่ลูกยา
 ความรักแสนสุด เสนหา
 แล้วสั่งมหา เสนาใน
 (สังข์ทอง : ๖๑)

ยิ่งอยู่นานวันพันธุรัตก็ยิ่งรักพระสังข์มากขึ้นไม่เสื่อมคลาย ดังกลอนว่า

นางถนอมกลม่อม เกลี้ยงรักษา
 จนพระชั้นมหาสิบท้าปี

มิให้พระลูกยา เจ้าหมองศรี
 ยิ่งทวีความรักอยู่ทุกวัน
 (สังข์ทอง : ๖๒)

ครั้งเมื่อรู้ว่า พระสังข์หนีไปก็ออกตามหาด้วยความรักและความเสียใจ เมื่อตามมาพบก็ยินดี
 ดังบทละครว่า

ยินดีนึกพิศเพงอยู่ เป็นศรี
 คบมือหัวเราะทั้งน้ำตา

ลูกรักของกูแล้วสิทปลา
 ร้องเรียกลูกยาด้วยยินดี
 (สังข์ทอง : ๗๒)

นางพันธุรัตทุ่ม เทใจใจและความรักให้พระสังข์มาก แม้ว่าข้อนวอนแล้ว สักเท่าไรพระสังข์
 ไม่ยอมมาพบ นางยิ่งเศร้าโศกหนักขึ้น จนกระทั่งออกแตกตายเพราะความเสียใจ ดังบทละครว่า

แม่ชื่อนวอนว่าหนักหนาแล้ว	น้อยหรือลูกแก้วไม่มาหา
ทุ่มทอดตัวลงทรงโศกา	สองตาแดง เพื่อดั่ง เลือดคนก
ทั้งรักทั้งแค้นแนบจิต	ยิ่งคิด เคืองขุนมุนหมก
กลิ้งกลับสับสาย เพื่อพก	นางร่ำร้องจนอกแตกตาย

(สังข์ทอง : ๑๔)

จากบุคลิกและพฤติกรรมของนางพันธุรัต เราจะพบความรักอันจริงใจที่มีให้แก่พระสังข์ ที่มีอิทธิพลในใจของคนเองทั้ง ๆ ที่เคยมีผู้หักทวงไว้ นางก็ไม่ยอมรับฟัง พฤติกรรมเช่นนี้ของนาง พันธุรัตทำให้พบความหมายที่แฝงมากับพฤติกรรมของนางว่า "ความรักที่บริสุทธิ์และจริงใจนั้น อาจพบได้ในคนที่มิใช่สายเลือดเดียวกัน" ดังความรักที่นางพันธุรัตมีต่อพระสังข์

ข. พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่พันธุรัตแสดงออกมาให้เห็นถึงความไม่ซื่อสัตย์ของนาง เพียงเพื่อจะไม่ให้พระสังข์หนีไปเท่านั้น คือการใช้อุบายทางวาจาหลอกพระสังข์มิให้จับความจริงได้ว่า นางจะไปป่าก็วันกันแน่ ดังปรากฏในบทละครว่า

เผชิญใจทักทิกนิกผูกพัน	คิดพรั่นกลัวลูกจะหนีไป
อย่าเลยจะแสรังแกสั่งล่อลวง	อย่าให้สว่างหมายคำสำคัญได้
ว่าไปเช้าแล้วกลับมาเร็วไว	ถึงจะหนีไปไม่พันกร
แม่จะไปป่าเจ็ดราตรี	พันปีจนฟังแม่สั่งสอน
บ่อน้ำช้ำยขวาเจ้าอาจารย์	ทอช้างหัวนอนเจ้าอย่าไป

(สังข์ทอง : ๖๒ - ๖๓)

แต่การกระทำของนางกลับยั่วยุให้พระสังข์อยากรู้ อยากเห็น และอยากพบกับความจริง มากขึ้น จนในที่สุดก็จับความจริงได้ว่านางโกหก และแอบละเมิดคำสั่งเพื่อไปพิสูจน์ยังสถานที่ถูกห้ามนั้น ผลสุดท้ายก็ทำให้พระสังข์ได้เรียนรู้ความจริงจนพบแล้วจึงหนีไป พฤติกรรมเช่นนี้ของนางพันธุรัตได้สะท้อนภาพของการอบรมและเลี้ยงดูบุตรด้วยอุบายที่มิใช่ความจริงนั้น จะส่งผลกระทบกลับมาในทางลบ

มากกว่าทางบวกแก่ตนเอง ดังนั้นพฤติกรรมของพันธูร์คนคนนี้ จึงได้แสดงความหมายแฝงไว้ว่า "การเลี้ยงดูบุตร และการผูกใจผู้อื่นไว้ทำได้คือน้ำใจ เหตุผลและความจริง"

ตัวละครท้าวภูงศ และพันธูร์มีลักษณะร่วมกันคือ เป็นมนุษย์ซึ่งมีวิชาคน สภาพต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตจึงแตกต่างกันไปจากคน แต่ทั้งสองสามารถปรับตัวให้อยู่รวมกันได้เป็นอย่างดีกับพระสังข์ โดยอาศัยความรักความ เมตตาและความ เชื่อ เพื่อต่อกันเป็นพื้นฐาน สภาพที่แตกต่างของมนุษย์ทั้งสองกับพระสังข์ จึงเป็นความแตกต่างระหว่างบุคคล เมื่อพิจารณาลักษณะที่แตกต่างจากคนของท้าวภูงศ และพันธูร์จะพบว่า ท้าวภูงศอยู่ใต้บาดาล สภาวะร่างกายโดยกำเนิดก่อนได้รับการพัฒนาจะเป็นงู ซึ่งเป็นสัตว์เดียดฉาน เมื่อเทียบกับคนแล้วถือได้ว่าชาติสกุลต่ำกว่าคนมากนัก ส่วนพันธูร์นั้น เป็นยักษ์ สภาวะร่างกายแต่ เดิมจะมีร่างกายกำยำ แข็งแรง ชอบบริโภคอำนาจและกำลัง มีจิตใจโหดร้าย กินสัตว์ และมนุษย์เป็นอาหาร ดังนั้น เมื่อเทียบกับคนแล้วถือได้ว่าสภาพจิตใจของยักษ์และชาติสกุลยังต่ำกว่าคน ด้วยลักษณะดังกล่าวของท้าวภูงศและพันธูร์ที่แตกต่างจากความเป็นมนุษย์ของพระสังข์ แต่สามารถ ทำตัวให้อยู่ร่วมกับพระสังข์ได้อย่างดี โดยอาศัยความรักความ เมตตากรุณา และความ เชื่อ เพื่อจริงใจ ที่ให้แก่กันและกัน เป็นพื้นฐาน ซึ่งพฤติกรรม ศุภ เศษฐศิริ (๒๕๒๓ : ๑๑๗) ให้ความเห็นว่า "ลักษณะขัดแย้ง ระหว่าง เผ่าพันธุ์มิได้ เป็นอุปสรรคต่อการอยู่ร่วมกัน ถ้าหากมีความ เชื่อ เพื่อเห็นอกเห็นใจ และรักใคร่ กับจริง" ดังนั้นลักษณะดังกล่าวจึงแสดงสารที่แฝงไว้ในความแตกต่างนี้ว่า "การอยู่ร่วมกันในสังคม แม้จะต่าง เชื้อชาติต่าง เผ่าพันธุ์ก็สามารถอยู่รวมกันได้อย่างมีความสุข ถ้าให้ความรัก ความจริงใจ และความ เชื่อ เพื่อ มีน้ำใจให้แก่กันและกัน" ดังนั้นพันธูร์และท้าวภูงศมีใจแก่พระสังข์

พระอินทร์

พระอินทร์ปรากฏในบทละคร ๒ ตอนคือ ตอนศึกสิ และตอนท้าววยศวิมลตามพระสังข์ บทบาทของพระอินทร์ที่แสดงพฤติกรรมมาให้ปรากฏในเรื่องนั้น พบว่าพระอินทร์จะ เป็นผู้ที่คอยชี้แนะ แนวทางที่ควรปฏิบัติให้กับตัวละครอื่น ได้แก่การช่วยให้ท้าวสามนต์ได้เห็นความสามารถ และคุณสมบัติ ที่แท้จริงของพระสังข์ ดังปรากฏในบทละครว่า ได้ปลอมตัวไปทำท้าวสามนต์ศึกสิพยับ เหาบ้าน เมือง จนพระสังข์ต้องแสดงความสามารถและถอดรูป เเงาะออก ท้าวสามนต์จึง เห็นคุณค่าและยก เมืองให้ ครอบครอง ดังปรากฏในเจตนาของพระอินทร์ว่า

มาจะกล่าววทไป
 ทิพอาสน์ เคยอ่อนแต่ก่อนมา
 จะมี เหตุมันแมนในแดนดิน
 จึงสอดส่องทิพ เนตรดู เหตุภัย
 แม้นมิไปช่วยจะม้วยมอด
 จำจะยกพหุลพล เทวา
 ชวน เจ้าธานีคีคสิพนัน
 จะสู้ให้จงงกตกาใจ
 พระสังข์ครั้งนี้จะถอดเงาะ
 ท้อตวจะได้ เห็น เป็นรูปทอง

ถึงท้าวสหัสสนัยน์ไตรตรึงษา
 กระด้างดั่งศิลาประหลาดใจ
 อมรินทร์ เร่งคิดสงสัย
 ก็แจ้งใจในนางรจนา
 ค่ายสังข์ทองไม่ถอดรูปเงาะป่า
 ลงไปล้อมพาราสามนค์ไว้
 น้ำหน้ามันจะสู้ใครได้
 ออกไปหาบุตรสุดท้อง
 งามเหมาะไม่มี เสมอสอง
 ทั้งท่านอง เพลงคลีตีตอยุทธ์
 (สังข์ทอง : ๑๓๔)

การช่วยเหลือของพระอินทร์อีกครั้งหนึ่ง คือการช่วยนางจันทน์ที่มีความสุข และได้พบลูกด้วยการแนะนำวายุศรีมลิให้ เห็นถึงความจริง และความผิดพลาดของตนจนต้องไปรับนางจันทน์และลูกกลับเมือง ดั่งบทละครว่า

มาจะกล่าววทไป
 ครั้นพระสังข์ได้ศึกปรีดา
 ยิ่งแค้นฤมลชนนี
 ท้าววายุศรีมลินันไซริ
 นางอาศัยอยู่ด้วยยายกับตา
 เทียว เก็บผักหักพินในพงพี
 จำกูจะพาให้อัฒาผิว
 จึงจะได้พบพิภตรูกรักนั้น

ถึงท้าวสหัสสนัยน์ไตรตรึงษา
 สมความปรารถนาอีกไว้
 ชื่อจันทน์ เทวีศรีวิส
 ยับไล่ เสียจากธานี
 แสนทุกข์ทรมาน เหมือนทาสี
 มาขาย เลี้ยงชีวี เป็นนิรันดร์
 ไปรับตัวโจมฉายผายผืน
 ใน เขตชัยที่สามนค์พารา
 (สังข์ทอง : ๑๓๖)

บทบาทและพฤติกรรมของพระอินทร์ที่ปรากฏ จึงเป็นผู้ที่คอยดูแลความเป็นไปต่าง ๆ ใน การดำเนินชีวิตของตัวละคร หากตัวละครใดที่ทำไม่ถูกต้อง ก็จะชี้แนะให้แก้ไขปัญหาคด้วยความเหมาะสม โดยอาศัยความสามารถของตัวละคร เองใหม่ และแก้ปัญหาด้วยตนเอง ด้วยสติ และมีความยังคิด ด้วย เหตุผลมากขึ้น บทบาทของพระอินทร์ในฐานะ เทวดาผู้ เป็นใหญ่และมีอำนาจ เหนือมนุษย์

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวว่พระอินทร์เป็นตัวแทนของความเป็นธรรม ผู้ที่อยู่ใน ธรรมนั้น พระอินทร์จะคอยช่วยเหลือท่นุบ่ารุง (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. ๒๔๒๑ : ๑๐๖) สมพร ร่วมสุข กล่าวถึงบทบาทที่สำคัญของพระอินทร์ว่า เป็นตัวละครมนุษย์ฝ่ายดี คอยให้ความ ช่วยเหลือคนดีที่ตกทุกข์ได้ยากให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน และพบความสุข (สมพร ร่วมสุข. ๒๔๒๑ : ๑๔๓) สัตตา ปานุทัย ก็ได้กล่าวว่าพระอินทร์มีบทบาทอนุเคราะห์ เฉพาะให้ เป็นคุณ (สัตตา ปานุทัย. ๒๔๒๐ : ๓๖) จากความเห็นดังกล่าวนี้ เมื่อนำมาพิจารณาบทบาทของพระอินทร์ใน เรื่องสังข์ทอง จึงกล่าวได้ว่า พระอินทร์ในฐานะผู้ที่เป็นใหญ่เหนือผู้อื่น ได้แสดงการช่วยเหลือคนดีให้ได้รับความสุข คือพระสังข์และนางจันทน์ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นคนดี เพราะทั้งสองคนมิได้สร้าง ความ เคียดรอนาให้ผู้อื่น แต่กลับ เป็นผู้ที่ถูกรังแก และถูกทำร้ายก่อนเสมอ

บทบาทและพฤติกรรมของพระอินทร์จึงแสดงความหมายที่แฝงมากับตัวละครพระอินทร์ว่า "ผู้ใหญ่หรือผู้ที่เป็นใหญ่ มีอำนาจเหนือผู้อื่นในสังคมนั้น มีหน้าที่ดูแลความเป็นธรรมในสังคม หากเกิด ความไม่ถูกต้อง ต้องเข้าไปแก้ไขให้เหมาะสมและเที่ยงธรรม จึงจะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างมี ความสุข"

โหรและเหล่าเสนาข้าทาสหญิงชาย

บทบาทและพฤติกรรมของโหรที่แสดงในบทละครนี้ พบว่าโหรนั้นไม่ถือศักดิ์ศรีหน้าที่ของตนเอง บิดเบือนความจริง ค้อสินจ้างรางวัล ดังปรากฏในบทละคร เมื่อได้รับหนังสือลับจากนางจันทน์ว่า

บัดนั้น
รับเอาหนังสือที่มีอมา

โหรใหญ่สงสัย เป็นหนักหนา
ใส่แว่นตาก็รู้ความ

นั่งนึกครึกครองอยู่ในใจ	โลก เห็นแต่จะได้ไม่ เกรงขาม
แม้ันดูมิรับกลับความ	ทองคำสามซึ่งจะคืนไป
ถ้าดูแก่ไขนางจันทา	เงินตราห้าซึ่งนั้นจะได้
จึงว่ากับสาวศรีด้วยศิว	พอแก่ไขได้ เป็นไรมี
	(สังข์ทอง : ๑๓)

เมื่อได้ช่วงจังหวะก็กล่าวปิด เป็นความจริงว่า

บัดนั้น	โหราใหญ่ได้กินสินจ้าง
สมจิตคิดไว้จะไว้หน้า	พลัดพรากจากปรากฏไปทางไกล
ทำคันตำรามาคูแล	ปิด เป็นอน เซียนแซแก่ไข
แล้วทูลพระองค์ผู้ทรงชัย	ทนายไว้มิใคร่จะคลาดคลา
เพราะบ้าน เมืองร้ายต้องกลายกลับ	พระองค์ว่ากับโอรสา
เป็นกรรมตามทันกัลยา	แม้ันพระบุตรา เป็นมนุษย์
จะ เลิศ เรื่อง เฟื่องฟูทั้งกรุงไกร	เคราะห์ร้ายกลายไป เสียสิ้นสุด
บ้าน เมืองก็จะล่มโทรมทรุด	มิวายมุดฉิบหายวายปราณ
แม้ันขับไล่ไปไกลบุรี	ธานีจะ เย็น เกษมसानต์
อย่าไว้พระทัยให้ เป็นนาน	เพลิงกาฬจะ เผาเอาพารา
	(สังข์ทอง : ๑๖ - ๑๗)

บรรดาเหล่าเสนาข้าทาสหญิงชาย ที่มีหน้าที่รับใช้ดูแลความปลอดภัยให้กับเจ้านาย แต่พฤติกรรมของบางคนนั้น มิได้ทำหน้าที่ของตนเองอย่างถูกต้อง เพราะเห็นแก่สินจ้างรางวัล จึงใช้หน้าที่ของตนไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ดังปรากฏจากบรรดาเหล่าเสนา และข้าทาสหญิงชายที่ได้สิ้นบนของนางจันทา ก็ใช้หน้าที่ของตนทำตามคำบัญชาของจันทาเพราะรางวัลที่ได้รับ ทำให้นางจันทาและพระสังข์ต้องได้รับความลำบาก และยุ่งยากในชีวิตมากขึ้น ดังปรากฏใน

บทธะครว่า นรรคาเสนาและข้าทาสหญิงชายที่ได้รับสินบนของจันทา รับผิดชอบต่อความแผนเพื่อให้นางจันทาออกไปพ้นวังโดยเร็ว ดังนี้



บัดนั้น

รู้กันในกลยลน
กิน เหล้า เม้าบั้งโจงเจง
ด้วยกลัวไฟริจะปีทา
จะมีโทษแต่ข้าน้อย
มีกรรมจำ เป็น ภัยใจ

.....

บัดนั้น

รับ เอาโฉมงามทรามวัย
ทูลว่าภูมินทร์พระปิ่นเกล้า
เชิญแม่มาไปให้พ้นวัง
ทำให้คนยากลำบากด้วย

.....

เสด็จได้กินสินบน
จะฆ่า เทวีกี่มิได้
โหนโหนไม่สิ้น เป็นคนตาย
เพื่อนกันช่วยจุดมฤตวั

.....

ผ่ายว่า เสด็จ เป็นพาล

สาวใช้ผู้ร่วมชัชฉาสัย

ลอบ เข้าไปใกล้นางชชชช
ไม่ เกรงไม่ช่วยด้วยโอหัง
เดือนมาให้พาแม่คลาไคล
ดับความโศกสร้อยละห้อยให้
อย่าให้ข้าไทต้องภัยโทษ

.....

เสด็จที่ร่วมชัชฉาสัย

สาวใช้ขึ้นไปยังในวัง
อวรณ์ร้อนเรา เป็นหนักหนา
รับสั่งจะเข้าอยู่ว่าไร
ครวรวรหาทักรู้รักไม

.....

ขัดสนด้วยคน เขามากมาย
มารยาว่าไปตั้งใจหมาย
จะลองคาบกราย เสมนี่ดู
ผิดไปไม่ได้อย่ารู้ดู

.....

งุ่นงานไม่ไหวไม่ลาใคร

(สังขยทอง : ๒๐ - ๒๒)

บทบาทและพฤติกรรมของโหรและบรรดาเสนาข้าทาสหญิงชาย ที่แสดงออกนี้ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น อันได้แก่ นางจันทและพระสังข์ที่ต้องไปตกกระป๋าล่าบากเร็วขึ้น เพียงแค่ลีนจ้างเพียงเล็กน้อยก็ทำให้ไม่ซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ของตนเอง

พฤติกรรมที่แสดงออกเหล่านี้ ได้เสนอสารที่มีความหมายแฝงมากับการกระทำที่ไม่เหมาะสม ของโหรและบรรดาเสนาข้าทาสที่ว่า "ความละโมภเห็นแก่อามิสลีนจ้าง เป็นสามัญเลสของคน หากยอมให้เกิดขึ้นแก่บุคคลจะก่อความเดือดร้อนเสียหายให้แก่ตนเองและผู้อื่นในสังคมได้" ดังความละโมภเห็นแก่ลีนจ้างของโหรและข้าทาสหญิงชายที่ทำให้ไม่ซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ของตนเอง ส่งผลให้นางจันทและพระสังข์ต้องเดือดร้อน

พฤติกรรมนี้ นอกจากจะไม่ซื่อสัตย์ต่อหน้าที่แล้ว กิริยาวาจาที่แสดงออกของนางก้านัล และเสนาที่กินลีนบนนั้น ได้แสดงการไม่เคารพยำเกรง ทั้งยังลบหลู่ล่วงเกินด้วยวาจาและท่าทาง ดังปรากฏในบทละครที่กล่าวมาแล้ว พฤติกรรมเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นความหมายแฝงอันเป็นความจริงในสังคมบางอย่างว่า "มีเงิน เขาก็นับว่าน้อง มีทอง ก็นับว่าพี่" หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ "เมื่อมีวาสนา เขาก็พากันยกย่อง เมื่อหมดวาสนาก็พากันซ้ำเติม" ดังตัวอย่างของนางจันท เมื่อสิ้นวาสนาก็ถูกเหล่าบรรดาข้าทาสที่เคยเคารพนบนอบ ยำเกรง กลับมาลบหลู่ดูหมิ่นให้ซ้ำใจ

๓.๑.๓ วิเคราะห์ความหมายแฝงในสัญลักษณ์

ในบทละคร เรื่องสังข์ทองปรากฏความหมายแฝงในสัญลักษณ์ทั้งสองลักษณะดังนี้

๑) คำที่มีความหมายแทนอีกสิ่งหนึ่ง ที่เป็นสัญลักษณ์ปรากฏในบทละคร เรื่องสังข์ทองได้แก่ หอยสังข์ รูปเงาะ และรูปทอง

ก. หอยสังข์ ภาพหอยสังข์ที่ปรากฏในบทละคร จะเป็นเครื่องปกปิดร่างกายของพระสังข์ อยู่ตลอดเวลา ขณะเมื่ออยู่ในวัยทารกจนถึงห้าปี

* หอยสังข์จะเป็นสิ่งปกปิดห่อหุ้มพระสังข์ไว้ตั้งแต่กำเนิดจนถึง ๕ ขวบ จึงถูกนางจันททำลาย เบญจวรรณ ฉัตรระเนตร กล่าวถึงรูปหอยสังข์ใน เรื่องสังข์ทองว่า หอยสังข์เป็นลักษณะภายนอกของพระสังข์ อันได้แก่ รูปร่าง หน้าตา ท่าทางหรือบุคลิกภาพ ลักษณะหอยสังข์นั้นมีเปลือกแข็งไม่มีชีวิต และมีเนื้ออ่อนอยู่ในเปลือก จึงอาจเทียบได้กับเด็กที่ชอบซ่อนตัว ไม่ชอบแสดงเนื้อแท้ของตัวเอง มีลักษณะท่าทางเงิบขริม เงย ๆ ไม่ชอบพูดจา หอยสังข์เป็นสัญลักษณ์ของคนที่มีบุคลิกผิดแปลก

ต่างไปจากคนอื่น ที่เป็นเครื่องปิดบังความงามภายใน คือความงามของจิตใจไว้ (เบญจวรรณ
ฉัตรเนตร. ๒๔๑๘ : ๘๘ - ๘๑)

สัสดา ปานุกัณฑ์ กล่าวถึงรูปหอยสังข์ว่าการซ่อนรูปในหอยสังข์เป็นการซ่อนตัวให้พ้นจาก
อันตราย เนื่องจากถูกปองร้าย การซ่อนตัวเป็นความสมัครใจของพระสังข์ แม้จะออกจากสังข์
มาช่วยมารดาทำงานแล้ว ก็ยื้อหนีเข้าไปซ่อนอยู่ในหอยสังข์ตามเดิมอีก และที่มารดาทูลหอยสังข์
ทิ้งไป เท่ากับทำลายเกราะของพระสังข์ (สัสดา ปานุกัณฑ์. ๒๔๒๐ : ๑๔๔)

ความเห็นที่เกี่ยวกับหอยสังข์ในแง่ของสัญลักษณ์ที่กล่าวมา จึงเป็นบุคลิกภาพภายนอกที่ใช้
ปกป้องตนเองให้พ้นอันตรายจากผู้อื่น และเป็นเครื่องปิดบังอำพราง ความดีงามของจิตใจ จาก
เรื่องราวในบทละคร เรื่องสังข์ทอง พบว่าเริ่มกำเนิดของพระสังข์ก็แวดล้อมไปด้วยความอิจฉาริษยา
จากคนรอบข้าง คือนางจันทา และก็ถูกใส่ร้ายจนต้องออกจากบ้านเมืองไป ด้วยความผิดปกติกี่เป็น
หอยจึงไม่ถูกฆ่า แต่พอออกจากสังข์เมื่อคอนห้ำหวน ก็กลับถูกจับไปมา รูปหอยสังข์จึงทำให้พ้นอันตราย
ไปได้เมื่อยังเป็นทารก ดังนั้นรูปหอยสังข์จึงน่าจะเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง ที่แสดงถึงวิธีการปกป้อง
ตัวเอง โดยธรรมชาติของคนให้พ้นจากอันตราย ซึ่งพระสังข์เองก็ได้กล่าวไว้ในเนื้อเรื่องว่า เป็น
เพราะมารดาที่ทูลหอยให้แตก ทำให้พระสังข์ได้รับอันตราย ดังบทละครว่า

แม่ เจ้าประคุณทูลกระหม่อมแก้ว

จะกลิ้ง เกลือกอยู่แล้ว เข็นแผ่นมัน

เพราะแม่ค่อยหอยสังข์ยังไม่ทัน

จึงพลัดพรากจากกันกับลูกยา

(สังข์ทอง : ๔๒)

สัญลักษณ์ของหอยสังข์ดังที่กล่าวนี้ จึงแสดงสารที่แฝงมากับสัญลักษณ์นี้ว่า "ในสังข์มนี้ จะหา
ความปลอดภัยได้ยากนัก ทุกคนจึงต้องหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อปกป้องตนเอง" ดังเช่นพระสังข์ได้อาศัย
หอยสังข์ปกป้องตนเอง

ข. เเงาะและรูปทอง พระสังข์สวมรูปเงาะเมื่ออยู่ในวัยที่หนุ่มแล้ว และได้สวมรูปเงาะ
หลังจากได้ทูลตัวเป็นทองแล้ว การที่พระสังข์สวมรูปเงาะไว้ก็เพราะรู้ว่าจะได้ใช้ประโยชน์จากรูป
เงาะในการคิดความหามารดา

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๔๑๗ : ๑๐๗) ได้ให้ความเห็นว่า รูปเงาะคือสัญลักษณ์
ของสิ่งภายนอก" เบญจวรรณ ฉัตรเนตร ก็ได้ให้ความเห็นว่า เงาะเป็นสัญลักษณ์ของเปลือกนอก
หรือสิ่งภายนอก อันได้แก่ บุคลิกภาพที่ไม่ดี คำห้อย ไม่มีชาติสกุล และยากจนขึ้นแค้น ส่วนรูปทอง
ของพระสังข์นั้น เป็นสัญลักษณ์ของคุณสมบัติ และอุปสมบัติของพระสังข์ (เบญจวรรณ ฉัตรเนตร.
๒๔๑๘ : ๙๐ - ๙๖) สัลลนา ศิริเจริญ ได้วิจารณ์ตัวละคร "พระสังข์" ในแง่สัญลักษณ์ว่า

เป็นตัวแทนของความดี ส่วนพระสังข์ในรูปเงาะ เป็นตัวแทนของความมีดีซ่อนอยู่ แม้จะไม่ปรากฏ
ในขณะนั้น แต่ก็จะมีผู้พบเห็นภายหลัง (สัลลนา ศิริเจริญ. ๒๔๑๗ : ๙๐) ซึ่งลัดดา ปานุกัย ก็มี
ความเห็นท่านเองเดียวกันนี้ว่า การใช้สัญลักษณ์รูปเงาะ สวมรูปทอง เป็นการแสดงให้เห็นรูปธรรม
ของความดีและความงามนั้นถูกกซ่อนเร้นอยู่ (ลัดดา ปานุกัย. ๒๔๒๐ : ๑๔๕)

ความเห็นเรื่องพระสังข์ รูปเงาะ และรูปทอง ดังกล่าวนี้ผู้วิจัยก็มีความเห็นเหมือนกันว่า
ทั้ง ๓ สิ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แทนบุคลิกภาพและฐานะของตัวละครในช่วงเวลาต่าง ๆ จากบทละครเรื่อง
สังข์ทองจะพบว่า บทบาทและพฤติกรรมของพระสังข์ จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นช่วงๆ ถ้าย้อนไปยังตอน
แรก จะเห็นว่าทวยสังข์ก็เป็นเพียงบุคลิกภาพภายนอกอันหนึ่งที่พระสังข์ใช้ปกป้องตนเอง เมื่อเขารับ
ศรัทธาเติบโตและได้เรียนรู้ชีวิตจริงมากขึ้น โดยเฉพาะ เมื่ออยู่กับนางพันธุรัต ก็ได้เรียนรู้ว่านางพันธุรัต
และบริวารได้หลอกลวงตนว่าเป็นคน และยังได้เรียนรู้วิธีการปกปิดความจริงบางอย่างด้วยวิธีต่าง ๆ
ซึ่งได้แก่ การปกปิดความจริงของนางพันธุรัตที่มีให้พระสังข์รู้ว่าตนเป็นยักษ์ และมีของวิเศษอยู่ด้วย
การใช้คำพูดที่ล่อลวงให้จงจนจับความไม่ได้ดังบทละครว่า

อย่าเลยจะแสร้งแกล้งล่อลวง
ว่าไปช้าแล้วกลับมาเร็วไว
แม่จะไปป่าเจ็ดราตรี
บ่อน้ำช้ายขวาเจ้าอาจารย์

อย่าให้ลวงหมายคำสาส์นได้
ถึงจะหนีไปไม่พ้นกร
พันปีจงหึงแม่สังสอน
หอช้างหัวทอนเจ้าอย่าไป
(สังข์ทอง : ๖๓)

พระสังขก็ได้ใช้วิธีเดียวกันนั้นหลอกนางพันธุรัตว่าโดนมีดบาด ซึ่งแท้จริงแล้วได้แอบใช้ไม้
 ร่มลงไปในบ่อเงินบ่อทอง จนเป็นหลักฐานให้จับได้ แต่ด้วยความฉลาดจึงใช้ผ้าพันนิ้วไว้ แล้วหลอก
 นางพันธุรัตว่าโดนมีดบาด นอกจากนี้ยังทดลองสวมรูปเงาะไม้เท้า และเกือกแก้ว ลองเหาะดูทำให้
 รู้ว่าสามารถใช้ประโยชน์ในทางหนึ่งในการติดตามหาการค้าได้ ดังนั้นเมื่อพบกับดวงเงินบ่อทองก็ทำให้
 รูปร่างพระสังขเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ในอนาคต พระสังขจึงทำเช่นนี้ ซึ่งในเวลา
 ต่อมาก็ได้พิสูจน์คุณค่าของรูปทองที่พบกับไว้ได้ว่า เป็นลักษณะท่าทางที่แสดงออกอย่างหนึ่ง ทำให้ผู้คน
 เกิดความนิยม เกรงกลัว น่าเชื่อถือ และคู่มืออำนาจเหนือคนอื่น ดังปรากฏในบทละครว่า พระสังข
 ใช้บุคลิกดังกล่าวนี้ในการสร้างความ เชื่อถือให้กับหมู่ยักษ์ว่าเป็น เทวดา และทำให้รอดพ้นจากอันตราย
 จากหมู่บริวารยักษ์ของนางพันธุรัตได้ ดังที่บทละครกล่าวไว้ว่า

○ บัดนั้น	หมู่มารทหารน้อยใหญ่
เห็นพระสังขนั่งอยู่บนคันไทร	มิได้รู้จักแต่สักคน
เพ่งพิศดูกลางไม้วางตา	คิดว่า เทวาในไพรสมถ์
ผิวพรรณผุดผาดประหลาดคน	ให้หวังงงจนสนเท่ห์ใจ
จึงถามว่าคูก่อน เทวา	เห็น เจ้าเงาะเหาะมา มั่งหรือไม
อย่าแกลังกล่าวคำอาไว	จงบอกไปตามจริงบัดนี้
	(สังข์ทอง : ๘๑)

นอกจากนี้รูปทองยังทำให้หก เขย เกรงกลัว ถึงก้มลงกราบไว้พระสังขในรูปทอง
 ดังปรากฏว่า

เห็นพระสังขนั่งอยู่ที่ฝั่งชล	ต่างคนพิศวงสงสัย
จะเป็น เทพารักษ์หรืออะไร	เบี่ยงกันวิ่งไปทั้งไพรนาย

จึงวาดแวงนาว่าเข้ามาพลัน

คางก็มกราหมอบยอภาย

ทั้งหกกลั่นขวัญหาย

ปาวนายนิคคะเนว่าเทวา

(สังข์ทอง : ๑๑๔)

และเมื่ออยู่ในรูปทองเพียงท่าทางก็ทำให้หกเขยกแล้วแล้ว ยังใช้วาจาและท่าทางให้หกเขยกแล้วได้มากขึ้นไปอีก ดังบทละครว่า

หกเขยกินศิปรีดา

เห็นพระสังข์นั่งอยู่คู่ละสัง

เยะจะ เป็น เช่นนั้นอีกกระมัง

ว่าพลางทางลงจากม้า

เมื่อئัน

ลุกขึ้นชู เขียว เต็นศึกศึก

เที่ยวชุกชุกชุกชุก เจ้าคน เอก

มาลอบลักไล่ เนื้อ เนื้อปลา

ทำรัฐคูหมิ่นถิ่นแคลน

จะยำ เยง เกรงใครก็ไม่มี

วางม้าขับใหญ่ เข้าไปถึง

งามละม้ายคล้ายคลึง เจ้าของปลา

จุมกยังไม่หายชายหน้า

เข้าไปวันทาสูรารักษ์

พระสังข์แลสร้างทำไม่รู้จัก

ถามหักชกใช้ไปไหนมา

โหยก เขยกยุงหยาบนาปหนา

ขม เหง เรา เจ้าป่าหนาสี

สว่างลัดคัดแคนมาถึงนี้

เจ้าเหล่านี้จะคอหักลักคราว

(สังข์ทอง : ๑๓๐)

รูปทองนี้ที่นางรจนาเห็นความสำคัญ นิยมชมชื่นมากกว่ารูปเงาะภายนอก จึงทิ้งพวงมาลัยให้เจ้าเงาะ และรูปทองนี้เองที่พระอินทร์ต้องการให้ท้าวสามนต์ เห็นรูปทองของเงาะ และได้เห็นความสามารถในการพิศสัยของพระสังข์ในรูปทอง

จากที่กล่าวมาจะ เห็นว่ารูปทองของพระสังข์จะ เผยให้เห็น เมื่อต้องการให้ผู้อื่น เกิดความนิยมชมชอบ เชื้อถือ เกรงกลัว และเห็นความสามารถของพระสังข์

ส่วนรูปเงาะของพระสังข์จะปรากฏรูปเมื่ออยู่ในสถานการณ์และบุคคลที่พระสังข์ไม่จำเป็น
ต้องใช้อ่านอาจให้คนอื่นเกิดความเกรงกลัว หรือ เชื่อถือคนและกษัตริย์คนที่กำลังสืบข่าวของพระมารดา
ตนเอง จึงวางคนให้อยู่ในรูปเงาะ ซึ่งแลดูเป็นคนที่ป่าเวทนา สงสาร ไม่เป็นที่พึ่งเสียงของใคร
จนเกิดขึ้นตราย ดังปรากฏในบทละครว่า เงาะจะเล่นสนุกสนามอยู่กับ เด็ก เลี้ยงควายปลายนา
คามทุ่ง กินข้าวจากความเอื้อเฟื้อของเด็ก ๆ และดูไม่เป็นอันตรายกับใคร ดังบทละครว่า

คนหนึ่งไม่กลัวยีนหัวเราะ

นี่เขาเรียกว่าเงาะแล้วสิหนา

มันไม่ทำไมใครดอกวา

ชานกันเมียงเข้ามาเอาดินทิ้ง

บ้างได้คอกหงอนไก่ เสียบไม้ล่อ

คนมือผิดพล่อให้วิ่ง

ครั้นเงาะแสนไล่ไล่คกระโคตชิง

บ้างล้มกิ้งวิ่งปะทะกันไปมา

พวกเด็กเด็กหยอกเข้าเข้าจูด

อุตุลล่อมหลังล่อมหน้า

แล้วชานเล่นจ้องเตเฮฮา

โหร้องฉาวฉานี่นิน

ครั้นถึงเวลากินผอก

แก้ห่อข้าวออกกมิมัน

เกลลอเอี่ยมมากินด้วยกัน

เห็นเงาะนั้นเข้ากินก็ยินดี

(สังข์ทอง : ๑๑)

นอกจากจะใช้รูปเงาะปรากฏให้ผู้คนเห็นว่านางสงสารเวทนาแล้ว พระสังข์ยังใช้รูปเงาะ
พยายามแสดงความสามารถให้คน เชื่อถือในรูปร่างที่ดูไม่เข้าท่า หรือมีบุคลิกภาพที่ไม่น่าดู จะเห็นได้
จากตอนหาเนื้อหาลามาได้ ก็ยังใช้รูปเงาะนำมาแสดงแทนที่จะใช้รูปทอง เมื่อไม่มีใครเชื่อถือจริง ๆ
จึงใช้รูปทองแสดงออกปรากฏได้จากตอนตีคสิ พระสังข์จึงถอดรูปเงาะ เมื่อเป็นที่เชื่อถือของใคร ๆ
แล้ว พระสังข์จึงใช้รูปทองตลอด จะเห็นได้จากหลังจากตีคสิแล้ว ก็มิได้สวมรูปเงาะอีกเลยจนจบเรื่อง

ดังนั้นรูปเงาะและรูปทอง จึงเป็นการปรับบุคลิกภาพของพระสังข์ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อม
ต่าง ๆ ให้เหมาะสม สักขณะโดยรวมของพระสังข์จึงเป็นผู้ที่รู้จักปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ
ให้ได้อย่างเหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของตนเอง สัณลักษณ์รูปเงาะและรูปทอง
จึงเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่ง แสดงให้เห็นความหมายแฝงจากบุคลิกภาพที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นช่วง ๆ

ว่า "ในการดำเนินชีวิตนั้น คนเราต้องรู้จักเรียนรู้และพัฒนาตนเองต้องปรับบุคลิกภาพของคน
เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมทางสังคม จึงจะทำให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดี"

ค. กงจักร ในวรรณคดีกงจักรคือ อาวุธของพระนารายณ์ ในทางพุทธศาสนาจักรหมายถึง
พระธรรมคำสั่งสอนในพุทธศาสนา สัตคา ปานุทัย ได้รวบรวมความหมายที่เกี่ยวข้องกับจักรนี้ไว้ว่า
จักร หมายถึงอาวุธร้ายแรง อำนาจ และความเป็นพระนารายณ์ จักรผัน จะหมายถึงความรวดเร็ว
พระธรรมจักร หมายถึงการเผยแพร่วรรณธรรม (สัตคา ปานุทัย. ๒๕๒๐ : ๑๘๑) ผู้วิจัยมีความเห็น
ใกล้เคียงกันนี้ว่า ในบทละครเรื่องสังข์ทอง จักรในที่นี้จะหมายถึงลักษณะที่แสดงความเป็นผู้มีอำนาจ
มีธรรม หรือเป็นคนดี ปรากฏในบทละครตอนหนึ่งว่า

ภูซงศ์สงสารกุมารา	เข้าต้องดูรู้ว่าไม่บรรลัย
จักรซ่อนองค์เห็นกงจักร	น้อยหรือบุญหนักศักดิ์ใหญ่
จะเกิดเหตุเภทพาลประการใด	ใครช่างทำได้ไม่ปราณี
จะเอาเจ้าไปไว้เป็นลูกยา	เห็นว่าบุญหนักศักดิ์ศรี
	(สังข์ทอง : ๕๓)

บทละครบทนี้ จะเห็นว่าท้าวภูซงศ์ศินิจดูพระสังข์แล้วเห็นกงจักรได้รำพึงว่า เป็นผู้มีบุญมีอำนาจ
จึงเอาไปเลี้ยง การที่เห็นว่า "เห็นว่าบุญหนักศักดิ์ศรี" จึงมีใจหมายถึง การมีอำนาจพิเศษแต่ น่าจะ
หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเป็นคนดี และมีลักษณะที่ดี ทั้งนี้เพราะท้าวภูซงศ์เห็นดังนี้จึงนำไป
เลี้ยง หากไม่เห็นข้อดีในส่วนนี้คงจะไม่นำไปเลี้ยงเป็นแน่ ดังนั้น "การเห็นว่าบุญหนักศักดิ์ศรี"
จึงเป็นการสนับสนุนแสดงให้เห็น เครื่องหมายของคนดี ความหมายแฝงที่ปรากฏมาในสัญลักษณ์นี้
และจากการกระทำของท้าวภูซงศ์ แสดงให้เห็นว่า "ธรรมชาติของคนนี้จะรับและพิจารณาในสิ่งที่
ให้คุณประโยชน์เท่านั้น"

ง. การเสี่ยงพวงมาลัยและการเสี่ยงสัตยาธิษฐาน ในบทละครเรื่องสังข์ทองปรากฏ
การเสี่ยงพวงมาลัยเลือกคู่ของธิดาท้าวสามนต์ทั้งเจ็ดคน และการเสี่ยงสัตยาธิษฐานของตัวละครบางตัว
ได้แก่ ท้าวภูซงศ์ นางพันธุรัต

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ราชบัณฑิต
๑๕๖

การตั้งสัตยาธิษฐานนี้ สัตคา ปาณทัย กล่าวว่ามีคามหมายแสดงให้เห็นการตั้งใจมั่นที่จะ
กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างจริงจัง การเสี่ยงทายกระทำสัตยาธิษฐาน เพื่อช่วยในการตัดสินใจ และ
เพื่อทำนายผลของการกระทำด้วย ส่วนการเสี่ยงพวงมาลัยนั้น มีความหมาย เช่นเดียวกับการกระทำ
สัตยาธิษฐาน เป็นการแสดงการตัดสินใจในการกระทำอย่างรอบคอบ (สัตคา ปาณทัย. ๒๔๒๐ :
๑๔๒ - ๑๔๖)

ในบทละครเรื่องสังข์ทอง การกระทำทั้งสองอย่าง ผู้วิจัยเห็นว่าในบทละครเรื่องนี้
การกระทำสัตยาธิษฐานและเสี่ยงพวงมาลัย เป็นการกระทำที่มีความหมาย เช่นเดียวกัน คือ เป็น
เครื่องหมายแสดงการตัดสินใจของตัวละคร ซึ่งปรากฏในบทละครว่า ท้าวภูษงค์ นางพันธุรัต และ
รจนา จะใช้การเสี่ยงทายกระทำสัตยาธิษฐาน ส่วนธิดาทั้งหมดจะใช้การเสี่ยงพวงมาลัยอย่างเดียว
ในการตัดสินใจ

ท้าวภูษงค์และพันธุรัตจะตั้งสัตยาธิษฐานในการรับพระสังข์ เป็นบุตรบุญธรรม เพื่อแน่ใจว่า
การรับพระสังข์มานั้นจะเป็นการดีหรือไม่แก่ตนเอง จึงใช้วิธีนี้ปรากฏการเสี่ยงของท้าวภูษงค์ว่า

ว่าพลางตั้งสัตย์อธิษฐาน	ถ้าบุญเรากับกุมาร เคยอุดหนุน
แต่ชาติหลังทั้งสอง เคยคำจูน	เคยบุญกุมารไม่วอดวาย
เสี่ยงพลางพลาง เอาสุคนธ์ทิพย์	ลูบหลังดังหยิบให้เหือดหาย
ค่อยพินคินสมประดีคลาย	โถมจาย เป่ามนต์ด้วยฤทธิ์
	(สังข์ทอง : ๕๓)

ปรากฏการเสี่ยงของนางพันธุรัตว่า

แล้วนางตั้งจิตพิชฐาน	กุมารบุญหนักศักดิ์ศรี
จะมา เป็นลูกข้าในครานี้	เทวีจันทรใจ เสียงแล
ขอให้ลอยเข้ามาถึงฝั่ง	เหมือนหนึ่งยังข้า เห็นให้ เป็นแน่
เสี่ยงพลางแล้วนางผันแปร	ลูกยีนชะงัดแลไป

สำเภาลอยเลื่อนเคลื่อนคลา
เกยฝั่งฝั่งพลันทันใจ

ไม่ทันพริบตาเข้ามาใกล้
บึ้งใจเห็นทั่วทุกตัวมาร
(สังข์ทอง : ๖๐)

การเสี่ยงทายของทั้งสองช่วยในการตัดสินใจรับพระสังข์เข้ามาเสี่ยงเป็นลูก เพราะจาก การเสี่ยงของทั้งสองก็เพื่อให้แน่ใจว่าคนที่จะมาเสี่ยงนั้น เป็นคนดีหรือไม่ ซึ่งผลการเสี่ยงทาย ก็เช่นเดียวกันคือ เป็นในทางดีทั้งคู่

ส่วนรณาก่อนเข้ามาลัยเสี่ยงไป ก็ตั้งจิตอธิษฐาน เช่นเดียวกันว่า

คิดพลางนางเสี่ยงมาลา
ขอให้พวงมาลัยนี้ไปต้อง
เสี่ยงแล้วโฉมยงนงลักษณ์

แม้ว่าเคยสมภิรมย์รัก
เจ้าเงาะรูปทองจงประจักษ์
ฉันทักคร้ทั้งพวงมาลัยไป
(สังข์ทอง : ๕๔)

การเสี่ยงมาลัยให้ไปต้องตัวเจ้าเงาะ เพียงเพื่อผลของการตัดสินใจว่า การเลือกพระสังข์ ของนางถูกต้องดีหรือไม่ ในสิ่งที่นางคิดและรูปทองที่นางเห็น เป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ และในที่สุดการเสี่ยง พวงมาลัยก็ทำให้นางมั่นใจในการร่วมชีวิตกับเจ้าเงาะ โดยไม่จ้อพี่สาวและไม่ให้บิดามารดาต้องกังวล ซึ่งนางกล่าวว่า

เมื่อนั้น
กล่าวแกลั้งแสรั่งทูลชนนี
แต่น้ำใจจริงของข้า
ซึ่งหมายมั่นครั้นลูกจะว่าไป

นวลนางรณามารศรี
ทั้งนี้เพราะกรรมได้ทำไว้
จะรักใครเงาะปานนั้นหาไม่
ที่โทษใครเลยจะเห็นจริง

อันดีชั่วมิใช่จะไม่รู้	แต่มีปากมปากอยู่จึงสู้ดึง
ถึงชนกชนนีจะชังชิง	ลูกจะวิ่งวอนง้อขอโทษกรรม
ทั้งนี้สุดแท้แต่วาสนา	จะก้มหน้าไช้กรรมให้สิ้นก่อน
ยาก เป็นอย่างไรไม่ทุกข์ร้อน	มารดรอำทรงโศกาลัย
	(สังข์ทอง : ๘๕)

ส่วนการเลือกคู่ของทั้งหกนั้น มิได้มีการเสี่ยงทายเพื่อความมั่นใจตนเอง เพราะทุกคนมองดูจากลักษณะท่าทางภายนอก แล้วเกิดความมั่นใจในการเลือกและตัดสินใจของตนแล้ว

ความหมายของการตั้งสัตยาธิษฐานและการเสี่ยงทายมาลัยของตัวละครดังกล่าว จึงกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างความมั่นใจในการตัดสินใจของตนว่าถูกต้องหรือไม่ การเสี่ยงดังนี้ได้แสดงความหมายแฝงให้ปรากฏอย่างหนึ่งว่า "ในการเลือกรับใครเข้ามาในชีวิตนั้น ต้องมีความแน่ใจแล้วว่าสามารถยอมรับที่จะอยู่ร่วมกับตนเองได้อย่างดี" ซึ่งทั้งท้าวภูษงค์ พันธูรัต และธรรมาภิกขุก็ได้ไตร่ตรองแล้วอย่างดี จึงกระทำเช่นนั้นและทุกคนก็ไม่ผิดหวังในการรับเงาะเข้ามาในชีวิต แต่สำหรับพันธูรัตนั้น ถ้าบิดบังความเป็นยักษ์ของตนไว้ได้ตลอดก็คงไม่มีปัญหา หรือถ้าบอกความจริงกับพระสังข์แต่แรกก็คงไม่มีปัญหาเช่นกัน สำหรับท้าวภูษงค์นั้นก็ได้ออกกับพระสังข์ด้วยความจริงตลอดมา ส่วนนางธรรมาภิกขุการตัดสินใจของนางก็ถูกต้อง เพราะนางเลือกแล้วเลือกอีกจนเหลือเงาะเพียงคนเดียว ผิดกับที่ ๖ ทั้งหกที่เลือกสามเวิ้งมิได้ไตร่ตรองให้มากไปกว่าฐานะ รูปร่าง หน้าตา และเกียรติยศ จึงต้องผิดหวังและเสียใจในภายหลัง

จ. การทำเสน่ห์เวทมนตร์ สัญลักษณ์ เสน่ห์ และเวทมนตร์นี้ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่าเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายแฝงอยู่ในเรื่องพระลอ นั้น พระเพื่อนพระแพงไม่จำเป็นต้องอาศัยอำนาจของปู่เจ้าที่ดึงศูดพระลอให้มาหา นาง ไถ่แก้วหรือเวทมนตร์อันดึงศูดพระลอมานี้ก็คือ เสน่ห์แห่งบุคลิกลักษณะนั่นเอง (วิทย์ ศิวะศรียานนท์. ๒๕๓๑ : ๓๔) ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การกระทำเสน่ห์เวทมนตร์ของจันทาก็เป็นเสน่ห์ของนางจันทา เช่นเดียวกัน

การทำเสน่ห์ของจันทาที่ปรากฏในบทละคร เรื่องสังข์ทองนี้ เป็นเสน่ห์แห่งบุคลิกลักษณะ
อย่างหนึ่งของจันทา ที่ได้รับการชี้แนะจากยายเฒ่าสุเมธา ซึ่งมีประสบการณ์ในชีวิตที่มีมากกว่า การ
ได้รับความแนะนำและมั่นใจในการ เลี่ยมสอนของยายสุเมธา ยิ่งเพิ่มความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น ซึ่ง
ปรากฏความมั่นใจของนางจันทาในเสน่ห์ของคนว่า

เมื่อนั้น	นวลนางจันทามารศรี
สุเรียนสนธยาราตรี	เข้าที่สระสาวงสาอังกองค์
ตกแต่งทาแป้งน้ำมันยาย	เจ็ดฉายผิวผ่องละอองผจง
หอมฟุ้งรุ่ง เรืองด้วย เครื่องทรง	ผูกผาดประหลาดองค์แต่ก่อนมา
แล้วจุดเทียนชัย เข้าในที่	ขลุ่ยกรวอนไหว้ทั้งซ้ายขวา
ทราวม้วยมิได้นิทรา	วิญญานผูกพันมั่นใจ
	(สังข์ทอง : ๓๔)

การชำระร่างกายให้สะอาดและใช้ เครื่องปรุงที่หอมสดชื่น ย่อมทำให้ร่างกายสะอาด
แจ่มใส แลดูดีไม่หม่นหมอง เมื่อจิตใจสบาย สุขภาพกายย่อมดีขึ้น เป็นธรรมดา ส่วนท้าวศิวมลิชั้น
การต้องคุณไสยศาสตร์ก็เป็นเพียงการแสดงออกของอำนาจจิตใจของตนเอง เนื่องจากต้องเสียใจที่
เสียม เหลือ เอกผู้เป็นที่รักยิ่งจากไป ความว่างเว้น ความต้องการตามธรรมชาติของร่างกายก็พลอย
ห่างหายไปด้วย แต่เมื่อสร้างความ เสราโศกแล้ว และมีเวลาให้กับตนเอง ความเครียดใน เรื่อง
เสียใจหมดไป อารมณ์และความต้องการทางธรรมชาติย่อมมีเกิดขึ้น เป็นธรรมดา เมื่อไม่มีม เหลือก็
ย่อมคิดถึงผู้อื่น ครั้นได้กลับความ เข้ายวนของจันทา ย่อมต้องแสดงออกในทางที่จะให้คนได้สนอง
อารมณ์กายตามความต้องการของร่างกายและจิตใจ ทำให้เห็นจริตกริยาที่น่ารักอัน เป็นเสน่ห์ของจันทา
ดังปรากฏในบทละครว่า


หอมแป้งน้ำมันของจันทา	ยิ่งกว่ากลิ่นทิพ เกสร
อบอาบซาบใจขจร	อวารถิฝืนถึงจันทา

180 ก.ค. ๖๖

.....
จับทหาน้ำนวล เจ้าควร เขย	ควรร่วม เขนย เสวยวัง
หังจรีดกิริยามารยาท	สมชาตินางในข้างฝ่ายหลัง
งามปลอดยอคฟ้าสง่าวัง	ควรรูจะตั้งแตงนาง
ท่อมทวงดวง เนตรจะน้อยใจ	มิไปจ้องน้องจะหมองหมาง
เล่นหาประหวัดกำหนัดนาง	เขียนปรากฏอย่างย่องมองมา
	(สังข์ทอง : ๓๕)

ดังนั้นการทำเสน่ห์เวทมนตร์ จึงเป็นเพียงการใช้เสน่ห์แห่งบุคลิกลักษณะของจับทา เพื่อให้
 ท้าวยศวิมลหลงใหลนั่นเอง การใช้เสน่ห์เวทมนตร์ของจับทาในเรื่องนี้ ก่อความเลวร้ายต่อบุคคลอื่น
 คือทำให้ท้าวยศวิมลหลงใหลในตัวนาง จนยินยอมตามใจและเชื่อคำพูดของนาง ในที่สุดก็ขับไล่
 นางจันทและพระสังข์ให้ออกไปตกระกำลำบาก ได้รับความเดือดร้อน การทำเสน่ห์เวทมนตร์ของ
 จับทาที่เป็นสัญลักษณ์นี้ จึงแสดงความหมายแฝงจากการทำเสน่ห์ให้คิดว่า "บุคคลนั้นหากรู้จักใช้
 เสน่ห์แห่งบุคลิกลักษณะของตน ก็จะเป็นประโยชน์แก่ตนเอง" ดังที่นางจันทาใช้เสน่ห์มารยาจรีดกิริยา
 ของหญิง จนท้าวยศวิมลหลงใหลและเชื่อถือนในตัวนางในทุกเรื่อง

๒) ข้อความที่มีนัยแทนอีกสิ่งหนึ่ง ด้วยคำในบทละครเรื่องสังข์ทอง
 โดยเจตาคำพูดของตัวละครได้แสดงความหมายที่มีนัยให้ข้อคิด และสะท้อนสถานะทางสังคมที่ปราศ
 ปรากฏในถ้อยคำที่มีความหมายแฝงดังนี้

	ก. โหรเส้าใช้เขาจะชัวชัว	เคยนับถือมาแต่ไหนไหน
	จำไปให้ลิ้น เคราะห์ภัย	เกลือกไป เคราะห์นั้นจะบรรเทา
		(สังข์ทอง : ๑๘)

ถ้อยคำของนางจันทาได้สะท้อนค่านิยมและความเชื่อถือทางสังคมอย่างหนึ่งว่า มีค่านิยม
 เชื่อถือในคำทำนาย ซึ่งเป็นเรื่องราวที่ยังมาไม่ถึงจากบุคคลเพียงคนเดียว คือ โหร ถ้าโหรบอกว่า

๓.๑.๔ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในโวหาร

านบทละคร เรื่องสังข์ทองพบว่ามีโวหาร เปรียบเทียบที่สื่อความ เข้าใจใน เนื้อ เรื่องแล้ว
ยัง เสนอสารที่ให้ความหมายแฝงไว้ดังต่อไปนี้

ก. เหมอีจันทาชะล่าใจ	จะ เกรงกลัวใครก็ไม่มิ
จงห้องทองชน เป็นพันนัก	เยื้องยักแยบคายาสี
เพราะ เกิดลูก เต้าด้วย เถานี้	พาที เกินตัวไม่กลัวตาย
เหมือนหนึ่งกิ่งกำไ้ด่ทอง	ยกย่องหัวหู เจ็ดฉาย
มีงประจານใครให้ไ้ด่อาย	แยบคายทบ เทียบ เปรียบมา
	(สังข์ทอง : ๓๒)

ท้าวศรีวิมลได้วานางจันทาว่า เพียงแค่มีลูกด้วยก็ทำลิ้มตัว ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นภาพ
ของพฤติกรรมของบุคคลบางคน ที่เข้าใจว่าการมีสิ่งที่เป็นที่ต้องการของใครคนหนึ่งแล้ว คิดว่าจะ
ผูกมัดใจของคนคนนั้น จนทำให้เห็นความสำคัญของคนขึ้นมา จึงลิ้มตัวขาดความ เกรงใจในสิ่งที่ไม่
สมควรจะกระทำ ดังที่นางจันทาคิดว่ามีลูกกับท้าวศรีวิมลแล้ว จะทำให้ท้าวศรีวิมลพอใจในตนเองและ
เห็นความสำคัญของตนจนสามารถดลื้อดื้อ เบี่ยงโศดยไม เกรงใจได้ ทั้งนี้เพราะ เหตุผลประการเดียว
คือลูก เป็นที่ต้องการของท้าวศรีวิมล

ข้อความนี้ จึง เสนอสารที่แสดงธรรมชาติของคนแฝงไว้ให้เห็นว่า "ธรรมชาติของคนที่ไม่
รู้จักตัวเอง มีความมักใหญ่ใฝ่สูง เมื่อได้รับการยอมรับ เข้าก็จะลิ้มตัว" และยังสะท้อนให้เห็นว่า
"ธรรมชาติของคนที่มักไ้ด้นั้นยอมไม่รู้จักพอ"

ข. มนุษย์กับยักษ์จะรักกัน	ห้ามปรามกวัดขัง เป็นหนักหนา
เหมือนหนึ่งคูเหว่า เหล่ากา	เลี้ยงรักษาได้ เมื่อไรมี

ท่านอง เมรีกับพระรถ
โคมยง เหมือนองค์ เมรี

ลักหยุกยาหมดแล้วลอบหนี
รับมานาที่จะวายปราณ
(สังข์ทอง : ๔๘)

คำห้ามปรามของโหร มีให้พันธุรัต เลี้ยงพระสังข์ เพราะเกรงว่าจะ เป็น เช่นเดียวกับกาที่ปัก และเลี้ยงลูกนกกาเหว่าจนคิดว่าเป็นลูกของคน เหมือนพระรถที่พอได้รับประโยชน์แล้วก็จากไป ทำให้ เมรีต้องเสียใจ คำตักเตือนเพื่อให้สตินางพันธุรัตนี้ ตรงกับสำนวนที่ว่า "เอาลูกเขามาเลี้ยง เอาเมียขงเขามาอม" ซึ่งเป็นสิ่งที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนยุ่งยากใจในภายหลังได้" คำตักเตือนนี้ จึงให้ความหมายแฝงว่า "มนุษย์ต่าง เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ยากนักที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น"

ค. จะจัดแจงแจ่งตามอารมณ์เรา
กลัว เกลือกทั้ง เจ็ดธิดา
กลาง เนื้อชอบกลางยาไม่ว่าได้
คำบุราณท่านว่าไว้เป็นครู

เหมือนขม เขาโคขินให้กินหญ้า
มันจะไม่ เล่นหากี่มีรู
ปลุก เรือนตามใจผู้อยู่
ก็เคราะห์คู่ฟ้าหัดต้องท่านองใน
(สังข์ทอง : ๑๘)

จากข้อความนี้ท้าวสามลได้รำพึงถึงการเลือกคู่ของธิดาทั้ง เจ็ดว่าจะไม่บังคับขึ้นใจใคร แต่จะให้เลือกตามความพอใจ ถ้อยคำนี้จึงแสดงความหมายแฝงที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของคนใน สังคมว่า "บุคคล ควรมลิทธิ์ เลือกทางชีวิตของตนเอง"

ง. เมื่อนั้น
กล่าวแก่งสร้างทูลชนนี
แต่น้ำใสใจจริงของข้า
ซึ่งหมายมั่นครั้นลูกจะวาไป

นวลนางรจนามารศรี
ทั้งนี้ เพราะกรรมได้ทำไว้
จะรักใคร่เงาะปานนั้นหาไม่
ที่โทษใคร เลยจะ เห็นจริง

อันดีชั่วมิใช่จะไม่รู้
ถึงชนกชนนีจะชังชิง
ทั้งนี้สุดแท้แต่วาสนา
ยาก เป็นอย่างไรไม่ทุกข์ร้อน

แม้หน้าทวมปากอยู่จึงสู้บึ้ง
ลูกจะวิ่งวอนจ้องขอโทษกรรม
จะก้มหน้าใช้กรรมให้สิ้นก่อน
มารดรอย่าทรงโศกาลัย
(สังข์ทอง : ๘๔)

ข้อความนี้นางรจนากล่าวกับมารดา ถึงการเลือกเงาะ เป็นสามี แต่นางไม่สามารถบอกความจริงได้ ข้อความนี้ได้ เสนอสารที่มีความหมายในการเลือกบุคคลหรือการเลือกสามีว่า "คนเรานั้นจะทำสิ่งใดลงไปย่อมมี เหตุผลในการกระทำที่บางครั้งไม่สามารถบอกใครได้" นอกจากนี้ยังให้สารที่มีความหมายแฝงอีกอย่างหนึ่งที่ควรปฏิบัติในสังคมว่า "เมื่อมีครอบครัวแล้ว ควรจะมีน้ำใจในการใช้ชีวิตครอบครัวด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่นให้เดือดร้อนกังวลใจ"

๓.๑.๔ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในจินตภาพ

ในการบรรยายภาพเหตุการณ์ของตัวละคร และ เนื้อ เรื่องบางครั้งทำให้เกิดภาพพจน์ที่ เสนอความหมายแฝงบางอย่างไว้ ดังนี้

๑) ในตอนที่ท้าวสามนต์หนีเงาะ เงาะ ด้งปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ตื่นกลัวตัวสั่น
ไม่สู้ไม่รบหลบ เป็นคว้น	จับจับงกงกพลัดตก เคียง
สำคัญว่าเงาะคือศรีษะ	สิ้นสติมานะร้อง เต็ม เสียง
นี้แน่ยายคูหีหรือที่เพรียง	ท้าวข้าแตกก็ เลี้ยงไม่รู้เลย
นางมณฑาว่าไว้ที่ไหนนั้น	เมื่อคืออยู่ทั้งนั้นนี่พอ เอ๋ย
ตื่นตื่น เช่นนี้ข้ามิ เคย	ลูก เขยของข้ากลัวมันไย

ท้าวสามนต์ว่ากล้าก็อย่าหนี
ว่าพลาง เหวี่ยงวัดสะบัดไป

เหลือกำลังแล้วก็ไม่อยู่ได้
เมื่อยยุคลุควัวพัลวัน
(สังข์ทอง : ๑๓๘)

ภาพของท้าวสามนต์ที่วิ่งหัวซุกหัวซุน อย่างขาดสติสัมปชัญญะและบทบาทของตัวเองว่าเป็น
ใครและจะต้องวางตนอย่างไร กลับหนีเงาะจนวนวาย ซึ่งในสภาพความเป็นจริงของบทละครแล้ว
ท้าวสามนต์ดำรงตนในฐานะกษัตริย์ผู้ปกครอง ต้องวางตัวให้น่าเกรงขาม เป็นที่เคารพเกรงใจของ
ผู้ใต้บังคับบัญชาและบริวาร ทั้งยังต้องเป็นที่พึ่งแก่ผู้น้อย แต่ท้าวสามนต์กลับขาดสติจนบังคับตนเอง
และเป็นที่พึ่งของใครไม่ได้ ภาพของท้าวสามนต์ในตอนนี้นำให้นึกถึงสารบางอย่างที่มีความหมายแฝง
ไว้ว่า "ผู้เป็นใหญ่หรือผู้บริหารหากไม่สามารถควบคุมตนเองไว้ให้ได้แล้ว ก็ไม่สามารถจะควบคุมหรือ
บังคับใคร ๆ ภายใต้อำนาจปกครองของตนได้"

๒) ตอนที่สาวทั้งหกของรจนาเห็นพระสังข์ถอดรูปเงาะออก ดังปรากฏ
ในบทละครดังนี้

เมื่อนั้น	ทั้งหกบุตรที่ผู้ใหญ่
เห็นพระสังข์นั่งดูตะลึงตะไล	พิศวงหลงใหลใจปอง
งามจริงยิ่งมนุษย์ในใต้หล้า	น้อยหรือว่าร่วมรมย์สมสอง
สอดสี เครื่องประดับก็รับรอง	ผิวเนียนวลละอองดังทองทา
ดูกลางทางท่าสะ เทินอาย	ชกชายผ้าหมกมุ่นหน้า
เมียงชม้อยคอยรับนิยนา	เสนาหาต้องจิตคิดใจ
แล้ว เหลียวดูผิวของตัวมั่ง	เห็นนั่งทุกข์ร้อนก็ค่อน้ำให้
รู้กระนี้ที่ทั้งพวงมาลัย	จะเลือกเจ้าเงาะไว้เป็นของตัว
ค่างคิดริษยาบ้องสาว	มานั่งท้าวแขนเคียงอยู่กับผิว
เรงร่าหน้าบาน เป็นใบบัว	ลืมกลัวบิดาร้องว่าไป

เมียมเจ้ารูปทองสิบสองหมื่น
ที่ห้องพร้อมพรังซังกระไร

ยศศักดิ์บึงชาหาน้อยไม
แต่จะยกมือไหว้ก็ไม่มี
(สังข์ทอง : ๑๖๔)

กิริยาของพี่สาวทั้งหกของรจนา ที่แสดงอาการพิงใจพระสังข์ จนออกหน้าออกตา โดยไม่เกรงใจท้าวสามนต์ผู้เป็นพ่อ การแสดงออก เช่นนี้ไม่ไว้ตัวให้สมกับ เป็นพี่และ เป็นผู้มีฐานะสูงส่งลักษณะ เช่นนี้ได้ เสนอภาพที่แฝงความหมายว่า "โดยธรรมชาติคนเราชอบและจะแสดงออกในสิ่งที่ตนพอใจ หากไม่ถูกบังคับด้วยกฎเกณฑ์ของสังคม"

๓.๒ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอกเรื่องไชยเชษฐ์

๓.๒.๑ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในเนื้อเรื่อง

๑) เนื้อเรื่องไชยเชษฐ์ตอนตัดสินใจคิดความนั้น ได้แสดงให้เห็นการตัดสินใจตัดสินใจที่ไม่เป็นธรรม เพราะไชยเชษฐ์ฟังความของนางบาทบริจาริกาทั้ง ๑ เพียงอย่างเดียว ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น	เจ็ดนางทูลไปดังใจหวัง
ข้าทุกข์แทนนฤมลพันกำลัง	เป็นธุระระวังนั่งราพิง
พอวันหนึ่งนางคลอศโอรสา	กอนหน้าพระเสด็จเข้ามาถึง
รูปร่างพรังพร้อมดังกล่อมกสิง	งามแมนเหมือนหนึ่งเทวดา
เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐ์ฟังคำที่ร่ำว่า
เห็นทั้งท่อนไม้วิสาขามา	ผ่านฟ้านี้ยังตะลึงตะไล
เสบหันนางเจ็ดคนเข้าคลจิด	จะทันพิจารณาก็หาไม
ให้ชิงชิงสุวิธษาแล้วว่าไป	จะเสี่ยงไว้ทำไมในธานี

ว่าพลางทางขยับจับพระขรรค์
ลงจากแท่นแค่น้ำจรัส

หมายจะไปทำหั้นปิ่น เกศ
เจ็ดนางนารีก็ตามไป
(ไชยเชษฐ์ : ๒๒๒)

แม้นางสุวิธยาจะอธิบายความจริงให้ฟัง ก็ไม่เชื่อดังที่สุวิธยาเล่าให้ฟังว่า

แต่แรก เจ็บท้องร้องครวญคราง
แล้วขับไล่ข้าโหมให้ดู
นางว่าข้าไม่ เคยจะคลอคลุก
เมื่อแรกประสูติพระโอรส
บัดนี้ลูกอ่อน เป็นท่อนไม้
พระองค์จงคิดดู เสห์กล

เจ็ดนางมาขึงหนุบหลังอยู่
เมียมารูทันเท่า เขาคิดคด
เอาผ้าผูกพันตา เสียมืดหมด
เสียงร้องปรากฏ เหมือน เสียงคน
เพราะ เขาปิดตาไว้ไม่ เห็นหน
ลูกคนใครท่อน เป็นท่อนไม้
(ไชยเชษฐ์ : ๒๒๓)

พระไชยเชษฐ์ก็ได้ฟังความ กลับโกรธและสั่งประหารชีวิตนาง ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
เหม เหมตูลู่สุวิธยา
.....
ว่าพลางทาง เรียก เสนา
จง เอาตัวสุวิธยา กาสี

พระไชยเชษฐ์ฟังคำจึงข้าว่า
ยังขึ้นกลับมาว่า เขาพาโล
.....
ใครอยู่บ้างข้างหน้า เข้ามานี่
ไปประหารชีวิตให้วายปราณ
(ไชยเชษฐ์ : ๒๒๓)

เหตุการณ์การตัดสินใจครั้งนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าผู้มีอำนาจที่กระทำการสิ่งใดโดยไม่ไตร่ตรองพิจารณาให้ถี่ถ้วน เป็นการตัดสินใจที่ไร้ความยุติธรรม ดังพระไชยเชษฐ์เป็นผูที่มีอำนาจ แต่ฟัง

ความข้างเดียว เรื่องในตอนนี้จึง เสนอสารที่แฝงไว้ว่า "การคัดลिनคดีความที่ผิดพลาด หรือไร้ความ ยุติธรรม มักเกิดจากการขาดการไต่สวนข้อมูลที่ไม่ละเอียดรอบคอบ และเกิดจากความลำเอียง เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง"

๒) เนื้อเรื่องอีกตอนที่เสนอสารบางอย่างแฝงความหมายไว้ให้คิด นั่นคือ ตอนที่ท้าวธรรมิกรา เรื่องของสุวิษาและว่ากล่าวพระไชยเชษฐ ถึงเรื่องที่ไต่สวนสุวิษาออกไป จากเมืองโดยไมบอกตนแล้วให้ไปติดตามหานางสุวิษากลับมา ดังบทละครว่า

เมื่อวัน	พระปิตุรงค์ธิดราช เรืองศรี
ได้ฟังคั่งแค้นแสนทวี	จึงว่าแถม เหลิศราม้วย
ดูสุไชย เชษฐทนะงศักดิ์	ซีกซีกไม่บอก เล่าเราผู้ใหญ่
ที่นำมิ่งลูกคน เป็นทอนไม้	ผิด เพศวิสัยอันแผ่นดิน
เราก็ได้มี เมียมมา เสียหนัก	จนพันหักหัวหงอกไปหมดสิ้น
เกิดมาแต่จะตาย เพิ่งได้ยิน	ช่าง เชื้อล้นหลงกลคนมารยา
ชชะขอบใจไชย เชษฐ	ฤทธิ์เดชสูงสิงหยิ่งนักหนา
ทำตามลาฟังอหังการ	ไม่เกรงศักดิ์พระยามาร
ว่าแล้วสั่งสี่พี่เลี้ยงพลัน	จงเกณฑ์กันพล เรือนแลทหาร
ไปติดตามสุวิษานางคราญ	เที่ยวค้นดูทุกบ้านแลดงดอน
แม้ประสบพบนาง เทวี	ว่าเรานี้ให้คืน เข้ามาก่อน
จะถามดูให้รู้โทษกรรม	อ่อนวอนว่ากล่าวทั้งวิพาร
	(ไชยเชษฐ : ๒๔๓)

เรื่องในตอนนี้ได้เสนอให้เห็นว่า ท้าวธรรมิกรมิได้เข้าข้างพระไชยเชษฐ ผู้กระทำผิด แต่กลับพิจารณาถึงความถูกต้องเหมาะสม และเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ซึ่งแสดงให้เห็น วิธีการปกครองของท้าวธรรมิกร ที่หากเปรียบกันในสภาพของสังคมจริงแล้ว สารที่แฝงไว้ในเหตุการณ์ครั้งนี้ก็คือ "วิธีการบริหารของผู้บริหาร หรือผู้ใหญ่ที่ดีต้องมีความรอบคอบ ให้ความสำคัญแก่ทุกฝ่าย"

๓) เมื่อเรื่องในคอนพระไชยเชษฐาเข้าเฝ้าท้าวสิงหล ได้สะท้อนให้เห็นความต้องการของบุคคลในครอบครัว นั่นคือพระนารายณ์ธิเบศร์ผู้เป็นลูกนั้น ต้องการมีพ่อเหมือนกับคนอื่น ๆ เพราะตนเองมีแต่แม่กับตาเท่านั้น ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น	พระนารายณ์ธิเบศร์โอรสา
นั่งเสียมิด้าเคลคลา	วันทาแล้วทูลไปพันที
ลูกแข็งขัดทงมานประทานโทษ	พระแม่จงโปรด เกศ
จะขอลูกความทุกข์ของลูกนี้	ถึงจะทุมจะดีจะสู้ทน
อกใจจะเหมือนอกข้า	ได้อับอายไพร่ฟ้าทุกแห่งหน
กำเนิดเกิดมาไม่เทียมคน	เพราะพ่อแม่หมองหม่นน้ำใจกับ
	(ไชยเชษฐ์ : ๒๑๔)

เมื่อเปรียบเทียบเหตุการณ์ในตอนี้กับสภาพของสังคมจริง เหตุการณ์ตอนี้จึงสะท้อนความต้องการของคนในครอบครัว ที่ต้องการครอบครัวที่สมบูรณ์ ครบพ่อแม่ลูก ดังนั้นเหตุการณ์ในตอนี้จึงแสดงความหมายว่า "ความพร้อมสมบูรณ์ในครอบครัวนั้น เป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อสภาพจิตใจของคนในครอบครัว โดยเฉพาะลูก ดังนั้นการอยู่ร่วมกับครบพ่อแม่ลูก จึงเป็นสิ่งที่ดีต่อทุกคนในครอบครัว"

๔) เหตุการณ์การอภิเษกของพระไชยเชษฐ์และนางสุวิธชาครั้งที่ ๒ นั้น ได้เกิดจากความคิดของท้าวสิงหล ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสิงหลยักษา
เห็นลูกเขยหน้าจ้อยไม่พูดจา	จึงมีจิตเมตตาปราณี
จึงตรัสว่าโทษทัณฑ์นั้นไซ้	พอก็ไม่พอใจรู้จ้
แต่ดูอยู่หนอยหนึ่งครั้งนี่	จะจัดเสียให้ดีด้วยกัน
ฝ่ายข้างสุวิธชาอย่าใจ	เขาก็ไม่รังเกียจเพียงฉันท
แต่คิดอันอายชาวเหม็นค	จึงผ่อนผันให้คืนะลูกรัก

จะอยู่ด้วยกันไปพอไม่ห้าม	อย่าให้ เมียมีความอัปสักษณ์
แม้เจ้าทำตามจะงามพิศตร์	ปรากฏยศศักดิ์ทั้งแดนไตร
จงให้ไป เข็ดสองภษัตรา	มาแต่งการวิวาทกันเสียใหม่
ชันการ เมื่อครั้งหลังนั้นอย่างไร	คราวนี้ก็ให้ เหมือนครั้งนั้น
ล้างอายชายหน้าพ่อตาเสีย	ทั้งลูก เมียไม่มีใคร เย้ยหยัน
ให้ เสรีรีบกลับไปจับพลัน	กำหนดลีนห้าวันให้ยกมา

(ไชย เชษฐ์ : ๒๔๓)

การอภิเษกพระไชย เชษฐ์จึงสะท้อนภาพของการดำเนินชีวิตของคนในสังคมได้อย่างหนึ่งว่า มักจะเป็นไปตามความนิยม เอียงของค่านิยมและสถานภาพทางสังคม ดังนั้น เรื่องราวในตอนนี้อาจให้ความหมายอย่างหนึ่งว่า "บุคคลส่วนใหญ่นิยมสังคมมักจะกระทำสิ่งที่รักษาหน้าตาของคนในสังคมไว้ เพื่อเหตุผลที่เป็นไปตามความนิยม เอียงของสังคม และเพื่อรักษาฐานะและสถานภาพทางสังคมของตนเองไว้เสมอ"

๔) เรื่องไชย เชษฐ์ที่นำมาเสนอ เป็นบทละครในตอนแรก ที่นางสุวิษา ถูกขับไล่นั้น มีสาเหตุมาจากนางบาทบริจาริกาทั้ง ๑ เป็นผู้วางแผนทำให้พระไชย เชษฐ์หลงเชื่อตั้งที่สี่ที่เลี้ยงได้คัก เคือนพระไชย เชษฐ์ให้คิดถึงเรื่องนี้ว่า

ครั้นถึงจึงคลาน เข้าไป เฝ้า	ก้มเกล้าประณตบทศรี
กราบทูลไปพลันทันที	พระภูมิ เป็นโจนจิงใจเบา
ธรรมดาลูกอ่อน เป็นพอนไม้	มีมั่งหรือไมแต่ก่อน เก่า
แต่เพียงนี้มิรู้ดู เอา	ยิ่งกว่ามีว เมามินคิง
ธรรมดา เมียหลวงกับ เมียน้อย	ย่อมคอยหยิบฉุดคิดหวังถึง
ช่างไม่ตรองตรงให้ลึกซึ้ง	เหมือนไม่รู้ถึงทัน เมีย

ส่วนเหล่าริษยาเป็นอารมณ์

มีแต่จะเรียกมาให้เรือเสีย

ทั้งเสห์กมลระพ่ายาเย้ย

จะเฝ้าเขาผิวเมียวได้รำคาญ

(ไชยเชษฐ์ : ๒๒๔)

เมื่อเรื่องในตอนนี้ได้สะท้อนให้เห็นความไม่เข้าใจกันในครอบครัว ซึ่งให้ความหมายมาไว้ในเหตุการณ์ที่ว่า "สาเหตุหนึ่งของการที่ครอบครัวแตกแยก หรือการหย่าร้างกันของสามีภรรยา ก็คือการขาดความศรัทธา เคารพในเรื่องราวต่าง ๆ และมาจากการยุแหยงของผู้อื่นที่สืบเนื่องมาจากความอิจฉาริษยา"

๓.๒.๒ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในตัวละคร

ตัวละครในเรื่องไชยเชษฐ์ที่แสดงบทบาทและพฤติกรรมทำให้เกิดความหมายจากการแสดงออกของตัวละครเหล่านั้น

๑. ตัวละครชาย ได้แก่ ท้าวธรรมิก พระไชยเชษฐ์ พระนารายณ์ธิเบศร์
๒. ตัวละครหญิง ได้แก่ นางแก้วสีจจา บาทบริจาริกาทั้ง ๑ และนางสุวิงษา
๓. ตัวละครอื่น ได้แก่ ท้าวสิงหล วิหาร สี่สี่เลี้ยง

๑) ตัวละครชาย ในเรื่องนี้ตัวละครชายจะมีฐานะ เป็นกษัตริย์และลูกกษัตริย์ ซึ่งแต่ละคนจะมีบุคลิกลักษณะและพฤติกรรมที่แสดงออกแตกต่างกันไป ได้แก่ ท้าวธรรมิก พระไชยเชษฐ์ และพระนารายณ์ธิเบศร์

ท้าวธรรมิก

ท้าวธรรมิกปรากฏเพียงตอนเดียวในเรื่องไชยเชษฐ์ คือ ตอนที่ ๒ เท่านั้น บุคลิกที่ท้าวธรรมิกแสดงออกก็คือ ในฐานะของพ่อจะเป็นห่วง เป็นใยในตัวลูก เห็นลูกไม่สบายก็ไปตามทุกข์สุข เพื่อจะช่วยแก้ไข ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น

พระปิตุรงค์ เห็นองค์โอรสา

สะกิดบอกรม เหลือสีกา

หน้าตาถูกเรา เสรวาโศกไป

ดูทางที่กิริยาไม่สบาย	ศรัายชะรอยจะเจ็บไข้
จึงตรัสถามพลันทันใจ	เจ้ามาถึงเมื่อไรนะลูกยา
ซึ่งว่าช่างเผือกหลายฟัง	ได้พบมิ่งหรือไม่ที่ในป่า
จริงเหมือนหนังสือ เขาถือมา	หรือว่าเหตุผลประการใด
	(ไชยเชษฐ์ : ๒๔๒)

ในฐานะกษัตริย์ ท้าวธรรมิกเป็นผู้ใหญ่ผู้ปกครองที่ดีไม่เข้าข้างโอรสของตนเอง ดังปรากฏ
ในบทละครเมื่อรู้ว่าไชยเชษฐ์ไปนางสุวิธชาโดยไม่ใช่ธรรมิกก็ตกใจ ดังนี้

ดูไชยเชษฐ์ทะนงศักดิ์	ชุกชุกไม่บอกเล่าเราผู้ใหญ่
ที่ไทมิ่งลูกคนเป็นทอนไม้	ผิดเพศวีสัยในแผ่นดิน
เราก็ได้เมียมมาเสียหนัก	จนพันหักหัวหงอกไปหมดสิ้น
เกิดมาแต่จะตายทั้งได้ยิบ	ช่างเชือลั่นหลงกลคนมารยา
ชชะขอบฟ้าไชยเชษฐ์	ฤทธิ์เดชสูงถึงหยิ่งนักหนา
หาตามลาฟังอหังการ	ไม่เกรงศักดิ์ดาพระยามาร
ว่าแล้วสั่งสี่ที่เลี้ยงพลัน	จงเกณฑ์กันพลเรือนแลทหาร
ไปติดตามสุวิธชานางคราญ	เที่ยวค้นดูทุกบ้านแลดงดอน
แม้ประสพบนางเทวี	ว่าเรานี้ให้คืนเข้ามาก่อน
จะตามดูให้รู้โทษกรรม	อันวอนว่ากล่าวทั้งวิพาร์
	(ไชยเชษฐ์ : ๒๔๓)

พฤติกรรมของท้าวธรรมิกยังแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่มีความละเอียดรอบคอบในการได้สวน
รู้เท่าทันเสน่ห์กลของผู้อื่น ทั้งยังไม่ยึดความคิดของตนเอง เป็นเรื่องที่ถูกต้องเพียงคนเดียว ดังจะเห็น
ได้จากบทละครต่อไปนี้ ที่ท้าวธรรมิกพิจารณาหลักฐานต่าง ๆ ของสุวิธชาและตามความเห็นของมเหสี
ว่า

เมื่อนั้น

เห็นหีบกับสไบทอง เทวี
 จึงตรัสแก่แม่ เหลลิตรามวัย
 เจ้าจะ เห็นอย่างไรให้ว่ามา
 ยี่ เหลลันนี้รักษาสาธารณ์
 เจ้าคะบอยบอกผู้ยั่ว เข้า
 ถึงจะ เป็นกาลดีชั่ว
 ผิดชอบก็ไม่รู้วู่วาม
 นี่แม่ไชย เซษร์ลูก เอ๊ย
 จงพินิจพิศดูผ้าสไบ
 อันหีบใหญ่ใบนี้อยู่กลางดง
 แต่จนวนใจว่าไปก็อาบสัง

ท่านท้าวธรรมิก เรื่องศรี
 ภูมิสงสัยในวิญญาน์
 ทิ เคราะห์ไปสมลันคัง เราว่า
 อันนางสุวิญชานง เขียว
 เอาทอนไม้ใส่พานว่าลูก เขา
 อนิจจาลูก เราช่าง เบาความ
 เมียของตัว เป็นไรไม่ไต่ถาม
 ขับใส่ เล่นตามสบายใจ
 กระไร เลยงวายงหลงไหล
 เห็น เจ้าจะจำได้ดอกกระมัง
 มันคงจะใส่ เอาไปฝัง
 จะคอยฟังถ้อยคำสุวิญชา
 (ไชย เซษร์ : ๒๔๔ - ๒๔๕)

ในฐานะที่มีประสบการณ์ผ่านโลกมามาก ย่อมสังเกตเห็นการณ์ไกลในการทำผิดของลูกคือ
 ไชย เซษร์ ในฐานะของผู้ใหญ่ก็ช่วยแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ โดยให้ไชย เซษร์ไปตาม
 นางสุวิญชากลับมาก่อนที่จะ เกิดความเสียหายแก่บ้าน เมืองและประชาชน ดังบทละครว่า

จะพูดไป เหนื่อย เปล่าไม่ เข้าข้อ
 บั้ววันแต่จะ เพื่อน เชื้อนแซ
 แต่คิดมาหรือหนึ่งจะต้องว่า
 หยาบหยามทำตามอา เภอใจ
 ถ้านางไปทูลท้าวท้าวโทษ
 ก็จักยกพวกพลอสุรา

ถึง เป็นพ่อก็ทำไม่กับคนแก่
 ไม่รู้คั่งรู้แควประดูไร
 จะพลอยพาความผิดถึงผู้ใหญ่
 ยิ่งกว่าข้าสินไถที่ได้มา
 จะกริ้วโกรธชดแค้นแสนสา
 ริบมา เคี้ยวกับลันหัง เมือง

จงเร่งคิดคิดตามทราวมวัย
ขึ้นจงบรรยายให้หายเคือง

ไปแก้ไขทุกความตามเรื่อง
เร่งออกจากเมืองในวันนี้
(ไชยเชษฐ์ : ๒๔๖)

บุคลิกและพฤติกรรมที่ท้าวธรรมิกแสดงออก แสดงให้เห็นลักษณะที่ดีของผู้เป็นใหญ่ ที่มีความ
ยุติธรรม และแก้ไขปัญหาคด้วยวิธีการที่เหมาะสม บุคลิกและบทบาทพฤติกรรมของท้าวธรรมิก จึงแสดง
สารที่แฝงไว้ว่า "คุณสมบัติของผู้ปกครองที่ดี ต้องมีคุณธรรมในการปกครองกระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อ
ความเหมาะสมและให้ประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน" ท้าวธรรมิก เป็นตัวอย่าง
ที่ดีในเรื่องนี้

พระไชยเชษฐ์

ก. พระไชยเชษฐ์เป็นโอรสภคินี เป็นสามีของนางสุวิงชา เป็นผู้ที่รักและห่วงใยภรรยา
มาก ปรากฏในบทละครว่า เมื่ออยู่ไกลก็ยังแสดงความห่วงใยนาง ดังบทละครต่อไปนี้

เมื่อพระมเหสีจะมีเหตุ	ให้ เขมนบัยค์ เนตรหึงซ้ายขวา
พระทนต์ถอนหนุทัยไปมา	หวนราสีกตรีกตราถึง เวียงวัง
ส่งสารสุวิงชาโถมศรี	เทวีมีครรภ์อยู่ข้างหลัง
จะประสูติลูกแก้วแล้วหรือยัง	ไม่มีที่หวังที่ไว้ใจ
นางก็ไว้สุริยวงศ์หงส์เผ่า	ใครจะเอาใจคูหูใส่
จำจะเลิกพลพลไกร	กลับคืนเข้าไปยังพารา

(ไชยเชษฐ์ : ๒๒๑)

พฤติกรรมของพระไชยเชษฐ์อย่างหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นคือ มีความซื่อสัตย์ เชื่อคนง่าย ขาด
การไตร่ตรองให้รอบคอบ จะเห็นได้จากการเชื่อคำพูดของนางหึงเจ็ดโคยไม่
พิจารณา ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
เห็นทั้งท่อนไม้ใส่พานมา
เสป็นนางเจ็ดคน เข้าคลจิต
ให้ชิงชังสุวิธษาแล้วว่าไป
ว่าพลางนางขยับจับพระขรรค์
ลงจากแท่นแค้นใจจรรลี

พระไชย เษษุ์ฟังคำที่ร่ำว่า
ผานทำนึ่งอึ้งตะลึงคะไล
จะทับพิจารณาก็หาไม
จะเลี้ยงไว้ทำไมในธานี
หมายจะไปทำหั้นขึ้น เกศ
เจ็ดนางนารีก็ตามไป
(ไชย เษษุ์ : ๒๒๒)

นอกจากนี้ยังเป็นคนที่ใจร้อน ู่วามไม่ฟังเหตุผล คงจะเห็นได้จาก การไม่ยอมฟังคำอธิบาย
ของนางสุวิธษา ปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น
กันแสงพลางทางทูลฎวไ নয়
แต่แรก เจ็บท้องร้องครวญคราง
แล้วขับไล่เข้าโหมให้ดู
นางว่าเข้าไม เคยจะคลอคลุก
เมื่อแรกประสูติพระโอรส
บัดนี้ลูกอ่อน เป็นท่อนไม้
พระองค์จงคิดดู เสห์กส
เมื่อฟังคำข้าง เคียวมา เกรี้ยวโกรธ
เมียจะฉินหักตราไปหาใคร

เมื่อนั้น
เหม เหมคู่สุวิธษา
ยัก เยื้องพูดจาสารพัด
เมื่อลูก เป็นท่อนไม้ไ้กะโศ

สุวิธษาตัวสั้นห้วนไหว
เขาจะคิดอย่างไร เมียไม่รู้
เจ็ดนางมานั่งหนุนหลังอยู่
เมียไม่รู้ทัน เท่า เขาคิดคด
เอาผ้าผูกพันตา เสียมีคหมด
เสียงร้องปรากฏ เหมือน เสียงคน
เพราะ เขาบิดคตาไว้ไม่ เห็นหน
ลูกคนใครท่อน เป็นท่อนไม้
จะลงโทษน้องรักให้ด้กษัย
ร่ำพลางสะอื้นให้ไปมา
พระไชย เษษุ์ฟังคำจึงซ้ำว่า
ยังขืนกลับมว่า เขาพาโล
เจ้าสำนักสำนวนกวนโมโห
เข้ามิใช่ชายโง่จะงงงวย

เจ้าคนนางรักเจ้าเรารู้แจ้ง
อย่าพักทำกาสรครระทระทวย

ว่า เขาแก่งใส่โคลส้ไม่ เทียบด้วย
จะมอดม้วยไม่ทันรุ่งพรงนี้
(ไชยเชษฐ์ : ๒๒๓)

บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของพระไชยเชษฐ์ ที่กล่าวมาในข้อนี้ ได้สะท้อนภาพของสามีที่
ต้องหย่าร้างจากภรรยา เพราะการกระทำของตนเอง ภาพตัวละครไชยเชษฐ์จึง เสนอสารที่ทำให้
ความหมายแฝงให้ผู้อ่านผู้ชมได้ระลึกถึงว่า "สามีภรรยามีโอกาสที่จะหย่าร้างกันได้ หากสามีขาด
ความหนักแน่น ไร้เหตุผล ไม่ใคร่ครองเรื่องราวให้รอบคอบ ถือความเห็นของคน เป็นใหญ่และใจร้อน
วู่วาม รวมทั้งไม่ไว้วางใจและฟังเหตุผลของภรรยา"

ข) พฤติกรรมอย่างหนึ่งของไชยเชษฐ์คือ ความเป็นคนกล้ารับผิดในสิ่งที่ตนเองกระทำ
และพร้อมจะแก้ไขข้อผิดพลาดของตนเอง แม้กระทั่งชีวิตก็สละได้ เพื่อจะทดแทนความผิดของตน
ดังปรากฏในบทละครว่าไชยเชษฐ์บอกแก่นารายณ์ธิเบศร์ผู้เป็นลูกว่า

เหตุผลดับยบดื้อสุริยา	มันทำกับบิดานี้แสนศิโย
ให้บอกกล่าวชาวช่างสำคัญ	พ่อต้องนายฝันมาอยู่พร
ภายหลังแม่คลอดเจ้าออกมา	สุริยาชอบสักเอาไปได้
ครั้งบิดากลับมาถึงวังใน	เห็นแต่ท่อนไม้ใส่พานมา
มันว่าลูกของนางโถมยง	พ่อหลงเชื่อฟังอีแพศยา
จึงขับแม่พลัดพรากจากพารา	จนเจ้าชันชาถึงเพียงนี้
อันท้าวสิงหลภูวนาย	ซึ่งโกรธ เป็นโถมนะโถมศรี
คำทอพอมั่งหรือไม่มี	จะใคร่ไปอัญชสีพระเจ้าตา
ถ้าท่านแค้นขี้ดัดครอนพ่อ	ลูกรักช่วยขูลขอโทษา
ถึงจะมีวายลงด้วยพระอาญา	แต่พอให้มารดาเจ้าเห็นใจ

(ไชยเชษฐ์ : ๒๖๒)

การรู้สำนึกของพระไชยเชษฐา แม้จะถูกนางแมววิฬาร์ประชด ก็ยอมทนไม่โกรธ เหมือน
ครั้งก่อน แสดงให้เห็นถึงการปรับปรุงแก้ไขตนเอง และรู้จักขอโทษเมื่อทำผิด ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐาพึ่งพึ่งไขหู
แลดูที่เลี้ยงก็ต่างดู	พระอดสูสีนั่งอยู่ในใจ
เพราะภูหลงกลอีกคนพาล	เคียดจางจึงกล่าวมาว่าได้
จะช้าหรือถือจิดก็ผิดไป	ภูวไนยคิดพลางทางบัญชา
อนิจจาอนิจจาวิฬาร์เอ๋ย	มาเยาะเย้ยตัดพ้อทอหนักหนา
โทษผิดจึงติดตามมา	เพราะชั่วช้าเหลือใจในวันนั้น
เมื่อนี้ให้เคลิ้มคลุ้มกลุ่มจิด	โมโหผิดผิดไม่ออกกลับ
ถึงว่าไปอื่นสักหมื่นพัน	ตัวชั่วทั้งนั้นจะโทษใคร
จึงตามมาอนง้อขอขมา	จะทิ้งขว้างร้างหย่านั้นหาไม่
แม้นางแค้นขัดคัดอาลัย	จะสูตายไม่ไปเมืองเหม็นดี

(ไชยเชษฐา : ๒๖๘ - ๒๖๙)

บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของพระไชยเชษฐาในข้อนี้ได้สะท้อนให้เห็นลักษณะของคนบาง
คนในสังคม ที่เคยทำความผิดและพร้อมจะปรับปรุงแก้ไขตนเอง ลักษณะดังว่านี้ ได้เสนอสารที่ให้
ความหมายแฝงมาว่า "คนเรากล้าทำผิดต้องรู้จักรับผิดชอบ และต้องรู้จักแก้ไขในสิ่งที่ผิดพลาดให้ดีขึ้น"
พระไชยเชษฐาเป็นตัวอย่าง ซึ่งการกระทำเช่นนี้ เท่ากับได้พิสูจน์ตนเองและจะได้รับความเห็นใจ
จากคนอื่นด้วย ดังพระไชยเชษฐาที่ได้รับการอภัยจากทุกคนในที่สุด

พระนารายณ์ธิเบศร์

พระนารายณ์ธิเบศร์ เป็นตัวละครที่ปรากฏในตอนท้ายของเรื่อง มีบทบาทเพียงเล็กน้อย
แต่ก็มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง พระนารายณ์ธิเบศร์ เป็นเด็กฉลาดมีเหตุผลสมวัย กล้าหาญ
ไม่เกรงกลัวใครและไม่เชื่อใครง่าย ๆ จนกว่าจะได้พิสูจน์ความจริง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตความตรง

ข้ามกับพระไชยเชษฐาที่เป็นผู้ใหญ่ ดังตัวอย่าง

เมื่อนั้น
พระกริ้วโกรธาพลาจว่าไป
อุเหมดาเล่านี้เจ้าเสห์
และเสียมเทียมเล่นเจรจา
ถึงตัวเราเส็กก็เหล็กเพชร
ขึ้นเจ้อเยอหยิ่งเป็นพันไป
ว่าพลาจทางขึ้นธนูศิลป์
พาดสายหมายล้างชีวัน

พระนารายณ์ธิเบศร์เคืองชัคชัชฉาสัย
คนอะไรที่โหนนี้หยาบช้า
เจโกโวไว้วันักหนา
จะเป็นผู้แม่ข้าหรือว่าไร
ไม่ขามเข็ดพวกตาอย่าสงสัย
ผู้ใหญ่แสนรู้มาสู้กัน
ฟ้าดินสะเทือนเลื่อนลั่น
ผาดแผลงไปปล้นพันใจ
(ไชยเชษฐา : ๒๖๐)

การไม่หลงเชื่อใครง่ายปรากฏให้เห็น เมื่อพระไชยเชษฐาเอาใจด้วยขนม ก็ไม่ยอมกินและ
ไม่เชื่อว่าพระไชยเชษฐาเป็นพ่อ จนได้พิสูจน์ความจริงจากสิ่งที่เสี่ยงแล้ว ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
ถึงจะแสบท้องให้แทนตาย
มิใช่ผีปีศาจที่เดินหน
อย่าปลอมไปให้เลือดคากระเด็น

พระนารายณ์ธิเบศร์ว่าอย่าพึ่งหมาย
ไม่มีกง่ายกินอะไรของใคร เป็น
จะเลือกสนเทียาทองกินของเช่น
พลาจเดินเทียวเล่นไม่เจรจา
(ไชยเชษฐา : ๒๔๔)

เมื่อนั้น
แล้วคริคริกนิกแครงแครงพระหทัย

พระนารายณ์ธิเบศร์ยังสงสัย
ด้วยออกนามทราวม้วยสุวิธชา

พลาญเรียกที่เลี้ยงเข้ามาถาม
จริงหรือ เขาว่าเป็นบิดา

จงแจ้งความตามสัตย์อย่าพรางข้า
ฝ่าแม่สุวิญชาชนนี
(ไชยเชษฐ์ : ๒๖๑)

อนึ่ง แม้พระนารายณ์ธิเบศร์จะเป็นคนกล้าหาญไม่กลัวใคร แต่ก็มีสัมมาคารวะ เมื่อรู้ว่า
พระไชยเชษฐ์เป็นพ่อก็แสดงความเคารพ

เมื่อนั้น
ได้ฟังที่เลี้ยงพาที่
จึงยกกรรมาบาทพิศุเรศ
สะอื้นพลาญทางทูลถามไป
บิดรงค์จับองค์พระมารดร
หรือวิวาทบาทหมางอะไรกัน

พระนารายณ์ธิเบศร์เรื่องศรี
มีความยินดี เป็นพันไป
ชลเนตรแกว่งหลังไหล
เหตุผลกลไศพระทรงธรรม
ไม่สมัครสโสมสร เกษมสันต์
ทรงธรรมจงเล่าให้เข้าใจ
(ไชยเชษฐ์ : ๒๖๑ - ๒๖๒)

พฤติกรรมอีกตอนหนึ่งได้แสดงให้เห็นความฉลาดของพระนารายณ์ธิเบศร์ ที่ไม่ยอมบอก
ความจริงกับท้าวสิงหนครผู้เป็นตา เพราะกลัวจะประหารพระไชยเชษฐ์ ได้แต่ทูลบายเบี่ยงและต่อรอง
โดยอ้างคโศษประหารก่อนจึงจะบอกความจริง ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
จะลวงคอกกระมังซึ่งใจดู
หลานยังคิดแคลงจะแก้งล่อ
แม้เงงคโศษโปรดประทานชีวี

พระกุมารอิศรเอื้อนเอื้อนอยู่
เช็ดน้ำตุน้ำตาแล้วพาที่
แล้วจะมาฆ่าพ่อข้า เป็นผี
จึงจะทูลคดีให้แจ้งใจ
(ไชยเชษฐ์ : ๒๖๖)

นอกจากนี้พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีเหตุผล และเข้าใจการกระทำของผู้เป็นพ่อ ทั้งรู้จักใช้คำพูดเพื่อให้เห็นใจ และรู้จักขอให้ผู้อื่นช่วยเหลือ ดังบทละครกล่าวไว้

เมื่อนั้น	พระนารายณ์ธิเบศร์จึงว่าขาน
แม่พระชนนีมิโปรดปราน	ลูกจะมีวชิรนามานเสียมันคง
ไม่ควรหยิบยกเอาขึ้นว่า	ด้วยพ่อข้าเคลิ้มไปจนไหลหลง
ความรักน้อยหรือเพราะชื่อตรง	สู้บุกป่าฝ่าดงมาติดตาม
ถึงพ่อผิดคิดมั่งพึงลูกเกิด	อย่าประเจิดเข็ดชื่อให้คนหยาม
ไม่ส่งสารลูกเข้าเฝ้าถือความ	จะขอลาตายตามพระพ่อไป
ทูลพลางทางทรงโศกา	พระเจ้าดากระไรเลยช่างเฉยไฉ
เห็นคู่ช่วยช่วยว่าบ้างเป็นไร	พลางกันแสงให้วิ่งวอน
	(ไชยเชษฐ์ : ๒๘๐)

บุคลิกภาพบทบาทและพฤติกรรมของพระนารายณ์ธิเบศร์ได้สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของคนในสังคม ที่รู้จักคิดและใช้เหตุผลในการตัดสินใจและกระทำสิ่งต่าง ๆ มิใช่ใช้อารมณ์เพียงอย่างเดียว บทบาท และพฤติกรรมของพระนารายณ์ธิเบศร์ จึงให้ความหมายแฝงว่า "การกระทำสิ่งใด ๆ หรือการแก้ปัญหาต่าง ๆ นั้นควรจะใช้ความคิดและเหตุผลในการตัดสินใจและแก้ไข มิใช่ใช้อารมณ์เข้าแก้ไข" นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นอีกว่า "การรู้จักคิดพิจารณาด้วยเหตุผลมิใช่จะเกิดกับผู้ใหญ่เท่านั้น เด็กก็อาจทำได้"

พฤติกรรมในช่วงท้าย เรื่องพระนารายณ์ธิเบศร์จะแสดงตนเป็นผู้ที่ช่วยสมานความเข้าใจ ให้เกิดขึ้นระหว่างความแตกแยกของพ่อแม่และตา ซึ่งล้วนเป็นบุคคลในครอบครัวทั้งสิ้น พระนารายณ์ธิเบศร์จะพยายามทำทุกอย่าง เพื่อให้พ่อแม่และตาคืนดีกัน ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น	พระนารายณ์ธิเบศร์ไม่บอกแจ้ง
เห็นพ่อตาโกรธหนักพระพักตร์แดง	ก็กรรแสงโศกาจาบัลย์

กอดมาทาไว้ศิโรราบ
 จะเป็นเวรชาติด้วยฆ่าฟัน
 เขาจะได้ว่านี่พระทัยดี
 ขอบพระพ้อคาจงบารุณ
 ถ้าแม่พ้อฆ่าตายวายชนม์
 เขาจะสว่างดูถูกลูกกำพร้า

ประทานโทษโปรดก่อนอย่าหุนหัน
 จงอดกลั้นโทษาเสีย เอานุญ
 ผิดที่สองทีไม่ เคืองขุน
 ำให้ถูกได้แทนคุณพระบิดา
 ไม่ขออยู่ำให้คน เห็นหน้า
 ทูลพลาวงโศกสาละอื่นชัก
 (ไชย เชนทร์ : ๒๖๔ - ๒๖๖)

อีกตอนหนึ่งแสดงความพยายามำให้พ้อแม่ดีกัน ดังบทละครว่า

แม่ฆ่าก็ไม่ตายหมายสู้
 ครั้นคิดคิดไปำให้รำคาญ
 จงโปรดว่าชนนีำให้ดีด้วย
 ำให้แม่ดี เสียกับพ้อ เกิดหนอตา

หลานดูพระบิดาบำสงสาร
 ด้วยพ้อยังรำวานกับมารดา
 หลานจะช่วยอ้อนวอนำให้หนักหนา
 บัดคาก็จะสบายใจ
 (ไชย เชนทร์ : ๒๖๗)

จะเห็นได้ว่าพระนารายณ์ธิเบศร์เป็นผู้เชื่อมความผูกพันของคนในครอบครัว คือพ้อ แม่ และตาให้เข้าใจกัน จากบทละครจะพบว่าท้าวสิงหนัฐเป็นตาจะทำทุกสิ่งเพื่อหลาน พระไชยเชษฐาก็ใช้พระนารายณ์ธิเบศร์ำให้ช่วยทูลกับท้าวสิงหนัฐยกโทษำให้ตน และำให้ช่วยอ้อนวอนขอความเห็นใจ จากนางสุวิญชา ดังบทละครว่า

อกำครจะ เหมือนอกฆ่า
 กำเกิดเกิดมาไม่ เขียมคน
 ยันบิดาผิดหลังแต่ครั้งก่อน
 กำทีหลังยังมุดดับ

ำให้ยับอายำพรำฟ้าทุกแห่งหน
 เพราะพ้อแม่หมองหม่นนีำใจกัน
 อุดสำมาจำองอนำได้ผ่อนผัน
 จะำให้ตาดีรับไม่ฉันทา

จงคงโทษพระทอ เสียสักหน
เหมือน เมตดาปราณีแก่ลูกยา
เฝ้าศิริศิริไรไม่ เป็นชวย
ทูลพลางทางแกลังกันแสงวอน

ให้ทานบาทคาดบนไว้หมักหนา
คือด้วยบิดาเกิดมารดร
พระไชย เซษร์ช่วยกระธิบสอน
สะอื้นย่อนรำไรไปมา
(ไชย เซษร์ : ๒๑๔)

ลักษณะของพระนารายณ์ตรี เบศร์ที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อพิจารณาตามสภาพความเป็นจริงในสังคม ก็จะเปรียบได้กับ "หวง" ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ของพ่อแม่ คือสุวิษฐาและไชย เซษร์ ดังนั้นการกระทำของ "หวง" ที่คอยเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว จึงสื่อความหมายแฝงมาจากการกระทำที่ว่า "ในครอบครัวการเป็นสามภรรยาด้วยกันนั้นจะมีลูกเป็นหวงที่เกิดจากความรัก และความสัมพันธ์ของกันและกัน หากครอบครัวเกิดการแตกแยก ลูกจะกลายเป็นผู้ที่มีปัญหาในสังคม เพราะขาดความอบอุ่นในครอบครัว เนื่องจากพ่อแม่แยกทางกัน ความรักของผู้อื่นแม้จะเป็นคนในครอบครัวเดียวกัน เช่น ตา ก็ไม่เหมือนความรักความสัมพันธ์ทางสายเลือดของพ่อแม่ที่แท้จริง"

๒) ตัวละครหญิง ในเรื่องนี้จะเป็นมเหสีของกษัตริย์และนางสนมของกษัตริย์ ได้แก่ นางแก้วสัจจา บาทบริจาริกาทั้งเจ็ด และนางสุวิษฐา

นางแก้วสัจจา

นางแก้วสัจจา เป็นมเหสีของท้าวธรรมมิก และเป็นมารดาของไชย เซษร์ ปรากฏบทบาทเพียงนิดเดียว บทบาทละครเหตุการณ์ที่นางแก้วสัจจาแสดงออกจะคล้ายคลึงกับท้าวธรรมมิก คือไม่เข้าข้างใคร วางตัวเป็นผู้ใหญ่ มีจิตใจดี ปรากฏในบทละคร เมื่อได้สวนเรื่องราวของนางสุวิษฐาและไชย เซษร์แล้วดังนี้

เมื่อนั้น
เคืองแค้นลูกยาแล้วว่าไป

นางแก้วสัจจาอัชฌาสัย
นั่งดูอยู่ไยไม่พาคี

ของนี้จำได้หรือไม่เล่า	ลูกเค้าอะไรที่ไหนนี่
พลอย เพ็ญ เป็อนปน เจ้าคนดี	ช่างไม่มีความคิดสักนิดเดียว
เชื่อดั้นหลงกลคนโกหก	มีแต่พวกโมโหจน เจียว
ใจคอพอดึกกระนะนี้ เจียว	จะบอกแม่คำเดียวไม่น้อยใจ
บิจจา เอ๊ยสุวิญชาบังอร	จะชอกชอนไปด่าบลทนไหน
จะอดคอยากลำบากประการใด	ว่าพลาจอรไทก็โศก

(ไชย เชนษฐ์ : ๒๔๔)

บุพบาทและพฤติกรรมของนางแก้วสัจจา ได้สะท้อนการวางตัวที่เหมาะสมของคนที่เป็นผู้ใหญ่ที่นำนั้นถือ พฤติกรรมของนางแก้วสัจจาจึงแฝงความหมายไว้ว่า "การ เป็นผู้ใหญ่ที่ดีต้องให้ความเสมอภาคแก่บริวาร จึงจะได้รับความนับถือจากผู้ใต้บังคับ"

บาทบริจาริกาทั้งเจ็ด

นางบาทบริจาริกาทั้งเจ็ด ปรากฏบทบาทเพียงตอนต้น พฤติกรรมของนางทั้งเจ็ดนั้น ทำให้คนอื่นเดือดร้อน คือนางสุวิญชา คนที่มีบทบาทมากก็คือ นางสุรียาและอุบลวดี พฤติกรรมของนางทั้งเจ็ดนั้นโกหก ใส่ความนางสุวิญชาว่าคลอคลอกออกมาเป็นท่อนไม้ ปรากฏในบทละครดังนี้

เมื่อนั้น	เจ็ดนางทูลไปดั่งใจหวัง
ข้าทุกข์แทนนฤมลพันกำลัง	เป็นธุระระวังนั่งรำพึง
พอวันหนึ่งนางคลอคลออรสา	ก่อนหน้าพระ เสด็จเข้ามาถึง
รูปร่างทรีพร้อมดังกล่อมกสัง	งามแหม่น เหมือนหนึ่ง เทวดา

(ไชย เชนษฐ์ : ๒๒๒)

นางทั้งเจ็ดมีความอิจฉาริษยา ไม่อยากทำให้ใครได้ดีกว่า ไม่ยอมรับความจริงในการกระทำของตนเอง ปรากฏในบทละครว่า เกือบกับสี่สี่ เลี้ยงว่าคนไม่ได้ทำอุบายให้ไชย เชนษฐ์ลงโทษนางสุวิญชา

คังบทะเลครว่า

เมื่อนั้น	เจ็ดนางปั้งปั้งอยู่ในมาน
ได้ยีนสี่ที่ เลี้ยงทูลหัดทาน	ว่าชาน เป็นแยบก็แปลบใจ
นั่งอยู่ดู เห็นจะ เป็นรอง	ชวนกัน เผยมานทองสองไข
โกรธาชี้หน้าแล้วว่าไป	นี่อะไรมากลุ่มมุ้งซิง
ชัชชานสารพัดรู้	มาชมขู่ตะคอกหลอกผู้หญิง
สิ้นลมคมสันขยันจริง	ทูลแบนแบนอิงสอพลอพลอย
หรือทั้งสี่แฉ่งใจว่าใครทำ	จึงคิดทูลปรักปรำให้ขยับยอย
ช่างชื่อหน้ามา ฝ่าทูลตะบอย	ข้าสินากลัวน้อยไป เมื่อไร
.....
จะถามไถ่อย่างไรก็ถามกัน	ที่จะ เป็น เช่นนั้นอย่านึกหมาย
มาช่วยกันแก้หน้าว่าไม่อาย	เที่ยว เอาความร้ายมาป้ายทา
ทั้งสี่นี้ดู เหมือนงูงอค	จะคอยมองย่องคอคกระมังหนา
เมื่อลูก เป็นทอนสักประจักษ์ตา	ยังจะ แค้นมีหน้าว่ากันกาง
	(ไชย เชนร์ : ๒๒๔ - ๒๒๖)

บุพบาทและพฤติกรรมของนางทั้งเจ็ด ได้ เสนอให้เห็นภาพของความอิจฉาริษยาไม่ปรองดองกันในครอบครัว ทำให้เกิดการแตกแยก เพราะไม่ยอมรับสถานภาพที่ตนเป็นอยู่ ลักษณะดังกล่าวได้ เสนอสารที่ให้ความหมายแฝงมากับตัวละครนี้ว่า "การไม่รู้จักพอใจในฐานะของคน และไม่รู้จักประมาณตนก็อาจจะทำให้กระทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสม ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน" นอกจากนี้ พฤติกรรมของนางทั้งเจ็ดจากบทละครเรื่องนี้ ยัง เสนอความหมายแฝงอีกอย่างหนึ่งว่า "ครอบครัวที่สามมีภรรยาหลายคนย่อมหาความสงบได้ยาก"

นางสุวิงษา

นางสุวิงษา เป็นมเหสีของพระไชยเชษฐ บุคลิกลักษณะนิสัยโดยทั่วไปจะเป็นผู้ที่มีความฉลาด มีความคิดลึกซึ้ง ปรากฏในบทละครจากคำพูดของท้าวสิงหนผลว่า

เมื่อวัน	ท่านท้าวสิงหนผลยกขา
แกสั่งข้า เลื่องแลดูสุวิงษา	เห็นทวงทักกริยามินต์
จะโกรธผิวจริงจึ่งกระมังหนอ	หรือกลัวพอจะว่าทำหน้าบึ้ง
ลูกเราความคิดคิดลึกซึ้ง	ไม่รู้ถึง เส่ท์กล เป็นจนใจ
	(ไชยเชษฐ : ๒๑๘)

สุวิงษา เป็นภรรยาที่รักสามี เสมอต้น เสมอปลาย เมื่อถูกขับออกมาที่ยังไม่กล้าบอกท้าวสิงหนผล ถึงความจริงทั้งหมด เพราะเกรงสามีจะเป็นอันตราย และได้รับโทษ ปรากฏในบทละครว่า

เมื่อวัน	สุวิงษายังคมก้มหน้า
นางคิดพิศทูลแต่ขัษณา	ด้วยกลัวจะโกรธาพระสามี
เค็มยกลูกให้พระไชยเชษฐ	ไปจากนค เรศย์กษิ
เธอร่วมเรียงเสี้ยงลูกไว้คืบตี	มิได้มีอาธรรมอันใด
.....
พระไชยเชษฐนั้นไม่ทับคิด	จำจิตขับซ้ำด้วยอดสู
	(ไชยเชษฐ : ๒๓๑)

พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่แสดงออกให้เห็น คือการเป็นคนมีเหตุผล รู้จักคิด รู้จักทำ ไม่ว่าจะ ทำสิ่งใด นางจะคำนึงถึงฐานะและความเหมาะสม ตลอดจนเหตุผลที่สมควรจะกระทำเสมอ ปรากฏไว้ในบทละครหลายตอน ดังตอนหนึ่งที่อธิบายเหตุผลความเป็นไปได้ ให้พระไชยเชษฐ พิจารณาความจริงถึงลูกของนางว่า

เมื่อแรกประสูติพระโอรส	เสียงร้องปรากฏเหมือนเสียงคน
บัดนี้ลูกอ่อน เป็นทอนไม้	เพราะ เขาบิดดาไว้ไม่ เห็นหน
พระองค์จะคิดดู เสห์กล	ลูกคนใครทอน เป็นทอนไม้
เมื่อฟังคำข้าง เดียวมา เกี้ยวโอรส	ละลงโทษน้องรักให้ตักษย
เมียจะฉิบพักตราไปหาใคร	รำพลางสะอื้นให้ไปมา
	(ไชย เชษฐ์ : ๒๒๓)

การแสดงออกของสุวีณา จะต้องมีเหตุผลที่เหมาะสม เสมอตามฐานะของคน นอกจากนั้น ยังวางตัวและมีสัมมาคารวะอีกด้วย ดังในบทละครที่เห็นไชย เชษฐ์ สามี เข้าม่างอภิกษิตแสดง ความยินดี หรือโอรส เคืองจนเกินขอบ เขต ดังปรากฏในบทละครว่า

ครั้นถึงมณเฑียรท้าวยักษิ	เห็นพระสามีมอบบอญ์น
ดูผิดรูปชูปผอมลงไปครั้น	สารพัดผิวพรรณก็หมองมัว
ชะรอยพระคิดถึงน้องรัก	จึงโศกนักภิกษิตาสงสารผิว
ครั้น เห็นพ่อแลดูก็ปีกกแล้ว	ทำแก้ตัวคมค่อนให้สามี
คลาน เข้าไปวันทาพระยายักษ์	แล้ววงลักขณห์ไหวที่ เลี้ยงหังส
มิได้พูดจาพาทิ	เทวีนั่งก้มพักตรา
	(ไชย เชษฐ์ : ๒๒๔)

พฤติกรรมที่แสดงถึงนิสัยอีกอย่างหนึ่งของสุวีณา ก็คือ การให้ภักย์สามี เมื่อได้พิสูจน์ตนเอง แล้ว และยอมรับผิดในสิ่งที่กระทำ ดังปรากฏในบทละครว่า เมื่อไชย เชษฐ์ยอมตาย เพื่อแสดงความ รักต่อนางสุวีณา สุวีณาจึงยอมให้ภักย์ ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	สุวีณาแจ้ง เหตุสังเวชผิว
วังวางตัวลั่นอยู่รัวรัว	คือกชกัฬาร้องให้พลาง

ถึงปราสาทนิคา เห็นสามี
 ลืมองค์ลืมอายุกำยัลนาง
 แล้ว เอาสุคนธ์โขมขโถมให้
 ลิ่นอายลั่นกล้วพระอาญา

ไม่วิวคิงอินทรีย์ เหมือนผีสง
 เข้านั่งหมุนปฤษฎางค์ภัสดา
 นางรำไร เรียกร้อง เป็นหนักหนา
 ออกปากว่าข้าจะตีด้วยแล้ว
 (ไชยเชษฐ์ : ๒๘๒)

บทบาทและพฤติกรรมของนางสุวีณาที่แสดงออก ได้สะท้อนให้เห็นถึงการวางตนให้เหมาะสมกับฐานะ และการเป็นภรรยาที่ดี การแสดงออกของนางในเรื่องนี้จากที่กล่าวมาพฤติกรรม และบทบาทของนางได้ เสนอสารที่ให้ความหมายแฝงแก่ผู้ที่ เป็นภรรยาทั้งหลายว่า "ภรรยาที่ดีนั้นต้องรู้จักวางตนให้เหมาะสมกับฐานะของตนเอง ต้องรู้จักคิด มีเหตุผล ให้สติแก่สามี เมื่อทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และควรรู้จักให้อภัย เมื่อสามีทำผิดพลาด และได้พยายามแก้ไขปรับปรุงตนแล้ว สิ่งเหล่านี้จะทำให้ครอบครัวมีความสุขได้"

๓) ตัวละครอื่น ตัวละครอื่นที่สำคัญและมีบทบาทจนสามารถ เสนอความหมายแฝงให้ปรากฏได้แก่ วิพาร์ ท้าวสิงหน และสี่พี่เลี้ยง

ท้าวสิงหน

ท้าวสิงหนนั้น เป็นกษัตริย์ครองเมืองสิงหน เป็นยี่ภักที่มีจิตใจดี มีเมตตา และมีเหตุผล กระทำคน เป็นผู้ใหญ่ที่น่าับถือ รู้จักวางตัว เป็นกลางไม่ตัดสินเรื่องราวด้วยอารมณ์เพียงอย่างเดียว นอกจากนั้นยังรู้จักให้อภัยผู้กระทำผิดที่ได้แก้ตัวและพิสูจน์ตนเอง

การยอมรับทั้ง เหตุผลของนางสุวีณา ก็ทำให้ท้าวสิงหนต้องยกทัพกลับ ไม่ไปตี เมืองเหม็นคัสของพระไชย เชษฐ์ ดังบทละครว่า

ไยว่าพระองค์ผู้ทรงเดช
 พระจะยกพลมารไปราญรอน

โปรด เกศลูกมิ่งจยังก่อน
 ทำโทษโรธกรรมกับ เขาไย

.....

ครั้งนี้มีทรงพระ เมตตา
 ประธานโทษ เกิดทูลกระหม่อม เอ๋ย
 ำให้ เห็นแก่นักดาของภูมิ
 เมื่อนั้น
 เหลียวมาปลอบพระธิดา
 จึงมีสิงหนาทประกาศร้อง
 ำให้ คัดรับนางนฤมล
 พ้อขัดใจไชย เชษฐมิ่งคุณแคลน
 หากสงสารหลานน้อยคนนี้

.....

ก็จะ เป็น เวรแรกขำนี้
 อย่าไป เลยจงคืน เข้ากรุงศรี
 เทวีทูลพลางทางโศกา
 ท้าวสิงหลให้คิด เสนหา
 อย่าโศกาอาวรณ์ร้อนรน
 ำให้ เลิกกองทัพ เข้าสิงหล
 ขึ้นนั่งบนรถแล้วพาที
 เจ็บแค้นตั้งหัวอก เป็นผี
 ดับโมโห เสียที เอาบุญไว้
 (ไชย เชษฐ์ : ๒๓๔)

การวางตัวเป็นกลางของท้าวสิงหล คือไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องสามภรรยา หรือเรื่อง
 ครอบครัวของผู้อื่น ท้าวสิงหลจะให้ตัดสินใจกันเอง ปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น

จึงตรัสห้ามบิดดาว่าอย่าไป
 ชันโทษบิดาไซ้เจ้าได้ขอ
 แต่ส่วนซึ่งจะให้ศึกกัน

 ถึงดาก็แค้นแสนสาหัส
 ชันจะคิดศึกกับนั้นไซ้

ท้าวสิงหลสรวลสันต์ไม่กลั่นได้

แม่ เขาขัดใจจะตีรับ
 ดาจะยกให้พ่อผู้หลานขวัญ
 ชื่อนั้นมิรู้ที่จะว่า เลย

 นี้หากขัดนักดา เจ้าไม่ได้
 ก็สุดแท้แต่ใจของมารดา
 (ไชย เชษฐ์ : ๒๖๑)

การให้ภัยผู้ที่สำนึกผิด และช่วยแก้ไขปัญหาก็มีสภาพดีขึ้นทั้งสองฝ่าย ทั้งยังเป็นไปตามความเหมาะสมกับฐานะของคน ก็มีอยู่ในตัวของท้าวสิงหนคร ดังปรากฏพฤติกรรมของท้าวสิงหนครที่แสดงต่อพระไชยเชษฐาว่า

เมื่อนั้น	ท่านท้าวสิงหนครยกขา
เห็นลูก เขยหน้าจ้อยไม่พูดจา	ให้มัจฉ เมตตาทปราณี
จึงตรัสว่าโทษทัณฑ์นั้นไซ้	พอกก็ไม่พอใจกูจี้
แต่คูอยู่หยอหยนึ่งครั้งนี้	จะจัด เสียให้ตีด้วยกัน
ฝ่ายข้างสุวิชัยชายาใจ	เขาก็ไม่รัง เกยจ เคียดฉันท
แต่คิดอับอายชาว เหมือนค์	จงผ่อนผันให้คืนะลูกรัก
จะอยู่ด้วยกันไปพอกไม่ห้าม	อย่าให้ เมียมีความอับลักษณ์
แม้เจ้าท่าตามจะงามพักตร์	ปรากฏยศศักดิ์ทั้งแดนไตร
จะให้ไป เขยสองกษัตรา	มาแต่งการวิวาห์กัน เสียใหม่
อันการ เมื่อครั้งหลังนั้นอย่างไร	คราวนี้ก็ให้ เหมือนครั้งนั้น
ล้างอายชายหน้าพอกตาเสีย	ทั้งลูก เมียไม่มีใคร เขี่ยหยัน
ให้ เสนีรีบกลับไปฉับพลัน	กำหนดลืบท้าววันให้ยกมา
	(ไชยเชษฐ : ๒๘๓)

บทบาทและพฤติกรรมของท้าวสิงหนคร ที่กล่าวมาได้สะท้อนให้เห็นภาพการวางตนของผู้เป็นใหญ่ เป็นนักปกครองที่ดี มีเหตุผลและจัดการสิ่งใดไปตามพอดี ไม่เข้าข้างใคร และไม่ขุนวายนเกินไปใน เรื่องของผู้อื่น ลักษณะ เช่นนี้จึง เป็นที่เกรงใจและ เกรงกลัวของพระไชยเชษฐาและสุวิชัย บุคลิกภาพและบทบาทพฤติกรรมของท้าวสิงหนคร จึง เสนอสารที่ทำให้ความหมายแฝงมาด้วยตัวละครนี้ว่า "การเป็นผู้ใหญ่ หรือผู้ปกครองที่ดี เป็นที่น่านับถือและเกรงใจ เกรงกลัว ของผู้ใต้บังคับและบริวารนั้น ต้องมีเหตุผล ไม่ใช่อารมณ์ในการพิจารณาเรื่องใด ๆ วางตัว เป็นกลาง รู้จักให้ภัยและ เปิดโอกาส ให้ผู้ทำผิดพลาดได้แก้ไขและปรับปรุงตนเอง นอกจากนั้นยังต้องรู้จักวิธีแก้ปัญหาก็ดีขึ้นด้วยความเหมาะสม

และเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่ายด้วยความยุติธรรม" ท้าวสิงหล เป็นตัวอย่างที่ดีในข้อปฏิบัติดังนี้

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งก็คือการนำนางสุวิธยามาเลี้ยง เป็นลูก และให้ความรัก ความเมตตา ช่วยเหลือ เสมอต้น เสมอปลาย ไม่เปลี่ยนแปลง และจากบทบาทพฤติกรรมของท้าวสิงหลที่ได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าท้าวสิงหลได้แผ่แผ่ความรักไปยังนารายณ์ธิเบศร์ลูกของนางสุวิธยาด้วยความจริงใจ เช่นกัน

ท้าวสิงหลกับนางพันธุรัตในเรื่องสังข์ทอง จะมีลักษณะหนึ่งที่เหมือนกันคือ มีความรักความจริงใจต่อผู้ที่ตนนำมาเลี้ยง ตัวละครท้าวภูษงค์จึงมีสภาพ เช่นเดียวกับพันธุรัต คือ เป็นอมมนุษย์ มีความเป็นอยู่แตกต่างจากมนุษย์ทั่วไป แต่สามารถอยู่ร่วมกับนารายณ์ธิเบศร์และสุวิธยาได้ ก็เพราะการทาสี มีเมตตา อาศัยความรัก ความเข้าใจ เป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกัน สารที่เสนอมานในตัวละครนี้ จึงให้ความหมายแฝงไว้อีกอย่างหนึ่งว่า "คนเราแม้ต่างเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ โดยอาศัยความรัก ความเข้าใจ ความจริงใจและให้เกียรติต่อกัน"

สี่ที่เลี้ยง

สี่ที่เลี้ยง เป็นตัวละครที่คอยดูแลและปกป้องพระไชยเชษฐ เป็นผู้มีวัยสูงกว่า บทบาทและพฤติกรรมที่แสดงออกของสี่ที่เลี้ยงนั้นคือ เป็นผู้ที่คิดการณ์ไกลคิดถึงผลของการกระทำต่าง ๆ ที่จะตามมา เมื่อเห็นว่าไม่ดีก็ยับยั้งไว้ ดั่งที่ยับยั้งการมานางสุวิธยาว่า

ครั้นรู้แปดระหนักประจักษ์ความ	จึงห้าม เสนาว่าไม่ได้
ถ้าแม้ขึ้นฆ่าพันให้บรรลัย	นานไปเรารอยจะพลอยตาย
ท่านจงหยุดยั้งรั้งรอ	ข้าจะไปทูลขอนางโฉมฉาย
มิให้ช่วยมอดควอดควาย	ว่าแล้วสิ้นนายจรัส
	(ไชยเชษฐ : ๒๒๔)

นอกจากนี้ยังให้สติ ข้อคิด เมื่อเห็นว่าพระไชยเชษฐนั้นกระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และจะก่อให้เกิดผลเสียหาย ดั่งปรากฏในบทละครว่า

ครั้นถึงจึงคลาน เข้าไป เฝ้า
 กราบทูลไปพลันทันที
 ธรรมดาลูกอ่อน เป็นทอนไม้
 แต่เพียงนี้มิรู้ดู เอา
 ธรรมดา เมียหลวงกับ เมียน้อย
 ช่างไม่ตรองตรึกทำให้ลึกซึ้ง
 ล้วน เหล่าริษยา เป็นอารมณ์
 ทั้ง เล่ห์กลกระทำยาเหยียด
 ถึงว่านางจะ เป็น เช่นนี้ไซ้
 รู้ถึงสิ่งหลุม เป็นการ
 มนุษย์หรือจะสู้กับหมูยักษ์
 พระองค์จงโปรดยกโทษทัณฑ์

กัม เกลาประณตบทศรี
 พระภูมิ เป็นใจจงใจ เขา
 มีมิ่งหรือไม่แต่ก่อน เกา
 ยิ่งกว่ามีว เมามินดัง
 ย่อมคอยหยิบผิดคิดทวงทึ่ง
 เหมือนไมรู้ถึงทัน เมีย
 มีแต่จะ เรียกกลมาให้ เรือ เสีย
 จะให้ เขาฉัว เมียได้รำคาญ
 ก็ยังไม่ควรสั่งให้สังหาร
 จะมาผลาญ เสียสิ้นทั้ง เหมือนด
 จะ เคี้ยว เล่น เป็นผักไม่พอกัน
 อย่าให้ชิววันนางมอดม้วย
 (ไชย เชษฐ์ : ๒๒๔)

พฤติกรรมที่แสดงให้เห็นอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเป็นผู้ที่มีจิตวิทยาในการพูด และหวานล่อม
 ำให้คนเชื่อและปฏิบัติตามได้ด้วย เหตุผลที่อ้าง ดังปรากฏในบทละครที่ทำให้พระนารายณ์ถี เบศร์ เชื่อ
 และยินยอมช่วยเหลือ ดังบทละครว่า

บัดนั้น
 จึงทูลว่าชัยภานี
 แม้รู้ว่าอกกล้า เล่าพระองค์
 ฉวยรู้ไปในวังหลังลาย
 มั่นคงองค์นี้แลบิดูเรศ
 ครอง เมือง เหมือนธานี

พระที่ เลี้ยงประณตบทศรี
 ห้ามปรามความน้อยอยู่มากมาย
 จะลงอาญาฆ่าทั้งหลาย
 พระ เบี่ยงบายอย่าให้ข้าถูกตี
 ทรงนามไชย เชษฐ์ เรื่องศรี
 สามิพระแม่สุวิธชา

อันพระปิตุรงค์ทรงฤทธิ์
พระยาอัษฎ์ เคืองขัตติยธยา

โทษผิดใหญ่หลวงนักหนา
ไมให้มาพานพบพระชนนี
(ไชยเชษฐ : ๒๖๑)

บทบาทและพฤติกรรมของทีเสี้ยมทั้งสี่ ได้สะท้อนให้เห็นภาพของข้าราชการที่มีความจงรักภักดี และปฏิบัติหน้าที่ด้วยความจริงใจ สมกับการได้รับความไว้วางใจให้เป็นทีเสี้ยม ซึ่งเท่ากับปรักขานในกิจการต่าง ๆ นับได้ว่าทีเสี้ยม เป็นทีปรักขานที่ดี เพราะมีเหตุผล ระวังตักเตือนผู้บังคับบัญชา คือ ไชยเชษฐให้คิดและทำในสิ่งที่ถูกต้อง เป็นประโยชน์มากกว่าโทษ ลักษณะ เช่นนี้ของทีเสี้ยมทั้งสี่ ได้เสนอความหมายแฝงไว้ให้เห็นถึงการ เป็นข้าราชการ หรือผู้บังคับบัญชาที่ดีว่า "ในการทำงานของข้าราชการนั้น ต้องจริงใจและกล้าแสดงออกในสิ่งที่ถูกต้อง และ เห็นว่า เหมาะสม เป็นประโยชน์ต่อสังคม หักท้วง เมื่อเห็นว่าสิ่งที่ผู้บังคับบัญชากระทำนั้นจะก่อให้เกิดความเสียหายและให้ข้อเสนอแนะใหม่ที่น่าจะถูกต้องและ เป็นประโยชน์กว่า"

วีฬาร์

วีฬาร์จะมีบุคลิกกึ่งลิ่เคียงกับทีเสี้ยม แต่จะแสดงออกในลักษณะของการเป็นผู้ที่ใช้อารมณ์อยู่ข้าง แต่ก็มีเหตุผล วีฬาร์เป็นแมวที่รักและเจ็บแค้นแทนเจ้าของ คือนางสุวิงษา พร้อมกับจะปกป้องและช่วยเหลือ เมื่อเจ้านายได้รับอันตราย หรือมีความทุกข์ พฤติกรรมนี้ปรากฏในบทละครว่า เมื่อถูกขับไล่วีฬาร์ก็พานางสุวิงษาออกจากเมือง และทำทุกอย่างเพื่อให้นางสุวิงษาได้พบลูก เมื่อไม่พบก็บนทวดว่าจจะรำจูยฉายถวาย ดังบทละครว่า

บัดนั้น
หรือผีสว่างบังหูบังตา
คิดแล้วนางแมวยกมือไหว
เทพไททองคำที่กำบัง

วีฬาร์หลากใจเป็นนักหนา
มาหลอนหลอกหยอกข้าคอกกระมัง
ขอให้ได้พระกุมาร เหมือนใจหวัง
จะแต่งตั้งสังเวยที่ร่วมไพร

ข้าจะรำจูจายถวายเป็น
บนกลางนางแลดูไป

ให้ เลื่องลือว่าแม่นี้รำได้
ก็เห็นหีบที่ในหลุมนั้น
(ไชยเชษฐ์ : ๒๓๒)

วิฬาร์เป็นแมวฉลาดที่มีฝีปากกล้าไม่กลัวใคร จะเห็นได้จากการได้เถียงนางทั้งเจ็ด และแม้แต่กับนางสุวีณาเอง ถ้าเห็นว่ากระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ดังตัวอย่างตอนที่เถียงกับนางสุวีณา บทบทรจรรีกาคนหนึ่งว่า

บัดนั้น
จะอ้อมมอดลละมันทำไม
จึงร้องว่าแน่กะหม่อม เมีย เอก
ปัญหาแทนรับสั่งนั่งชี้มือ
เจ้าสิคนสบ เสียนาง เมียต้น
มานั่งขับ เหนื่อยปากกล่าวมากใจ
อีพวก เหล่า เจ้า เสบท์ เสห์กล
มันคาร้อนคาไฟมิใช่ เย็น

วิฬาร์ฟังว่าน่าหมั่นไส้
ตายไหนตายไปคงให้ลือ
อภิ เสกขึ้นใหม่ เมื่อไรหรือ
มาออกหน้าคำชื่อไม่อายุใจ
จะฆ่าผู้พันคนก็ทำได้
เอาจับใส่หีบฝัง เสียทั้งเป็น
แต่ละคนใจคอไม่พอ เล่น
เอาคนฝังทั้ง เป็นอีอัปรีย์
(ไชยเชษฐ์ : ๒๓๑)

นอกจากนี้วิฬาร์ยังชอบความจริง และ เป็นผู้ที่พูดตรงไปตรงมา ดังจะเห็นจากบทละคร เมื่อสุวีณาปิดบังความจริงแก่ท้าวสิงหนท วิฬาร์ก็ไม่พอใจและ เป็นผู้เล่าเสียเองดังนี้

บัดนั้น
เห็นนางทูลปิดง่าอำปลัง
วิฬาร์ซัดใจเข้าไปทูล
ทอผิว เขากลับมาถึง เมือง

วิฬาร์แค้นคิดถึงความหลัง
นี่เนื่อยังรักผิวกลัวจะ เคือง
ว่านางเล่า เล่ามูลไม่สิ้น เรื่อง
มันยัก เยื้องยุ่งงให้โกรธา

หม่อม เมียว่าไรก็เป็นนั่น
 ไม่ได้ถามความพิจารณา
 หากสี่ที่เลี้ยงมาขอไว้
 เธอว่ายับยับ เสียไม่เลี้ยงดู
 เธอยิ่งกราด เกรี้ยว เคี้ยว เขี่ย
 ช้างนางมาในราตรี
 ทั้งผิว เมีย เขารุมกันตำว่า
 ชนศึกชกชก เป็นพันใบ

สารพันและได้ศิโรรา
 สั่งให้ เช่นนางนางโฉมครู
 ทั้ง เจ้าข้าจึงได้รอดอยู่
 นางผัดพอ เข้าครูจะจรลี
 ถ้ามีนอยู่ก็ เห็นจะ เป็นผี
 บิรมชีวิจะม้วยด้วยเจ็บใจ
 ทาเกรงในคันทาผ่านฟ้าไม่
 ว่าจะสู้ภูวไนยไม่พริ่นพริ้ง
 (ไชยเชษฐ์ : ๒๓๗ - ๒๓๘)

การกระทำของวิศาร์แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีเหตุผล และรู้จักเตือนเจ้านายเมื่อเห็นว่าทำในสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นผลดีแก่ตัว ดังปรากฏในบทละครที่เตือนนางสุวณชามิให้กลับไปหาไชยเชษฐ์ด้วยเหตุผลที่ว่า

เขาขับหนีตีตำว่าตัวชั่ว
 ไม่เจ็บจำน้ำคำอิสุรียา
 ช้างผิวก็หลงงงงวย
 จะขึ้นไปบอกเล่า เขาทำไม
 เมื่อรักผิวไม่คิดถึงตัวแล้ว
 จะอุตสาหัสภัยจรขอนแก่น

ยังแค้นคิดถึงผิวจะไปหา
 มันตำว่านั่นน้อยไป เมื่อไร
 เมียว่าไรว่าด้วยไม่ถามไถ่
 เขาจะ เชื่อที่ไหนว่าลูกคน
 อิแมวก็จะไปในโพรสณฑ์
 กว่าจะถึงสิงหล เวียงชัย
 (ไชยเชษฐ์ : ๒๓๓)

บทบาทและพฤติกรรมของนางแม่วิศาร์ แสดงให้เห็นความซื่อสัตย์ของข้าราชการที่มีต่อเจ้านาย ศักดิ์เตือน เมื่อเห็นว่าจะ เป็นสิ่งที่ไม่ดี และพร้อมที่จะช่วยเจ้านาย เสมอตลอดเวลา พฤติกรรมของนางแม่วิศาร์ เช่นเดียวกับที่เลี้ยงทั้งสี่ได้ เสนอสารที่ให้ความหมายแฝงไว้ว่า "ผู้รับใช้ที่ดีนั้น ต้องซื่อสัตย์

ต่อเจ้านาย คอยปกป้องและดูแลเจ้านาย เมื่อได้รับความเดือดร้อน รัฐบาลยังการทํานองที่มิถูกต้อง
ข้อสำคัญการเป็นผู้รับใช้ที่ดี มิใช่ต้องแสดงออกด้วยการประจบสอพลอ เพื่อเอาใจเจ้านายเพียงอย่าง
เดียว" วิจารณ์เป็นตัวอย่างที่ดีในเรื่องนี้

๓.๒.๓ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในสัญลักษณ์

สัญลักษณ์ที่ปรากฏในเรื่องไชยเชษฐ จะ เป็นข้อความที่มีนัยแสดงถึงสารที่แฝงอยู่ในข้อความ
นั้น ดังต่อไปนี้

ก. ธรรมชาติเมียหลวงกับ เมียน้อย	ย่อมคอยหยิบผัดคืดหวงหึ่ง
ช่างไม่ตรองตรึกกาให้ลึกซึ้ง	เหมือนไม่รู้อึ้งหัน เมีย
ส่วน เหล่าริษยา เป็นอารมณ์	มีแต่จะ เรี่ยกลมมิให้ เรือ เสีย
ทั้ง เส่ท์กลกระต่ายำ เขียว	จะให้ เขาผิว เมียได้รำคาญ
	(ไชย เชษฐ : ๒๒๔)

จากคำตักเตือนของสี่พี่เลี้ยง เพื่อทำให้ไชยเชษฐาคิดถึงความจริงของ เมียหลวงและ เมียน้อย
ที่มักจะกระทำเรื่องหึงหวงใส่กัน ให้พระไชยเชษฐพิจารณารื่องราวให้ดี ด้วยคำนี้ได้เสนอภาพการ
อยู่ร่วมกันของสามภรรยา ที่ให้ความหมายแฝงว่า "การมีภรรยาหลายคนอยู่รวมบ้านเดียวกันนั้น
มักจะมีแต่เรื่องเดือดร้อนรำคาญใจ อันเนื่องมาจากความริษยาหึงหวง ดังนั้นสามีต้องทำตัวเป็นกลาง
มีจิตใจหนักแน่น หากเอนเอียงไปในทางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง อาจจะทำให้เกิดความรำคาญแตกแยกใน
ครอบครัวได้"

ข. ชันหีบใหญ่ใบนี้อยู่กลางดง	มันคงจะใส่ เอาไปฝัง
แต่จงใจว่าไปก็อาบสัง	จะคอยฟังด้วยคำสุวิญชา
	(ไชย เชษฐ : ๒๔๔)

ท้าวธรรมก็ได้กล่าวด้วยคำนี้ เมื่อให้ตามหาสุวิธชา และได้พบหลักฐานการใส่ความนางสุวิธชาของนางทั้งเจ็ด แต่ก็ไม่สามารถที่จะกล่าวโทษนางทั้งเจ็ดได้ เพราะมิได้เห็นการกระทำของนางทั้งเจ็ดเห็นแต่หลักฐานเท่านั้น ซึ่งต้องรอดูคำให้การของนางสุวิธชาอีกครั้ง ภาพสะท้อนจากถ้อยคำนี้ ได้เสนอความหมายแฝงในการสอบสวนคดีความว่า "ในการพิจารณาคดีความ หลักฐานเพียงอย่างเดียวนี้ไม่สามารถจะเอาผิดจากผู้กระทำผิดได้ ต้องพิจารณาจากหลักฐานอื่น ๆ ประกอบด้วย"

ค. ถ้านางไปพูดท้าวกล่าวโทษ	จะกริ้วโกรธขัดแค้นแสนสา
ก็จะยกพวกพลอสุรา	รับมา เคียวกินลิ้นทั้ง เมือง
จงเร่งติดตามทราวมวย	ไปแก้ไขพูลความตาม เรื่อง
ชี้แจงบรรยายให้หายเคือง	เร่งออกจากเมืองในวันนี้
	(ไชยเชษฐ์ : ๒๔๖)

ท้าวธรรมก็ได้กล่าวข้อความนี้กับไชยเชษฐ์ให้เหตุผลที่ควรจะทำ เพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง อันเนื่องมาจากความเกรงกลัวท้าวสิงหน ที่เป็นยักษ์จะโกรธ และยกทัพมารบ ซึ่งกำลังของเมือง همینคั้นั้น เป็นแค่มนุษย์ธรรมดาคงจะสู้รบด้วยมิได้ จึงต้องให้รับความนางสุวิธชามา เพื่อขอโทษนาง มิให้นางโกรธและฟ้องท้าวสิงหน ถ้อยคำนี้แสดงความหมายแฝงอย่างหนึ่งว่า "ในสังคมโดยทั่วไปคนเรามักจะ เกรงกลัวผู้มีอำนาจ และโดยเฉพาะผู้มีอำนาจทางกองทัพที่เข้มแข็งจะเป็นที่เกรงกลัวของคนในสังคมมาก" ดังท้าวสิงหนที่มีอำนาจของทหารเป็นยักษ์ มีพลังกำลังที่มนุษย์อย่างชาวเมือง همینคั้นสู้ไม่ได้ ดังนั้นการทำให้ท้าวสิงหนโกรธ จึงเป็นอันตรายต่อเมือง همینคั้น ซึ่งอาจกล่าวถึงความหมายที่แฝงนี้ได้อีกอย่างหนึ่งว่า "ผู้มีอำนาจทางกองทัพ มักจะมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น และเป็นที่เกรงกลัว เกรงใจของผู้อื่นเสมอ"

ง. ออกใครจะ เหมือนอกข้า	ได้ยับอายโพรฟ้าทุกแห่งหน
กำเน็ด เกิดมาไม่ เขียมคน	เพราะพ่อแม่หมองหม่นน้ำใจกัน
	(ไชยเชษฐ์ : ๒๔๗)

ถ้อยคำนี้ได้แสดงความรู้สึกและความต้องการของพระนารายณ์ธิเบศร์ผู้เป็นลูกของนางสุวิงชา และไชยเชษฐ์ที่ให้ความหมายแฝงว่า "ลูกนั้นต้องการความรัก ความเอาใจใส่จากพ่อแม่เสมอ หากพ่อแม่แตกแยกกัน ลูกก็จะขาดความอบอุ่นในครอบครัว"

๓.๒.๔ ความหมายที่แฝงในโวหาร

ในบทละครเรื่องไชยเชษฐ์นี้ ปรากฏโวหารที่สื่อแสดงความหมายแฝง ดังนี้

ชาติวาระวังสันหลังขาด

เห็นแต่กาบินผาดก็สะดุ้ง

(ไชยเชษฐ์ : ๒๒๖)

ถ้อยคำนี้สื่อถึงเสียงกล่าวกระทบแก่บาทบริจาริกาทั้ง ๑ ของพระไชยเชษฐ์ ซึ่งทำเรื่องไม่ดีไว้กับนางสุวิงชา จึงหวาดระแวงสื่อถึงเสียงเกรงจะรู้ความจริงแสดงให้เห็นว่าบุคคลผู้กระทำความผิดมักจะไม่มีความสบายใจถ้อยคำนี้จึงให้สารแฝงไว้ว่าให้คิดว่า "การกระทำใด ๆ ที่ให้ร้ายต่อผู้อื่นย่อมไม่เป็นผลดีแก่ตนเองด้วย"

๓.๒.๕ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในจินตภาพ

ในบทละครเรื่องไชยเชษฐ์นี้ การบรรยายเรื่องราวบางตอนได้สะท้อนความหมายแฝงมากับภาพเหตุการณ์ในเรื่องราวนั้น ดังปรากฏต่อไปนี้

การบรรยายภาพเหตุการณ์ที่พระไชยเชษฐ์ สลบไปไม่ได้สติดอกหน้าพระนารายณ์ธิเบศร์ผู้เป็นลูก ทำให้พระนารายณ์ธิเบศร์โศกเศร้า ร้องไห้คนช่วยจนในที่สุดท้าวสิงหนครและสุวิงชาก็เข้ามาดูแลช่วยเหลือ และทำให้สุวิงชาได้แสดงความรู้สึกที่แท้จริงของตนออกมา ว่ายังรักไชยเชษฐ์อยู่ ดังบทละครต่อไปนี้

เมื่อนั้น

พระกุมารตกใจร้องไห้มี

พระที่เลี้ยงเพียงจะวายชีวิ

นวดพินคั้นค้ำทั่วกายา

โอรสวังหลวงร้องไห้พลาง

พินางอยู่งานวานช่วยช้ำ

เร็วเร็วเร่งทูลพระเจ้าตา

บัดนี้บิดาช้ำวายปราณ

เมื่อนั้น	ทำวาลิงหลาได้ฟังสำเนียงหลาน
ลุกจากแท่นที่ตะลึงตะลาน	วังสะคุดเครื่องอาณออกมาพลัน
เห็นลูกเขยนอนชบสลบไสล	ก็ตกใจเรียกหมอบปากคอสิ้น
ไปหาลูกภูฎีก่าบัล	พลางเข้านวดคืบสิ้นเนื้อตัว
เมื่อนั้น	สุวิธษาแจ้งเหตุสังเวชผิว
วังวางตัวสิ้นอยู่ร่าร่า	คืออกซกหัวร้องไห้พลาง
ถึงปราสาทบิดาเห็นสามี	ไม่ไหวตึงอินทรีย์เหมือนผีสาง
ลืมนองศ์ลิมอายก่าบัลนาง	เข้านั่งหมุนปฤษฎางค์ภัสดา
แล้วเอาสุคนธ์โชมชโลมให้	นางรำไรเรียกร้องเป็นหนักหนา
ลืมนายลีนกแล้วพระอาญา	ออกปากว่าข้าจะตีด้วยแล้ว
	(ไชยเชษฐ์ : ๒๘๒)

ภาพสะเทือนใจนี้ ได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อันลึกซึ้งของผู้ที่เคยเป็นครอบครัวเดียวกัน มีความรักใคร่ผูกพันกันมากมาก่อน แต่ต้องแตกแยกกันเพราะความเข้าใจผิด ต่อมาได้พยายามแก้ไข ปรับปรุงตัวใหม่ ด้วยการพิสูจน์ความรัก และความแน่วแน่มั่นคงที่คิดจะมีให้กันใหม่ ภาพนี้ได้เสนอ ความหมายแฝงบางประการ เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันของครอบครัวว่า "สามีภรรยาหากมีความเข้าใจ ผิดกันสามารถแก้ไขได้ ด้วยการปรับความเข้าใจกัน" การกระทำดังนี้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขอีกครั้งหนึ่ง ดังสำนวนที่ว่าตัดบัวยังเหลือใย ดังนั้นถ้าแก้ไขปรับความเข้าใจกันได้ก็ไม่ยากเกินไปสำหรับการอยู่ร่วมกันและสร้างสัมพันธ์ที่ดีต่อกันอีก

๓.๓ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอกเรื่องไกรทอง

๓.๓.๑ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในเนื้อเรื่อง

๑) เนื้อเรื่องตอนที่ไกรทองจะพานางวิมาลาไปเมืองพิจิตรด้วยนั้น นางวิมาลาเกิดเสียดายความสุขที่เคยเป็นอยู่ จึงสั่งเลใจ แต่ไกรทองก็เป่ามนต์เทพธูจวน ทำให้นางตัดสินใจไปกับไกรทอง ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อئัน	วิมาลาโศกคัลลย์หนักหนา
คอง เทพรำจวนป่วนวิญญาน์	ำให้แสน เสน่หา เป็นสุดคิด
ซึ่งอาลัยในของทั้งหลาย	ไม่มีความ เสียขายแต่สักนิด
นึกแต่จะภิรมย์ชมชิด	นางจึงลุกคิดตามไป
ฉวยฉุดชายผ้า เจ้าไกรทอง	จะทิ้งบ่อง เสียแล้วหรือใจ
บ่องได้ว่าหรือจะมีไป	จึงมาตัดอาลัยโคลคลา
พอเจ้าไปไหนจะไปด้วย	ถึงชีวิตจะม้วยก็ไม่ว่า
ว่าพลางนางจูงมือมา	คืน เข้าคูหาห้องทอง
	(ไกรทอง : ๓๐๑)

เนื้อเรื่องในตอนนี้ ได้แสดงให้เห็นอิทธิพลของความรัก ที่ให้ความหมายแฝงว่า "คนเรานั้น หากปล่อยให้ความรักมีอิทธิพลเหนือจิตใจตนเองจน เกิดความลุ่มหลงแล้ว ก็จะทำให้ทำทุกสิ่งทุกอย่าง ได้ เพื่อความรัก โดยไม่คิดถึงผลดีผล เสียที่จะตามมา" ดังตัวอย่างวิมาลาที่รักไกรทองมากจนยอมทิ้ง ความสุขสบายที่เคยอยู่ในตำบ ำ เมืองพิจิตรกับไกรทอง ซึ่งยังไม่รู้ว่าจะมีชีวิต เป็นอย่างไรในวันข้างหน้า

๒) การทิ้งหวงของตะเภาทองและตะเภาก้าว ที่มีต่อวิมาลาจนขาดสติ ถึงกับตบตีกัน และกลุ่มรวมทำร้ายวิมาลา โดยไกรทองห้ามก็ไม เชื่อ ตบทะเลาะคร่ำ

เมื่อئัน	ตะเภาก้าวไกรธซึ่งหึ่งสา
เจ็บช้ำด้วยคำวิมาลา	หยวนช้ำสาหัสยิ่งชัดใจ
อันนางตะเภาทองผู้พี่	จะว่ากสาวชมขีมันไม่ได้
ด้วย เนื้อความหึ่งสองข้างไซ้	ก็กระไรกระไรอยู่ เหมือนกัน
คิดพลางนางออกสภักว่า	เหวยฮักุมภาด้วยยัน
ปากกล้าหน้าด้านดิ่งตัน	จะประชันให้ชนะไม่ละลด
ชอบแต่จิกหัวมาตบ เล่น	ำให้ เคือนบ้าน เขา เห็น เสียให้หมด
จึงจะสมที่มึงมีพยศ	ำให้รัฐรัฐจักมีมือไว้

เกิดคะราคาญย์ครันทะ เลาะ
กระทิม เท้าลงสัน เดินบ่นไป

นี่เนื้อ เคะระห์มา เหยียบหนามไพล
เข้าในท้องหับจับพลัน
(ไกรทอง : ๓๒๘)

เนื้อเรื่องในตอนนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าการมีปากเสียงของสามภรรยา จนทำให้ผู้อื่นรำคาญ ต้องเข้ามาห้ามปราม แต่ไม่เป็นที่พอใจของนางวิมาลาผู้ภรรยา เหตุการณ์ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นความหมายแฝงจากเรื่องในตอนนี้ว่า "ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องของผู้อื่น โดยเฉพาะเรื่องของสามภรรยา ทั้งนี้เพราะเขาอาจไม่ต้องการรับความช่วยเหลือ และข้อสำคัญเรื่องของสามภรยานั้น เขาสามารถที่จะปรับความเข้าใจกันได้เอง"

๓.๓.๒ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในตัวละคร

ตัวละครสำคัญที่ปรากฏในบทละครเรื่องไกรทองมีดังนี้

๑. ตัวละครชาย ได้แก่ ไกรทอง
๒. ตัวละครหญิง ได้แก่ นางตะเภากแก้ว นางตะเภาทอง
๓. ตัวละครอื่น ได้แก่ นางวิมาลา และตาเผ่ายายเผ่าที่เฝ้าสวน

๑) ตัวละครชาย ได้แก่ ไกรทอง เป็นตัวละครที่เรียกได้ว่าเป็นคนมีฐานะสูงพอควร เพราะเป็นลูกเขย เศรษฐี ทั้งยังมีวิชาความรู้ติดตัวเป็นที่เชื่อถือของคน

บุคลิกลักษณะนิสัยของไกรทองที่ปรากฏในบทละครนั้น เป็นคนเจ้าชู้ในเรื่องผู้หญิงมาก และชอบที่จะให้คนชื่นชมในความเจ้าชู้ของตน ดังปรากฏในบทละครว่า

ปานนี้น้องสองคนจะปนถึง
ตัวกูหลงอยู่ด้วยภุมภา
อย่าเลยจะชวนนางขึ้นไป
ให้คนลือชื่อ เราว่าเจ้าชู้

วันนี้จึงสาส์ก เป็นหนักหนา
จะเลื่อมเสียวิชาที่เรียนรู้
เลี้ยงเป็นเมียไว้จะคืออยู่
จะมีผู้สรร เสริฐสินไป
(ไกรทอง : ๒๘๓)

พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่ไกรทองแสดงออกในบทละครทั้งสองตอน คือการเป็นคนที่เห็นแก่ตัว จะเห็นว่าไกรทองต้องการสิ่งใดแล้วมักจะดองใจได้ เช่น อยากได้นางวิมาลา ก็ใช้วิธีเป่ามนต์ เทพธิดาจนให้นางหลงใหล และยอมตามใจตน ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	โคมเจ้าไกรทองหงศา
ค่อยย่องตามนางวิมาลา	เข้ามาอยู่ที่ห้องใน
เห็นนางโศกศัลย์ เศร้าหมอง	เป็นห่วงด้วยข้าวของไม่ไปได้
จึงร้าย เทพธิดาจนป่วนใจ	เป่าไปให้ดองนางกุมภีล
	(ไกรทอง : ๓๐๐)

และ เมื่ออยากจะทำวิมาลามาเป็นเมียอีก ก็ใช้เสน่ห์กลโลม เล้าเอาใจ จนตะเภาทองและ ตะเภาก้าวต้องยอมให้ไปหาวิมาลา ดังบทละครว่า

นี่แน่ะคะหม่อมไกรมิใช่สิ่ง	จะลวงให้กินบึงกับ เกลือ
ชะช่างพูดจาว่าขาน	ตั้งน้ำอ้อยน้ำตาลหวาน เหลือ
ยังไม่มันคั้นกระเทียม รัง	คงจะ เชื้อถ้อยคำของ เจ้าคุณ
ไปไหนไป เกิดไม่ขึ้นชด	จะทานหัดก็ เครื่องจะ เคืองขุน
เหมือนปล่อยปลาปล่อย เต่า เสีย เอานูญ	จะช่วยรูนใส่ส่งลงไป
	(ไกรทอง : ๓๑๘)

พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นนิสัยของไกรทอง ที่เรียกว่าวางตนได้ดีนั้นคือ การวางตัวเป็นกลางไม่เข้าข้างใคร ดังจะเห็นได้จากเมื่อบรรดาเมียทั้งสาม คือ ตะเภาทอง ตะเภาก้าว และวิมาลา ทะเลาะวิวาทกัน ก็ห้ามปรามและให้เหตุผลแก่ทุกฝ่ายโดยไม่ลำเอียง และเมื่อเห็นไม่เชื่อฟังก็ปล่อยให้จัดการกันเอง โดยไม่ยุ่งเกี่ยว ปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น
จะห้ามปรามผอนปรนก็จนใจ
นางพี่น้องสองคนก็สิ้น เหลือ
นางวิมาลา เล่าก็ เพราพริ้ง
เจ้าคารีสีการมไม่สมหน้า
ขึ้นเสียงเถียงทะเลาะลนสน
จะเขียนหนังสือหย่าสักห้าใบ
ทำประหนึ่งขี้งโกรธ เต็มที่

เจ้าโกรทองปนออกทอดใจใหญ่
เอออะไรกระนี้มันดีจริง
ข้าโหลคิดขวิด เผื่อ เหมือนมดิงส์
น้อยหรือนั้นท่านผู้หญิงทั้งสามคน
เหมือนอีแม่ค้าปลาที่หัวถนน
จะกรวดน้ำกว่าคะนน เสียเตี้ยนี้
ขิดแกงไตให้ดูอย่ารู้จู้
เดินหนีออกไป เสียให้พ้น
(โกรทอง : ๓๐๔)

การกระทำที่คืออย่างหนึ่งของโกรทอง คือ เป็นผู้ที่รู้จักประสานความสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น เห็นว่าการทะเลาะกันนั้น จะทำให้เกิดการแตกแยกไม่ เป็นผลดีทั้งสองฝ่าย ก็จะใช้วิธีมาปรับความเข้าใจ ทั้งด้วยการขมขู่แสดงความเหนือภรรยา และใช้วิธีปลอบประโลมเอาอกเอาใจ หว่านล้อมไปพร้อมกันจนทุกคนต้อง เอนเอียงตาม ด้วยเหตุผลและความเกรงใจสามี ดังตอนจะทำทางตะเกาแก้ว ตะเกาทองหายโกรธ ก็ปฏิบัติดังนี้

จึงค่อยอย่างย่องมอง เมียง
ทำเป็นโกรธาว่าไป
คำคารม เปรี๊ยะ เปรี๊ยะ เสียงแปร้น
มีแต่จะจิ้มทาลารานทาง
เที่ยงนางกลางคืนก็ครั้น เกรง
หาไม่ที่ไหนนั่นวันนี้
ที่นี้ก็แล้วไป เกิดไม่ว่า
ถ้าคราวหลังยัง เป็นอยู่ เช่นนั้น

มานั่งลงบนเตียงเคียงโหล
เอออะไรพี่น้องสองนาง
ขิดใจจะใคร่พ่นลงสักผาง
ถากถางทะเลาะ เพราะลิ้นที่
นี้หากเกรงใจบุญท่าน เศรษฐี
ฟ้าผีเกิดนะไม่ละกัน
เวทนาจะ เจือคดคอดกลัน
จะวิวาทขาดกัน เสียมันคง

ว่าพลางรำยมนคัมहाละลวย
แล้วหยิบพิศไฉยง เอามึงลง
สัพพอกหยอกหยอกชิกชิกซี่
อุตสาห์แก้ตัวคนพันโทษกรรม

เป่าไปเป่าทิ้งงวยลุ่มหลง
ชวนน้องสององงค์ให้หลับนอน
ด้อยที่ตีกัน เหมือนแต่ก่อน
สโมสรร เป็นสุขทุกนิรันดร
(ไกรทอง : ๓๑๑)

เมื่อจะทำให้นางวิมาลายินยอมไกรทองจะใช้วิธีการคล้ายคลึง และใกล้เคียงกัน

ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น

จึงว่านี่แน่ เจ้าแต่ เท่านั้น
เขาก็เข็ดปากคอไม่ต่อผู้
ยังตะขอยบ่นว่าบ้าน้ำลาย
จน เหนื่อยย่อย เหนือโหลก็ไม่คิด
มันงาม เหลือแล้ว เจ้าวิมาลา
อะไรเล่า เจ้าข้า เลื่อง เคืองคือน
ชวนคน เจ็บ เจ็บ เจ้า เสียบยาว
ไป เอนหลัง เอนโหล เล่นศึกว่า
ว่าพลางจูงนาง เข้าห้องใน
อย่าชืดชืดัวคแวง เครื่องแป้งจะหก
ช่วยตกแต่งแป้งกระแจะละลายทา
นี่จะหยิกจะทิ้งไปถึงไหน
ชกชายผ้าหมหลุกมุดยื้อ

เจ้าไกรทองสิ้นลมคมสิ้น

อย่าปวนบันพันทุน่วนวาย
หนวกหู เต็มที่จนหนีหาย
เคียดแค้นแสนร้ายราม่า
แบ่งปูนแต่สักนิดไม่คิดหน้า
หน้าตามอมแมม เหมือนแมวคราว
ทำแสบงอนทู่ทึ่งยิ่งกว่าสาว
น่าซึ่งรังหยาวสุคติจ
นึกว่าลูขอ เข้าหอใหม่
นั่งบนเตียง เคียงโหลไขว่คว้า
หยิบกระจกมาให้น้องสองดูหน้า
วิมาลา เคืองชืดบัดมือ
จะทำให้พี่ป่วยไป เสียหรือ
ถูกถือตามธรรม เนียม เสียมลอง

คลื่นชัคข์จรรยส์ล้น เลือน
 เล้าโลม เลี้ยวลอคสอดคค้อง

สะท้อนสะ เทือนถ้ำ เหว เปลวปล่อง
 ทั้งสองถ้อยทีปรืด
 (ไกรทอง : ๓๒๘ - ๓๒๙)

จากลักษณะบุคลิกภาพ และพฤติกรรมของไกรทอง ที่ปรากฏในบทละครดังกล่าวมา ได้สะท้อนให้เห็นลักษณะของคนในสังคมว่า ผู้ชายที่นิสัยเจ้าชู้ ชอบมีภรรยาหลายคน และชอบแสดงอำนาจเหนือภรรยา บางคนมีวิธีการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวที่ดี เพื่อให้ครอบครัวอยู่ร่วมกันได้ด้วย การวางตัว และการปกครองของตน ลักษณะและพฤติกรรมดังกล่าว จึงเสนอสารที่แฝงไว้ในตัวละครไกรทองว่า "การเป็นสามีที่ดีนั้น ต้องรู้จักวางตัวทำภรรยาเกรงใจ วางคนเป็นกลาง ไม่เข้าข้างใคร โดยเฉพาะการมีภรรยาหลายคน ผู้เป็นสามีต้องมีใจหนักแน่น ให้ความเสมอภาคต่อทุกคน รู้วิธีการปรองดองประสานความรู้สึกที่ดีให้เกิดขึ้นกับทุกฝ่าย เพื่อมิให้เสียการปกครอง และเกิดความเข้าใจกันในครอบครัว" ไกรทองมีคุณสมบัติที่ดีใน เรื่องนี้

๒) ตัวละครหญิง ได้แก่ นางตะ เภาทอง ตะ เภาแก้ว ทั้งสองนางนี้เป็นลูกเศรษฐีมีวิชาทาสรับใช้ ได้รับความสุขสบายตลอดเวลา

พฤติกรรมที่นางทั้งสองแสดงให้เห็นคือ การเป็นคนโมโหฉุนเฉียว ไม่ฟังความ คื้อรัน ชอบเอาชนะ ดังจะ เห็นได้จากเมื่อตอนไกรทองอธิบายให้ฟัง เรื่องของวิมาลา นางก็ไม่ยอมฟังดังบทละครว่า

เมื่อขึ้น
 ได้ฟังวาจาสามี
 ยิ่งคิดยิ่งแค้นถึงความหลัง
 จึงตอบไปด้วยใจรามา
 ถ้า เป็นคนอื่นไกลน้องไม่ว่า
 นีมันชาติทรชนคนไพร

นวลนางที่น้องสองศรี
 ชำ เลืองแลดูที่วิมาลา
 มิได้ฟัง เจ้าไกรทองว่า
 เจ้าช่างไปคบหาแต่ที่ตี
 จะรวม เรียง เคียงหน้าก็ควรที่
 เห็นดีหรือ เจ้าเอามาไว้
 (ไกรทอง : ๓๐๔ - ๓๐๖)

ทั้งสองนางล้วนเป็นคนเจ้าอารมณ์และเอาแต่ใจ จะเห็นได้จากไกรทองห้ามปรามชี้แจง เหตุผลแล้วยังไม่ฟัง กลับใช้ความโมโห เข้าทำร้ายวิมาลาด้วยความริษยาเป็นอารมณ์ ปรากฏในบทละครว่า ทั้งสองนาง เขารุมทำร้ายวิมาลาทั้ง ๆ ที่วิมาลากำลังปรับความ เข้าใจกับไกรทองอยู่

ร้องว่า เหวย เหวยอีกุมภีล	เล่าห์กลมึงตีทำร้องไห้
.....
ทำไมเล่าจึงเข้าแฝงชู้	อันจะพันมือกูอย่าสงกา
ว่าแล้วรุกรานเข้าไปใกล้	เลี้ยงไว้จะจิกเอา เกศ
พี่เลี้ยงทาสก็มีมา	อุตุลตุคตุคร่าจะคบตี
	(ไกรทอง : ๓๑๐)

แต่นางทั้งสองก็เป็นหญิงที่เกรงใจและกลัวสามี ไม่ขัดขืนหากเห็นความพอใจ ดังปรากฏในบทละครว่า ยินยอมให้ไกรทองไปหาวิมาลา เพราะไม่อยากขัดใจให้ไกรทองโกรธ ดังนี้

ไปไหนไป เกิดไม่ขัด	จะทานตัดก็ เครื่องจะ เคียงชูน
เหมือนปล่อยปลาปล่อย เต่า เลี้ยง เอาบุญ	จะช่วยรุนไว้ส่งลงไป
	(ไกรทอง : ๓๑๘)

บทบาทและพฤติกรรมของนางตะ เกาทองตะ เกาแก้ว ได้สะท้อนภาพของหญิงที่มีสามีเจ้าชู้ มีภรรยาหลายคน ซึ่งไม่ค่อยจะมีความสุขนัก เพราะความอิจฉาริษยาของตนเอง ตลอดจนถึงนิสัยโมโห วู่วาม แต่เพราะสามีของนางฉลาด จึงทำความเข้าใจกันได้ ภาพของตะ เกาแก้วตะ เกาทอง จึงเสนอความหมายแฝงไว้ให้เห็นบรรดาภรรยาทั้งหลาย ได้รู้วิธีครองใจสามีว่า "การเป็นภรรยาฉัน ต้องยอมรับสภาพฐานะที่แท้จริงของคน ต้องรู้จักผ่อนปรนและทำความเข้าใจกันระหว่างสามีภรรยา ก็จะทำให้อยู่ร่วมกันในครอบครัวได้อย่างมีความสุข"

๓) ตัวละครอื่น ได้แก่ นางวิมาลา และคาเฒ่ายายเฒ่าที่เฝ้าสวน

คาเฒ่าและยายเฒ่า

ทาสที่เฝ้าสวน คือคาเฒ่ายายเฒ่าสามีภรรยา มีบทบาทเพียงเล็กน้อย แต่ก็ทำให้เกิดเรื่องราวใหญ่โต คาเฒ่าและยายเฒ่ามีนิสัยที่แสดงออกในบทละครว่า ต้องการได้หน้า เพื่อเอาความชอบจากตะเภาทอง ตะเภาแก้ว ปรากฏในบทละครว่า

บัดนั้น	ฝ่ายว่าคาเฒ่าทาส
กับยายทาสภรรยา	สำหรับรักษาสวนดอกไม้
เห็นเจ้าไกรทองพายุ	มาหยุดอยู่ศาลาอาศัย
สองเฒ่าทุรังจ้องไร	คิดจะไปบอกนายเอาหน้าตา
ไม่ทันเก็บดอกไม้ใส่กระຈาด	ฉวยผ้าขาวขาดขึ้นพาดป่า
ปิดประตู เป็นกระโถมิได้เข้า	ยายตางงงันมาทันที
	(ไกรทอง : ๓๐๒)

ผลการบอกเล่าของสองเฒ่า เป็นผลให้นางตะเภาแก้วตะเภาทองโกรธไกรทอง และต้องทะเลาะวิวาทกันใหญ่โต การกระทำของสองเฒ่า ได้แสดงให้เห็นสารที่แฝงจากการกระทำในครั้งนี้ว่า "การยุ่งเกี่ยวเรื่องของผู้อื่น เพียงเพื่อประโยชน์ของตนโดยไม่คิดถึงผลเสียที่จะตามมานั้น อาจก่อให้เกิดความเสียหายและเดือดร้อนแก่ผู้อื่นได้"

วิมาลา

วิมาลา เป็นจระเข้ตัวเมียที่อัมพพอยู่ใต้น้ำ มีความสุขสบายโดยไม่เดือดร้อน บุคลิกและพฤติกรรมของวิมาลาที่ปรากฏในบทละคร จะแสดงให้เห็นว่า เป็นผู้ที่มีเสน่ห์จนไกรทองสุมหลง คิดใจจนต้องพาไปอยู่ด้วย วิมาลานั้นรักไกรทองมาก จนยอมตามไกรทองไปเมืองศิรินครด้วย ดังปรากฏในบทละครว่า

พอเจ้าไปไหนจะไปด้วย

ถึงชีวิตจะมีวัยก็ไม่ว่า

(ไกรทอง : ๓๐๑)

ความสุมหลงรักใคร่ในตัวไกรทอง ทำให้วิมาลาหลงเชื่อไกรทองง่าย ๆ และคิดว่าจะปกป้องคนได้ จึงตามไกรทองไปด้วย พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความเกรงใจและกลัวสามี ปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น

ครั้นจะว่าบ้างนางก็กลัว

วิมาลาได้ฟังนั่ง เกาหัว

เจ้าไกรทองผู้ผิวจะโกรธา

(ไกรทอง : ๓๐๒)

วิมาลานั้น เป็นผู้ที่มีเหตุผล และไม่ยอมใครง่าย ๆ หากซุกซน ๆ แล้วไม่ฟังกันโดย เฉพาะ เรื่องที่ไม่จริงจะทนไม่ได้ ปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น

ครั้นจะว่าบ้างนางก็กลัว

แต่อดคอดก็ เหลือที่อดกลั้น

โมโหหันหมุนหมุนออกมา

นี่แม่นางที่น้องสองคน

เขาจริงจุมกหม่อมไปหรือไร

เพราะจวนตัวกลัวตายวายชีวิต

เจ้าอย่าเพ้อคิดจินยีนร้าย

เจ้าก็เคยรู้ เช่น เป็นอยู่บ้าง

อัน เจ้าไกรทองกับชਾਲะวัน

วิมาลาได้ฟังนั่ง เกาหัว

เจ้าไกรทองผู้ผิวจะโกรธา

ปากคั้นยิบยิบกระซิบคำ

เคืองชัคสะบัดหน้าแล้วว่าไป

เจ้ามาบนมาว่า เหมือนน้ำาใจ

หม่อมผิว เจ้าลงไปทำวันวาย

าจะปลงจิตด้วยง่ายง่าย

เป็นหญิงยอมอายอยู่ เหมือนกัน

คิดดูก่อนนางอย่าหุนหัน

จะ เป็นกระไรกันก็แจ้งใจ

ซึ่งข้าตามตัวเจ้าขึ้นมา

เมื่อเจ้าตามตัวข้าลงไป

ด้วยกลัววิทยาไม่ขัดได้

เป็นไรไม่ยิ่งหยดคิด

(ไกรทอง : ๓๐๖)

วิมลามีพฤติกรรมอีกอย่างก็คือ ยอมรับความพ่ายแพ้และพูดเข้าใจง่ายหากมีเหตุผล ดังตอนที่ไกรทองปลอบใจและทำให้เหตุผลกับนางโดยให้นางกลับไปถ้าก่อนนางก็เชื่อฟังด้วยดี แสดงให้เห็นการเป็นผู้อยู่ในโอวาทของสามี ซึ่งทำให้ไกรทองยิ่งรักนางมากขึ้นจนต้องตามไปอยู่ด้วย การเชื่อฟังในเหตุผลของนางวิมลลา ปรากฏในบทละครว่า

ว่าแล้วลูกเดินออกมา
แล้วมีวาจาว่าไป
เป็นกรรม เราแล้วทั้งสองข้าง
อย่าละห้อยน้อยใจจงไคลคลา
ด้วยเจ้ากลับรูป เป็นกุมภีร์
มาอยู่บิณฑิ เช่นนี้น้อง
เจ้ากลับไปก่อน เด็ดวิมลลา
ความรักที่สมัครสมาคม
เมื่อนั้น
อวาร์ณาร้อนรุ่มกลุ่มใจ
จนอยู่มิรู้ที่จะ เจริจา
ลาผิวชบหัวลงคำนับ

จากที่ศาลาอาศัย
วิมลลาอย่าได้ไกรธา
ไซที่จะทิ้งขว้างร้างหย่า
กลับไปคูหาห้องทอง
เคยอยู่ที่ เที้ยวทอง
จะร้อนรอนหม่นหมองด้วยแดดลม
ไม่ช้าที่จะตามไปสู่สม
ยังนิยมชมชิดคิดใจ
นางกุมภีร์ เศร้าสร้อยละห้อยให้
ตั้งด่านไฟพินสุ่มทุ้มทับ
แต่พริบตาฮ่าปากหงุบหงับ
คลานตะกุกตะกักกลับไป
(ไกรทอง : ๓๑๓)

บุคลิกและพฤติกรรมของวิมลลา ได้แสดงถึงการ เปลี่ยนแปลงสภาพที่อยู่และสังคมของบุคคล อย่างกระตือรือร้นจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง ด้วยการ เชื่อถือในบุคคลที่คิดว่าจะปกป้องตนเองได้

แต่ก็ต้องพบกับความผิดหวัง ลักษณะดังกล่าวได้ เสนอสารที่ให้ความหมายแฝงในการดำเนินชีวิตของ คนในสังคมว่า "การเชื่อถือคำพูดของผู้อื่น โดยมิได้สืบสวนความเป็นจริงมาก่อนนั้น อาจจะทำให้ ผิดหวังและเสียใจในภายหลังได้" นอกจากนี้พฤติกรรมของวีมาลาที่แย้งกระด้างไม่ยอมคน ยังเสนอ ความหมายแฝงไว้อีกอย่างหนึ่งว่า "การเป็นคนใหม่ของสังคมหรือกลุ่มคน ควรต้องปรับตัวให้ เข้ากับ บุคคลอื่นโดยลดความแย้งกระด้าง มีความอ่อนน้อมต่อมคน ยอมรับสภาพการเปลี่ยนแปลงฐานะของตนเอง จะทำให้ดำรงตนอยู่ได้ด้วยดี"

จากบุคลิกลักษณะและพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แสดงออกของวีมาลานั้น เมื่อพิจารณาลักษณะ ตัวละครแล้ว วีมาลาเป็นจระเข้ ซึ่งลัคคา ปานูทีย (๒๕๒๐ : ๑๘๑) กล่าวว่า "เป็นตัวแทนของ สัตว์ร้ายในน้ำ คนที่ไม่น่าไว้วางใจ" เมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะของวีมาลา จะตรงกันใบงที่ว่า วีมาลานั้น เป็นสัตว์ร้ายด้วยสัญชาตญาณ เดิมที่เป็นจระเข้ แต่นิสัยของนางกลับตรงข้าม เป็นผู้ที่ตรงไป ตรงมา เชื่อและไว้วางใจสามีคือไกรทอง การกระทำของนางมีเหตุผลเพื่อปกป้องตนเองมิได้ทำร้าย ใจทรกอน หากพิจารณาวีมาลาในอีกมุมหนึ่งคือ เป็นบุคคลที่มีพื้นฐานทางสังคมที่แตกต่างจากนางตะ เกาแก้ว ตะ เกาทอง และไกรทอง ก็จะทำให้เห็นว่าพื้นฐานของวีมาลาอยู่ในน้ำและดำ เมื่ออยู่ในด้านางก็มีความสุข สบายด้วยการอ้อมทศิพย์จากแก้วมณีในดำไม่ต้องดิ้นรน ขวนขวายต่อสู้ชีวิตให้ต้องลำบากและเดือดร้อนใจ ดังในบทละครว่า

พลาทศิศูห้องแก้วพรพรรณ

เสียดายของต่างต่างอย่างดี

มีคุณแก่ฝูงภุมภา

จให้อมไปด้วยทิพอาหาร

ไว้แต่นี้ต่อไปจะมีคมีด

เคียงสุวรรณ เคยนอนแต่ก่อนมา

เสียดายดวงมณีในคูหา

จะปรารถนาสิ่งใดก็สมคิด

ไม่มีความรำคาญแต่สักหนิด

เร่งคิดสร้อย เสรวาโศกา

(ไกรทอง : ๓๐๐)

ดังนั้นการจากไปอยู่ในอีกสังคมหนึ่ง ที่ไม่รู้จักและไม่ได้ทำความ เข้าใจพื้นฐานของสังคมใหม่ มาก่อน วีมาลาจึงรับสภาพความ เปลี่ยนแปลงได้ยาก ตัวละครวีมาลาจึง เสนอความหมายที่แฝงไว้

ว่า "บุคคล เข้าไปอยู่ในสังคมใดสังคมหนึ่ง ซึ่งมีพื้นฐานของสังคมแตกต่างไปจากที่ตน เป็นอยู่นั้น ต้อง รู้จัก เรียนรู้ และปรับตัวให้ เข้ากับสังคมนั้นให้ได้ รวมทั้งต้องยอมรับสภาพความ เปลี่ยนแปลง และมี ความอดทนต่อสิ่งที่แวดล้อม จะทำให้ดำรงตนอยู่ได้อย่างดี"

๓.๓.๓ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในสัญลักษณ์

สัญลักษณ์ที่ปรากฏใน เรื่องไกรทองนั้น เป็นข้อความที่มีนัยซึ่งแฝงความหมายไว้ดังนี้

ถึงเจ้าก็เป็นคนไม่พันชั่ว	มาเกลือกกลั้วสตรีไม่บริสุทธิ์
เสียดชาติญาติวังศ์พงศัมบุษย์	เป็นบุรุษโหดไร้น้ำใจพาล
มางงงวยด้วยหญิง เพศยา	จนหน้าตาหมองคล้ำดำดำน
เจ้าเป็นคนมมด เวท เขียวชาวยุ	วิชาการมิ เลื่อมก็จ่าคล้าย
	(ไกรทอง : ๒๔๖)

นางวิมลาลาสาวน้อยคำนี้ประชดไกรทองว่า มาได้นางซึ่ง เคยมีสามีมาแล้วจะถูกตำหนิ จากคนอื่นว่าเป็นคนไม่ดี ภาพสะท้อนจากถ้อยคำนี้ให้สารที่มีความหมายแฝง เกี่ยวกับค่านิยมของคน ในสังคมได้ว่า "ผู้ชายไม่นิยมผู้หญิงที่ไม่บริสุทธิ์ หรือมีสามีมาแล้ว เป็นภรรยา หากใครได้ภรรยา ในลักษณะนี้จะถูกตำหนิว่าเป็นคนไม่ดี"

๓.๓.๔ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในโวหาร

การ เปรียบ เทียบในบทละครนอก เรื่องไกรทองได้ เสนอสารบางอย่างที่แฝงไว้จากการ เปรียบ เทียบ ดังนี้

ก. ชันน้ำใจสตรีนี้ไซ้	ยากที่จะหยิ่งได้ดังจินดา
พระมหาสมุทรสุดลึกซึ้ง	ถ้าจะหยิ่งให้ถึงก็ง่ายกว่า
หญิงสามร้อยกลมารยา	สุดที่จะศึกษาให้แจ้งใจ
.....

ซึ่งว่าสามร้อยกมลสตรี
ไม่เหมือนบุรุษนี้สุดใจ
ทำโกหกปกกลมล่อลวง
สารพัดตัดพ้อสอชน

มากมีเสียเปล่าไม่เอาได้
ว่าไว้สามสิบสองกล
ทิ้งหวงค่าว่าเหมือนบ้าน
เกิดข้าเสียกลเจ้าคนคด
(ไกรทอง : ๒๔๖ - ๒๔๗)

ถ้อยความนี้ เป็นการตอบโต้กันระหว่างนางวิมาลากับไกรทอง จากการโต้ตอบนี้ทำให้พบ
สารที่มีความหมายแฝงว่า "มนุษย์ในสังคมต่างก็ใช้ เล่ห์ เหลี่ยม เข้าหากัน"

ข. เยี่ยม เยี่ยมมองมองแล้วร้องว่า
ทั้งหม่อม เมียหม่อมผ่าส่วนตัวรู้
จะสาวไว้ให้กาแยงแรงทั้ง
ไรจะแก่งแสรังข้าปราเปรียบ เปรียบ
จะมาขึ้นพื้นผอยหาตะเข็บ
เมื่อกินอยู่ที่ลับแล้วเป็นไร
จะพลอยให้เพื่อนเมียเสียรังวัด
ยิ่งจะสื่อระยาข้าร้าย

อะไรนี่บ้านข้าหน้าหนากู
ไม่อดสูผีสงข้างเลย
ก็อึ้งมันไม่คืนะพี่เอ๋ย
พี่ก็ เป็นคน เคยคนเข้าใจ
หยิกเส้นจะเจ็บ เนื้อหรือหาไม่
จะมาไขกลางแจ้งให้พร่งพราย
ถ้าจวยพลัดขาดลอยลิคอยหาย
เป็นสองม่ายสามม่ายน่าอายใจ
(ไกรทอง : ๓๒๗)

ถ้อยคำนี้เป็นของนางเลื่อมลายวรรณที่กล่าวตักเตือนไกรทองกับนางวิมาลา มิให้โต้เถียง
กันให้อายคนอื่น ซึ่งคำตักเตือนนี้ได้สอนสามภรรยาว่า ไม่ให้หันหน้าความลับที่เป็นส่วนตัวของครอบครัว
มาเปิดเผย เพราะบางเรื่อง เป็นสิ่งที่น่าอาย หากผู้อื่นรู้อาจเกิดห้สะอิดสะเอี้ยไม่ได้ จากคำสอนนี้
แฝงความหมายไว้ให้คิดว่า "ควรระมัดระวังในการพูดไว้บ้าง เพราะบางครั้งอาจไม่ เป็นผลดีแก่
ตนเอง"

๓.๓.๔ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในจินตภาพ

การบรรยายฉากในบทละคร เรื่องไกรทองนี้ บางตอนได้ก่อให้เกิดความหมายแทรกจากภาพที่บรรยายนั้น

๑) ภาพเหตุการณ์ที่หวงจันต๊ะกับของ ตะเภาแก้ว ตะเภาทอง และ วิมาลา โดยมีไกรทองห้ามปราม แต่ไม่มีใคร เชื้อตั้งปรากฏในบทละครว่า

เมื่อมัน	สองนางซัดแค้นแสนสา
ไม่ยอมท้อต่อสู่วิมาลา	จนหน้าตาควงคิ้ว เป็นริ้วยับ
พวกผู้หญิงสาวสาวปาวไพร	หลงไหลใส่ทูปกันตุดดับ
ปากจมูกถูก เสียบจน เลือดซิบ	ข้างล้มทับพวก เพื่อนพัลวัน
เมื่อมัน	เจ้าไกรทอง เข้าขวางกางกัน
จะห้ามน้องสองนางให้วางกัน	อย่าตีรันฟันฟันวนไป
.....
เมื่อมัน	สองนางจะ เชื้อก็หาไม่
ร้องว่าดู เหมแม่ เจ้าไกร	จะ เขียน เลื่อไว้ให้วักสัว
เจ้ารักชู้ของ เจ้า เข้ากับชู้	แกล้งจะบูชมนิครนำใครหัว
เมื่อมัน เป็นมนุษย์อยู่ เห็นตัว	จะหลอกข้าให้กลัวหรือว่าไร

(ไกรทอง : ๓๑๐ - ๓๑๑)

ภาพดังกล่าวนี้ ได้ เสนอข้อคิดที่ให้สสารแฝงมากับภาพนี้ว่า "การมีภรรยาหลายคนนั้น มักจะ เกิดความยุ่งยากและขาดความสุขที่แท้จริงในครอบครัว ทั้งนี้ เพราะมักจะ เกิดความริษยาถึงหวง ไม่ปรองดองและไม่ปรับความ เข้าใจซึ่งกันและกัน"

๒) ภาพจากการสืบคดีกันของวิมาลากับไกรทอง ที่ไกรทองไปปลอมประโลม เอาใจ และปรับความ เข้าใจจนคืนดีกัน ปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น	เจ้าไกรทองยิ้มพลางทางว่า
ผู้หญิงหาไหน เฝ้าตามหา	คือผู้หญิงกุ่มภาที่ตามไป
ไหนเล่า เจ้าจะตกรางวัลที่	หันหน้ามาบ่จะบอกทำให้
สะกิดแก้มแนมนมชมสไบ	คว่าไขว่ชวน เข้า เฝ้าคอยแหย
อัศจรรย์บ่เป็นคาลออยู่บ่อยบ่อย	รสอร่อยมิได้จิดาให้ชิดแซ
ศิรุณร่วงดวงไวยจน เต็มแล้ว	รักกันคุ้มแกไม่แซ เขื่อน
การสัมผัส เข้ายวนชวนชื่น	จะหาอื่นมาให้ไม่มี เหมือน
หยุดสวาทขาด เหล่า เข้ามา เตือน	มิได้ เคลื่อนคลาดคลารารอ
	(ไกรทอง : ๓๓๑)

ภาพการคืนดีกันของไกรทองกับวิมาลาได้ เสนอสารที่ให้ความหมายแฝงมากับการ เสนอภาพ
ในตอนนี้ว่า "การ เป็นสามีภรรยา กัน แม้จะต่างชาติ ต่างภาษา หรือต่าง เผ่าพันธุ์ดัง เช่น วิมาลา กับ
ไกรทอง นั้นสามารถ ทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ หากมีความรัก เป็นพื้นฐานให้แก่กัน และพร้อม
ที่จะปรับความ เข้าใจให้ถ้อยซึ่งกันและกัน"

๓.๔ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก เรื่อง มณีพิชัย

๓.๔.๑ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในเนื้อเรื่อง

๑) ตอนที่นางจันทรตื่นแล้ว อริยพราหมณ์ได้ถามถึงเรื่องราวของ
ยอพระกลิ่นที่กินแก้วว่า เหตุการณ์เป็นจริงอย่างไร โดยขู่ว่าถ้าโกหกต้องตาย นางจันทรจึงเล่า
ความจริง เพราะกลัวตายว่า

เดิม เอย เดิมที	พระมณีลูกยาไปป่าใหญ่
ได้นางคนหนึ่งในปล่องไม้	หลงไหลพิศवास เทวี
กรุงจีนให้มีราชสาร	ไปแต่งการกับลูกสาวศรี
พระมณีพิชัยไม่ยอคิด	รักเมียข้างบ่อยู่มิไป

แม่กลัวกรุงจีนจะโกรธา	ยกมารบพุ่ง เอากรุงใหญ่
จึงแก้สิ่งทำแบายลกลิน	พาโลลูกสะใภ้ด้วยมารยา
เอา เสือควี่ทำปากนาง	ตัดหางแซมใส่ใน เกศา
แล้วขับไล่ไป เสียจากพารา	พาลฉิษยานางทราวม้วย
แม่ทำชั่วปางชั่งทั้งนี้	เพราะจะให้พระมณีมี เมียใหม่
บอก เจ้าตามจริงทุกสิ่งไป	อย่าให้แม่มีว้ายชิว
	(มณีพิชัย : ๓๔๒)

จากคำบอกเล่าของนางจันทร์เอง ได้พิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนางยอพระกลิ่น เนื้อเรื่องในตอนนี้จะเห็นความฉลาดของยอพระกลิ่นหรืออริยพราหมณ์ ที่ใช้วิธีพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนจากผู้ใส่ร้ายตนเองให้ชี้แจงความจริง เหตุการณ์ในตอนนี้ได้เสนอสารที่ทำให้ความแฝงไว้ว่า "การแก้ไขปัญหาคำอื่น ๆ ต้องใช้ความฉลาด โดยเฉพาะการแก้ภาพพจน์ของตนเอง ต้องแก้ไขที่ต้นเหตุของเรื่อง" และเรื่องในตอนนี้นี้ยังได้เสนอความหมายให้เห็นว่า "คนโง่งยอมตก เป็นเหยื่อของคนฉลาด" ดังนั้นนางจันทร์ต้องตกหลุมอุบายของยอพระกลิ่น

๒) เรื่องตอนหนึ่งคือ ตอนพราหมณ์ยอพระกลิ่นหรืออริยพราหมณ์ได้ทดลองใจสามีว่าจะหลงใหลในตัวของน้องสาว ความที่คนช่างหรือไม่ ปรากฏในบทละครว่า

รุ่ง เอยรุ่งสว่าง	แสงทองส่องสว่าง เวหา
เจ้าพราหมณ์นี่งนักครึกคร่า	จะลองใจภักดีสามี
ท้าว เธอจะสละยศชื่ออยู่หรือไม่	หรือจะเป็นใจนาให้รู้ที่
คิดพลางทางว่าไปทันที	นี่ณะพระมณีสุริย์วงศ์
วันนี้ตัวข้าจะคลาไคล	ออกไปพิมมาปาระหง
เที่ยวหาหาหยูกในแดนคง	พระองค์จงอยู่ เฝ้าศาลา

ข้าจะให้ห้องสาวมาอยู่เพื่อน
สั่งเสียเสร็จสรรพกำชับกำชา

เสื่อสาบกลาง เกื่อนคูปกหนา
แล้วลงจากศาลาคลาไคล
(มณีพิชัย : ๓๔๖)

ผลการพิสูจน์ปรากฏว่า พระมณีพิชัยไม่สนใจ ซึ่งเป็นการแสดงความซื่อสัตย์ต่อนางยอพระกลิ่น
เนื้อเรื่องตอนนี้จึง เสนอความหมายแฝงไว้ว่า "การจะ เชื่อในความซื่อสัตย์ของผู้ใดอย่างแท้จริง
ต้องมีการพิสูจน์"

๓.๔.๒ ความหมายที่แฝงในตัวละคร

ตัวละครในเรื่องมณีพิชัยนี้มีบทบาทจนทำให้เรื่องราวดำเนินไปได้ด้วยดีนั้น มีดังนี้

๑. ตัวละครชาย ได้แก่ ท้าวพิชัยนุราช พระมณีพิชัย
๒. ตัวละครหญิง ได้แก่ นางจันทร์ นางยอพระกลิ่นในร่างของอริยพราหมณ์

๑) ตัวละครชาย ตัวละครชายจะเป็นกษัตริย์และลูกกษัตริย์ คือ

ท้าวพิชัยนุราช และพระมณีพิชัย

ท้าวพิชัยนุราช

ท้าวพิชัยนุราช มีบทบาทเพียงนิดเดียวที่แสดงพฤติกรรมให้เห็นว่า เป็นพ่อและสามีที่ศรัทธารักลูกเมีย ดังปรากฏในบทละครว่า เมื่อเห็นนางจันทร์มเหสีลับสติ คิดว่านางตายก็เศร้าโศก เสียใจ และให้ประกาศหาหมอรักษา ใครักษาได้ก็จะให้รางวัล ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
ครันรู้ก็รีบจรลี
นั่งลงทรงลูบปฤษฎางค์
ตกใจสำคัญว่ากัลยา

ท้าวพิชัยนุราช เรืองศรี
พระมณีพิชัยก็ไคลคลา
กายนาง เย็นฉ่ำคังน้ำท่า
มอคม้วยมรณาก็จาบัลย์

จึงตรัสสั่งลูกภริกาให้เร่งหา
 ใครแก่ไขว้ให้หายจะรางวัล

หมองูเข้ามาขมขมิขมัน
 แพรพรรณเงินทองล้วนของดี
 (มณีพิชัย : ๓๔๔)

บุคลิกและพฤติกรรมอย่างหนึ่งที่แสดงออกให้เห็นว่า ท้าวพิชัยนุราช เป็นคนมีจิตใจดี และรักษา
 คำมั่นสัญญา ดัง เมื่อตอนที่อริยพราหมณ์รักษานางจันทร แล้วก็จะครบรางวัลให้และยังได้ชักชวนให้อยู่ด้วย
 เพราะความเมตตา ดังนี้

แล้วมีปัญชาว่าไป
 อยู่ด้วยพ่อ เกิดอย่าโคลคลา
 สาวสวรรค์กัศยาจะหาให้
 ข้าวของนง เนือง เครื่องยศ

เจ้าพราหมณ์ได้มีคุณหนักหนา
 บิดาจะ เลี้ยง เป็นโอรส
 อย่าพะวงสงสัยพ่อไม่ปด
 ขอ เชิญโอรสครอบครอง
 (มณีพิชัย : ๓๔๑)

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นนิสัยของท้าวพิชัยนุราชก็คือ เป็นคนที่ไม่ชอบคนโกหกและ
 รักความยุติธรรม ความกล้าหาญ เรียกได้ว่าเป็นผู้ใหญ่ และเป็นกษัตริย์ที่ดี มีศศิราชธรรมในการ
 ปกครองคน ดัง เมื่อตอนที่รู้ความจริง เรื่องยอพระกลิ่น ก็ไม่พอใจนางจันทรที่โกหกและได้ลงโทษนาง
 จันทร จนพราหมณ์ต้องขอร้องไว้ ดังนี้

เมื่อนั้น
 แอบองค์แฝงบังฟังคดี
 ชิชะพระม เหลี่ เอก
 ไล่ถ้อยร้อยความลูกสะใภ้
 ชิบ เมีย เขาพรากรไปจากผิว
 ถึงกรุงจีนจะยกทัพมา

ท้าวพิชัยนุราช เรื่องศรี
 ภูมิกักรวดราวคควาคไป
 ทำย่อนยอกโหยก เหยกอย่างนี้ได้
 ช่างไม่สม เพช เวทนา
 ทำตามใจตัวไม่ปรึกษา
 ก็สู้กับลิหนานไม่พริบใจ

ทั้งแก่กระนี้ไม่หนีเลย	มีงไม่ เคย เห็นฝีมือหรือใจน
ชาติ เจิกินหมูจะสู้ไทย	โกฎิแสนแน่นไปก็ไม่กลัว
น้อยหรืออี เฒ่า เจ้าความคิด	ทูลริตธิจฉายหน้าผิว
เสกสรรปั้นน้ำ เป็นตัว	เออออะไรไม่กลัว เขาบิดทา
นั่นแล เทวดาจึงอา เพศ	ปริ เหตุขบสมน้ำหน้า
เจ้าพราหมณ์แก้ไขขึ้นโยนา	ให้มันมวยชิวาสาแกจ
พระพิโรธโกรธ เกี้ยว เคี้ยวฟัน	กระตืบบาทตัวลั่นมันไล่
ฉายได้ไม้ เรียว เลี้ยวไป	แล่นไลศึรนนางจันทร์

(มณีพิชัย : ๓๔๓)

พฤติกรรมของท้าวพิชัยนุราชดังกล่าวนั้น ได้แสดงให้เห็นลักษณะของผู้ปกครองที่ดีซึ่งมีความเป็นกลาง รู้ข้อถูกผิดโดยไม่เข้าข้างใคร พฤติกรรม เช่นนี้ได้แสดงความหมายที่แฝงไว้ให้เห็นลักษณะที่ดีของผู้ปกครองว่า "การ เป็นผู้ใหญ่มิอำนาจในการปกครองผู้อื่นต้องมีจิตใจกล้าหาญ กล้าต่อสู้อุปสรรคและความจริง ตัดสินคดีความด้วยความยุติธรรม และต้องรักษาคำสัตย์ มีใจเมตตาต่อผู้อื่นด้วย เหตุผลที่ดี"

พระมณีพิชัย

พฤติกรรมที่พระมณีพิชัยแสดงออกให้ปรากฏก็คือ เป็นสามเณที่รักภรรยาไม่เสื่อมคลาย เมื่อนางยกพระกลันภรรยาไม่อยู่ ก็คิดถึงและห่วงหาเสมอ ดังตอนที่เห็นอริยพราหมณ์เข้าใจว่าเป็นยกพระกลันก็รีบเข้าไปหาด้วยความดีใจ ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	พระมณีพิชัยเฝ้าผินทา
เห็นโฉม เจ้าพราหมณ์งามวิสภา	กิริยารูปร่าง เหมือนนาง เมีย
แล้วจะ เป็นยกพระกลัน เมียพี่	ก็พระชนนิชบ เสีย
ร่อนอกหมกใหม่ตั้งไฟ เสีย	สำคัญคิดว่า เมียก็ เข้ามา

แย้มยิ้มหยอกยุคนิดขำมือ
พิศวงหลงใหลไขว่คว้า

ไปไหนน้อยหรือพึ่ง เห็นหน้า
อนิจาถอยหนีพิงาย
(มณีพิชัย : ๓๔๖)

บุคลิกที่คืออย่างหนึ่งที่แสดงออกให้เห็นก็คือ ความกตัญญู ข้างสังเกตุ ข้างคิด และชอบที่จะ
พิสูจน์ความจริง เพื่อความมั่นใจ ดังปรากฏในบทละครว่า คอบแทนคุณมารดาด้วยการไป เป็นทาส
และ เพื่อพิสูจน์ความจริงในตัวอริยพราหมณ์ด้วย ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
นั่งนึกคำริตริตรอง
จะเป็นขอพระกลั่นคอกกระมัง
แก้วแหวน เงินทองล้วนของดี
จำจะยอมต่อมตัว เป็นทาส
จะเป็นชายหรือหญิงยังกริ่งใจ
คิดพลางทางว่ากับ เจ้าพราหมณ์
จงช่วยชุบชีวิตมาตุรงค์

พระมณีได้ฟังก็ เศร้าหมอง
คูท่านองโถมงาม เจ้าพราหมณ์นี้
ซึ่งจำเพาะเจาะจง เอาตัวที่
สาวสวรรค์สตรีไม่ชอบใจ
ตามไปถึงศาลาที่อาศัย
ก็จะได้สำคัญ เห็นมันคง
ที่จะตามใจน้องต้องประสงค์
ให้พื้นต้นคง เป็นมา
(มณีพิชัย : ๓๔๐)

พระมณีพิชัยนั้นท้าวอะไรจะคิดก่อนเสมอ ดังบทละครข้างต้นที่กล่าวมา และบทละครต่อไปนี้
ในตอนที่ขอพระกลั่นปลอม เป็นน้องสาวพราหมณ์ เพื่อลองใจพระมณีพิชัยให้หลงใหล แต่พระมณีพิชัย
ก็ฉวย เคล็ดไปด้วยดังนี้

แล้วนึกกินแหนงแคลงความ
ส่งไว้ เมื่อจะไปจากศาลา

หรือน้องสาว เจ้าพราหมณ์กระมังหนา
จะให้น้องสาวมาอยู่เพื่อนกัน

ชะรอยนางนฤมลคนนี้
พี่ชาย เขาจะโกรธทำโทษทัณฑ์
พระอุตสาห์ เจียดคงดสะกคจิต
แกสั่งทำสำรวมหลับตา

จะเป็นน้อง เจ้าพราหมณ์ซีแมนมัน
ได้รับ เล่น เปลา เปลาไม่ เข้ายา
มิได้คิดมุ่งมาดปรารภนา
ก้มหน้านิ่งอยู่ไม่ดูไป
(มณีพิชัย : ๓๔๘)

สิ่งที่เป็นลักษณะที่คืออีกอย่างหนึ่งที่พระมณีพิชัยแสดงให้เห็นคือ ความซื่อสัตย์และไม่ประพฤติด
ในลูกเมียคนอื่น รู้จักบังคับใจตนเอง สามารถเอาชนะจิตใจฝ่ายตัวได้ ด้วยสติและเหตุผล ไม่ลุ่มหลง
ไปกับความชั่วยวน ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น
แมนมิชนี่องของนาย
คิดกลางทางว่านี่แน่นอน
ไม่เห็นไม่รู้ เลยดู เอา
นั่งอยู่ตีสิตที่ศาลา
ไม่อดสูดู เอา เล่า เกิดชี่
จะให้เป็นอย่างไรไปอีก เล่า
คับแค้นแทบจะตกลาลา
เจ้าก็ เป็นสาวศรีที่ก็หนุ่ม
อย่าทำ เข้าชื้ออย่างนี้อย่างนั้น
จวดยกระไร เหลียงพล้ำชราคาญ
จะขุน เคือง เบื้องหน้า เป็นราศี
ตัวข้าจะอยู่ด้วยไม่ได้
ทำไมมิให้ไกลคลา

พระมณีพิชัยในใจหมาย
นางนี้จะศิร้ายคายราญเรา
อะไรช่างพาโลกัน เปลา เปลา
ข้ายักคิวหยอก เจ้า เมื่อไรมี
เจ้า เข้ามานั่ง เบียดเสียดสิ
ยิ่งหนียิ่งขยับคามา
จนข้า เจ้าถอยหลังกระหังผา
นี่ เนื้อจะมาแกลังกัน
ยังกำตักกลัดกลุ้มทุนหัน
ลูก เมียข้ามันก็ไม่มี
ข้ายักคราน เกี้ยวชูรัฐจี่
อยู่คน เดียว เกิดชี่ที่ศาลา
จะไปอายน้ำที่คืนทา
มาย้อยุดจุดคราไว้ว่าไร
(มณีพิชัย : ๓๖๑)

จากบทบาทและพฤติกรรมของพระมณีพิชัยได้แสดงให้เห็นลักษณะของคนที่มีสติปัญญา มีความคิด
ไม่ใช้อารมณ์หุนหันพลันแล่น ชี้อิสต์ย์ และรักภรรยา รู้จักบังคับจิตใจ เอาชนะจิตใจฝ่ายต่ำด้วยความ
คิดและเหตุผล ลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นการ เป็นตัวแทนของสามัคคีซึ่งแฝงสารไว้ให้เห็นว่า "สามัคคี
ต้องเป็นผู้ที่มีรักเดียวใจเดียวชื้อสตัยต่อภรรยา รู้จักเอาชนะจิตใจฝ่ายต่ำให้พ้นจากความยั่วยวน
ลุ่มหลงในรูป รส กลิ่น เสียงได้ด้วยการบังคับจิตใจของตนเองมิให้คล้อยไปตามความต้องการของ
อารมณ์" สารดังกล่าวนี้มีความขัดแย้งกับค่านิยมของสังคมไทย ยุคต้นรัตนโกสินทร์ที่นิยมการมีภรรยา
หลายคน ซึ่ง เป็นต้นเหตุแห่งการทะเลาะ เบาะแว้ง เกิดความไม่สงบสุขในชีวิตครอบครัว ดังนั้น
การ เสนอลักษณะของสามัคคีที่มีภรรยาคนเดียว อย่างพระมณีพิชัยน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต
ครอบครัวของสังคมไทยในยุคนั้น

๒) ตัวละครหญิง ตัวละครหญิงในเรื่องนี้จะ เป็นผู้อยู่ในตระกูลสูง ได้แก่
นางจันทร์ และขอพระกลั่นในร่างพราหมณ์

นางจันทร์

นางจันทร์ปรากฏบทบาทเพียง เล็กน้อย ในตอนต้น เรื่องที่เป็นบทละคร ลักษณะนิสัยและ
พฤติกรรมที่นางจันทร์แสดงออกคือ รักลูก ดังจะเห็นได้ เมื่อรู้ว่าพระมณีพิชัย ต้องไป เป็นทาส เพราะทด
แทนคุณของนางและพราหมณ์ที่ช่วย เหลือนาง ก็รู้สึก เศร้าใจ เป็นห่วงลูก ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	สองกษัตริย์โศกศัลย์ไม่กลั่นใจ
สงสารลูกน้อยกลอยใจ	จะต้องไป เป็นข้าพราหมณ์ชื
จะกะตลกกระทาล่าบาก	อดอยากอยู่ในไพรศรี
รินยุงบุงร่านิชพอคิ	ทุกทิวาราตรีจะตรอมใจ
ยากแค้น เพราะแทนพระคุณแม่	ความสตัย เทียงแท้จะหาไหน
พลางกอดลูกยาโศกาลัย	สะอึกสะอื้นให้ไปมา
	(มณีพิชัย : ๓๔๔)

พฤติกรรมอย่างหนึ่งของนางจันทร์ ก็คือ เป็นผู้ที่ทำอะไรขาดเหตุผล ไม่ใคร่ครองใจใคร่คบก่อน มีความริษยาลูกสะใภ้ ทำอุบายจนลูกสะใภ้ต้องแตกแยกกับสามี เห็นแก่ตัวรักตัวเอง ดังบทละครว่า

เดิม เอย เดิมที	พระมณิลูกยาไปป่าใหญ่
ไฉนนางคนหนึ่งใจปล้องไม้	หลงใจหลศิศวาส เทวี
กรุงจีนให้มีราชสาร	ไปแข่งการกับลูกสาวศรี
พระมณิศิษย์ไม่ยั้ง	รักเมียข้างนี้อยู่มิไย
แมกสาวกรุงจีนจะโกรธา	ยกมารบพุ่ง เอากรุงใหญ่
จึงแก่งทำแยบยลกลไล	พาโลลูกสะใภ้ด้วยมารยา
เอา เลือดวิหิงษาทาปากนาง	ตัดทางแซมใส่ใน เกศา
แล้วขับไล่ไปเสียจากพารา	พาลผิดริษยานางทรมวย
แม่ทำช้วน่าซังทั้งนี้	เพราะจะให้พระมณิศิษย์
บอก เจ้าตามจริงทุกสิ่งไป	อย่าให้แม่มีวชิรี
	(มณิศิษย์ : ๓๔๒)

บทบาทและพฤติกรรมของนางจันทร์ที่กล่าวมาเข้าตำรา "แม่ผิวลูกสะใภ้" ซึ่งสะท้อนให้เห็นความหมายที่แฝงมากับพฤติกรรมของนางจันทร์ว่า "ผู้ใหญ่ในบ้านในครอบครัวกระทำการโดยใช้อารมณ์และความเห็นแก่ตัว ขาดความยุติธรรม ไม่ใคร่ครองใจใคร่คบ มักจะก่อให้เกิดผลร้ายแก่ครอบครัว"

นางขอพระกลิ้งในร่างอริยพราหมณ์

มณิศิษย์ตอนที่นำมาเป็นบทละครนี้ ขอพระกลิ้งมีบทบาทมากตั้งแต่ต้นจนจบ จากบทละครได้แสดงให้เห็นว่า ขอพระกลิ้งเป็นคนฉลาด รักและซื่อสัตย์ต่อสามี ดังปรากฏในบทละครว่า นางยังรักสามีอยู่ตลอดเวลา ดังนี้

เมื่อนั้น	เจ้าพราหมณ์ เพรา เพริศ เกิดฉับ
ในจิตคิดใคร่จรรจร	ไปประสพพบกับกับผิวรัก
แต่ เมียพลัดพรากจากมา	พระจะแสนโศกา เศียงอกหัก
วันนี้ เข้าไปได้พบพิศตร์	จะรู้จัก เมียบ้างหรืออย่างไร
คิดคะนึงถึงความ เสนหา	จะอดกลั้นโศกามีใครได้
เห็น เขาแลดูอศุสใจ	ท่า เมียง เมิน เดินไปใบศาลา
	(มณีนิจชัย : ๓๔๖)

ขอพระกลืน เป็นผู้ที่มีจิตใจดี รู้จักให้อภัยผู้ที่สำนึกผิด และทำผิดต่อตน ดังจะ เห็นได้จาก การขอยกโทษให้นางจันทร์ จากท้าวพิชัยนุราช ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	เจ้าพราหมณ์พิศทุลผันผอน
นางได้รับผิดแล้วมิตร	ขอโทษโปรดก่อนอย่าไยยดี
เหตุนี้ เพราะเข้ามาได้ตาม	นางจึงบอกออกความถ้วนถี่
จะ เป็นบาป เป็นกรรมแก่พราหมณ์ช	ภูมิจงทรงพระ เมตตา
	(มณีนิจชัย : ๓๔๓)

ขอพระกลืนนั้น เป็นคนฉลาดที่หาวิธีแก้ความผิดที่ถูกละร้ายให้คนอื่น เข้าใจนางได้อย่าง ละมุนละม่อม จะ เห็นได้จากการให้คนที่ใส่ร้ายนาง คือ นางจันทร์ เป็นคนบอกเล่าการกลืนแก้สิ่ง ของนางเอง จนผู้อื่นล่วงรู้ความจริง ดังบทละครว่า

ว่าแล้ว เข้าไปในที่	เฝ้าพระชนนีศรีวิเส
จึงขึงคมทูลถามความใน	เขา เลื่องลืออื้อไปทั้งพารา
ก็มิชกกลการของชพราหมณ์	แต่มีความสงสัยอยู่หนักหนา
ก็ปีกแหงจะใคร่แจ้งกิจจา	พระมารดาจงเล่าให้ เข้าใจ

โหนว่ายอพระกลิ้งนั้นกินแมว
ลับลับก็จะกลับตายไป

จริงแล้ว เหมือนลือหรือโจน
ถูกช่วยไม่ได้พระมารดา
(มณิพิชัย : ๓๔๒)

ในที่สุคนางจันทร์ก็เล่าความจริงให้ฟัง จนท้าวพิชัยนุราชต้องลงโทษนางจันทร์ นอกจากจะ
ฉลาดในเรื่องดังกล่าวแล้ว ยอพระกลิ้งยังรู้จักวิธีตรวจสอบความซื่อสัตย์ของสามี โดยการใช้หญิงอื่น
เข้ามาทดลองความบริสุทธิ์ใจ และความซื่อสัตย์ของสามี ดังบทละครว่า

รุ่ง เอยรุ่งวาง
เจ้าพราหมณ์นี่นักตริกตรรา
ท้าวเธอจะสัตย์ซื่ออยู่หรือไม่
คิดพลางทางว่าไปทันที
วันนี้ตัวข้าจะคลาไคล
เที่ยวหาหาหยูกาในแดนคง
ข้าจะให้พี่น้องสาวมาอยู่ เพื่อน
สิ่งเสีย เสรีจสรรพกำชับกำชา

แสงทองส่องสว่าง เวหา
จะลองใจภักดีสามี
หรือจะเป็นโจนให้รู้ที่
มีแม่พระมณิสूरีย่างค์
ออกไปหิววาป่าระหง
พระองค์จงอยู่เฝ้าศาลา
เสื่อสาบกลาง เกื้อนคุนิกหนา
แล้วลงจากศาลาคลาไคล
(มณิพิชัย : ๓๔๑)

บทบาทและพฤติกรรมของยอพระกลิ้งได้แสดงความหมายแฝงมาด้วยการกระทำของนางว่า
"ลักษณะของภรรยาที่ดีนั้น ต้องมีความฉลาด รู้เท่าทันสามี ต้องมีความรัก ซื่อสัตย์ และไว้วางใจใน
ตัวสามี รู้จักให้อภัย สิ่งเหล่านี้จะทำให้ปัญหาในครอบครัวคลี่คลาย และอาจเป็นการป้องกันไม่ให้เกิด
ปัญหาในครอบครัวได้"

๓.๔.๓ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในสัญลักษณ์

ในบทละคร เรื่องมณิพิชัยปรากฏสัญลักษณ์ที่แสดงความหมายแฝง จากข้อความที่มีนัย ดังต่อไปนี้

- ก. เจ้าเอยเจ้าพราหมณ์
 นื่องรักจักประสงคฺ์ลึงใจ
 หรือจะใครได้เมียมที่สาวสาว
 สมบัติวัดถาโอฟารัก
 เว้นแต่ดาวเดือนดอกฟ้า
 เงินทองของข้าวจงเอาไป
 เมื่อนั้น
 จึงตอบว่าเงินทองของทั้งนั้น
- ทั้งนี้ก็ตามฮัฒตาสัย
 ที่จะหาให้ดังใจนึก
 ขาวขาวดีดีไม่มีตรีภ
 จงเลือกนึกเอาตามชอบใจ
 นอกนั้นพียาจะหาให้
 ลึงไรสารพัดไม่ขัดกับ
 เจ้าพราหมณ์สำรวจสรวลสันต์
 ข้าเป็นพราหมณ์พรหมจรรย์ไม่ชอบใจ
 (มณฺฑิพิชัย : ๓๔๔)

จากข้อความการโต้ตอบของพระมณฺฑิพิชัยกับยอพระกลืน ได้สะท้อนให้เห็นความหมายที่แฝง
 มาว่า "การรำหึลนชนนััน มิใช่จะทำได้กับทุกคนเสมอไป"

- ข. เมื่อนั้น
 ข้าเป็นพราหมณ์ชึนี้ไซรั
 เคยอยู่แต่ศาลาพนาเวช
 อย่าเฝ้าพนางหนักชกชวาน
- เจ้าพราหมณ์กล่าวแกล้งแถลงโย
 จะนอนในร้าวในวังไม่บั้งควาร
 รักษาพรตตามเทศพระอิศวาร
 สายัฒตะวันจวนจะควานไป
 (มณฺฑิพิชัย : ๓๔๔)

ถ้อยคำของอริยพราหมณ์ หรือยอพระกลืนนี้ ได้แฝงความหมายที่เกี่ยวกับวัตรปฏิบัติอัน
 เหมาะสมว่า "บุคคลควรปฏิบัติให้เหมาะกับสถานภาพของตนจึงจะถูกต้อง"

- ค. แล้วนึกกินแห่งแถลงความ
 ลึงไว้เมื่อจะไปจากศาลา
- หรือน้องสาวเจ้าพราหมณ์กระมังหนา
 จะให้พี่น้องสาวมาอยู่เพือนกัน

ชะรอยนวางนถมนคนนี้	เป็นน้อง เจ้าพราหมณ์ยี่แฉนมัน
พี่ชาย เขาจะโกรธทำโทษพี่นี้	พี่รับเล่น เปลา เปลาไม่ เข้ายา
พระอุตสาห์ เจือคงดสะกคจิต	มิได้คิดมุ่งมาคปรารณา
แกล้งทำสำรวมหลับตา	ก้มหน้านั่งอยู่ไม่ดูไป
	(มณีพิชัย : ๓๔๘)

ข้อความนี้ได้ชี้ให้เห็นการแสดงพฤติกรรมของคน ซึ่งเป็นความหมายที่แฝงไว้คิดว่า "ในบาง ครั้งการกระทำบางอย่างของคนนั้น มักจะทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง เสมอ อีกนัยหนึ่งก็คือ บุคคลมักจะคิดถึงผลประโยชน์ของคน เองมากกว่าอย่างอื่น"

๓.๔.๔ ความหมายที่แฝงในโวหาร

บทละครนอก เรื่องมณีพิชัย ปรากฏโวหารที่แสดงความหมายแฝงไว้คือ

น้อยหรืออีเฒ่าเจ้าความคิด	ทูลริคธิจฉายหน้าผิว
เสกสรรบันนำเป็นตัว	เอออะไรไม่กลัว เขานินทา
	(มณีพิชัย : ๓๔๓)

ข้อความนี้ ท้าวพิชัยนุราชกล่าวแก่นางจันทร์มเหสีว่าทำเรื่องที่ไม่ถูกต้อง คือโกหกให้ร้าย นางยอพระกลืนลูกสะบ้า ซึ่งเมื่อถูกจับได้ก็เป็นที่ครหาของผู้อื่น ให้ยับอายมาถึงตนผู้เป็นสามี ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นค่านิยมของคนในสังคมว่าสังคมไม่นิยมยกย่องคนโกหก หากทำเช่นนั้นจะก่อให้เกิดผลเสียแก่ตนเองและครอบครัวได้ ข้อความนี้จึงให้ข้อคิดที่แฝงไว้ว่า "ความเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศอาจเกิดขึ้นได้จากการกระทำของคนในครอบครัว"

๓.๔.๕ ความหมายที่แฝงในจินตภาพ

การบรรยายเรื่องมณีพิชัย ได้ก่อให้เกิดภาพอันเกิดจากเรื่องราวถ้อยคำเหตุการณ์ ตลอดจนบทบาทและพฤติกรรมของตัวละคร เป็นสารที่ให้ความหมายที่แฝงมากับภาพนี้ว่า

๑) "สามีภรรยา นั้น ควรจะต้องรักและซื่อสัตย์ต่อกัน มีความรักเดียวใจเดียว ไม่หลงระเริงไปกับความชั่ววอนจากรูปรส กลิ่น เสียง สัมผัส ให้อภัยในกันและกัน จะนำมาซึ่งความสงบสุขในครอบครัว" ดังภาพของพระมณีพิชัยที่ถูกชั่ววอนจากยอพระกลิ่นในร่างของน้องสาวพราหมณ์แต่ไม่เคลิบเคลิ้มไปกับการชั่ววอนนั้น

เมื่อนั้น	พระมณีลูบอกคอกประหม่า
จึงว่าข้าจะบอกแต่สัตย์จา	เจ้าอย่ากินแห่งแคลงความ
เต็มทีนางน้องของเจ้า	มายั่ว เข้าข้า เองไม่ เกรงขาม
อุตุลุดสุดที่จะห้ามปราม	ว่า เจ้าพราหมณ์ใช้ให้มาควบคุม
ข้าสู้หลักไป เสียให้ห่าง	ด้วย เห็นนาง เป็นสาวข้า เป็นหนุ่ม
น้องนายพาโลโพคลุม	เข้าจับกุมว่าข้าจะหนีไป
ที่ว่าข้าหยอก เขานั้น เปส่าหมด	ห้ามี เกิดไม่ปลสภได้
แม้ใน เจ้ายังระแวงแคลงใจ	จะลุยไฟค่าน้ำให้ เห็นจริง
	(มณีพิชัย : ๓๖๔)

๒) "คนที่เคยกระทำผิดให้ร้ายผู้อื่น ไม่ช้าก็ค้องมีคนจับได้ ดังภาษิตที่ว่า ความลับไม่มีในโลก" ดังภาพของนางจันทร์ที่เปิดเผยความผิดของตัวเอง และท้าวพิชัยนุราช ได้อินจึงกล่าวโทษนางว่า

เมื่อนั้น	ท้าวพิชัยนุราช เรืองศรี
แอบองค์แฝงบังพิงคดี	ภูมิกัวร์กราดควาควไป
ชิชะพระม เหลือ เอก	ท่าย้อนยอกโทษก เหยกอย่างนี้ได้
ใส่ถ้อยร้อยความลูกสะไว	ช่างไม่สม เพช เวทนา
	(มณีพิชัย : ๓๔๓)

๓.๔ วิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอกเรื่องคาวี

๓.๔.๑ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในเนื้อเรื่อง

๑) เนื้อเรื่องในตอนแรกที่ท้าวสินนุราชหลงใหลในอิสตรี และกามารมณ์ จนเป็นเหตุให้สร้างความเดือดร้อนแก่คนอื่น อันได้แก่ คาวีต้องตาย นางจันท์สุดาต้องพลัดพรากจากสามี ความล่มหลงของท้าวสินนุราชนั้น ปรากฏในบทละครถึงการคร่ำครวญของท้าวสินนุราชว่า

ไอ้ว่านวลน้อง เจ้าของผม	ถ้าได้ชมจะถนอม เป็นจอมขวัญ
เกศาหอมฟุ้งดังปรุงจันทร์	จะทรงโฉมโฉมพรหมสันใจ
ทรวงทรงสูงค่าค่าขาว	ชันษาแก่สาวสักคราวไท
แม้รู้ว่าอยู่บุรีใด	ที่จะไปติดตาม เจ้าทรมาม
ถึงจะเป็นกระไรก็ไม่ว่า	แต่ให้ได้เห็นหน้า เจ้าของผม
คิดละห้อยละ เทีย เสียอารมณ์	ร้องให้ร้องไห้ไม่สมประดี

(คาวี : ๓๘๐)

เหตุการณ์ในตอนนี้ได้ เสนอให้เห็นผลของความล่มหลงจนขาดสติ เป็นความหมายที่แฝงมา ในเรื่องตอนนี้ว่า "ความล่มหลง มีวเมวในกามคุณจนเกินพอดี ทำให้ขาดสตินั้น อาจกลายเป็นเหตุ ให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง และผู้ที่เกี่ยวข้องได้"

๒) เหตุการณ์ตอนนางจันท์สุดา เส้าความลับให้ยาย เพ้าทศประสาทพึ่ง ตั้งบทละครว่า

ครั้น เวลาตะวันบ่ายชายหลัง	นางออกมาจัดแจงแต่ง เครื่อง
ใส่สุพรรณภาชน์ทองรอง เรื่อง	แลเห็นยายชายช้ำ เลือง เข้ามา
ยิ้มพลางทางว่าอย่าทุกข์ เลย	ยาย เอ่ยผิวรักข้านักหนา
เส้าความตามคำที่เส้า	แล้วกำชับกำชาสารพัน

(คาวี : ๓๘๑)

เรื่องในตอนนี้ทำให้ได้เห็นผลของการนำความลับไปเปิดเผยแก่ผู้อื่น จนเป็นอันตรายแก่สามีและตนเอง สารที่ได้จากเนื้อเรื่องในตอนนี้จึงเป็นความหมายที่แฝงมาไว้ให้คิดได้ว่า

ก. "ไม่ควรนำความลับไปเปิดเผยแก่ผู้อื่น เพราะอาจก่อให้เกิดอันตรายแก่ตนเองและผู้อื่นที่เกี่ยวข้องด้วย"

ข. "ไม่ควรไว้วางใจใครจนมากเกินไป โดยเฉพาะผู้ที่ตนยังไม่ได้ทราบความเป็นไปอย่างแท้จริง"

๓) เนื้อเรื่องตอนที่ท้าวสันนุราชซบตัว ในที่สุดก็ถูกหลอกจนตัวต้องตายในกองไฟ ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อวัน	ท้าวสันนุราช เขม้นอยู่ เป็นครู
หมายว่ารูปปั้นไม้พันรู้	พิศดูงามประกอบชอบอารมณ์
จึงฝันมาว่ากับพระมุนี	แต่อย่างนี้ก็งาม เสียมิถม
จงโปรดช่วยซบซ้าด้วยอาคม	ให้โสภาน่าชม เหมือนรูปนี้
โยมจะไปนั่งอย่างเก่า	ถึงร้อน เราเท่าไรไม่ถอยหนี
แล้วลุกเข้าไปใกล้อัคคี	ภูมินั่งนิ่งพนมมือ
เมื่อวัน	พระคาบส เห็นท้าว เธอ เชื้อถือ
แกลังหยิบเอาพิศปิดกระพือ	ให้เพลิงชื่อสมหวังดังใจ
แล้วเดินเวียนวนบ่นบริกรรม	จึงมาทิมพาเข้ามาใกล้
ได้พิศลักท้าว เจ้ากรุงไกร	คะม้าม้วนลงไปใกล้อัคคี
	(คำวี้ : ๔๑๑ - ๔๑๔)

เรื่องตอนนี้ได้ให้ข้อคิดแฝงมากับเหตุการณ์ว่า "การเชื่อถือในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ และเชื่อถือในบุคคลที่ไม่รู้จักอย่างแท้จริงมาก่อนนั้น อาจก่อให้เกิดผลร้ายแก่ตนเองได้"

๔) เหตุการณ์ตอนนางคันธมาลี เข้าเฝ้าท้าวสันนุราชปลอม นางได้มีปากเสียงกับคำวี้ที่นางเข้าใจว่าเป็นท้าวสันนุราช เพราะหึงหวงนางจันทร์สุตาและพาไปยั้งหลวิชัย

รวมทั้งยาย เฒ่าทศประสาทด้วย ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น

ฉับอายุสาวสวรรค์กำนัลใน
แต่ก่อนร้อนชะไรก็ไม่เคย
เพียงได้นางสาวศรีคนนี้มีมา
พาลผิดคำทอโศกเสีย
พระฤาษีนี้ก็ช่วยแค้นเติม
ที่นี้นางสาวน้อยคงลอยสอง
อย่าพักชื่อนี้วางตั้งกระทุ้ง
อก เบี้ยฉับอายุผู้ตายเสีย
ไหนไหนไม่ เป็นโศก เป็นแดง
อีเฒ่าทศประสาทมันสอพลอ
เจ้าขร้วยายนายเรือ เอาชัย
ทำห้ เคืองขุนจวนทั้งวัง
จะตีให้บัคชบตบด้วยกะลา

นางศันธมาลีก็ร้องไห้

แค่นใจพ้อคัดภัสตา
จะเกิน เลยลวนลามหยามหน้าหน้า
ลืมอี เฒ่าขรราชากลางเดิม
ให้หม่อม เมียขึ้นหน้าพาทีก เดิม
ยุ เสริมสงช้าคำชู
วาสนา เต็มกองขึ้นสุดภู
จะมาชู่ข่มใครให้กลัว เกรง
ไม้อยู่ให้ผิว เมีย เขาข่มเหง
เพราะกรรมของตัวเองจะโทษใคร
มาขู่แยงแกสั่งก่อ เหตุใหญ่
ไปรับอีอะไรไม่รู้มา
ยังจะมาแอบฟังบึ้งลอยหน้า
พलग เรียกข่า เข้ากลุ่มรุ่มรับ
(คำวิ : ๔๓๔)

การวิ้อารมณ์และพาลพาลโธ เช่นนี้ สุดท้ายนางเองกลับเป็นผู้ที่ต้องเสียใจ ดังบทละครว่า

แล้วฉันมาว่ากล่าวกับตัววโ
ได้ใจหม่อม เก่า เฒ่าชิงชิง
เห็นชั่วช้าอาภัพอัน เจา
มิขออยู่ผู้ตายตามบุญ

ช่างหลงใจลไปที เดียวไม่ เหลียวหลัง
ไม้อินิ่งชิงช้อ เลยพ้อคุณ
ทำได้ทำเอา เหมือนเต่าคู่
นาง เคืองขุนหมุนกลับมาจับไว

ครั้นถึงจึงตรง เข้าในห้อง
เจ็บอกหมกมุ่นขุนแสนใจ

ขึ้นนั่งบนแท่นทองแล้วร้องไห้
นางครวญคร่ำรำไรระดก
(คำที่ : ๔๓๖)

เรื่องในตอนนี้ได้เสนอสารที่ให้ความหมายแฝง จากเหตุการณ์ตอนนี้ว่า "การตกเป็นทาส
อารมณ์ โดยไม่รู้จักระงับยับยั้งนั้น ก่อให้เกิดผลเสียแก่ผู้ใช้อารมณ์เอง"

๔) เนื้อเรื่องตอนไวยัตตรงกับคำวั้น ได้แสดงให้เห็นวิธีดำเนินการรบ
ที่ไม่รอบคอบ และทหารไม่มีความพร้อมอย่างเต็มที่ ดังจะเห็นจากบทละครว่า ไวยัตตั้งมั่นหนุนหลังปล้นแล่น
และปล่อยให้ทหารกินเหล้าเมามาย ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
อาครู้รอดหลังชักฮึก
จะเข้าออกยกยื้อนผอนปรน
ทั้งศิษย์สงครามสามก๊ก
ย้ายกลับไปทูลพระเจ้าบ้าน
คำวันนี้คอยกัน เป็นวันนัด

ไวยัตหนุนหันไม้พันศรีก
ข้าเคยพบรบศึกมาหลายยก
เสห์กกลเรานือย่าวัดก
ได้เรียนไว้ในเอกสารพิศ
ว่าเรารับอาสาไม่ชื่องชิต
จะเข้าไปจับมัดเอาตัวมา
(คำที่ : ๔๔๒)

เมื่อนั้น
ได้ผู้คนพลไพร่มากมาย
ทวนง้าวหลาวแหลนพร้อมพรุ่ง
แล้วให้เลี้ยง เหล้า เหล้าโยธา

ไวยัตชื่นชมสมหมาย
จึงให้แจกจ่ายเครื่องสาตรา
อีกทั้งหอกดาบปืนผา
จะได้กล้าหักท้าวการเรา
พวกไพร่ใจทมิฬกินเหล้า
บ้างเข้าสยดกัน เป็นเกลอ

บัดนั้น
ต่างคนโคลงหัวมัว เม

ต่างคนประกวคาวคู

การถูแล้วใครไม่เสมอ

บ้างหลับตาอำปากพูด เพื่อ

เสียง เอะอะคะ เอออีกทีก็

(คำวิ : ๔๔๔)

เนื้อเรื่องในตอนนี้ ได้ให้ข้อคิด เรื่องการเตรียมรบที่ไม่พร้อม ซึ่งผลการรบต่อมาก็คือ ความพ่ายแพ้แก่คำวิ ดังนั้น เหตุการณ์ของเรื่องในตอนนี้ จึงเสนอความหมายแฝงมาว่า "ความหุนหัน พลันแล่นและการประมาทในความสามารถของศัตรู ก่อให้เกิดความพ่ายแพ้แก่คนได้"

๓.๔.๒ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในตัวละคร

ตัวละครที่ปรากฏในเรื่องนี้มีดังต่อไปนี้ คือ

๑. ตัวละครชาย ได้แก่ ท้าวสันนุราช คำวิ หลวิชัย ไวยทัต
๒. ตัวละครหญิง ได้แก่ นางคันธมาลี นางจันท์สุดา
๓. ตัวละครอื่น ได้แก่ ยาย เฒ่าทัตประสาท

๑) ตัวละครชาย ตัวละครชายในเรื่องนี้ล้วน เป็นกษัตริย์ทั้งหมด คือ ท้าวสันนุราช คำวิ หลวิชัย และไวยทัต

ท้าวสันนุราช

ท้าวสันนุราชครองเมืองพิทวิสัย ทรงชราภาพมากแล้ว แต่ยังไม่ทิ้งนิสัยความเจ้าชู้ ลุ่มหลงในอิสตรี ดังปรากฏในบทละครว่า

มาจะกลสาวทไป
เสวยราชย์ธานีบุรีรัตน์
ท้าวมีอัค เรศม เหลี
อยู่ด้วยกันแต่หนุ่มคู่มชรา
หน้าพระทนต์บนล่างห่างหัก
เกศาฟุ้งจะประปราย

ถึงท้าวสันนุราชจอมกษัตริย์
กรุงพิทวิสัยสวรรคยา
ชื่อคันธมาลี เสนหา
ชันษาหกสิบสี่ปีปลาย
ดวงพระพักตร์เพียว เห็น เส้นสาย
รูปกายชายจะพิมี เนื้อ

พระ เสวยมือละสามสาม เวลา
พอใจ ก็ยิวผู้หญิงอิง เรือ
ราวกับหนุ่มคลุ้มคลั่งนั่งบน
ราฟึงคะปึงคิด เป็นนิจาไป

ทรงกำสังวังซาบประหลาด เหลือ
ผูกพันพัน เฝื่อนไม่ เปื้อใจ
จะหางาม เล่นสักคนหนึ่งให้ได้
มิได้วาง เว้นสัก เวลา
(คารวี : ๓๑๔)

ท้าวสันนุราชนั้นแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่หลงตัวเองไม่ เจียมตนว่าแก่ ดังปรากฏในบทละครว่า

ดูบได้สุคนธ์ปมปรง
หยิบภูษาทรงแล้วลูบคลำ
หมสัททิมกรองคล่องคอ
นั่งมองส่องกระจุกยืมละไม
ผม เฝ้าพิศดูไม้สูหงอก
ถึงกระนั้นโถมยงก็คงรัก

คมดูกลืนทุ่งหอมฉ่ำ
ยกทองห้องข้าขอบพระทัย
ใครดูภูหนุ่มพ้อขึ้นหรือไม
ก็ยังไม่แก่กระไรที เคียวนัก
เสียสิ่งเดียวดอกแต่พันหัก
แล้วทรงศรัทธาเสด็จจากแท่นทอง
(คารวี : ๓๑๓)

ความสุ่มหลงในอิสตรี ของท้าวสันนุราชนั้นมีมากถึงขนาดใช้อุบายและ เส่ห์กลต่าง ๆ
ดังบทละครว่า

พระกอด เข้า เจ้าจุกทุกข์ร้อน
คิดถึงนาง เขียว เศร้า เสียตาย
จำจะคิดแยบคายสายสน
แก้ไขใช้ทางอุบ เท่ห์

นั่งนอนไม่หลับกระสับกระส่าย
มุ่งหมายจะชมไม่สมคะ เบน
หาหมอรู้ เวทมนตร์ทำ เสนต์
มิได้ด้วย เส่ห์ เอาด้วยกล
(คารวี : ๓๑๖)

เมื่อยังไม่สนใจถึงกับประกาศหาคนชุบตัวให้หนุ่ม เพื่อให้เป็นที่คั่งใจของจันทสุดา
ดังบทละครว่า

คำรพกลางทางมีปัญญา	ตรัสสั่ง เสนาคนสนิท
จงตีมือร้องปาวไปทั่วทิศ	หาผู้มีวิชาคุณ
จะให้ชุบรูปภูแก่ชรา	เป็นหนุ่มน้อยโสภาคีแรกรุ่น
ถ้าสมคิดถ้อยลากรูณ	จะแทนคุณแบ่ง เมืองให้กึ่งกัน
	(ลาวี : ๔๑๓)

นอกจากจะลุ่มหลงในอิสตรีและกามคุณแล้ว พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นก็คือ
การหลงเชื่อคนง่ายจะ เห็นได้จากหลงเชื่อหลวิชัยว่าชุบตัวให้หนุ่มได้ ดังบทละครว่า

เมื่อมัน	ท้าวสันนุราช เขม้นอยู่ เป็นครู
หมายว่ารูปปั้นไม่ทันรู้	พิศดูงามประกอบชอบอารมณ์
จึงหันมาวากับพระมุนี	แต่อย่างนี้ก็งาม เสียวิตม
จงโปรดช่วยชุบเข้าด้วยอาคม	ให้โสภาน่าชม เหมือนรูปนี้
โยมจะไปนั่งอยู่อย่าง เก่า	ถึงร้อนเรา เเท่าไรไม่ดอยหนี
แล้วลุก เข้าไปใกล้อัคคี	ภูมิ่งนั่งพนมมือ
	(ลาวี : ๔๑๑)

พฤติกรรมที่ท้าวสันนุราชแสดงออกนั้น จะเห็นว่า เป็นกษัตริย์ที่ไม่วางตนให้เหมาะกับฐานะ
และประพฤติน่าเหมาะสมกับวัย ช่างเกี่ยวกับลูกเมียของคนอื่น โดยไม่ตรวจสอบเสียก่อน ไม่รู้จักยับยั้ง
ซึ่งใจคก เป็นทาสของกามคุณจนทำให้ผู้ยื่นหลอก เอาได้ง่าย ตัวละครท้าวสันนุราชได้ให้สารที่มี
ความหมายแฝงว่า "บุรุษไม่ว่าจะอยู่ในฐานะสูงหรือต่ำ ย่อมมีกิเลสด้วยกันทั้งสิ้นไม่ว่าวัยใด
แต่ถ้าบุคคลใดยอมตก เป็นทาสของกิเลสจนขาดสติแล้ว อาจก่อให้เกิดผลร้ายแก่ตนเองได้" ดังท้าว

สันนุราชที่ปล่อยให้ตนตก เป็นทาสความต้องการทางกามารมณ์จนตัวตาย

ไวยทัต

ไวยทัต เป็นหลานของท้าวสันนุราช และนางคันธมาลี เป็นหนุ่มที่มีความกล้าหาญ แต่มีนิสัย
ขี้ขลาด หุนหันพลันแล่น และชอบโอ้อวดตนเอง ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	ไวยทัตหุนหันไม่ทันตรึก
อวดรู้वादหลักชกชก	ข้า เคยพบรบศึกมาหลายยก
จะ เข้าออกยกยอกซ้อนผอนปรน	เส่ห์กล เรานี้อย่าวิตก
ทั้งศิษย์สงครามสามก๊ก	ได้ เรียนไว้ในอกสารพัด
ขยายกลับไปทูลพระ เจ้าข้า	ว่าเรารับอาสาไม่ข้อยงขัด
คำวันนี้คอยกัน เป็นวันนัด	จะ เข้าไปจับมัด เอาตัวมา
	(คำวิ : ๔๕๒)

พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า ไวยทัตประมาทความสามารถของศัตรูคือคำวิ ซึ่งคำวิ
ก็ยังปรามไวยทัตว่าอย่าประมาทในฝีมือของตน

เมื่อนั้น	ไวยทัตหุนหันค้นหัวหู
น้อยหรือกล้า เยี่ยมหน้ามาอวดดู	ยังไม่รู้สึกนึกถึงตาย
ว่าพลางทางขยับม้าทรง	ยืนตรงช่องแกลแลมุ่งหมาย
แล้วชี้หน้าว่า เหวยย้ายคนร้าย	มาปลอม เป็น เจ้านายไม่อายใจ
.....
อย่าทำคิ่งคือถือตัว	ทั้ง เมียทั้งผิว เร่งลงมา
ยังจะขิ้นขิ้นอยู่ว่าไร	หรือจะให้ลากผูกจุดคร่า
จะบอบข้าลำบากกายา	จงลงมาสารภาพกราบฏ

เมื่อนั้น
จึงบอกว่า เอ็งอย่าอวดรู้

พระคาร์ดินัล เยอะหัว เราะอยู่
ประมาทถูกถูกถูกผู้ชาย
(คาร์ : ๔๔๑)

นอกจากหุ่นหันพลันแล่น ชีโมโทแล้วยังเอาแต่ใจคนเดียว ดังปรากฏในการรบว่าอุทหาร
ไม่ยอมให้หนี ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
เห็นพวกไพร่พลคนทั้งนั้น
จึงรุกไล่ให้คืน เข้ามารับ
แล้วซันม้ามাত্রพระคาร์

ไวยัตต์ เคื่องขุนหุ่นหัน
ขยับย่อท้อคอไพร่
ขูสาท้บร้องว่าใครอย่าหนี
แก่วงกระบี่จะฟันให้บรรลัย
(คาร์ : ๔๔๔)

พฤติกรรมที่ใช้อารมณ์โมโหหุ่นหัน และความประมาท ในฝีมือฝ่ายตรงข้าม ผลสุดท้ายก็ทำให้
ไวยัตต์ตายแท้

พฤติกรรมของไวยัตต์ ได้เสนอสารที่ก่อให้เกิดคิดแฉงมากับการแสดงออกของไวยัตต์ว่า
"บุคคลหากกระทำสิ่งต่าง ๆ โดยใช้อารมณ์อาจก่อผลเสียให้เกิดขึ้นได้"

หลวิชัย

จากตอนที่ เป็นบทละครหลวิชัย เป็นกษัตริย์มีม เสด็จชื่อสร้อยสุดา เป็นที่ร่วมสาบานกับคาร์
บุคลิกและพฤติกรรมที่แสดงออกของหลวิชัยนั้น จะ เป็นผู้ที่รักน้อง เป็นห่วง เป็นใย เมื่อรู้ว่าคาร์อยู่ใน
อันตรายก็รีบไปช่วย ดังบทละครว่า

มาจะกล่าวนทไป
เมื่อพระคาร์สิ้นชีวา

ถึงหลวิชัย เซษฐา
ในอุราร้อนรมดังสุมาไฟ

จึงดูคอกปทุมที่เสี่ยงทาย
พระเร่งตระหนกตกใจ
ทุกข์ร้อนอย่างไรก็ไม่รู้
แม้มีพบน้องแก้วแววตา

ก็กลับกลายเป็นหมองไม่ผ่องใส
เหตุไฉนจะนี่เจ้าพี่อา
จากจะไปเที่ยวตามหา
พี่ยาไม่กลับ เขากรุงไกร
(คารี : ๔๐๘)

หลวิชัย เป็นคนที่ซื่อสัตย์ และตั้งใจจริง ความซื่อสัตย์และมีความตั้งใจจริง ทำให้ได้รับความช่วยเหลือจากเทวดา ดังบทละครว่า

เคชะความสัตย์ซื่อถ้อมัน
บันดาลคลาใจให้โคลคลา

เทวัญช่วยพิทักษ์รักษา
ย่อนมรคาพนาลี
(คารี : ๔๐๘)

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งแสดงให้เห็นว่า หลวิชัยเป็นคนฉลาด แยกแยะ จะทำการสิ่งใดก็รอบคอบ ไตร่ตรองก่อนเสมอ ดังปรากฏในบทละครว่า ได้วางแผนก่อนจะเข้าเมืองพัทลุงดังนี้

หลายวันคั้น เคนินปาซัง
จึงหยุดยั้งอยู่ขุนอกธานี
ครั้งนี้ตัวเราจะเข้าไป
ถ้าอี เฒ่าทรชนคนร้าย
จะต้องทำโดยหนักหักหาญ
จะบ้องบิดกิตติศัพท์ให้สับลิ
ที่คิดจะจำแลงแปลงองค์
จะแปลงตัวเราเท่าสูกตา

มาถึงพัทลุงวิสัยกรุงศรี
แล้วพูดจาพาทีกับน้องชาย
กลัว เกลือกจะไม่เหมือนหมาย
รู้จักหักทลายจะเสียที
รบนานด้านค้อมไม่พอที่
ให้ทำได้โดยดีด้วยปรีชา
เป็นคาบสฤคังค์มาแต่ป่า
อยู่ในยามที่จะพาไป

ว่าแล้วหลับตาตั้งสติ
โอมอ่านพระเวท เรืองชัย

ความลัทธิอาจารย์สอนให้
จำแลงแปลงได้ตั้งจินดา
(คาถา : ๔๑๒)

นอกจากนี้หลววิชัยยัง เป็นผู้ที่ เสี่ยงการณ์โลกได้ถูกต้อง ตั้งคำตักเตือนของหลววิชัยต่อคาถาว่านาง
คันธมาลีอาจกลับมาแก้แค้น ซึ่งต่อมาก็เป็นความจริง ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
จึงกล่าวสุนทรมธูรส
อี เฝ้า เจ้ากรรมมันท์หาความ
เจ้าผลักไสไสส่ง เสียอันนี้
คำปฐมาทวนว่าไว้ เป็นครู
จะวางใจไม่ได้นะน้องรัก
จะมิให้ เป็นสุข เฝ้าหยุกหยิก
ขึ้นชื่อว่าศัตรูอย่าดูเบา
จงไปฝันผ่อนให้ย่อนลง
อย่าให้ เกิดกสิยศฤกลาม

องค์พระ เชษฐาดาบส
แก่ทรงยศอนุชาคาถา
มาติดตามหวังหึงยังมี
เห็นที่มันจะแค้น เคืองบั๊ก
ธรรมดาตั้งูให้หลังหัก
มันมีกมาดหมายทำร้ายเรา
จุกจิก เจ็บช้ำน้ำใจเจ้า
บึง เสียกระนี้เล่าจะ เกิดความ
หนามยอกยอมบงออกด้วยหนาม
จะให้ความผาสูกสิบไป
(คาถา : ๔๓๗)

บุคลิกและพฤติกรรมของหลววิชัย แสดงให้เห็นลักษณะของคนที่ใช้วิจรรย์ไตร่ตรองก่อนที่
จะกระทำกิจการใด ๆ ลงไป ทั้งยังเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์ และมีความตั้งใจสูง ทำให้กระทำสิ่งใดก็เป็น
ผลสำเร็จ ลักษณะ เช่นนี้ได้ เสนอสารที่มีความหมายแฝงมา กับบุคลิกภาพของหลววิชัยว่า "บุคคลผู้ใด
หากกระทำการสิ่งใดด้วยความไตร่ตรองอย่างรอบคอบ และมีความตั้งใจจริงใจในสิ่งที่กระทำแล้ว
บุคคลผู้นั้นมักจะประสบความสำเร็จในกิจที่กระทำ"

คำ

คำวีนบทละครตอนนี้ได้ เริ่มบทบาทตั้งแต่อยู่กับนางจับที่สุคา บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของคำวิ แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่รักภรรยาและไว้ใจภรรยามาก และได้พิสูจน์ความรักของตนด้วยการบอกความลับแก่จับที่สุคาภรรยาว่า

เมื่อวัน	พระคำวิ เห็นน้องหมองหมาง
คอยตระโหมโลมลูบปฤษฎางค์	ประคองนางนฤมลขึ้นบน เผลา
สวมสอดกอดรัดแล้วตรัสปลอบ	คิด เช่นนี้มีชอบโถม เจลา
ที่รักใคร่ในองค์นาง เขียว	แม้จะ เปรียบ เทียบ เท่าดวงใจ
อย่าโศกนักพิศตรีน้องจะหมองศรี	เจ้าผืนหน้ามานี้จะบอกให้
พระขรรค์นี้ที่ฝังชีวิตไว้	ใครสัก เข้าเผาไฟจะมรณา
ความจริงบอก เจ้าไม่อำพราง	อย่าพูดมากปากสว่างฟังที่ว่า
เห็นประจักษ์แจ้งแล้วหรือแก้วตา	ที่รัก เจ้ายิ่งกว่าชีวาเสีย

(คำวิ : ๓๘๖)

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งคือ การเป็นผู้ที่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้มีประสบการณ์มากกว่า และหวังดีกับตนอย่างแท้จริง ดังปรากฏในบทละครว่า ยอมรับฟังความเห็นของหลววิชัยผู้ที่ ดังนี้

เมื่อวัน	องค์พระ เชษฐาคาส
จึงกล่าวสุนทรมูต	แก่ทรงยศอนุชาคำวิ
.....
ขึ้นชื่อว่าศัตรูอย่าหูเบา	นึ่งเสียกระนี้เล่าจะเกิดความ
จงไปผันผ่อนให้อ่อนลง	หนามยอกยอมปองออกด้วยหนาม
อย่าให้ เกิดกลียุคลูกหลาน	จะได้ความผาสุกสืบไป
.....

เมื่อนั้น
ยิ้มแห้งแข็งใจโคลคลา

พระคาร์เห็นชอบด้วย เซษฐา
โหล่นจ่านาไปด้วยใจปอง
(คาร์ : ๔๓๗)

นอกจากมีคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว คาร์ยังเป็นผู้ที่มีความสุขุม เยือกเย็น และกล้าหาญไม่เกรงกลัวใคร ดังจะเห็นได้จากบทละครว่า แม้ข้าศึกเข้ามาถึงตัวแล้วยังไม่ตื่นตื่นหันเกรงใจ ๗ ดังนี้

เมื่อนั้น
บรรทมอยู่ในที่แทนสุวรรณ
ได้ยินสำเนียงเสียงโห่ร้อง
ผวาตื่นตระหนกตกพระทัย
เห็นพวกพลโยธาถืออาวุธ
ก็รู้ว่าข้าศึกมารอบราย
ตรัสบอกมเหสีนฤมล
ควนายนถือกระบี่ขี้ม้า

พระคาร์ฤทธิแรงแข็งขัน
ด้วยใจมัจฉาใจสุคตยาใจ
ก็กก้องสนั่นหวั่นไหว
จึงเผยบัญชีชัยชัชวาล
อุตุลุดลับสนอลหมาน
ไม่สะทกสะท้านวิญญาย์
เขายกรี้กริพลมาหนักหนา
แก้วตามาคูเล่นด้วยกัน
(คาร์ : ๔๔๖)

นอกจากจะใจเย็นไม่โมโหหุนหันแล้ว ยังมีความสามารถในการรบอีกด้วย ดังจะเห็นว่า
วาระบชนะไวยทัตด้วยความสามารถ ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น
ศึกโหมโรมรุกบุกบัน
เผ่นขึ้นยืนเหยียบเข่าขวา
เคล้าคล่องป้อมมีคอาวุธ

พระคาร์ฤทธิแรงแข็งขัน
เป็นเชิงขันเสี่ยวล่อต่อยุทธ์
เปลี่ยนท่าทีจับสัประยุทธ์
อุตุลุดเสี่ยวไล่กันไปมา

เมื่อขึ้น	วายหัตถ์ยืนพร้นหนักหนา
สุดสิ้นกำลังวังชา	อ่อนระอาเหนื่อยเหือด เบ็ดผีมือ
ไม่อาจอยู่รับสัประยุทธ์	ทิ้งศาสตราวุธออกวังค้อม
บ่าวไพร่ใหญ่ปล่อยพลอยแตกชื่อ	อิงอ้อมไปทั้งวังใน
	(คำวี่ : ๔๕๙)

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งที่แสดงออกมา ก็คือ ความเหี้ยมคร่าในตัวของคำวี่ ในการปกครอง จะ เห็นได้จากการลงโทษทำให้ผู้อื่น เกรงในอำนาจบังคับบัญชาดังปรากฏในบทละครว่า

ลคองศ์ลงนั่ง เหนืออาสน์	พรั่งพร้อมอำมาตย์น้อยใหญ่
จึงตรัสบอกมหาเสนาใน	เราจับได้คนผิดคิดคด
คืออ้ายวายหัตถ์ตัวดี	กับนางคันทมาลี เป็นขบถ
อีเผ่าที่ศประสาทชาติทรยศ	โทษถึงตายหมดไม่วางมีน
จงจงจำขื่อคาพาตัว	ตระเวมไปให้ทั่ว เขตชัยม์
ทั้งทางเรือทางบกสักหกวัน	แล้วพิฆาตฟาดฟันให้บรรลัย
	(คำวี่ : ๔๖๐)

จากบุคลิกภาพบทบาทและพฤติกรรมของคำวี่ ได้แสดงให้เห็นการ เป็นสามีและปกครอง ไปพร้อมกัน พฤติกรรมดังกล่าว เสนอสารที่แฝงไว้ให้คิดดังนี้

ก. "ในฐานะสามี บุคคลควรจะดูแลเอาใจใส่ภรรยา ให้ความรักความ เข้าใจและช่วย เหลือ เมื่อภรรยาได้รับความทุกข์ ให้ถ้อยในความผิดพลาดที่ภรรยาพร้อมจะแก้ไข" ดังคำวี่ที่เห็นภรรยา เสียใจในการกระทำผิดของคนก็ได้เข้า เดิมหรือโทษ

ข. "ในฐานะของผู้ปกครองต้องมีวิจารณญาณ สุขุม เยือกเย็น ใคร่ครองในการทำกิจใด ๆ ต้องรู้จักรับฟัง เหตุผลและความเห็นของผู้อื่น มีความกล้าหาญและ เหี้ยมคร่าในตัวเองจึงจะสามารถบังคับ คนในปกครองได้"

๒) ตัวละครหญิง ตัวละครหญิงในตอนที่ เป็นบทละครนี้ มีฐานะสูงคือ เป็น
มเหสีของกษัตริย์ ได้แก่นางคันทมาลี นางจันทร์สุดา

นางคันทมาลี

นางคันทมาลี เป็นมเหสีของท้าวสันนุราช ที่มีวัยสูงแล้วตั้งคำพูดของท้าวสันนุราชว่า
นางคันทมาลีแก่แล้วดังนี้

เมื่อئัน	ท้าวสันนุราช เคลิ้มองค์หลงใหล
เห็น เมียมา เข้าขี้อัศรีศิว	ชคใจ เกี้ยวกราดควาคึง
ดูคู่ท้าวราวกับสาวแล้ว	ไม่ เจียมตัวว่าจะแกสัณนิตหนึ่ง
แกล้งมานั่ง เฝ้าพะ เน้าพะนึ่ง	จะคอยทิ้งหวงข้าหรือว่าไร
	(คำวี : ๓๘๐ - ๓๘๑)

นางคันทมาลีนั้น มีความรักใคร่หวงใยและมีความ เป็นห่วงสุขภาพของสามี ดังบทละครว่า

เมื่อئัน	นางคันทมาลีสม เผลี
เห็นพระพร้าก่าสรดศีกี	จึง เข้าไปนทึบรรม
แล้วนางทูลทักภัสดา	พระอย่าโศก เศร้าด้วย เฝ้าผม
จงคิดรั้งรักหักอารมณ์	แม้ เคยสูสมไม่คลาดแคล้ว
หยุดยั้งตั้งสติตรอง	ดับความมัวหมองให้ผ่องแผ้ว
ทรงพระชราหนักหนาแล้ว	ทูลกระหม่อม เมียแก้วจงหักใจ
	(คำวี : ๓๘๐)

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งที่นางคันทมาลี แสดงออกให้เห็นคือ เป็นภรรยาที่กลัวสามี
ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	องค์อัครชายามารศรี
ความกลัวอาญาพระสามี	วิ่งหนีไปซ่อนซ่อนซุก
เหล่าพวกสาวสวรรค์กำนิลนาง	วิ่งวางวนเวียนจนเจียนจุก
บ้าง เข้าแฝงมานคลานคลุก	บ้าง ลุกแอบเคียงเมียงมอง
	(คาวี : ๓๘๑)

นางคันธมาลีมีนิสัยอย่างหนึ่งที่คล้ายกับท้าวสันนุราช คือ พอใจในรูป ดังจะเห็นว่าเมื่อเห็นคาวีที่นางคิดว่าเป็นท้าวสันนุราชที่ซุกตัวใหม่ ก็หลงใหลในภาพที่เห็น ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	นางคันธมาลีหลงใหล
สาละวนแลดูภูวาไฉย	รักใคร่รูปโฉมโฉมพรรณ
ได้ยืมพระลิตธา เธอร้องห้าม	พระสะเทินเขินขามคิดพรั่น
หยุดยั้งรั้งรอไม่จรจรัล	แล้วเสียวไปยืมกันหน้าไว้
	(คาวี : ๔๒๐)

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งที่นางคันธมาลีแสดงออกคือ ความหึงหวงจนขาดสติ ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	นางคันธมาลีเหสี
รู้ว่าจับที่สุดานารี	ยินดีด้วยองค์พระทรงฤทธิ์
นางให้แค้นชดกสักกลุ่ม	เหมือนบ้ำคสังคุ่มเคลิ้มจิต
นั่งนิ่งหน้าปิ้งรำพึงคิด	ฮี้ เจ้ากรรมมันจะปิดประตูคำ
หมายได้ด้วยกำลังยงสาว	เห็นที่ท้าว เธอจะรักหนักหนา
ตัวกูก็เป็นโสดไปรบปรานมา	คงจะคิดเมตตาปราณี

จำจะขึ้นไป เฝ้าพิงดู
เมียน้อย เมียหลวงทางที่

จะเป็นอย่างไรอยู่ให้รู้ที่
ข้างไหนใครจะดีกว่ากัน
(คำวี้ : ๔๒๖)

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่นางคันธมาลี แสดงออกมาคือ การวางตัวไม่เหมาะสมกับฐานะของ
ตนเอง ดังคำพูดของหลวงวิชัยฤทธิที่ต้องการดักเตือนนางว่า

เมื่อนั้น
เอออะไรรูปนั่งดูอยู่คีคี
ดูก็หาโกรธขี้งมึงไม
จึงลุก เดินออกมาหน้าห้องชาย
ข้าสาวชาวแม่แอ้อักอยู่
ตัวโยมก็ เป็นใหญ่อยู่ในวัง
เป็นถึง เมียท้าว เมียพระยา
อะไรนี่แก่ เฒ่าจะ เข้าโหลง
จงคิดอนิจจังพึงรูปห้าม
ไมพอกที่จะหุนหันดันตั้ง
แม้หน้าครได้ยินจะนิบทา
เอ็นดูดอกจึงห้าม เป็นความจริง

พระสัทธาว่า เหมม เหล็
มาพาลรีพาลขวางขางไมอาย
จะช่วยว่า เกลี่ยโกล่ เสียให้หาย
แล้วว่าสีกายาท่านาชัง
ไมอภัยศอดสู เขามั่ง
มาอ้ออึ้งตึงตึงดงโหมโรง
ไมไว้ยศไว้สงว่าโถง
โหมโหมปากโป้งโผงอึ้ง
นั่นแน่แรงมันถามข่าวถึง
โกรธขี้งมึงหวงชวงชิง
พลอยอายขายหน้า เพื่อนผู้หญิง
บึ้งบึ้ง เสียมั่งบึ้งลงยาย
(คำวี้ : ๔๓๒)

จากบทบาทและพฤติกรรมของนางคันธมาลี ได้สะท้อนให้เห็นภาพของผู้ใหญ่ที่ไม่รู้จักประมาณ
ตนและวางตนไม่เหมาะสม แสดงความปรารถนา ความต้องการของจิตใจมากเกินไป ปลอ่ยให้ความ
หึงหวง เข้าครอบงำ จนขาดสติยังคิดถึงการควรรไม่ควร ภาพตัวละครนี้ จึงเสนอความหมายที่แฝงไว้
ให้คิดว่า "ผู้สูงด้วยวัยวุฒิแม้จะมีประสบการณ์ชีวิตมากก็มิช้ว่าจะควบคุมอารมณ์ปรากฏาได้เสมอไป"

จับที่สุดา

นางจับที่สุดา เป็นมเหสีของควา เป็นหญิงมีรูปร่างงามและมีผมหอม ดังปรากฏลักษณะของนางในบทละครว่า

สาวเอยสาวสวรรค์
งามล้ำทุกสิ่งพร้อม

น้อยหรือนั้นปานนางผมหอม
ดูละม่อมหมคอย่างเหมือนนางฟ้า
(ควา : ๓๔๓)

จับที่สุดา เป็นหญิงที่รักนวลสงวนตัว ไม่ปลงใจกับใครง่าย ๆ ดังปรากฏในบทละครว่า

เมื่อนั้น
ฟังท้าวเจ้าพาราพาทิ
ถอยองค์ออกไป เสียให้ห่าง
.....
อย่าพักกว่าอนาฬอันใจ
ว่าพลางนางทรงโศกา

โคมจับที่สุดามารศรี
เทวีกลุ่มกัศยัคใจ
แล้วนางค่อนว่าไม่ปราศรัย
.....
ดูไม่มุ่งมาดปรารภนา
กัลยาโศกศัลย์รับทศ
(ควา : ๓๔๔)

ถึงแม้ว่าจะท้าวสันนุราชจะ เปลี่ยนแปลง เป็นควา ซึ่งนางเข้าใจว่ายังเป็นท้าวสันนุราช
อยู่ไป ก็ยวพาราสินางก็ไม่ยินยอม เช่นกัน ดังพฤติกรรมที่นางแสดงออกมา

เมื่อนั้น
สำคัญว่าท้าวเจ้าพารา

จับที่สุดาได้ฟังนั่งก้มหน้า
กัลยามิได้ประคิพท์

ไว้ เคียงขุนหุนพันผืนหลัง

ชี้คร่าบฟุ้งนึ่งยกกันพิศ

แค้นคั่งชิ่งชิงสะบั้งสะบัด

สองหัตถ์ปิดกรรมเสียทันใจ

(คำวิ : ๔๒๓)

พฤติกรรมดังกล่าวข้างต้น ยิ่งแสดงให้เห็นถึงความซื่อสัตย์ต่อสามีด้วย ความซื่อสัตย์ต่อสามี
ของนางนี้มีความมั่นคง เสมอ และ เมื่อสูญเสียสามีไปนางก็คิดแต่จะตาย ดังปรากฏคำพูดของนางเองว่า

ไว้พระทูลกระหม่อมของ เมียแก้ว

ไม่รู้กลยี่ เต่า เจ้ามารยา

ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นใจ

อก เมียตั้งพระ เมรุ เอนทับ

รำพลางนางทรงโสภี

เขษรดาบสสลดใจ

เมียนี่ผิดแล้ว เป็นหนักหนา

วอนว่าไต่ถาม เอาความลับ

มันใส่หนักหนาน่า เสี่ยงลับ

แต่นิ่งนับคืนวันจะบรรลัย

พระควาวิเศษศิลาไม่กลั่นได้

พลอยรำทำให้ไม่ เป็นสมประดี

(คำวิ : ๔๒๔)

พฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งที่นางจับที่สุดแสดงออกคือความซื่อสัตย์ ให้ความ เชื่อถือและไว้ใจ
คนง่ายเกินไป เพราะขาดประสบการณ์ไม่รู้เท่าทันคน ดังที่ถูกยาย เต่าที่ศบประสาทหลอกให้บอกความ
ลับนางก็บอก ดังบทละครว่า

ครั้น เวลาตะวันบ่ายชายแสง

ใส่สุพรรณภาชน์ทองรอง เรือง

ยิ้มพลางทางว่าอย่าทุกข์เลย

เล่าความตามคำวิเสดา

.....

นางออกมาจัดแจงแต่ง เครื่อง

แล เห็นยายชายช้ำ เสื่อง เข้ามา

ยาย เอี้ยผิวรักข้านักหนา

แล้วกำขับกำชาสารพัน

.....

เมื่อนั้น
คิดว่าข้าหลวง เดิม เคลิ้มไป

จันทร์สุดาพาชื่อไม่สงสัย
หลงใหลนับถือว่าชื่อตรง
(คำวิ : ๓๘๑)

จากบทบาทและบุคลิกภาพ ตลอดจนพฤติกรรมของนางจันทร์สุดา ได้แสดงภาพของหญิงที่
รักนวลสงวนตัว ซื่อสัตย์และภักดีในตัวสามีอย่างจริงใจไม่เป็นคนโลเล เห็นแก่ยศฐาบรรดาศักดิ์
ที่ท้าวสันนุราชหยิบยื่นให้ เรียกได้ว่าเป็นหญิงที่น่าพิบารณาของคนในสังคม แต่นางก็มีข้อเสียคือ
การเชื่อและไว้วางใจคนที่ไม่สนิทชิดเชื้ออย่างยาย เฒ่าทศประสาธ ลักษณะของนางจันทร์สุดาจึงเสนอ
สารที่แฝงมากับตัวละครนี้ว่า "ภรรยาที่ดีต้องรักและซื่อสัตย์ต่อสามี โดยไม่ปันใจให้ผู้อื่น ข้อสำคัญ
ไม่ควรนำความลับของสามีและครอบครัวไปเปิดเผยแก่ผู้อื่น เพราะอาจก่อให้เกิดผลเสียแก่ตนเอง
และสามีได้"

๓) ตัวละครอื่น มีเพียงตัวเดียว คือ ยาย เฒ่าทศประสาธ

ยาย เฒ่าทศประสาธ

เป็นข้าทาสเก่าของบิดานางจันทร์สุดา บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของยาย เฒ่าทศประสาธนั้น
แสดงให้เห็นคนแก่ที่เจ้าเล่ห์เพทุบาย เพื่อหวังประโยชน์ลagak ยศ ของตนเอง ดังจะเห็นได้จากบท
ละครว่า นางวางแผนกำจัดคำวิ และจะเอานางจันทร์สุดาไปถวายท้าวสันนุราช ดังนี้

บัดนั้น
ชายนี้ที่ทวงขอบกล
ใส่ เครื่องประดับองค์ทรงพระบรรค์
ต่อจะ เป็นลูก เต้าท้าวพระยา
ภูคิดไว้ไม่สมอารมณ์คิด
แต่องค์กัลยาจะพาไป

ยาย เฒ่า เฟงพิศคิดจงน
เห็นจะไม่ใช้คนคำช้า
รูปโฉมโนมพรรณงามนักหนา
จันทร์สุดาจึงปลงลงใจ
จะลวงล้างชีวิต เสียให้ได้
ทูลถวายท้าวไท เอารางวัล

คิดกลางทางคลวน เข้าไปหา
กัมกรานบาทาสุดาจันทร์

ทำที่กรยาโศกศัลย์
แล้วคือกงกงบว่าไร
(คารี : ๓๘๔)

ยาย เฒ่า เป็นข้าราชการที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อเจ้านาย ได้ใช้อุบายลวงตามความลับของคารี
จากนางจันทร์สุดาแล้วก็หลอกฆ่าคารีเสีย ตั้งบทละครว่า

บัดนั้น
เห็นสององค์ลงเล่นชลาสัย
เอาพระขรรค์นั้นวางกลางเพลิงชุม
ก่อกกลาง เหลียวดูพระภูมิ

ยาย เฒ่าแสนร้ายหมายได้
ก็วิ่งไปยังกองอัคคี
พินสุมิใส่เข้าเผาจี
แล้ว เป่าพัดพัดวีวุ่นไป
(คารี : ๓๘๕)

นอกจากนี้ยาย เฒ่าที่ศประสาทยัง เป็นคนที่เห็นแก่ตัวทำทุกอย่างเพื่อ เอาตัวรอด และ เจ้าคิด
เจ้าแค้น ดังจะ เห็นได้จาก การหาอุบายกลับมาทำร้ายคารี ว่า

บัดนั้น
เจ็บปวดยับย้อยด้วยรอยไม้
นั่งคิดถึงตัวกลัวตาย
ครั้งนี้กู เหมือนอยู่ในนรก
พระคารีมาได้ถึงในวัง
แต่ตัวของกูรู้ความลับ
จำจะบอกออกความทั้งนี้
คิดแล้วอี เฒ่าทรสภษณ์

เฒ่าที่ศประสาทชาติโพธิ์
ผ่นโพลทาแผลที่บวมฟก
ให้ เสียตายชื่อว่าน้ำคาคก
เขาคีชกตบต้อยย่อยยับ
ใครยังไม่แจ้งก็คิดศัพท
เห็นจะจับฆ่า เสียด้วยแค้นนัก
ให้นางคันธมาลีแจ้งประจักษ์
รับมาคาหนักนาง เทวี
(คารี : ๔๔๘)

บทบาทและพฤติกรรมของยาย เฒ่าทศประสาธ ได้แสดงลักษณะของทาสหรือบริวารที่ไม่ถือศักดิ์ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ทะเยอทะยาน หวังลาภยศ สรรเสริญ จนลืมหน้าที่ที่ดีของตน กระทำการเพื่อประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่นึกถึง ศีลธรรมและความดีงาม ทำตัวไม่เหมาะสมกับวัยที่ควรจะมีคุณธรรมแต่กลับ เป็นไปตรงข้าม ภาพของยาย เฒ่าทศประสาธจึงได้ เสนอความหมายที่แฝงมากับตัวละครนี้ว่า "วัยและประสบการณ์ของคนเปลี่ยนแปลง และพัฒนาการไปตาม เวลานั้น มิได้หมายความว่าจิตใจของคน จะพัฒนาที่ดีขึ้นตามไปด้วยทุกคน ทั้งนี้ เพราะ เหตุผลของปัจจัยแวดล้อม เป็น เครื่องชักนำ" ดังตัวอย่างของยาย เฒ่าทศประสาธ ที่มีความโลภ เป็น เครื่องชักนำจนก่อความเดือดร้อนให้ผู้อื่น

๓.๕.๓ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในสัญลักษณ์

สัญลักษณ์ในเรื่องคารีที่สามารถแสดงความหมายแฝงได้ มี ๒ ลักษณะคือ

๑) คำที่แทนอีกสิ่งหนึ่ง ที่เป็นสัญลักษณ์ สัญลักษณ์ในเรื่องคารีปรากฏเพียงสิ่งเดียวคือ "พระขรรค์" ลักษณะการปรากฏของพระขรรค์นั้น เป็นโลหะประดับด้วยพลอย และทับทิม ดังปรากฏลักษณะของพระขรรค์จากคำพูดของยาย เฒ่าทศประสาธว่า

โจน เห็นพระขรรค์ไว้มันคง

ลงสรงถูกน้ำจะ เป็นถนิม

เสียค่ายพลอยประดับล้วนทับทิม

จะชวย ธิญไว้ริมชลธาร

(คารี : ๓๘๘)

สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ พระขรรค์นั้นจะพกติดตัวคารีตลอดเวลา ดังบทกลอนข้างต้น และบทกลอนดังนี้

เห็นพระราชานิทราสนิท

นั่งพิณจพิศดูถ้วนดี

ผิดกับกษัตราทุกธานี

ชิดพระขรรค์ เข้าที่บรรทมใน

(คารี : ๓๘๕)

พระขรรค์ เป็นอาวุธประจำตัวที่สำคัญของคารี ซึ่งใช้ในการต่อสู้กับศัตรูที่มีอำนาจมาก ดังปรากฏในบทละครว่า คารีใช้ต่อสู้กับกองทัพและรบกับไวยทัต

เมื่อนั้น	พระคาร์มีฤทธิ์ลัทธิสักดิ์
เห็นโยธาเข้าศึกชุกชุก	โหมหึกเข้ามาจะรารี
จึงแกว่งพระขรรค์ไล่ฟันฟาด	แล้วลงจากปรางค์มาศปราสาทศรี
มิได้ย่อท้อต่อไพร่	หยุดยืนอยู่ที่กลางชานา
พระจึงตั้งจิตพิจารณา	คิดถึงพระอาจารย์ณานกกล้า
ข้าจะแกว่งพระขรรค์อันศักดิ์	ขอให้เป็นโยธาออกต่อยุทธ์
เสียงพลทางแกว่งพระขรรค์ชัย	เป็นผู้คนไพร่สุดลุต
ส่วนถือเครื่องศาสตราวุธ	เข้ามารับสัประยุทธ์กับไพร่
	(คาร์ : ๔๔๘)

ลักษณะการปรากฏของพระขรรค์นั้น เป็นสิ่งผิดปกตินาย เฒ่าหัทสประสาทสงสัย ดังนั้น พระขรรค์ใน เรื่องนี้ หากพิจารณาจากเนื้อ เรื่องแล้วคงจะหมายถึง "ชีวิต" ซึ่งเป็น เรื่องของความเป็น ความตาย ที่จะบอกผู้ใดไม่ได้เด็ดขาด จะเห็นได้ว่า เพื่อความปลอดภัยคาร์จะไม่ยอมให้พระขรรค์ ห่างตัวแม้แต่ เวลานอน เหตุที่สัญลักษณ์นี้ น่าจะเป็นชีวิต ก็คือ เมื่อคาร์ตั้งใจเปิดเผย เรื่องราวของ พระขรรค์แก่นางจันทร์สุดาคาร์ก็ได้กำชับมิให้นางบอกใคร และ เมื่อเปิดเผยแล้วผลก็คือทำให้ เป็นอันคราย แก่ตัวเอง ดังบทละครว่า

พระขรรค์นี้ที่ฝังชีวิตไว้	ใครลักเข้า เมาไฟจะมรณา
ความจริงบอกเจ้าไม่อำพราง	อย่าพูดมากปากสว่างฟังพี่ว่า
	(คาร์ : ๓๘๖)

๒) ข้อความที่มีนัยแสดงความหมายแฝง ปรากฏในบทละครดังนี้

ก. เมื่อนั้น	ท้าวสันนุราชสำรวจรา
ขึ้นชมสมถวิลจินดา	ดังได้ เห็นหน้านางนงเยาว์

จึงตรัสว่าถ้าสมณะ เนนิก
มิ่งมิตึกว่าคำตะ เกา
ยายจะเอาอะไรไปข้าง
เรงรีบคลาไคลตั้งใจปอง

อีกทีก็ใจหายแล้วยาย เฒ่า
ทุกข์ร้อนอะไร เล่ากับ เงินทอง
ท่าทางกั้นคารบ้านช่อง
ให้ได้นางในกลองกลับมา
(คำวิ : ๓๘๒)

ด้วยคำที่ท้าวสินนุราชกล่าวแก่ยาย เฒ่าที่ศประสาท เพื่อให้ไปรับนางจันทร์สุดาคนนี้ ได้เสนอ
สารที่แฝงมาว่า "อำนาจของเงินทองนั้นสามารถทำให้คนบางคนกระทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งดีและร้าย
เพื่อประโยชน์ของตนเอง"

ข. เพราะ เมียชั่วช้าพาชื่อ
บอกความลับมันไม่ทันคิด

เชือกถืออี เฒ่าทูลจรด
จนพระลั่นชีวิตวายวาง
(คำวิ : ๓๘๑)

ด้วยคำนี้เป็นคำร้ายของจันทร์สุดา ที่หลงเชื่อยาย เฒ่าที่ศประสาท จนบอกความลับทำให้คำวิ
ต้องเสียชีวิต จากด้วยคำนี้ได้แสดงให้เห็นความหมายแฝงมาว่า "ไม่ควร เชื่อถือและไว้วางใจผู้อื่น
ให้มากเกินไป" ดังที่นางจันทร์สุดา เชื่อและไว้ใจยาย เฒ่าที่ศประสาทมากเกินไป จนบอกความลับของ
สามี และทำให้เกิดผลร้ายแก่สามีในภายหลัง

ค. น้าเอยนำสรवाल
ถึงว่า เฒ่าแก่ก็แต่กาย
ความกำหนัดสตรีกับนุรุษ
จะอดสู่อุร้ายอายุใคร

ยังไม่ควรดอก เจ้าจะ เปื่อหน่าย
เช่นนั้นมันจะหายไป เมื่อไร
ไม่รู้สุดสิ้นลงที่ตรงไหน
เจ้ากับที่มีไซ้ไม่คุ้ม เคย
(คำวิ : ๔๒๔)

ถ้อยคำนี้เป็นคำปลอบใจของควาที่ปลอม เป็นท้าวสันนุราช เพื่อเอาใจนางคันธมาลี ถ้อยคำนี้
เสนอความหมายแฝงมากับข้อความว่า "ความต้องการทางธรรมชาติของคนเรานั้น ไม่ว่าจะหญิงหรือชาย
ย่อมมีอยู่ในตัวทุกคน ไม่สามารถกำหนดได้ว่า จะเพียงพอแค่ไหน ซึ่งอาจพูดได้อีกนัยหนึ่งว่า คนเรานั้น
มีความต้องการที่ไม่สิ้นสุด"

ง. ตัวโยมก็ เป็นโอรสอยู่ในวัง	มาอ้ออิงตึงตึงตึงโหมโรง
เป็นถึง เมียท้าว เมียพระยา	ไม่วัยศิวีสงาอำโถง
อะไรนี้แก่ เฒ่าจะ เข้าโถง	โหมโหมปากโป้งโผงอิง
	(คำว : ๔๓๒)

ถ้อยคำนี้ฤาษีหลวิชัยได้คัดเตือนนางคันธมาลี ซึ่งคัดเตือนนี้ได้สะท้อนให้เห็นการวางตัว
ของนางคันธมาลีที่ไม่เหมาะสม ถ้อยคำดังกล่าวจึงให้ความหมายที่แฝงมากับข้อความนี้ได้ว่า "การรู้จัก
วางตัวให้เหมาะสมกับฐานะและวัยย่อมเป็นที่ชื่นชม ยกย่องของผู้อื่น หากกระทำตนไม่เหมาะสมกับวัย
และฐานะของตนเอง ย่อมทำให้ผู้อื่นขาดความนับถือในตัวบุคคลนั้น"

จ. เมื่อนั้น	ยาย เฒ่า เห็นอิงจิงทูลห้าม
พระอย่า เพ่อจู้จู้วาม	การณรงค์สงครามต้องคอยคิด
ศัตรูอยู่ในราชฐาน	จะทำการแก้ไขให้สนิท
อันองค์พระควาก็มีฤทธิ์	ถอดชีวิตไว้ในพระขรรค์ชัย
จงจับให้มันค้ำน้ำหัดาย	อย่าถูถูกลูกผู้ชายหาควารไม
คิดให้รอบคอบแล้วยกไป	จึงจะจับตัวได้ตั้งใจนึก
	(คำว : ๔๔๒)

คำคัดเตือนของยาย เฒ่าที่ศปประสาท ที่มีต่อไวยศักดิ์เสนอความหมายบางอย่างแฝงมากับ
ถ้อยคำนี้ว่า "การทำงานใหญ่ นั้น ต้องวางแผนให้รอบคอบ ไม่ควรประมาทความสามารถของศัตรู"

๓.๕.๔ วิเคราะห์ความหมายที่แฝงในโวหาร
ในบทละคร เรื่องคารี ปราภฏโวหารที่ให้ความหมายแฝง ดังนี้

อัน เชื้อชาติช่างสารแลงูเห่า

ข้า เก่าเมียรักอย่าวางจิต

ทั้งส้อย่างมักล้าง เอาชีวิต

เจ้าไม่จำทำผิดจริงบรรลัย

(คารี : ๔๑๑)

คำสอนของหลวิชัยที่เตือนคารี ำให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของฤาษี คำสอนนี้ทำให้ข้อคิดแฝงมา
กับถ้อยคำนี้ว่า "ความระมัดระวังไม่ประมาทนั้น เป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะคนที่เก็บความลับไว้กับตัว
มาก ๆ ไม่ควรจะไว้ใจใครนอกจากตนเอง"

๓.๕.๕ ความหมายที่แฝงในจินตภาพ

จากการบรรยายฉากใน เรื่องคารีนี้ได้ เสนอสารที่แฝงมากับภาพการบรรยายฉากในบางตอน
ดังนี้

ภาพที่เกิดจากการดำเนินงาน หรือกำจัดท้าวสันนุราชของหลวิชัย จน เป็นผลสำเร็จนั้น
ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการทำงานที่คืออย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความหมายแฝงให้คิดจากภาพ เหตุการณ์นี้ว่า
"การดำเนินงานสิ่งใดก็ตาม หากได้มีการ เตรียมการ และวางแผนงานไว้อย่างรอบคอบดีแล้ว
ผลงานนั้นย่อม เกิดความผิดพลาดน้อยที่สุด" ดังการเตรียมการของหลวิชัยที่ว่า

ครั้งนี้ตัวเราจะ เข้าไป

กลัว เกลือกจะไม่ เหมือนหมาย

ถ้าอี เฒ่าทรชนคนร้าย

รู้จักหักท่ายจะ เสียที

จะต้องทำโดยหนักหักท่าย

รบบรานต่อต้านไม่พอที่

จะบ้องปิดกิตติศักดิ์ให้ลับลิ

ำให้ได้โดยตีด้วยปรีชา

ที่คิดจะจำแลงแปลงองค์

เป็นคาบสมุทรคงค์มาแต่ป่า

จะแปลงตัวเจ้า เก่าสุกตา

อยู่ในยามที่จะพาไป

(คารี : ๔๑๒)

จะเห็นได้ว่าการวางแผนของหลวิชัยนั้น สามารถทำให้ไม่มีใครรู้จัก แม้แต่ยายเล่า
ทัศประสาทและผลของการดำเนินงานก็บรรลุจุดหมาย

บทที่ ๔

สรุป อภิปรายผล และข้อ เสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

ผลการวิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทั้ง ๕ เรื่อง พบว่ามีความหมายทั้ง ๔ ลักษณะ คือ ความหมายแฝงในโวหาร ความหมายแฝงในจินตภาพ ความหมายแฝงในสัญลักษณ์ ความหมายแฝงในเนื้อเรื่อง และความหมายแฝงในตัวละคร

ความหมายแฝงที่วิเคราะห์ได้จากบทละครนอกทั้ง ๕ เรื่องมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- ๑) ความหมายแฝงที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในครอบครัว จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความ เป็นไปในการดำเนินชีวิตในครอบครัว หรือในการสมรส ได้แก่หลักปฏิบัติคนของสามีภรรยา และบุคคลในครอบครัว วิธีการเลือกคู่ครอง ตลอดจนข้อคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในครอบครัว
- ๒) ความหมายแฝงที่เกี่ยวกับหลักการศึกษาบุคคล จะให้ข้อคิดและข้อ เสนอแนะในการพิจารณาบุคคล เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิต
- ๓) ความหมายแฝงที่เกี่ยวกับการปกครอง จะให้ข้อคิดและข้อ เสนอแนะถึงหลักและวิธีการปกครองของผู้ เป็นนายหรือผู้บริหาร และของบุคคลทั่ว ๆ ไปที่มีหน้าที่ปกครองดูแลผู้อื่น ในครอบครัว หรือในสังคม
- ๔) ความหมายแฝงที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญา และแนวทางต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคม ได้แก่การให้ข้อคิดและหลักปฏิบัติต่าง ๆ แก่บุคคลอัน เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลทั้งโดยส่วนตัวและส่วนรวม เช่นวิธีการปฏิบัติตัวต่อผู้อื่น และสังคมตามฐานะและหน้าที่ของตน
- ๕) ความหมายแฝงที่เกี่ยวกับความรัก ได้แก่ ความรัก ความผูกพัน ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันของบุคคลในสังคม

ผลจากการศึกษาความหมายแฝงทุกลักษณะจะได้มาจากความหมายตรง ประกอบกับการ
พิจารณาความสัมพันธ์ของปริบทในวรรณคดี

ความหมายแฝงที่ได้จากบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
เป็นแนวทางและหลักในการปฏิบัติ เพื่อดำเนินชีวิตในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ได้แก่วิธีการ
ดำเนินชีวิตในครอบครัว การปกครอง การปฏิบัติคนต่อผู้อื่นในสังคมส่วนรวม เป็นต้น

อภิปรายผล

การทำความเข้าใจความหมายที่แฝงใน เนื้อเรื่องจะทำให้เข้าใจแนวคิดหลักของบทละคร
นอก และผลการศึกษาความหมายจาก เนื้อเรื่องพบว่าบทละครนอกทั้ง ๔ เรื่องได้เสนอแนวทางปฏิบัติ
ในการดำรงชีวิตไว้ทั้งส่วนดีและไม่ดี แนวทางปฏิบัติในส่วนที่ไม่ดีที่แฝงไว้ในบทละครนั้น ได้ชี้ให้เห็น
ว่าการประพฤติปฏิบัติที่ไม่ดีก่อให้เกิดผลในทางเสื่อมทั้งสิ้น ควรที่ผู้อ่านผู้ดูจะได้หลีกเลี่ยงการประพฤติ
ปฏิบัติ ซึ่งได้จากเนื้อเรื่อง ไกรทอง และควาวี ที่พบว่าความล่มหล่มัว เมานิกิเลสของท้าวสันนุราช
จากเรื่องควาวี ก่อให้เกิดความหายนะแก่ตัวเอง และการมีภรรยาหลายคนในเรื่องไกรทอง ก่อให้เกิด
ปัญหาในครอบครัว ความอิจฉาริษยาซึ่งกันและกัน ขาดเหตุผลและการไม่ปรับตัวเข้าหากัน ส่วนเป็น
การประพฤติปฏิบัติที่ไม่ดีทั้งสิ้น

แนวทางที่ดีและควรปฏิบัติได้จากเรื่อง สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ และมณีพิชัย จากเรื่องสังข์ทอง
ได้เสนอแนะหลักในการดำเนินชีวิตที่ต้องกระทำด้วยความฉลาด รอบคอบ มีวิจาร์ณญาณในการ
พิจารณาคน เรื่องไชยเชษฐ์ และเรื่องมณีพิชัย ได้แนะวิธีการครองเรือนของสามีภรรยาว่า ต้องมี
ความรักความซื่อสัตย์ ต้องรู้จักเอาชนะจิตใจฝ่ายต่ำด้วยความดี แนวทางเหล่านี้เป็นข้อเสนอแนะ
การปฏิบัติคนในสังคมของคนไทยสมัยนั้น แต่ถ้าหากพิจารณาแล้วจะเห็นว่าแนวทางปฏิบัติดังกล่าว
มิได้ใช้เพียงสมัยใดสมัยหนึ่งเท่านั้น หากใช้ได้กับสภาวะการณ์ทุกสมัย แม้ในปัจจุบันนี้ใช้ได้กับสังคมไทย
และสังคมทั่วไปด้วย

ความหมายจากตัวละคร โจहार สัญลักษณ์ และจินตภาพ ได้แฝงข้อคิดและหลักปฏิบัติ
ในการดำเนินชีวิตแก่บุคคลในสังคมว่า ควรปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่วัย และรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง
ที่มีต่อครอบครัวและสังคม นอกจากนี้ยังเสนอแนะหลักปฏิบัติอื่น ๆ ที่ให้ข้อคิดเพื่อประโยชน์ต่อการอยู่

รวมกันในสังคมอีกด้วย

ลักษณะของความหมายแฝง ที่ปรากฏได้มากที่สุดจะแสดงออกมาจากพฤติกรรมของตัวละคร ร่องลงมาจากเนื้อเรื่อง สัญลักษณ์ จินตภาพและโวหารตามลำดับ ความหมายที่ได้จากลักษณะของความหมายแฝงจะมีความสัมพันธ์กัน ทั้งความหมายที่ปรากฏในเนื้อเรื่อง พฤติกรรมตัวละคร จินตภาพ โวหาร และสัญลักษณ์

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กอบกุล อิงศุทธานนท์. "ความจริง V.S.ความเป็นจริงในสังคม," ใน วิจารณ์วรรณกรรมไทย-เทศจากตลิ่งสูงซุงหนัก ถึงวิญญานญี่ปุ่น. หน้า ๔๑ - ๔๘. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงหา, ๒๕๓๓.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. "วรรณกรรมประเภทละคร," ใน คู่มือวิชาภาษาไทย เล่ม ๓ เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๐๐. กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๒.
- _____. วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๙.
- จินดา ดวงจินดา. "เนาวัฒน์ พงษ์ไพบูลย์ กับเพียงความเคลื่อนไหว," ใน เพียงความเคลื่อนไหว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ก. ไก่, ม.ป.ป.
- เจตนา นาควัชระ. "ข้อคิดเกี่ยวกับการเรียนการสอนวรรณคดีในระดับอุดมศึกษา," สังคมศาสตร์ปริทัศน์. ๑๑(๘) : ๓๙ ; กรกฎาคม ๒๕๑๖.
- _____. ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, ๒๕๒๑ ก.
- _____. "ละครกับอักษรศาสตร์," ใน สูจิบัตรการแสดงละครพูดคำฉันท์เรื่อง "มีทนะพาธา". หน้า ๑๕ - ๑๙. มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม วันที่ ๑๕ - ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๑ ข.
- _____. "วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา," ใน วรรณคดี. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๐.
- ฉวีวรรณ กินาวงศ์. การละครสำหรับครูประถม. แผนกเอกสารและการพิมพ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๐.
- เฉลิม เสวตนันท์. "ตำนานละคอน," ใน หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอนดนตรีและนาฏศิลป์ไทย. หน้า ๓๙ - ๖๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔.
- ชลดา เรืองรัชชลิขิต. "ที่เลี้ยงในวรรณคดีไทย," วารสารอักษรศาสตร์. ๑๔(๑) : ๕๐ - ๖๙ ; มกราคม ๒๕๒๔.

- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. "สำนวนไทยในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒, " ภาษาและวรรณคดีไทย. ๒(๓) : ๑๔ - ๘๖ ; ธันวาคม ๒๕๒๘.
- ชลธีรา กลัดอยู่ และคณะ. ศาสตร์และศิลป์แห่งอักษร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เศศ, ๒๕๑๔.
- ชลธีรา สัตยาวัฒนา. การนำวรรณคดีวิจารณ์แบบใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย. วิทยานิพนธ์ อม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑. ยึดสำเนา.
- ชิตสุณี ลินสุสิงห์ และคณะ. วรรณคดีที่ศนา. กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.
- ชัย เรืองศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย ๒๓๔๒ - ๒๔๔๓. กรุงเทพฯ : บ้านเรื่องศิลป์, ๒๕๑๑.
- ฐิติมา วิทยาวงศ์รุจิ. วิเคราะห์บทละครนอกสามสมัย. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๘. ยึดสำเนา.
- ดวงมน จิตต์จำนงค์. "บทละครนอก : ทัศนภาพกรรมในวรรณคดีไทย, " ภาษาและหนังสือ. ๑๔(๒) : ๑ - ๒๐ ; ตุลาคม ๒๕๒๕ - มีนาคม ๒๕๒๖.
- _____. "บทวิเคราะห์ลิลิตพระลอในเชิงวรรณคดีวิจารณ์," ใน หลังม่านวรรณศิลป์. หน้า ๑. สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ๒๕๒๘.
- _____. สุนทรียภาพในภาษาไทย. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, ๒๕๒๑.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานละครฮีเทมา. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๖.
- _____. ชีวิตและงานของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๘.
- เด่นดวง พุ่มศิริ. แนวการศึกษาบทละคร. กรุงเทพฯ : แผนกบริการนักศึกษา สำนักงานอธิการบดี วังท่าพระ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๐.
- ต๋อย พุ่มสาย, ม.ล. วรรณกรรมนิพนธ์เชิงจิตวิทยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖.
- ธิดา วัฒนกุล. แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๘. ยึดสำเนา.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. วิทยาวรรณกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

พระนคร : แพรวพิทยา, ๒๕๑๔.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดาร. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ,

๒๕๒๓.

นิพนธ์ อินสิน. ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่. ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ

: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐. ยัดสำเนา.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. เพียงความเคลื่อนไหว. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยา, ๒๕๒๓.

บรรจง บรรเจอดศิลป์ (นามแฝง). "ดูวรรณคดีจากสังคมดูสังคมจากวรรณคดี," ใน ศิลปวรรณคดี

กับชีวิต. หน้า ๖๔. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ประดิษฐ์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

_____. "ศิลปวิจารณ์," ใน ศิลปวรรณคดีกับชีวิต. หน้า ๔๔. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ :

ประดิษฐ์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. "ข้อสังเกตเกี่ยวกับการละครในประเทศไทยในปัจจุบัน," ใน หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ดอนคนตรีและนาฏศิลป์ไทย. หน้า

๑๑๙ - ๑๒๙. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔.

_____. "พระพุทธเลิศหล้าไม่เห็นทำอะไร," ใน แฉกวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : อานไทย,

๒๕๒๕.

_____. วิเคราะห์สวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๑.

เบญจวรรณ ฉัตรเนตร. พระราชนิพนธ์บทละครในรัชกาลที่ ๒ : การศึกษาเชิงวิจารณ์.

วิทยานิพนธ์ อม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘. ยัดสำเนา.

ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรวงบุญมี. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๔๑๖).

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เศศ, ๒๕๒๑.

ประสิทธิ์ ภาพลักษณ์. แนวทางการศึกษาวรรณคดี ; ภาษากวี การวิจัยและวิจารณ์.

กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

ประเสริฐ แยมกลิ่นหุ้ง. สถานภาพและบทบาท. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

- ปราณี ธนะชาพันธ์. การอ่านกวีนิพนธ์อังกฤษ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประเสริฐการพิมพ์, ๒๕๑๔.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. "เจตนาแฝง," สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ๓๖(๓๐) : ๔๒ ; ๖ - ๑๒ มกราคม ๒๕๓๔.
- เปลื้อง ณ นคร. "คุณสาววรรณคดีไทย," ใน ปากไฟฉบับวรรณวิพากษ์. หน้า ๑๓๐ กรุงเทพฯ : สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘.
- พฤทธิ ศุภเศรษฐสิริ. ลักษณะขัดแย้งและความขัดแย้งในพระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. ปรินญาณินท์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๒๓. อัดสำเนา.
- พัทธยา สายหู. กลไกของสังคม. พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.
- พัทธยา จิตต์เมตตดา. อวัจนสารในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี. ปรินญาณินท์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓. อัดสำเนา.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครนอก พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๒ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย). พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประชาชน จำกัด, ๒๕๓๐.
- ไพฑูริย์ เครือแก้ว. ลักษณะสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียงจางเจริญ, ๒๕๑๔.
- ภารดี มหาขันธ์. พื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : โอเคียนส์โตร์, ๒๕๓๒.
- มีถนิ รัตนิน. "การละครสมัยใหม่กับการพัฒนานาฏศิลป์และละครไทย," ใน เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องนาฏศิลป์และดนตรีไทย ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๓ - ๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๔. หน้า ๘ พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๒.
- ยุรฉัตร บุญสนิท. พระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การวิเคราะห์ในด้านระบบครอบครัวและการสมรส. วิทยานิพนธ์ อม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒. อัดสำเนา.

ยูรฉัตร บุญสนิท. "คูละครแล้วย่อนคูตัว," สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ๓๖(๑๑) : ๔๕ - ๔๖ ; ๒

ตุลาคม ๒๔๓๒.

_____. "บทบาทหัวละคร," สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ๓๗(๒๔) : ๔๐ ; ๒ - ๘ ธันวาคม

๒๔๓๓.

ยูรฉัตร บุญสนิท. "เรื่องจระเข้," สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ๑๑(๑๔) : ๔๒ ; ๘ - ๑๔

กรกฎาคม ๒๔๓๓.

ราตรี ผลาภิรมย์. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังข์ทอง. วิทยานิพนธ์ อม. กรุงเทพฯ :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๔๒๐. ยัดสำเนา.

สัณษณา โควิวัฒน์. การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เรื่องคาวี.

วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๔๒๔. ยัดสำเนา.

สัสดา ปานุทัย. วิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย. ปริญญาโท กศ.ม. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๔๒๐. ยัดสำเนา.

สัสนา ศิริเจริญ. การศึกษาคุณค่าของชาดกเพื่อใช้ในการสอนวรรณคดีไทย. วิทยานิพนธ์ คม.

: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๔๑๑. ยัดสำเนา.

ว. วิจิตรกุล (นามแฝง). "เกร็ดความรู้จากวรรณคดี," วิทยาสาร. ๒๖(๓) : ๑๘-๒๐ ;

มกราคม ๒๔๑๘.

วินเนาว์ ยูเต็ม. ประวัติวรรณคดีสมัยสุโขทัยและอยุธยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช,

๒๔๒๑.

วิชาญ สว่างพงศ์. การวิเคราะห์คำนิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ช่วงสมัยรัชกาลที่

๑ ถึงรัชกาลที่ ๓). ปริญญาโท กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประสานมิตร, ๒๔๒๐. ยัดสำเนา.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๔๓๑.

_____. "วรรณคดีวิจารณ์," ใน วงวรรณกรรม. หน้า ๔๒. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช,

๒๔๑๑.

- วิมลศรี อุปรมย์. นาฏกรรมและการละคร หลักการบริหารและการจัดการแสดง. สมุทรปราการ : สำนักพิมพ์หนอง. ๒๕๒๔.
- ศรีสุนทรโวหาร (ภู่), พระ. พระอภัยมณี. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสภา, ๒๕๒๔.
- ศิลปากร, กรม. ประเพณีการแต่งงานแบบต่าง ๆ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อำนวยการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓.
- สุภร บุนนาค. "มรดกไทย," ใน ปากใบฉบับวรรณวิพากษ์. หน้า ๙๓ - ๑๑๖. กรุงเทพฯ : สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔.
- สดิส พันธุมโกมล. "ศิลปการละครกับเยาวชน," สามัญศึกษา. ๑๓ : ๔๖ - ๔๘ ; กรกฎาคม ๒๕๑๔.
- สมพร ร่วมสุข. วิเคราะห์บทบาทตัวละครอมมุขย์ในบทละครในและบทละครนอก. ปรินทิพนิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑. ชัดสำเนา.
- สมพร สิงห์โต. วรรณคดีการละคร. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ๒๕๒๔.
- สมพันธ์ เลยะพันธ์. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.
- สมภพ จันทร์ประภา. "ละครมิใช่ของเล่น," ใน หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอนดนตรีและนาฏศิลป์ไทย. หน้า ๑๔๑ - ๑๖๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔.
- สิทธา พิณภูวคล และคณะ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สวนทองถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๑๔.
- สุจิตรา จรจิตร. วิเคราะห์บทละครศักดิ์ดาบรรพ์ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. ปรินทิพนิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒. ชัดสำเนา.

- สุธา ศาสตร์. รายงานผลการวิจัยเรื่องโครงสร้างของการเสนอความตกลงในบทละครนอก.
ม.ป.ท., ๒๕๒๖.
- สุภัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔.
- สุภา ศิริमानนท์. วรรณสาส์นสำนึก ความสำนึกในอิทธิพลสื่อสารของหนังสือพิมพ์ เล่ม ๑.
กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔.
- _____. วรรณสาส์นสำนึก ความสำนึกในอิทธิพลสื่อสารของหนังสือพิมพ์ เล่ม ๒ กรุงเทพฯ :
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔.
- สุนมมาลย์ นิมนต์พันธ์. ละครว่า. กรุงเทพฯ : คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พลศึกษา, ๒๕๒๔.
- สุวณีย์ มกราพันธุ์. แঙ্গคิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา, ๒๕๒๔.
- สุวรรณา เกரியงไกรเพ็ชร. พระอภัยมณี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : สมาคม
ห้องสมุดแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. วรรณกรรมเอกของไทย เรื่องขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๑.
- อนุমানราชธน, พระยา. คำของวรรณคดี. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๔.
- _____. "เรื่อง ไร่ ทำเพลง," ใน หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐาน
อารยธรรมไทย ตอนคนตรีและนาฏศิลป์ไทย. หน้า ๒๓ - ๒๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔.
- อัจฉรา สุขารมย์. จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๔.
- เอนกกุล กรี่แสง. จิตวิทยาที่เกี่ยวกับการศึกษา. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พิษณุโลก, ๒๕๒๑.
- เอบรามส์, เอ็ม เอช. อธิบายศัพท์ทางวรรณคดี. แปลจาก A Glossary of Literary
Terms โดย ทองสุก เกตุโรจน์. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ,
๒๕๒๔.

ชย เกรตชน. วิชาวิจารณ์ศิลปะวิจารณ์. แปลจาก An Essay on Criticism โดย นฤมล

กาญจนพัค และคุณฉวีวรรณ โชคสวัสดิ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวิภา ลาดพร้าว, ๒๕๓๒.

Altenbernd, Lynn and Leslie Lewis. A handbook for the study of Drama. New York : Macmillan Company. 1966.

Boulton, Marjorie. The Anatomy of Drama. London : Routledge & K. Paul. 1966.

Boynton, Robert W. and Maynard Mack. Introduction to the Play. New York : Hayden Book Company Inc. 1969.

Richards, I.A. Practical Criticism of Literary Judgment. London : Routledge & K. Paul. 1966.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวฉวีชลี นิ่มสอาด

เกิดวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓

สถานที่เกิด อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี

สถานที่อยู่ปัจจุบัน ๒๔ ค ๑๒ ซอยอาหารอุปถัมภ์ ถนนประชาราษฎร์ ๑
เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร ๑๐๘๐๐

ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน อาจารย์ ๑ ระดับ ๔ โรงเรียนบ้านรางสายบัว
สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ

สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนบ้านรางสายบัว อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
๑๕๑๒๐

ประวัติการศึกษา พ.ศ. ๒๕๒๔ กศ.บ. (วิชาเอกภาษาไทย)
จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
พ.ศ. ๒๕๓๖ กศ.ม. (วิชาเอกภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

การวิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

บทคัดย่อ
ของ
ชัยชลี นิมสอาด

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชา เอกภาษาไทย
มีนาคม ๒๕๓๖

"ความหมายแฝง" เป็นความหมายที่ซ่อนอยู่ของวรรณคดี สามารถค้นหาหรือตีความได้ โดยอาศัยถ้อยคำที่ปรากฏ ตลอดจนบริบทแวดล้อมในวรรณคดี เป็นเครื่องนำทาง ปรินญาณพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะค้นหาความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๕ เรื่อง ได้แก่ สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ ไกรทอง มณีพิชัย และคารวิ

ผลจากการศึกษาพบว่า ความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปรากฏรูปได้ในลักษณะต่าง ๆ คือ ในจินตภาพ สัญลักษณ์ เรื่องราว ตัวละคร และโวหาร

ความหมายแฝงที่ได้จากการปรากฏรูปทั้ง ๕ ลักษณะในบทละครนอกชุดนี้ เป็นความหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวต่าง ๆ ในสังคม ได้แก่ การดำเนินชีวิตในครอบครัว หลักพิจารณาบุคคล หลักการปกครอง หลักปรัชญาและแนวทางต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต และเรื่องที่เกี่ยวข้องความรัก

ความหมายที่ได้จากการวิเคราะห์จะมีความสัมพันธ์กัน ทำให้เข้าใจแนวคิดของเรื่อง และโลกทัศน์ขององค์กวี ซึ่งทำให้เห็น เจตนาบางอย่างขององค์ผู้ประพันธ์

ผลการศึกษาครั้งนี้เป็นการนำเสนอแนวทางใหม่ในการศึกษา วิเคราะห์ วิจารย์วรรณคดี และวรรณกรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นการขยายขอบเขตของแนวคิดในการศึกษาวรรณคดีให้กว้างขวางออกไป

AN ANALYSIS OF CONNOTATION IN LAKHORNOK PLAYS OF KING RAMA II

AN ABSTRACT

BY

UNCHALEE NIMSA-ARD

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in Thai
at Srinakharinwirot University

March 1994

Where is the subject?

Connotations are words or phrases which are with hidden meanings. can be identified from the connotation. The purpose of this thesis was to study connotations five in Lakhornnok Plays written by King Rama II : Sangthong, Chaiyachet, Kraithong, Maneephichai and Khawee.

The study revealed that the connotations concerned were of five types: ¹imagery, ²symbols, ³dictation, ⁴the connotations signified social relationships, ⁵rules of social behaviour and job recruitment, political principles, love, and the way of living.

standard
2.1.57

การวิเคราะห์
คำอุปมา
คำอุปนัย
คำอุปสรรค
คำอุปการะ